

U 820

181

u 820

Slovenská knihovna

SLOVANSKÁ KNIHOVNA

3186280712

3186280712

ЦАРІВНА.

95007

ОПОВІДАНО

ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ.

ЧЕРНІВЦІ, 1896. РОКУ.

НАКЛАДОМ РЕДАКЦІЇ „БУКОВИНИ“.

Своїй матери

МАРИЇ З ВЕРНЕРІВ КОВИЛЯНСЬКІЙ

посвячує

Авторка.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Німецька культура, яка здавна панує на Буковині, і політичне верховодство Волохів від кільканайцяти літ, на довго здержали розвій рускої інтелігенції на Буковині. Рускі родини інтелігентні понімчили ся або зволоцили ся, а через те й духове, питоме руске жите не про-являло ся довго таким рухом, якого треба би сподівати ся по частині руского народу, чисельно найбільшого на Буковині. Ледви в остатнім десятку літ поміж буковинськими Русинами зазначив ся живійший рух, котрий певно чим раз далі буде рости. Таланти на ріжних полях, отже й на літературнім, починають звертати ся в бік Русинів і працюють для Русинів, через що у тих вступає надія на нове жите.

Серед таких буковинських обставин Ольга Кобилянська, котрій — на мою думку — поміж теперішніми нашими писательками належить ся безперечно одно з перших місць, була би рішучо стала писателькою німецькою, а не рускою, як би не щасливий випадок знакомства

з двома свідомими Русинками, Софією Окуневскою і Наталею Кобринською.

Свої молодечі праці, повні фантазії, писала Кобилянська лише по німецьки, а почала она писати ще молодою дівчиною літ 13 до 14; — по руски писати не приходило їй тоді ані на думку. Хоч батько її виступав завсїгда яко Русин (доказом того н. пр. церков в Кімполюнзі, поставлена его жертвами і заходами), але в домі его в Кімполюнзі, як в иньших домах руских, панувала сильна німецьчина, а поза домом ще більша. Не маючи руских книжок до читаня, молода талановита дівчина розвивала свій ум майже виключно на німецьких книжках, нічо не зобовязувало її почувати ся Русинкою і по руски тоді навіть не потрапила би була писати, бо рускої мови учила ся лише кілька місяців, а й взагалі всі школи її, які покінчила, то чотири нормальні класи. Она самоучка; всю иньшу, широкую освіту набула з часом сама.

В році 1881. пізнала Софію Окуневську (тепер жінку д-ра Вяч. Морачевского). Її батько прийшов до Кімполюнта яко повітовий лікар. Приязнь з сею освіченою дівчиною, (котра відтак складала іспит зрілости в рускій гімназії у Львові), і знакомство з письменницею Наталею Кобринською, своячкою С. Окуневскою, мало рішучий вплив на думки Кобилянської. Они обі звертали її увагу на добрих писателів і на „справу жіночу“; они обі намавляли її писати по руски. В ті часи Кобилянська пізнала твори Софокля, Шекспіра Дрепера, Бокля, Спенсера, Біхнера, Дарвіна, Гердера, Гайне (котрий дуже припав їй до вподоби), пізнійше Ніцше і и. Твори Данця Якобзена зробили на ню найбільше вражінє;

з руских — твори Мирного, Вовчка і Федьковича. Нінше, котрого читала остатніми роками (слїди сеї лектури находимо і в *Царівні* і в гуморесці *Він і она*), навчив Кобилянську брати свїт філософічно, звернув єї увагу на стиль і взагалї, можна сказати, мимо своїх чудацтв та брутальности супротив жєнщин, настроював єї сильно та відважно.

Від часу знакомости з С. Окуневскою і Н. Кобринською писати по руски — стало для Кобилянської якимсь прекрасним і, здавалось їй, недостижимим ідеалом. Була майже на скрізь Нїмкinya, а тепер з цілою силою своєї молодї душі взяла вчити ся рускої мови і писати по руски, не признаючи ся притім нікому, що хоче бути писателькою, бо того наміру був би тоді ніхто їй не похвалив,—притім без поради і помочи, котрої від нікого не могла сподівати ся, тим більше, що сама свому талантови не довіряла. Взагалї обставини житя мало сприяли спокійному розвоєви таланту у Кобилянської і тому то *mutatis mutandis* она з таким жалем пише про них в *Царівні*.

Кобилянська вихована в горах, --- звідси і такі пречудні описи гір в єї творах, н. пр. в нарисї *Витва*. Родила ся в Гурагуморї 27. листопада 1865 р., кілька лїт жила в Сучаві, відтак в Кімполюнґу, куди прийшла 8-лїтною дитиною, а пробула там около 15 лїт. Батько єї був там секретарем при старостві. Маломіскі обставини, маленька міска бібліотека з нерускими творами, германїзация і клопоти житя творили зачароване коло, з котрого молода, вражлива, високолетна душа даремно силувала ся видобути, щоб не змарніти перед часом разом із своїми таєни-

ми думбами і мріями. Хиба прекрасна гірська околиця мала спасенний вплив на розбуджену уяву молодої письменки. Знакомство з Софією Окуневскою тягнуло ся лише до 1887 року, коли та виїхала на науку до Швейцарії. Пізнійше видали ся хиба підчас ферій.

В р. 1889. батько О. Кобилянської пішов в пенсію і переніс ся на власний хутір в селі Димка в серетскім повіті. Село — правдива пустка без товариства освічених людей, без гір і гірських лісів — ще гірше не сприяло писаню, а своєю одностайністю доводило до рослуки.

Аж з кінцем року 1891. перенесла ся родина Кобилянських в Чернівці, між „люди“ — що так дуже було потрібне для нашої письменки, особливо з тої причини, що в Чернівцях осередок руского життя на Буковині, коли Кімполюнг, місто, волоско-німецьке, нічим не могло підтримувати в ній руского чутя і життя.

Перша проба, ще з Кімполюнга, представити ся Русинам яко письменка, не повела ся їй, а навіть принесла їй гірке розчароване. Написала ова 1886 року *Людину*. Була се спершу зовсім коротенька новелька і мала иньший заголовок. Н. Кобриньска приняла єї до альманаха *Перший вінок*, але Ів. Франко, котрий порядкував сей альманах, не найшов у ній місця на твір молодої, незнаной письменки, — і тим, певно не хочаючи, незвичайно гірко розчарував єї. Ту саму новельку, Кобилянська відтак продовжила і післала „на пробу“ до німецької часописи *An der schönen blauen Donau*. Там єї не принято, але відповідь, яку Кобилянській прислав редактор Мамрот, додала їй довіря в свій талант і відваги на довгі часи. Мамрот найшов в єї оповіда-

ню „незвичайно цікаву тему, знамениті епізоди, справедливий погляд на справи і оригінальні думки“, лише вважав, що оповідане за довге. Давав авторці ради, що має читати, і заохочував, не покидати пера, одним словом був першим чоловіком, що її поучав, як брати ся до писання і робив уважною на добрі і злі прикмети літературного твору. Лист сего Німця нагородив авторці перше розчароване у Русинів. Ведена вже власним чутем, Кобилянська поправила сама оповідане, скоротила, і переклавши на руске, післала его з Кімполюнга в редакцію *Правди* в р. 1888. Тішила ся, що за порадою Німця вже може Русинам подати твір „порядний“. Але склало ся знов лихо; редакція *Правди* відослала Кобилянській повість з заміткою, що она не вмє рускої мови, та з порадою, щоби вчила ся її... Рада була добра, але гірка і не в пору... Огірчена до крайности, кинула Кобилянська *Людину* у стодик і стала писати *Царівну*. Аж в осени року 1892. післала *Людину* в редакцію *Зорі*, котра й видрукувала сю повість, — правда, не зараз, бо аж в р. 1894. Та повість звернула загальну увагу на молоду писательку і хоч не доводило ся мені читати де критику сего твору (у нас о критику так трудно!), але чути признання для авторки можна було нераз. Перший виступ Кобилянської у Русинів по ріжних перепонах повів ся.

Оповідане *Царівна* має також свою історію. Оно почате ще в Кімполюнгі в р. 1888 і писане з причини некористних обставин з довгими перервами, в Кімполюнгі і в Димці, а викінчене остаточно 1895 р. в Чернівцях. Єсть се друга більша праця Кобилянської, заслугуюча після своїх прикмет на назву психологічної студії. Зва-

ла ся давнійше *Льорелляй* і призначена була до альманаха, який Олена Пчілка думала видавати 1891 року, але не видала. В сій книжці подане се оповідане в остатній редакції.

Менші, друковані вже твори О. Кобилянської, суть такі:

Natur, новеля, написана в Кімполюнгу 1888 року, друкована по німецьки в *Neue Zeit* в Штутгарті р. 1895.

Жебрачка, нарис, писаний в Кімполюнгу 1887 чи 1888 року, друкований в „Буковині“ 1895 р. ч. 39.

Банк рустикальмий, нарис, писаний в Димці, друкований в „Неділі“ 1895 р. ч. 13.

Мужик, нарис, писаний в Димці, друкований в „Буковині“ 1895 р. в ч. 84.

Час, нарис, писаний в Чернівцях, друкований в „Буковині“ 1895 р. ч. 33.

Він і она, гумореска, писана в Чернівцях 1892 р., друкована в „Неділі“ 1895 р. в чч. 21 і 22.

Phantasie impromptu, писана в Чернівцях 1894, друкована перше по руски в „Зорі“ 1895 року, а по німецьки в *Wiener Mode* також 1895 р.

Матер Божя, нарис, друкований в „Зорі“ 1895 р. в ч. 23.

Битва, нарис з природи, писаний в грудни 1895 р., друкований в „Буковині“ 1896 р. в чч. 77 — 80.

Дещо про ідею жіночого руху, відчит на зборах Товариства руских жінок в Чернівцях 14 жовтня 1894 (відбитка з „Народа“ в Коломиї).

Крім того є ще у Кобилянської кілька го-тових праць, нігде не друкованих.

В Кобилянської, яко писательки, вдача наскрізь поетична, незвичайно вражлива, повна мрій і туги, поважна, глибоко відчуваюча як красу життя, так ще більше грубости его, іменно ті, що дотикають ся безпомічної, самітної жінчини серед наших прикрих обставин житевих і товариських; притім бистроумна і горда в добрім значіню сего слова. Препишні ліричні, романтикою закрашені сцени ідуть в єї творах в суміш із сценами, писаними реалістично, зовсім так, як дїе ся і в житю. Велике читанє і богатство незвичайно глибоко передуманих рефлексий при великій масі ніжного чутя надає єї творам, як н. пр. *Людина* і *Царівна*, характер студий психологічних. Незамужна і незаможна жінчина, поневіряна обставинами, „грубостями“ життя, сама безпомічна аж до роспуки, сей улюблений авторкою а так часто подибуваний в нашім житю тип, находить в Кобилянській оборонницю, цілим серцем відчуваючу недолю життя такої жінчини. Єї *Людина* і *Царівна* то найкрасші докази за допущенем жінчин до тих занять, в котрих они могли би найти ціль життя і способи удержаня на випадок незамужности. Жінка „свого мужа“ все ще тїшить ся у нашім товаришкім житю більшою повагою, як незамужна жінчина, хоч би й яка талановита, освічена і заслужена. В обороні тих поневіряних невинно істот Кобилянська добуває із арсеналу серця саму найвлучнійшу зброю і побиває нею насмішливого противника.

Єї менші новелї і нариси — то правдиві поезії в прозі. Така *Битва* — то незрівняний опис гірської природи, повен такого щирого поетичного чутя і величі, що заставляє нас неложно

тужити за погибшими пишними смереками, немов за хоробрими воюками, що лягли на полі битви. Все там живе, стогне, плаче і кровю підпливає, — вся природа, почавши від столітної смереки аж до здоптаной трави та роздавленої ягоди.

Ту ненаглядну, гірську природу, змальовану з правдивим артизмом, находимо і в німецькій новелі *Natur*, котрої натуралістичний сюжет, прибраний у таку масу гірської краси, овіяний таким поетичним воздухом і теплом, що забуває ся деякі прикмети дуже сьміло вибраной теми. Все там „природа“, не лиш та, що ми єї звемо мертвою, але й та, що має подобу і страсти людські.

Ту саму поетичну душу авторки і вже сильно розвигий дар писання, сьвідомий того, чим може робити вражине, находимо і в прочих згаданих дрібних творах, н. пр. в прекрасно обдуманій і оригінально обробленій гуморесці *Vin i ona*. Ті дрібні твори, видані разом, дали би збірник нещоденних поезий.

В Ользі Кобилянській, буковинська Русь, зовсім не богата на письменників, зискала силу першорядну, осьвічену всесторонно і вправну, котра певно здобуде собі загальне признане і значине, яке їй по справедливости належить ся.

Чернівці, дня 14-го мая 1896.

Осип Маковей.

І.

Я родила ся 29-го падолиста...

Старі люди і сонники кажуть, що сей день — день недолі. Може. Однак мені не хоче ся в то вірити. Я рада би приглянути ся кожній річи до дна, я бажала би про все ясно думати, на все ясно дивити ся; — адже кожда проява має свої причини і наслідки, все підлягає строгим законам, лише ми не дуже на се зважаємо. Ми не дуже доходимо причин деяких прояв, що дали би ся нераз змінити на добре... Ні! ми кажемо, що все має своє призначене і так мусить бути!...

Але чого я властиво ту доторкнула ся! Мої погляди мені звістні, а хто иньший не буде дуже цікавий знати філософічні висновки молодої дівочої душі. Довгола мене глухота і нудьга, а самій власні думки безнастанно пережувати, — то і томить і не доводить до нічого.

Не маю нікого, кого би мої думки і чутя в який небудь спосіб могли зайняти хоч крихітку, на одну хвилинку. — Чи оно злишне? Чи жіноче духове жите меньше цікаве, як єї організм?...

Справді нічим не цікаве? — та ба! чого заохотилось!

Хто би мав мною займатися? Батька і матір утратила я в такому молодім віці, що і згадати важко, а коли дорога бабуня вмирала, мала я дванадцять років. Вуйко Іванович, гімназійний професор, і тітка (она спольщена Німкня), при котрих тепер живу, то... та ні! Лучше не згадувати. Очи мимохіть зайдуть слізьми, коло серця заболить, стисне і годі буде дальше писати...

Всі они мені не раді. Відчула і пізнала я се з тої хвилини, в котрій лише зачала думати. Мое довге рудаве волосе давало кузинам та кузинкам причину до прикрих глумливих жартів та сьміху. Лице мое їм за „крейдяне“, а очи? Боже! наче я тому винна, що они для них за великі?

„Чого се ти глядиш так перед себе, наче би перший раз сьвіт побачила?“ — загомонить бувало на мене тітка гостро, сердито. — А я прокину ся, мов та сполохана пташка. Кров у лице бухне, серце забє ся скорійше... Я бояла ся на тітку або на кого небудь з домашних глянути сьміло, ба, навіть порядно очима повести. З часом привикла я не дивитись на нікого з людий, хиба лише на сьвіт ясний, широкий...

„Наталка ходить так, як би в неї було нечисте сумліне!“ — глумив ся часто найстарший кузин Муньо. „Нечисте сумліне не глядить ніколи правим людям в очи!“

Чи не має се мене боліти?

Я плакала по тихих ночах, що Бог дав мені такі великі очи... а одного разу, коли з дому порозходили ся всі і я лише сама одна лишила

ся, забіглам нишком до сальону, де висіло велике зеркало і глигнула в него... Двоє великих синяво-сірих... ні, зелених очий впилило ся сполохано в мене... і аж тепер я пересвідчила ся, що они всі, всі що до одного говорили правду. Ї я від тої пори не дивила ся майже ніколи більше в зеркало; а коли й кинула часом в него оком, то чинила се лише тоді, як було конче потрібно. Але чому моя дорога бабуня любила ті очи і цілувала? Ой, як часто цілувала! — „Солодка моя малесенька русалонька“ — шентала притім, і великі тяжкі слези затемнювали єї вид. „Бог тебе не опустить — говорила потішаючим голосом. — Він милосерний, добрий, а ти преїнь сирота!... Ні, ти про те все будеш ще щасливою, не будеш вічно їсти хліба ласкавого! Так, Наталочко, рибонько моя, так...“ А опісля дивила ся нерухомо перед себе, думаючи Бог зна над чим, і втірала слези з очий.

„Бабуню!“ — питала я раз — „чому ви якось то казали, що вам на мій вид накидує ся на силу думка, буцїм то я до терпіння вродила ся; і що коли я родила ся, жебраки та якісь убогі у дїм наче кликані заходили і просили то молока то хліба то гроший; се, казали ви, злий знак на будуче, не буду щастя мати... Бабуню? „Терпіти“ значить то, як когось щось дуже болять? Так на пр., коли тебе руки і ноги болять в мокро і холодне веремя? Так, бабуню?... Бабусенько моя золота!“

Але бабуня замість відповіді цілувала мене в очи та в чоло.

„Не зважай на мої слова, дитинко“ — відповіла, усміхаючись якось сумно. „Я стара, тай... бачиш, у мене нема вже ні памяти доброї, ні

думок ясних; говорю, от так, щоби не мовчати, не думаючи нічого!

„Я буду дуже, дуже, дуже щаслива, бабусенько!“ — запевняла я її, притискаючи її руку то до уст то до себе... А она почала молити ся...

Так, бабуня шептала молитву, а я, прилягнувши і спираючись ліктями на її колінах, числила морщинки, що поукладали ся над її очима, і дивила ся нерухомо на її долішню губу, як она підчас шептання судорожно тремтіла...

*

Десь недалеко ударив грім і луна гуділа, котила ся горами глухо, грізно, довго. Аж лячно ставало.

А опісля підняв ся вихор. Гей! який дикий, несамовитий! Величезні біляві маси мрак димлять ся з глибоких ярів в гору і мчать ся в скаженім поспіху в ту сторону, куди їх вітер гонить, а все понад шпилі тих величезних, лісами вкритих гір, щоби вкінці підняти ся високо під небо і заслонити его або відлетіти кудись в безвісти... Кели сліджу за їх летом, здає ся мені, що мушу отворити рамена широко, щоби і мене понесли з собою в якусь незнану щасливу далечину...

На горі вітер колише стрункі сосни: а они так гнуть ся і клонять ся! Аж до мене в сьвітлицю долітає їх стогін і шум. Але то дзвенить для мене — як пісня, завсїгди мила пісня. Я її любила ще малою. Нераз пролежувала годинами під старезними смереками і їх лагідне шемранє впливало успокоюючо на так часто зворушену дитячу душу. Тепер, коли я без дорогої бабуні така осамочена і не маю нікого, хто би мене ро-

зумів, ба, лиш розуміти хотів, стали ліси і гори якимсь самотнім моїм світом і притулком...

Від нас до ліса недалеко і я забігаю туди часто і тайком. Тітка сердить ся, коли я на ліс лише вікном споглядаю; зве мене „ліноуючою химерницею“.

Що то значить: „химерувати“?

Коли я он-там на вершку гори або в глупині ліса спиню ся нерухомо, то мені здає ся, що не маю по що до дому вертати. Там розходить ся грудь широко, легко, в серцю немов щось ясне, сильне прокине ся і оживає. — Там я і співаю, нераз навіть з полохливими пташками на-вперейми, любуючись власним голосом, як він далеко лісом лунає — і ніби дзвенить. — Се так прегарно і весело, се так свобідно!

Зійшовши в низ, я не розказую нічого.

Ні одно словечко не перехоплює ся через уста мої, що я там бачила, що пережила, яку міць принесла звідти в серцю. Як, трібуючи свої сили, потрясала молодими смереками, як ухопившись галузя старих дерев висіла немов мотильок, як гойдала ся; як спинаючись без відпочинку на гору, спочивала онісля в мягкім моху, гляділа в небеса; а там, хмари, прозоро білі, ледво замітні, улїтали попід ніжну синяву далеко... далеко...

„Ти знов принесла з собою якогось земляного воздуха в хату, мов би у гробі лежала!“ — крикне, бувало, тітка терпко і змірить мене проникливо своїми зимними очима. А я через те вже й розбита. Слова ті немов мене бють. Мовчу. Що-ж їй і відповідати? Оно й так не здало би ся на нічо. Яка-ж я чудна, злишна істота, на котру цілий світ сердить ся, особливо відколи моя дорога бабуня розпрощала ся зо мною на віки!

Домашні роботи сповняю спільно з „сестрами“, однак мені ніколи не можна вивести тітку з критичного настрою супроти мене, вдоволити її хоть чим-тим. І се зле і того не вдала, і се-го не зрозуміла... Мені лише страх жаль стане, і я знов мовчу. — Ні, мені вже годі боронити ся!

„Чи в тобі кров замерзла, а уста заніміли, що ти ніколи ані не усміхнешся і ходиш, мов та ледова краля?“ — загомонить тітка насмішливо на мене. А гуляю я, розвеселюся з молодшими, рознесеся подекуди і сьміх мій городом, так і почую зараз: „Не знати, до чого ті сьміхи, до чого ті безвстидні авантури, чи може тому, що на сьвітї так тяжко жити?“

„То, мамочко, лиш тим можна дурити, в котрих нема ні совісти ні чутя“ — поясняє Лена, моя ровесниця. А тітка усміхнеся і потагне головою.

„Справді — чула я раз, як говорила тітка до вуйка (а того я й до смерті не забуду) — доля з нами поступила дуже несправедливо. Окрім турботи о будучність власних дітей, маємо ще клопіт з Наталкою. Чудний се обовязок, Мілечку! і звідки, питаюся, приходимо ми до него? Як ти до того приходиш? Про себе я вже й не споминаю, я не журюся нею, Мілечку, не журюся ані цятеньки. Для мене останеся се дівча раз на завсїгди лише накиненою чуженицею, хоч у моїй груді бе тепле серце. Але ти? З того, що она дитина твоєї сестри, не виходить ще, щоби ти кривдив свої діти, бо то, що я видаю на ню, могла би лучше видати на свої діти. Впрочім нехай би вже там до лиха і виро-

стала собі, коби мала який гріш, а то — нічо! Що-ж бо значать ті чотири сотки і тих кілька срібних ложечок та тих прочих лахів, що остали ся їй по твоїй матери і єї родичах? Окрім того, Мілечку, она не симпатична. О! я передвуджую, передвуджую доленьку моїх синів! Я знаю вже від тепер, що она накинє ся одному з них на карк, а як ні, то вчипить ся одної з дівчат; а они, звістно, добрі, то й будуть єї терпіти. Ти гадаєш, що ні?*

„Я гадаю, Павлинко, що ні. Я не журюсь нею. Она віддасть ся. Ти не вважаєш, Павлинко, она гарна“...

„Гарна?! ха-ха-ха! Приглянь ся лише, будь ласкав, ближе тій красі, тим довгим рудавим косам, котрих ніяк по модному не укладеш на голові, — тому чисто крейдяному лицю з тими зеленими нелюдскими очима, і скажи тоді, чи она гарна! Ти не дивись, що в неї уста такі червоні — се хороблива червоність; за те в неї в лицю нема ні цятеньки крови. Пригадай лиш собі, яка я була в єї віці. Ти забув уже, Мілечку, що мене молодіж не звала инакше, як „Мария Тереса“? Я була гарна, я визначала ся межі всіма, але она?!... Окрім того она страшно зарозуміла. Ти не бачиш? Она й головою не поверне в ту сторону, де находять ся молоді люди, очий не підведе. Одним словом, незносе сотворіне! Іритує і дражнить мене на кождім кроці. Придивись напр., кільки она по вечерках гуляє, і чи який молодий хлопець сяде біля неї балакати? Все лиш якісь старші вештають ся коло неї!“

„Се правда, — відповів вуйко сумовито. — Она подобає ся більше старшим. Мені вже киль-

*

ка разів прийшло ся від старших почути: „У вас дуже інтересна сестрінниця!“

„Видиш? В ній єсть щось, що відпихає молодіж. Дивись, як наша Лєночка розмовляє з молодіжю, як єї хлопці роем обступають; а дивись на ню. Ах, мене не раз аж роспука огортає, що она зве ся моею своячкою. Оногди я говорила їй, щоби була супроти мужчин приязнійшою, привітнійшою, не поводитася, як та статуа мовчливо та із снученими віями. „Відстрашуєш, (кажу їй) і найглупійшого дансера від себе!“ — А она, Мілечку, — Матінко Божа! — витріщила тоті свої очіска на мене, кров бухнула їй в лице... з лютости, розуміє ся... устами лише так по свому згїрдливо рушила і не відповіла ані одним словечком! У вікно на улицю то вміє й годинами дивити ся, або романи і иньші безбожні дурниці читати. Недавно знов найшла я книжку під єї подушкою в постели. Ну! почула она вже своє! Тобі, Мілечку, я все прощу, але що ти дозволив їй книжки читати, того не прощу тобі ніколи. Ти мабуть бабою останеш ся во вік віки!“

„Годі, душко, годі; чого іритувати ся?“ — втихомирював вуйко спокійно, як се було в него звичаю. — „Я їй в день ангела не хотїв нічого відмовити, так як і своїм дітям: а она й не просила більше, як лише того, щоби в вільних хвилях і по домашній праці могла „читати“.

„Коли має вільну хвилю, то най гафтує або шие. Але она хоть яка велика і здорова, то і до того не здатна. Правда, до читаня то лиш сядь собі вигідно, диви ся в перед себе, і вважай, щоби замісьць одной картки не обернути на раз двох. Боже мій, Боже, з тої дівчини не вийде ніколи щось порядне, хоч би я й не знати

кілько неустанної праці і науки завдавала собі з нею!"

"Ну, ну, нехай уже... не велике діло! Она сирота і, бачиш, одна з тих істот, над котрими добрі люди мусять і без любови мати милосерде. Я... видиш... я її... люблю, Павлинко. Мені здає ся, що она добра дитина. Впрочім... все-ж таки она донька моєї одніської сестри. Лише — що правда — коби то хлопець, а то дівча"...

"Аяк-же, дівча, — гомоніла тітка — а то камінь дома. Коби хоть що-то, кажу, були їй родичі лишили, а то нічого, хоть буком гони. Я не знаю, мабуть кождий крейцар, що заробили, проїдали!"

"Та де проїдали, Павлинко! Парафія була худа. А потому він... обертав кождий феник на книжки, на то дранте, що осталося їй опісля. Бог его знає, що задумував він з ними межі мужиками на селі! Щось то він був мені раз споминав, що мусить децо для своєї Наталки скласти. Та не умів бідака нічого скласти. Смерть так і захопила обоїх і на тім скінчило ся".

Замовкли.

"Павлинко?"

"Що, Мілечку?"

"Не буде там уже далі кава готова? Я щось наче голод чую. Леґуміни не ситять мене ніколи!"...

Я досить чула.

На лицю мені наче мороз уклав ся, і я его в долоні втиснула. В горді корч хапав; я затиснула зуби сильно, бо мені виривав ся зойк з уст...

І мимоволі понлентала ся я опісля в онтой ліс.

По що писати, що в моїм серці діяло ся?
 „Бабуню, бабусенько моя золота, чом ти мене покинула! — кликала я там в роспущі раз по раз... — Бабуню, бабуню... я камінь! Бабусенько моя дорога, я одна з тих, над котрими добрі люди мусять і без любови мати милосерде!“... І ридаючи диким плачем товкла я головою об дерева, обнимаючи їх ніби бабуню...

Округ мене шелестіли, шемрали смереки... тихо, тихо, одностайно; а я все плакала. — „З мене не вийде ніколи щось порядне! О бабусенько моя золота, чом ти мене покинула!“...

Опісля гляділа я на мале місточко. Ох, як глибоко зненавиділа я ту брудну долину, ту долину, в котру муєла проте все назад вертати! — „Я непотрібна, я камінь, з мене ніколи щось порядне не вийде!“ — виривалось з роспукою з моїх уст раз по раз і горячі, тяжкі слези котились по лицю... Бабусенько моя золота...!

Але те все минуло єя і я стала „спокійна“.

Не плачу більше при таких нагодах. Не лютую і не змагаю ся з ніким, лише тісно мені тут. Тісно і глухо, і якийсь тайний, пожираючий жар палить мені душу. Щоби єго задавити, щоб не завмерти, читаю в кожній вільній хвилині, читаю ночами... Між ними а мною росте пропасть. Они всі завдають мені болю, свідомо і несвідомо, замучують мене безоглядно. Коже слівце, що тітка промовить до мене, звучить болючо в моїй душі. А вуйро... о він, добрий, але чому він криє ся із своєю „любовю до мене“. Чи мене не вільно любити?

*

Завтра кінчу дваццятий рік.

Як скоро минули літа, не лишаючи по собі ніякого сліду! Справді, безслідно, одностайно, як і всі дні та години, прожиті в пильнім безділю. В мене лише виробила ся сильна свідомість, що я тягар, над котрим добрі люди мусять і без любови мати милосерде! — Без любови! се те грізне слово, що лишило майже кроваві сліди в моім серцю. Ні, ні, окрім моєї дорогої бабуні не любив мене ніхто на світі!

Понура, ненаситна туга володіє мною, і дух мій утомлений, хоть не сотворив нічого. Він лише мучив ся і побивав ся об якийсь мур, котрим мій світ обведений. Я хотіла би чогось... не знаю ясно, чого... що мене вдоволяло би, або що мене зробило би сильною, могутчою!... Я понурилась би в щось цілою душею, так як тепер потонаю в кожній дрібній роботі цілою душею... Ах! я хотіла би чогось!

Та ба!

Чотири стіни, проймаючий гамір дитячий, глумливі безсердечні слова моєї рідні, бездушна одностайність, що пригнітає душу, вузкоглядність, самолюбство — отсе світ, в котрім я засуджена жити!

Але смерти я про те все не бажаю. Я страшно хочу жити! Я пила би се жите! Що се таке?

Боже мій! Чому не змилосердить ся щось або хтось надо мною? В чім лежить моя провинна, що моім думкам і чутю поставлено щось немов межу? що я немов віддана комусь на наругу і не належу собі! Я чую в собі пробіск якоїсь сили, та що з того? Єї зацитькає та груба сила, що панує довкола мене всевладно...

*

Колись то вечером відбувала ся в нас рада. Оба кузини радили ся з родичами, який завід вибрати собі на ціле жите.

„Я буду професором, як батько! — казав молодший. — „Возьму навіть ті самі предмети: географію і історію. Чоловік має собі добрий дохід, незалежний від нікого; неділя, сьвято вільні, до того вакації, а „перша“ — сьміяв ся хитро — має також свої добрі сторони, коли який багатий татуньо хоче єї бачити в сьвідоктві свого сінка“.

„Ти можеш собі про мене бути й професором. Учи ся хоть би і по хиньски! — обізвав ся Муньо, старший, — а я рішив ся пійти на медицину, і на тім кінець!“

„На медицину? Ні, Мунечку! — запротестував вуйко флегматично — медицина за дорога наука. Ти маеш ще сестри, Лена вже доросла, а Катуня потребує ще довго батьківського старання. Я тебе не можу на медицину посилати“.

„А Наталка, татку? І Наталка ще є!“ — вмішала ся нараз мала семилітна Катя, що сиділа десь в кутинку і прислухувалась з поважною міною розмові.

Мені уступила вся кров з лица. Оцеї дитячі уста завдали несьвідомо несказані муки мому сердцю, котрим годі було уйти. Я склонила голову глибоше над шитвом і шила пильно.

„Наталка? — обізвав ся Муньо. — Для неї не потребує ніхто капіталів складати. Она має своїх двайцять років і нехай оглядає ся за яким мужем. Не правда, Наталко? Оно, правду сказавши, вже таки би й час. Ми „молоді“ розуміємо се не аби-як!“

Він розсміявся голосно, і засунувши зухвалим рухом руки в кишені, поглянув визиваючо на мене.

Я видержала той погляд спокійно. „А вже-ж, Муню, для сиріт не складає ніхто капіталів. Я належу до тих, над котрими добрі люди мусять мати милосерде і без любови“ — відповіла я.

„Добре відповіла, Наталко!“ — замітив він злосливо. „Я знав, що мої слова дадуть добрий відгомін. Вирочім обходить мене в сій хвили моя доля найбільше. Ти отже віддаш ся, Лену возьму до себе, коли буду доктором, а з Катєю даєте собі, отче, і самі раду; з неї вийде колісь не аби-яка красуня!“

„Який ти мудрий для себе!“ обізвала ся Лена люто. „Я вийшла би вже найліпше, спустившись на твою ласку. Ні! дякую дуже за ню! Нехай батько забезпечить нас сам, а ти вибери собі иньший фах. З тебе був би такий доктор, як з мене... ну, лучше най не кажу! Я знаю твою любов до ближніх!“

„Лена правду каже, ти не можеш іти на медицину — обізвав ся знов вуйко. — Я би тобі радо помагав, ти в мене найперший син, але і дівчата мої діти. Не правда, Павлінко?“

„Чому не правда, Мілечку? — відповіла жінка своїм звичайним коротким, енергічним тоном. — Розуміє ся, що дівчата також наші діти. Але в мене є одна думка... Мілечку, я думаю вже давно над тим, щоби він пішов на медицину, хоть, розуміє ся, не нашим коштом“.

„Ну, так і що-ж за думка в тебе, Павлінко?“

„В мене така думка, Мілечку“...

„Го-го! я знаю, мамочко, що ви хочете казати!“ — перебив їй сьміючись Муньо. — „В вас є та думка, щоби я з якою богачкою заручився. Не так?“

„Так, мій сину!“ — відповіла тїтка. „Я справді о тїм думаю. Лиш тим чином міг би ти пійти на медицину. Чи се може зле?“

„Зле на стїлько, мамочко, що я хочу бути свобідним. А заручивши ся, обтяжив би себе зараз якимись романтичними обовязками. Я в романтику і ідеали не бавлю ся. Я хочу діпняти лише одну цїль, а цїль та — богацтво. Все проче для мене річ побічна“.

„Навіть і ми, твої сестри, Муню?“ — вмїшала ся знов Лена, промовивши голосом, що аж тремтїв з якоїсь внутрішньої лютости.

„Не впадай в трагедїю!“ — відповів він згїрдливо. — „Я мушу піти на медицину. А коли батько не зможе мене сам удержувати, то я заручу ся з якоюсь богачкою. Межи нами сказавши, мав би я вже одну, гм... гм“... Він усьміхнув ся многозначучо і глипнув скося на матїр. І она усьміхнула ся. Він був єї любимцем, і згоджував ся з нею під кождим взглядом знаменито.

„Згадайте, мамочко!“

„Не маю часу на здогади, мій сину“.

„Ну, то я сам скажу! Що ви сказали би на пр. про Ольгу С.?“ — Він закинув одну ногу на другу і глипнув на матїр. Єї лице остало ся при тих словах все однакове, камяне, зимне.

„Ольга С.? Ну, — казала мов би роздумуючи — вибір не злий. Вправді она делїкатної будови і дуже розпещена, звичайно як всі одиначки, при тїм трохи і зарозумїла, але коли она тобі, сину, до вподоби, то й менї також“.

„Она за тебе не піде, Муню! на те спустись!“ — кликнула насмішливо Лена.

„За мене не піде?“

„За тебе не піде! Ти з усіх хлопців найменше її обходиш; она романтична натура, не забувай сего. Окрім того она буде вибирати, она й може вибирати, бо дійсно маєтна дівчина“.

„Не думай лише так — обізвав ся він так само глумливо. — Я дійсно не знаю, кого би могла бажати собі за мужа, як не дікаря. Ти, бачу, не береш таких справ досить реально. Чи думала ти коли небудь над тим, що властиво мужчина, а що жінка? Мужчина то „весь“, а жінка то „нічо“. Ви дівчата від нас залежні, як ті рослини від сонця, від воздуха. Чуєш? ти!! Ми надаєм вам змислу, поваги, значіння, одним словом, все. А коли она хоче вибирати, то нехай собі з Богом вибирає. Мені не тяжко і деінде обглянути ся. Богатих партій в світі ще найде ся. Дівчата підростають раз в раз, як ті гриби; і всі они хотять замуж вийти, всі що до одної! Може ти хочеш остатись старою панною?“

Вуйко і тітка розсміяли ся, а й Лена скривила уста до усміху. Мені ударило в лице немов поломінь.

Нічим є жінка? .

І такий бездушний, обмежений хлопець осмілює ся говорити в такий спосіб о жінках? Що давало ему до того право? Природа? Однак він говорив правду. Ми дійсно від мужчин залежні, мов ті рослини від сонця, від воздуха. Але-ж з якої причини? Чи та причина — то незгубима, вічна загадка, до котрої і приступити годі?

Я зложила шите і вийшла нечутно до побічної комнати: Тут було темно і тихо. Втомле-

на сіла я в незамітний кут, заслонивши лице руками.

Поодинокі слова долітали до мене, я чула терпкий сьміх тїтки, однак не прислухуючись дальшій розмові, я їй не розуміла нічого.

Одно лише я знала і відчувала.

Я була лише людиною з якоюсь силою, з якимось духом, а проте... та що їй казати? Правда? Справедливість? Їх нема! Нема для того, що приневоленій приймати їх з другої руки...

*

Щось важке, мов олово, тяжить мені на душі, а кругом мене глухо і пусто, якась порожнеча аж до одуріня.

Чи нема ніякого виходу? Ніякого спасеня? Коли се иньші зносять, так нехай! Я не можу! Я пробувала клонити голову терпеливо, бути такою як ті „другі“, і не змогла. Благала снівчутя, любови, і не виблагала. Часто пориває мене гїркий жаль, дика вражда супроти моїх померших родичів, що мене в жите трутили і я тепер безцільно блукаю! Пориває ненависть і біль супроти цілого сьвіта...

В тихих, безголосних ночах, коли сон утїкає від моїх утомлених очий, я плачу. Та що оно pomoже? Одна слїзонька більше або меньше в житю важить так мало! Впрочім хто їх числить?

*

Оногди говорив вуйко про якогось податкового урядника, котрий ріжнив ся від своїх товаришів величезною статію, вдоволенням усьміхом і грубим срібним перстеном з синім камінцем на

пальці. Сей урядник хвалив ся — так оповідав вуйко — що его жінка, за якою саме тепер „обглядає ся“, мусить бути не лиш гарна, богата і освічена, але й музикальна, бо він не „пожертвує ся“ кому-небудь!

Уявляючи собі его, як він із своїми неповоротними рухами, із своїм по найбільшій часті розігрітим лицем, троха зиговатими очима, шукає „музикальної“ жінки, я розсміяла ся мимоволі в голос.

Вуйко і тітка скинули на мене оком.

„І чому ти властиво сьмієш ся, моя кохана?“ спитав вуйко в заостренім тоні (дивна річ!), а тимчасом тітка звузила уста так сильно, що стали якоюсь ниткою.

„Я так, вуйку; бо він такий сьмішний в своїй претенсіональності! Самі знаєте, що він всіх розумів не поїв, а проте такий вимагающий! Але я властиво не повинна сьміяти ся, оно більше сумно як сьмішно!“ І з тими словами промайнув мій погляд по тітці.

„Що се знову за постична заява?“ спитала она з зимним, інквізиторським поглядом. „Тепер дівчині годі вибирати, ждати на самих докторів і професорів. Нехай Богу дякує, коли навине ся і хто небудь та подасть кусник хліба“.

Се тикалось мене. Спеціально мене. Мов поборена опустила я через хвилю покірно голову, а неказано гірке чувство проникло мою душу.

„Се тобі мабуть не до смаку, що я тепер кажу, неправда?“ говорила тітка з притиском дальше. „Ти за него не пішла би. Ну, на щасте в таким випадку мали би ми рішуче слово сказати, а не ти. Ти ждала би може на якого зачарованого князя, — шкода тільки що їх уже

нема. Вирочім я справді не знаю, що тобі дає причину грати ролю якоїсь „гордої“. Ти мабуть щоденної борби о кусник хліба не бачиш, не розумієш, думаєш, що все, що є, так само собою приходить?“

„Я, тїтко? я?!“ вирвало ся менї майже обликком з уст.

„Ти, ти! Ми не будемо вічно жити, і ти не будеш мати все охорону і родинну стріху. Наступить ще й така хвилина, коли ти з вдячністю будеш сягати за рукою такого „дурака“!

„Нїколи, нїколи!“ відповіла я з зворушенням.

„Ха-ха-ха! нїколи! І длячого нїколи, коли вільно спитати? Мабуть тобі его становиско за підле?“

„Становиско нї, але він сам як чоловік не має для мене нїчого симпатичного. Він не має ані крихітки н. пр. „тонкості“ в собі. Чи ви нїколи не гадали, як страшно мусить жити ся при чоловіці, котрому не можна віддати нї серця нї поважання? Тїточко! я не могла би так жити! Моя натура, ціла моя вдача такі жадні якоїсь — як би то сказати? — тонкої коректності, якогось нїжного чувства... любові“... Тут і урвала я.

Се зізнає, котре я мов тайну берегла в серцю, вихопило ся менї проти волї з уст, і я того дуже жалувала. Я відвернула ся від тїтки, щоби не стрїнути ся з єї холодними насмїшливими поглядами, і щоби не помітила, що я спаленїла...

„І ти не соромиш ся такі слова говорити? Менї в лице і при вуйку? Двацятилітна дївчина! А се що знов нового?! Та правда: хто годує ся таким трїйлом, як романи, тому годї инакше говорити. Я не розумію, що то таке „любов“.

Я вийшла за муж, не хоруючи ані трохи на ту поетичну недугу. Я вела порядно своє господарство, виховувала як слід при Божій помочи діти, доглядала мужа, але о любови щось маячити, зітхати за любовю?... Мені видить ся, що я мусіла би тепер того й соромити ся. Се чиста фантазія. Коли би я не була вийшла за твого вуйка, то була би вийшла за другого. Він був порядний, спокійний, соромливий молодець, а я така сама панна. Тому нас Бог і злучив. В твоім віку я виховувала вже Мунечка, провадила вже сама господарство, а ти... говориш про любов! Та що, як собі хто постелить, так ся і виснить. Ти вже доволі доросла, аби порозуміти, що добре, а що зле“.

„Оно так, тіточко“... відповіла я, усміхаючи ся сумно. А більше і не сказала я нічого.

Як би я і цілу ніч говорила, то все було би дурно. Не зрозуміли би. Лише до Лени полетів мій погляд, що сиділа недалеко тітки. В сій хвилі були в неї очи спущені, а щоки горіли сильним румянцем. Я знала. Перший раз в житю она не згоджувала ся з своєю матерю.

*

По домашніх роботах було нам дівчатам вільно займатись, чим котра хотіла. Лена плела якусь величезну скатерть „для себе“, а я читала. Она і тітка мали дивний спосіб дивити ся на мене, коли я брала ся за книжку. Тітка прибирала тоді на-пів милосерну, на-пів насмішливу міну, щоби опісля з притиском вимовити слівце „знов?“ і мій — сказати-б — сумлінний супокій замутити. Лена скривляла не до наслідования верхню губу, розсміявшись коротко в го-

лос, і плела з такою ревністю, з таким запалом даліше, мов би спасене її душі залежало від того.

Найбільше занимало мене питане жіноче. Ніхто не відчував так глибоко зависимого нужденного положеня жінки, як я. Ніхто, здавалося мені, не думав стілько над рішенем его, як я. Мені снувалися преріжні думки по голові. Я бачила „питане жіноче“ майже при кожній нагоді, коли приходилося жінці терпіти. Тяжко, що перчитавши І. Стюарта Мілля я плакала. З тої пори я читала з подвійною пильністю. Свідомість моєї низької освіти давила і корила мене сильно. Я постановила собі будь що будь осягнути вищу освіту. Я була завзята, горда, честолюбива і не хотіла ні за що в світі бути тим „нічим“, о котрім говорив Муньо з такою погордою. Я не хотіла, щоби мені аж мужчина надав змисл і значіне. Рівночасно рішилася я в будучности віддати ту здобуту освіту в користь загаду. В найглибшій глибині мого серця говорив якийсь голос „віддати жінкам“.

*

Світе широкий! Який ти для мене молоді недоступний, який муром обведений!...

Та що се я знов? В голові думки стрілою мчать ся. Що мені з ними самій діяти? Сама загадала, сама забула, сама, сама, сама...

Щось з того, що вчитала або роздумала, оповісти і кому другому? Адаже-ж я химерниця, і висьміяли би мене. А хоче ся оповісти, пояснити, як все в думці складає ся, до чого дійшла, чого би рада; як в душі не раз мов сонце зійде... ні, як в ній мов мельодия укладає ся... В серцю

так і заворушить ся щось сильне, сьміле. І я забуду все довкола себе. Гадки летять вперед, проваджені буйною уявою, аж слово якесь нераз вимкне ся в півголос з уст. Тоді я з переляком пригадую собі, хто я і між ким я...

*

Був тихий вечер у вересню.

З дому вийшли всі на прогульку і я лиш сама остала ся. Хутко настала в хаті тишина. Користаючи із супокою, як звичайно я взяла ся писати. Вже давно почала я писати статейку про положене жінок найнижшої і середньої верстви, а сего вечера хотіло ся більше ніж иншим разом списати придуманого. Скоро укладали ся реченя, здоганяла думка думку. Пишучи взято, я почула себе немов иньшою. Чула ся і щасливою. „Боже великий! подумала. Може я до чого й здібна, може Ти дарував хоть крихітку якого таланту, може моя маленька, малесенька праця порушить хоть в одній душі одну струну! Чей не буде так, як казала тітка, що з мене не вийде ніколи щось порядне! О, я не дам ся, я буду пильно працювати над собою, щоби злетіти високо-високо! Так високо, щоби їх голоси не доходили до моєї висоти, а руки їх щоб не дотикали мене“...

По двох годинах вернули ся з прогульки. Лена, розстроена чогось, лягла раніше спочивати. Уклавши руки під голову, лежала недвижно в постелі. Я виналя знов зошит і пробувала перший раз в житю писати при ній, хоч еї приємність впливала на мене завсїгди лише пригноблюючо. Мені хотілось нині конче докінчити першу частину. Почавши писати, я забула небавом

зовсім, що крім мене знаходить ся ще хтось другий в комнаті. Хвилинка за хвилиною минали.

„Що ти пишеш?“ спитала она мене нараз різко.

Я підвела з переляком голову і глянула на ню.

„Ну? що-ж?“

„Ет! щось там“ — відповіла я потрохи змішана. Мені стало так, як би мене хто на яким лихим учинку зловив.

„Ти не переписуеш ся прецінь з ніким“.

„Ні.“

„Ну, так що-ж ти пишеш? Може ти поезизуеш?“...

Павза...

„Чуеш? ти!“

„Чи я маю перед тобою оправдувати ся?“

„Що за дурна відповідь! Ти не бачиш, що вже пізно і що я хочу спати? Я втомила ся“.

„Обернись до стіни тай спи!“

Она скоро підняла ся і усіла прямо в ліжку.

„Ти! Я скажу мамі, що через тебе не можу спати. Неспанє шкодить красі, а я не маю охоти ходити з таким крейдяним лицем, як твое. Але я тепер вже знаю. Ти певно мажеш якийсь стих. Любовний?... Ха-ха-ха! Тебе на цілім бо-жім світі ніхто не бажає; ти не гарна!“...

Я не відзивала ся.

„Бідолах з шістьома срібними старосвітськими ложочками!“

Я задрожала від обиди.

Як глибоко ненавиділа я єї!. Однак, невідзиваючись, я силкувалася остати ся спокійною.

На хвилинку сховала я лице в долоні, і стала пригадувати, що думала перше. Думки від її голо-су, мов налякані, розпорошили ся.

Она сьміяла ся роздражнюючим сьміхом, а я чула, як мені підступала кров до лица.

„Від бабуні лишила ся ще і цукорничка. Вправді не срібна, але за те дротована. Правда старо-французска порцеляна!“...

Я все ще не відзивала ся...

„Чуеш? Я хочу, щоби ти згасила сьвітло і лягла спати. Ти!“

Мене покинула нараз вся терпеливість, а пірвала шалена пристрасть. З окриком дикої зло-сти вхонила я за зошит і шпурнула ним до землі. Серце товкло ся в мені до розпуку, і згорнувши руки на грудях глянула я на ню.

„Чого тобі ще треба?“ спитала голосом, що змінив ся від зворушення.

„Нічого від тебе не хочу. Але скажи дуч-ше, до чого та театральна поза?“ Она говорила в зухвалім тоні, опісля мов пригадала собі щось і додала: „Чому у тебе розплетене волосе?“

Я відвернула ся від неї, не відповідаючи їй нічого.

„Я хотіла би знати, длячого в тебе розпле-тене волосе“ — домагала ся она знов.

„Для чого? Бо розплетене не важить так тяжко, так мені здає ся... Може і се не дає тобі спати і шкодить твоїй красі?“

Єї очи заіскрили ся.

„Так ти гадаєш, що ти красна? Пожди, я знаю добре твої думки. Ти огидна, причаєна кокетка! Ти хочеш удавати якусь „русалку“, вправляєш ся в якусь видуману безсоромну ролю, може Гайного „Льорелей“? Ти его раз у

*

раз читаєш, хоть мама вже кілька разів казала, що Гайне не є для молодих дівчат.“ — Нараз розуміяла ся. „Справді, се рудаво-золотисте волосе, зеленяві „морські“ очі... Знаєш, що? Спродай цукорничку, купи собі гарфу і гребінь і йди між Німці.“

Не знаю, як я в тій хвилі виглядала, і яким поглядом подивила ся на ню. Уст отворити не була я годна, і на одно слово — ні! але коли я підняла руку, щоби притиснути єї до розпаленої голови, Лена з переляком сховала ся під кодру...

По хвилі згасила я сьвітло і кинула ся сама в постіль...

Глухий біль, неописане огірчене обняли мене і тихі стони виривали ся з моєї груди. По що кинула мене доля в жите, поміж ті підлі, тупі душі — ні! поміж гиени, що не мають ні чувства, ні розумія для шляхотнійших зворушень серця!...

Однозвучне цокане годинника переривало тишину малої комнати, а сьвітло місяця ляло ся вікном, устелюючись срібними, матовими пасмами на помості і стїні.

Трохи згодом бачила я, як Лена вилізла нишком з постелі і забрала роздертий зошит до себе.

Очи мої стулили ся. Я аж над ранком заснула.

Мені приснилася надреньська русалка „Льорелай“.

Она ніби сиділа десь на скалі над водою, перебираючи золоті струни своєї гарфи. Спадаю-

че на груди і плечі волосе здавало ся в сонцю червоним плавним золотом. Єї погляд на-пів сумовитий, на-пів байдужний, був звернений в безнадійнім очікуваню в синяву далечину. Я стояла в лодці, що колисала ся на филиях, і разом з шумом моря висьпівувала далеко лунаючим голосом Гайного пісню про Льорелляй :

„Ich weiss nicht, was soll das bedeuten,
Dass ich so traurig bin,
Ein Märchen aus uralten Zeiten
Das kommt mir nicht aus dem Sinn.“

Она схилила ся.

Через хвилину дивила ся на мене довгим смутним поглядом, а опісля впустила вільним рухом гарфу в воду.

Легко мов стріла понеслась тая вперед, колисала ся, полискувала ся в воді мов та золота рибка.

Я поплила за нею.

Бистро несли филі мою лодку. Они тиснули ся жадібно округ неї, росли, змагали ся, сягали за мною, я аж лякала ся. За мною филі. Цілий безконечний простір—одно і те саме, куди не гляну, самі филі. Они шумять, борикають ся, гомонять, сьміють ся. Сьміють ся потайним, роздражнюючим, майже знакомим сьміхом.

В мене тисяч думок. Цілий рій дум. Що гонить за мною? Де спинюсь я, куди жену я?

Десь далеко передо мною полудневий край. Я ще дитиною чула щось раз про его красу. Він ясний, золотавий мов те сонце; мавить зеленими пальмами, блакитним склепінем...

Я би злетіла туди!...

„Почерез море“ гомонять філі і колишуть, заливають ся попереднім чудним сьміхом.

„Почерез море“ долетів через воздух, немов сонний бренькіт, голос гарфи... „почерез море“...

*

З тої пори я не можу писати.

Жите мое затроює ся з кождим днем систематичнійше. Лиш читати ще можу, того вже не можуть мені заборонити, бо вуйко обстає за мною. І так я читаю, буду читати. Я не дам ся добровільно кинути в п'ятьму. Не дам ся, пізнавши раз сьвітло правди, задонтати грубій, тупій, бездушній силі.

Сих кілька словець пишу крадькома. Я би того не чинила, однак мені видить ся, що удавила би ся своїм горем і своїми власними чувствами, не висказавши, чи властиво не вилявши їх хоч у мертвий зошит. Спрятавши обережно зошит в скриню (колись бабунину), мені неначе полекшає на серцю. Смуток щезає на якийсь час. Я повеселію. Не бою ся ні морозячих, проникаючих поглядів тітки, ні злосливих докорів прочої рідні. Переконане, що я не роблю нічо злого, що стороню від всякого бруду, що через мої уста не переходить ніколи, ніколи лож, — додає мені сили дивити ся на своїх гнобителів не поглядом ненависти, але поглядом повним, довгим, і майже спокійним...

*

Я часом мрію об тім, як би я була раз на великім прегарнім балю, де вєсо блестяло би, красувалось ріжними барвами, якоюсь чародійною красою. Де товариство було би саме пишне,

вибране, якісь прегарні жінчини і мужчини, в ріжніх строях.

Поміж ними всіма — я.

Лише на кілька хвилини.

Прекрасно убрана, в строю властивім лише моїй істоті, красна мов сонце. Я не бажала би сліпити своєю красою — о ні! — я хотіла би лише бути красою; прояснитись нею. Краса жінки не повинна бути лише на те, щоби викликувати любов... а коли була би вже лише на те, так нехай би в мені залюбив ся якийсь такий, що не любив ще перед тим ніякої жінчини. Я не хотіла би, щоби за мною сягнуло зараз сто рук, зрозумілись на мені всі. Ні, лише один нехай би відгадав мене мов ту загадку...

Се сьмішна мрія!

В моїй душі повно мрій, багато образів, барв... Коли би я вміла музику, котрою упокою ся, то уклала би все те в мелодії. Деякотрі з них було би дуже, дуже трудно відограти...

*

На заході, на гранчастім верху зеленої гори стоїть столітний, одинокий дуб-великан. Височенний, сильний собі, гордий такий! Коли сонце зайде за гори, а небо ще мов огнем палає, вирізує ся він виразно на нїм.

Дивлячись туди, здає ся мені, що він рушає ся, що прикликає мене незаметно до себе, і мене тягне до него дивна, дивна туга. Він там стоїть сам, а я тут.

*

Як страшно самотно жити! Ні краще сказати, як страшно жити в слід за другими!

Лена з родичами від'їхала. Забрали ся всі до М. до якоїсь своячки на весіле. Я лише з маленькою Катею остала ся дома.

Воздух весняний провіває, а мене обгортає туга за людьми, за життям! Мене опускає вся терпеливість. Я чогось не можу ні читати, ні писати. Я би хіба грала ся звуками, але мене музики не вчили. Все мене болить, все draжнить. Хвилями опановує мене глуха лють. Я чую ся скованою, коли я жити бажаю. Жити якимось иньшим, повним, яснійшим життям! Ісусе Христе, чи ся убійча одностайність безконечна?! Так краще вже як небудь, аби лиш инакше жити, ніж так гнило, без ціли старіти ся, без душі, без зміслу. Се просто рослинне вегетованє, хвилями перерване тихим зойком борби о істнованє!...

II.

Цедавно Лена вернула з родичами до дому, а вчора принесла вже й новину, котрою заінтересував ся цілий дім. Від трьох років мешкає біля нас богатий надїсничий з донькою. По-знакомивши ся з нами, живе з вуйком в великій приязни, а донька его Зоня, гарна, енергічна, бистроумна дівчина єсть найліпшою товаришкою Лени. Спершу видїла лише мене. Зі мною говорила, менї звірювала ся, мені до себе запрошувала, що хвилі прибігала, Лени наче й не замічала. Разів зо три лучило ся Лени відвідувати єї без мене. З того часу Зоня наче не та сама супроти мене. Похолодїла, стала горнути ся більше до Лени, усміхала ся іронїчно, коли я виявляла деякі з своїх поглядів, а остаточно дійшло до того, що ми одна другій остали ся лише якимись „добрими знакомими“.

Знать, не умію собі зискувати людий, як тітка каже. Не так, як Лена. Она вмє і приговорити, присїсти, попросити, і засьміє ся в потреби, і заплаче, а яка вже ввічлива! не раз мало під ноги не підстелить ся.

Я ні.

При чужих стаю чогось неспокійна, наче бою .ся їх доторкнути і словом, щоб не завдала якого болю, або щоб они мене не дйткнули чим. Зворушу ся ні з сего ні з того, особливо коли почну щось оповідати... Така вже якась неспо-сібна...

„Коли говориш, — критикують мене — то замість другому в очи дивити ся, дивиш ся Бог знає куди ему понад голову, або голову відвернеш, а очи твої лише так по світу блукають!“ Ні! я неспосібна.

Більше уже з панною Марією згоджую ся, з старою гувернанткою Зониною. (В Зоні мати умерла). Она така лагідна, ніжна. Голос у неї наче аксамітний, а сама дрібна, філігранова. Лише нервова до крайности і вражлива. Подивляю нераз єї терпеливість, бо Зоня деколи така жорстока, або єї батько такий скупий!...

І принесла Лена новину від Маєвських, що повернув їх молодий свояк з Морави, де пробував два роки у якогось фабриканта за домашнього учителя.

„Цілий дім в воєннім настрою“ оповідала. „Надлісничий захмарений, Зоня остра мов британка, а пан „братанчик“ хоч і привітні, але такі вже неприступні, що крий Боже! Не знати, що се в них стрілило; однак видко, що молодий тому причина. Та з часом я таки довідаю ся, о що їм пішло. Коби лише скорше той вечерок. Ми підемо, мамочко, правда?“

„Підемо. А ти подивилась би завчасу на свою рожеву сукню, Леночко; може треба дещо відсвіжити, або і докупити чого“...

„Подивлюся, мамочко. А Наталка що вбере?“

„Наталка? Їй би убрати ту темно-понсову сукню, що переробила з моєї. Она лежить на ній складно і єсть їй до лица. Тепер нема за що купувати другої. Она се сама знає.“

„Знаю, тіточко, і уберу, котру скажете.“

Мені байдуже, яка она собі там, чи ясна, чи темна. Мені на думці панна Марія. Чи їй она в военнім настрою? Раз якось — давно сказала мені, що любить того „братанчика“ (він зве ся Василь Орядин) наче рідного сина.

*

Нині бачила я Зониного свояка перший раз, хоч він, як чую, переходить дуже часто попри наш дім. Він високий, стрункий і, як мені видить ся, смаглявий. Єго рухи повільні, Лена каже: „симпатичні“.

*

(По вечерку).

Була справді в темно-понсовій сукні. Нещасні рудаві довгі коси, котрих ніяк не можна по модному на голові укласти, спадали свобідно на плечі. Не знаю, чи мое „крейдяне“ лице, що тогож вечера, як тітка казала, відбивало ся мов „безкрове“ від темного тла аксамітного Medicis-ковніра — довело Лену до роспуки і злого гумору, чи може моя довга сукня, що безшелесту волікла ся за мною? Она усміхала ся з нервою злобою, коли наші погляди стрічали ся.

„Ти навіть і сукні не вмєєш в руці держати так, як треба“ казала она. „Воліче ся за тобою, мов яка гадина, і денервує“.

„Нехай воліче ся! Мені не вигідно держа-
ти єї раз-враз в руці“.

„Так? Але ти певно над тим не думала,
що сукня через те руйнує ся!“

„Руйнує ся так само, як і твоя“.

„З моєї не будуть вже більше нічого ро-
бити, а з твоєї має ще бути колдра. Впрочім
можеш єї нівечити; з неї має бути колдра для
тебе, а не для мене!“

„Мені не треба з неї нічого“ відповіла я.

„Мені бабуня оставила дві широчезні шовкові
сукні, з виразним наказом, щоби я собі з них
дала колись зробити колдри“.

„Гадаєш?“ кликнула она насмішливо, під-
носячи високо брови в гору. „З тих шовкових
суконь дасть мама мені поробити колдри! Мама
каже, що тобі лишили ся по бабуні срібні ло-
жочки, і що я мушу також мати якусь памятку по
бабуні, як ти, бо я так само єї внучка!“

Я усміхнула ся.

Скільки разів приходило ся мені чути, що
та „проста баба з міщаньськими манерами“ не
була „жадною бабунею“ і що єї лише соромили
ся! А нараз така зміна в поглядах!

„Ти справді накривалась би колдрами з су-
конь бабуниних?“ спитала я іронічно. „А що
важнійше, ти забирала би їх від мене? І ти і
тїтка, ба навіть і наша стара кухарка знає, що
бабуня оставила їх мені!“

„Справді, тобі?“ накинула ся она на мене.

„А похорон за що справило ся бабуні! Ти га-
даєш: даром? Спитай лише в мамі; она тобі
зробить докладний рахунок. Впрочім я би тобі
радила навіть о тих сукнях мамі і не згадувати.
Поперше, що се й так на нічо не здалось би,

бо їх уже нема дома — бачиш, серце, ще від часу, як ти ночувала через тиждень у панни Марії, коли она пробувала сама дома — а по друге: ти знаєш, що мама не зносить опозиції, а вже найменше від тебе!“

В мені кипіло.

Вже як я і знала грубости і самолюбство тітки та єї дитий, однак сего не надіяла ся ніколи. Не надіяла ся, що она порухе видатки за похорон своєї теці, моєї дорогої бабуні, котра була без ріжниць для всіх добра і щира, котра подарувала тітці ще за життя стілько річий, знаючи єї захланність, щоби вже тим успособити єї добре для мене! Та ба! бабуня помилилась і сим разом що-до неї. Она відтягала видатки, котрі поносив сам один вуйко, з мого мізерного майна, котрим я дорожила лише тому, що оно походило від осіб, мені таких дорогих.

Я була обурена до крайности, однак відвернула ся від неї з погордою і не сказала нічого. „О бабусенько! — подумала лише гірко, — коли-б ти знала, що тут діє ся. ти би в гробі обернула ся!“

Бабуня липила дітям окремо „памятки.“ Хлопцям ріжні річи по дідови, котрий був капітаном, а Лені і Каті по перстеню. Они висеміяли все те, зрозумівши раз, що їх мати погорджає тими річами, котрі, що правда, не були самі собою надто вартістні, але цінні тим, що їх дарувало щире серце доброї старушки.

Чому-ж їм тепер захотіло ся „памятки“? І то як раз суконь погорджуваної „простої баби з міщанськими манерами“? Та я се зрозуміла. Тітка не була дурно Німкинею; а Німкинї не без причини вважають ся славними газдинями,

такими, що числять ся в потребі і „з атомами“! Сукні, полишені мені бабунею, були з тяжкого, коштовного атласу, який тепер дістав би лише за грубі гроші. Кольори з такого атласу, се чистий „капітал“. Так і чому не придбати его своїй донці? Яким же правом і яким способом? се вже річ маловажна. Як практична жінка і як Німкinya любила ся она лише у фактах.

„Ти нині очевидно в дуже сьвяточнім настрою“, почала Лена знов по короткій хвилині, підчас котрої я перемагала в собі гнів і обурення, а перейшовши попри неї, не глянула навіть в ту сторону, де стояла. „Ти ступаєш так гордо, мов би ти справді була яка Медічі або Стурарт. Ха-ха-ха! Але они мали певно більше крови в лицю і не мали рудого волося... Оно тобі все не поможе!“ просичала врешті явно. „Один кадрийль дасть ся тобі в знаки, а може не будеш его й зовсім гуляти. Ми-ж прецінь знаємо, що за тобою молоді хлопці не дуже рвуть ся. А ти так зараз впадаєш в очи, коли не гуляєш... Ти така велика—і ми мусимо за тебе встидати ся!“

Мені ударила кров в лице.

„На чие бажане йду я?“ спитала я.

„Розуміє ся, що на бажане тітки і вуйба! Они мають з тобою добрі заміри: та лише ти, бач, якась така нещасна!“

Я усміхнула ся гірким сьміхом.

Угадала!...

Вступаючи в салю, спостерегла я мимоволі відразу Зониного свояка, чи як его там звать, Орядина. Він стояв при дверях салюну з кількома панями і розмавляв. Переходячи попри него, я почула его погляд на собі. Опісля ми гляділи

посполю на себе. Єго погляд вражав мене а, як мені здає ся, мій єго. Ми мов би бояли ся себе. Він гуляв дуже мало і майже лише з Зонєю та Леною. Они обі були нерозлучими. Єго лице смагляве, пригадує тип полудневий. Раз, здавало ся мені, що мушу ся доконче обернути; обернувшись, стрітила ся з єго поглядом. Перелякана тим, відвернула я очи в противну сторону салі, зворушена чудним чутем...

Помимо музики і танців, помимо бесіди з ріжними знакомими, давила мене якась нудьга, якийсь сум. В глибині серця немов боліло мене, що він не зблизив ся до мене ані одним кроком.

„Які ви нині гарні!“ — сказала мені раз тихесенько панна Марія — „наче та надренська золотоволоса русалка Льорелай, лише чому ви такі втомлені і сумні? Коли-б я не знала обставин, серед яких живете, то подумала би, що тужите за кимсь.“

Она усміхнула ся любо, а я здвигнула бай-дуже плечима.

„Мені всі байдужі, а що-до утоми, то я вийшла вже з дому пририта.“

„А з ним гуляли ви?“ спитала нараз живо мов пригадувала собі щось.

„З ким?“

„З Орядином.“

„Ні.“

„Ах! так пождіть, я познакомлю вас з ним зараз.“ Она й встала, щоби підійти до него. Він саме в сій хвилі стояв нахилений до Зоні і слухав уважно, що она єму говорила.

„Панно Маріє, ні!“ кликнула я стиха.

Она подивила ся зчудована на мене.

„Оставьте прошу!“ просила я її з притиском.

Она дивила ся через хвилину мовчки на мене.

„Які ви горді!“ відповіла онісля. „Ви хотіли би, щоби він сам прийшов?“

„Сам.“

„Але-ж бо ви не знаєте, який він нераз не-сміливий.“

„Я не знаю, але дайте спокій!“

І она дала спокій, він не прийшов, а мене обгорнуло якесь сумне вдоволене...

*

Я дивлю ся кождим разом за ним, коли переходить попри наш дім. А йде він звичайно між пятою а шестою вечером. Недавно казала тїтка відчинити одно фронтове вікно; я відчиняю, а він наче з землі виріс — надійшов! Як же я сполохала ся! Я не тямлю добре, як оно склало ся, але він поздоровив мене. Менї зда-ло ся, що здоровлячи спаленїв. Впрочім, справді не знаю. Менї самїй зробило ся горячо, мов полудням обдало лице, і я сама змішалась. Тенер відступаю вже від вікна, коли бачу, що він іде. Він не сьміє мене видїти. Не сьміє!

Оногди, вже по тїм поздоровленю, замітила я, як він, переходячи попри наш дім, повернув ледви-ледви замітно голову легесенько саме до того вікна, де я тоді стояла.

По що він мене здоровив? Адже ми собі не знакомі, а то й зовсім не знакомі...

*

Одна наша знакома, вдовиця по якімсь судю, оповідала тїтці, що Орядин дитя „любви“

якоїсь своячки наддїсничого, доньки руского православного сьвященика, і якогось музиканта.

„Але не думайте, дорога пані професорова, — оповідала она — що він був з тих славних угорських циганів музикантів, межі котрими стрічає ся нераз справжніх князів що-до богатства! О ні! Він був руский циган, і походив з Глиниці. Се сільце на Буковині вам звістне, там більше циганів, як мужиків. Руских циганів, пані професорова, на те кладіть увагу! Граючи видобув ся він на капельмайстра глиницької банди, а що був добрим Русином, то єї батько, сьвященик, приймав его з патріотизму частійше у себе і з часом, дорога пані, з часом“... Тут она урвала, закінчивши оповідане злобним, придавленим сьміхом...

Не знаю, з якої причини прокинуло ся в моім серцю чувство ненависти супроти оповідаючої вдовиці. Єї вважали всі знакомі „доброю“ жінкою. Она може й була справді доброю, та я почула нараз ненависть до неї. Єї спосіб оповідання викликав в мені жаль до неї, чого я їй ніколи не забуду.

„В цигані! Поміркуйте лише собі, дорога пані професорова, в простім якімсь музиканті! Таже я би... Матінко Божа!... І то, бачите,“ говорила она дальше, „донька честних людей, донька сьвященика! О ню мав старати ся якийсь заможний кунець, але она про него й чути не хотіла. Вкінци був він ще на стілько зухвалий, що ставив ся перед панотця і просив о руку доньки. Тоді мала відбути ся страшна сцена. Одні оповідали, що проступника вигнали таки зараз кудись, другі, що мати вступала ся дуже за донькою і що він з нею одружив ся, лише

що вона скоро померла, давши дитині жите. Інші кажуть, що вона его сама просила покинути єї, а потім і отруїла ся сірниками. Ат! хто їх там знає, де правда? Она була ще дуже молода. Мала ледви дев'ятьнацять років. Боже, Боже!“ додала згодом згїрдливо „таке молоде, а вже таке зіпсоване! Хто знає, що з неї було би ще зробило ся, як би була жила; а так смерть зробила одним замахом всему конець.“

„А чие-ж він імя має?“ спитала тітка цікаво.

„Таже бачите: імя батечка свого гідного.“

„Отже мусїли таки побрати ся?“

„А Бог їх там знає! Що-до мене, то я гадаю, що справді побрали ся і що она его опїсля просила покинути єї, а сама взяла тай отруїла ся сірниками. Се, бачите, я тому так думаю, що він зараз по єї смерті кудись забрав ся. Без причини був би не забрав ся.“

„Та куди забрав ся?“ спитала тітка.

„Таже бачите: до Молдави. Хтось то говорив, що він зібрав собі нову банду тай чкурнув туди з людьми, що йшли в Молдаву на роботу.“

„І не вернув ся вже?“

„Не вернув ся до нинїшної днини.“

„А дитина?“

„Дитина росла коло дїда та баби; коли-ж панотець помер, а дитину треба було вже донче посилати до школи, скликала стара раду. Якийсь первий брат музиканта, бездїтний мужик-газда, напер ся взяти дитину за свою. А надїсничий, свояк небїжки, і собі наміг ся взяти хлопця. „Оно, казав, менї ближше, як тобі. Впрочім ти кажеш, що не зробиш з него пана, лише

газду ; ну, а мені може Бог допоможе вивести его на щось лінше, як на простого газду“. Той собі, а сей собі ! Брат музиканта, розказують, був тоді дуже лютий. „Тобі“, каже, „сиротинського гроша забагає ся, що ему панотець оставив, а не дитини. Тебе цілий повіт знає, який ти захланний ! Ти виховаєш его так, що він буде своєї родини соромити ся, що буде так само кров з мужиків сеати, як ти і тобі подібні. А я не так хотів его повести. Та нехай дїє ся Божа воля ! Час покаже, хто мав лінші наміри, чи я, простий селянин, чи ти.“ Розлютив ся тай відїхав. А надлїсничий взяв справді хлопця до себе, виховував, посилав до школи...“

„А той що ?“

„Мужик той ? Бог его знає, що. І не приїздив бїльше, і не питав. От дурний мужик, хотїв щось перед сьвітом показати. Стара попадає теж не хотїла ему дитини дати, тому що відразу сказав, що не випровадить хлопця в „пани“. Казала, що не дасть дитини своєї доньки на „пастуха“. От таке то, люба панї професорова. Цїла комедия !“

„Ну, се вже правда“, обїзвала ся тїтка, „що се дуже поетична легенда“.

„Але видите ?“ почала знов по хвилї вдовиця. „Менї все здає ся, що они, нїби надлїсничий і Орядин, не дуже то люблять ся. Через цілий час, як Орядин пробував на Мораві, не приїздив ані раз его відвідати. Впрочім се знаєте і самі, бо живете з ними в сусїдстві і як одна родина“.

„Та нї, не приїзджав ! Се вже може бути, що не люблять ся. Надлїсничий і Зоня майже

*

ніколи про него й не згадували. Лише стара гувернантка розпадає ся над ним, — розповідала якось ще давнійше Зоня. Я цілу тоту панну Марію, правду сказавши, не дуже то зношу, ласкава пані. З тими єї „нервами“, — єї Богу! нераз мене чорт бере! Бувши на місци Маєвського, я була би їй вже давно за всю тоту єї науку подякувала!“

„А ви ніби як думаете, люба пані професорова, що надлісничий як, буде єї вічно в себе держати?“ відповіла вдовиця. „Він мав навіть десь казати, що скоро лише доньку замуж віддасть, то зараз женить ся у-друге. По що-ж єму тоді старого толуба дома держати, та пусто й дурно годувати? Нині на світі гірко жити, а она й так не займає ся дома ніякою роботою. От заложить той цвікер на ніс, прижмурить очи, тай зігне ся то над одним столом то над другим, а там часом ніби й до пекарні загляне. Справжнім господарством займає ся Зоня сама“.

„Ну, так до чого-ж єму гувернантки?“ спитала тітка.

„Та се лиш так, бачите, от для форми, що-би ніби якась старша жєнщина дома була. Уже чого він для Зоні не зробить, не стерпить, — так єї любить, що Боже! Але бо й є за що! Она жвава і розумна дівчина; мабуть скоро навине ся їй жених.“

„А вже-ж!“ Тут тітка зітхнула.

„Тоді нехай панна Марія йде до свого любимця“ докинула вдовиця.

„Та так! Бо й куди-ж їй подіти ся? Хто возьме на службу стару гувернантку? А він, як чую, і так хоче вийти на великого пана. Чую:

хоче бути адвокатом. Чи ви не замітили, пані, як він гордо голову носить? "

"О гордо, гордо! Він знає, що є гладкий хлопець."

"Гладкий? Ха-ха-ха! Ви щось мов не довиджуєте добре, пані!"

"Ну, що-до того, то може й справді старі очи не довиджують добре. Але я чую, що надлісничий хоче, аби він покинув студії юридичні, тай вступив на теологію. Оно й не було би зле", філософувала стара. "Нехай вступить в стан божий і молитъ ся за гріхи своїх родичів. Єму, правду сказавши, і нема иньшої будучности; по нїм видно на перший погляд, що він мішаної раси. Боженьку, Боженьку!" зітхнула „які-ж то нераз люди на сьвітї бувають! І при порядних родичах виросте, і вивчить ся, а навине ся яке-таке, а оно й розум утратить!" Тут і урвала вдовиця, зітхнувши протяжно, глибоко. Опісля поправила окуляри на носі, уста знизились в кутиках, і она почала так скоро плести паньчохоу, що дроти лише миготіли.

Тітка підвела голову і погляд єї спинив ся чомусь проникливо на мені.

І до сьогоднішної днини не можу я догадати ся, що той погляд мав мені сказати.

Памятаю лише, що мої уста мимовільно затремтіли згїрдливо і що я вийшла з комнати. Переступаючи через поріг, повернула я ще раз голову за „доброю“ вдовицею. Єї погляд стрітив ся з моїм. Глибокий, чигаючий погляд. В тій же таки самій хвилі опустила она руки з паньчохою на колїна, присунула ся ближше до тітки — і я чула інстинктивно, що тепер начне ся обмова моєї особи...

*

Я его вже два дні не бачила. А нині так хотіла его побачити!

На дворі прегарна ясна, зориста ніч, що своїм чарівним спокоем викликає дивну тугу з усіх закутків серця; і саме перед моїм вікном завис місяць над горами, тими темними, мовчазними великанами, низько-низенько, що видить ся: рукою би его досягнув.

Орядина не дуже люблять дома.

Мені здає ся, що я мала би ему багато що оповідати.

Мене обняла нетерпеливість, туга; я сьмію ся слезами, а плачу радостію... перенятим плачем!

Чому се так? Боже мій, чому!

Але я не чую ся нещасливою, як перше; о ні! я щаслива!

Я знаю, як він зве ся. Він зве ся—Василь. Василь! — се гарне імя.

*

Ми ходили вчора з Леною за орудками для тїтки в місто, і нам дучило ся бачити его. Чим ближше він до нас надходив, тим менше могла я говорити. Думки розлітали ся мені в голові, мішали ся чомусь; а коли надійшов уже зовсім близько, то я замовкла цілком. Певна, що поздоровить нас, я підвела очи, і він справді нас поздоровив. Его погляд спинив ся на мені так... сама не знаю, як! Я відчула его так, як не відчула ще ніякого погляду доси.

Він минав по моїй стороні, а мені навинулась думка, що він змінив ся в тій самій хвилі. Який же він гарний!

*

Ми познайомили ся. Оно склало ся так: Від кількох днів пробуває у нас один товариш вуйків, професор з Р., на імя Їорден. Бажаючи его з своїми тутешніми товаришами познакомити, велів вуйко нам всім над вечір зібрати ся і піти в міський город. Туди сходились всі знакомі. Вечер був прегарний, воздух сьвіжий; в городі грала добра музика і, увійшовши туди, застали ми вже велику громаду гостей.

Я була нині — як Лена казала (она була в незвичайно ласкавім настрою) — „неприступна“. Якась томляча туга загіздила ся мені в серцю.

З входом в город опанувало мене легке, на лихорадку подобаюче зворушене. Цікаво обвів мій погляд групи людей: перші, другі; стрітив знакомих; звичайні лица, а нині наче-б нудніші як звичайно.

Пішли далі, — я все роздивляю ся. Нараз стиснула мене Лена за руку.

„Ходім туди!“ кликнула утішно. „Он-туди, близько альтани!“ І звернувшись живо до тїтки шепнула їй кілька слів до уха. Мені причуло ся імя Зонї, і я глянула на вказане місце. Під величезною, мені добре знакомою липою сидів надлісничий з своїми „жінками“, а біля них один молодий судовий практикант, Лєнина і Зонина „тайна“. Тїтка звернула ся туди, а ми обі за нею.

Дуже живо і дуже галасливо відбули ся привітання. Не побалакавши ще як слід, найшли десь уже й причину до найсердечнішого сьміху. Розділились около двох столів і посїдали. Лена немов знов зросла ся з Зонею, а молодий урядник і собі сїв біля них, веселий і ласкавий до Зонї, хоть Лена горне ся більше до него.

Побачивши мене, що стою ще нерішена, до кого прилучити ся, Зоня обзирнула ся довкола себе.

„Де Василь дів ся?“ спитала бистро: „Василью!“ кликнула нетерпеливо, а трохи згодом віддалила ся від нас, розглядаючи ся на всі сторони живо.

Відчувши, о що річ іде, мені стало ніягово, і я була готова підійти до панни Марії, але тут схопила мене Лена за руку.

„Пожди — мовила — не бачиш? Зоня хоче тебе познакомити з Орядином. З ним лучше забавиш ся, як з панною Мариєю, він і так казав мені колись то, що рад би тебе пізнати. Панна Марія розбесідувала ся так живо з професором Лорденом, що було би нечемно переривати їм бесіду!“

„А я таки піду до неї“ відповіла я холодно. Я вже зрозуміла, чому й она бажала мене позбутися, бажала знакомства мого з Орядином. Она не любила мене коло себе, коли який мужчина зближав ся до неї. Зоні она не бояла ся, бо була гарнійша від неї. Тепер она держала так сильно мою руку мов кліщами.

„Яка ти!“ сьміяла ся на-силу. „Мабуть нинішний комплемент Лордена, що подобаеш з твоїм волосем на „Льорелай“, сподобав ся тобі так, що ти хотіла би его ще раз почути? А от дивись там вже іде Зоня.“ І справді почув ся десь Зонин голос біля нас.

„Я би лише рада знати“, гомоніла она „чому ти нас покинув!“

„Не вже ти за моїм товариством-сучала?“ чути було відповідь троха іронічну.

„Ег! що ти плетеш! я хочу тебе познакомити з панною Наталією Верковичівною. От що! З нами ти і так нудиш ся.“

І в тій таки хвилі станула з ним передо мною і познакомила нас. За хвильку і заким ми ще весіли промовити до себе хоч слово, зникли всі троє так скоро, як би у землю запали ся.

Ми остали ся самі.

Я була змішана і не знала що промовити. До того здавало ся мені, що тітка, котра недалеко сиділа, підслухує кожде моє слівце, слідить за кождим моім рухом, і загомонить кождої хвилі по свому на мене. Та сим разом я мабуть помилила ся. Саме в сій хвилі розляг ся вимушений сьміх єї, а з ним злило ся і вуйкове добродушне, широке „ге-ге-ге!“ Забава лила ся там очевидно веселою струєю, і мені не було чого бояти ся.

„Не погуляти-б і нам троха по саду?“ спитав він, запинаючи свої рукавички надто скоро.

„Добре! ходім!“

І ми пішли вільною ходою вперед, більше розглядаючись, як бесідуючи. Переходячи по-при „наших“, задержав ся він на хвильку, бо панна Марія хотіла ему щось сказати.

„Відшукайте, Василечку, Зоню, бо я єї нігде не бачу. Як забрали ся всі троє, так і пропали. Я бою ся, щоби не перестудила ся в своїй легкій одіжи.“

„Лишіть їх, панно Маріє!“ перебила тітка скоро, „лишіть їх! Не знаєте? Молодіж чує ся свобіднійшою, коли не бачить надзорців над собою. Нехай бавлять ся! Лишіть їх, пане Орядин!“

Орядин склонив ся мовчки, а я закусила уста, на котрі закрив ся на силу усьміх. Мені

говорила тітка неустанно, що оставати ся дівчатам без старших в товаристві молодих мужчин — то найгрубше переступство супроти доброго смаку, а тут...

„Еге! пане studiosus!“ почув ся десь за моїми плечима немилий голос професора Льордена. „Се справді ви, Орядин?“

„А я, я!“ відповів сей, обзираючись з немалим зчудованем і мов немилу вражений.

„Гм, з Морави? Гм, та чому не подасьте їй, (він кивнув головою на мене) тій Льорелай, рамя?“

„Які вже в вас дивні вигади, пане професор!“ вмішалась тітка. „Вже цілком перехрестили нашу Наталочку — ха-ха-ха!“

„Еге, гм, еге!“ воркотів він під носом, підкручуючи свої сивіючі вуси, і не зводячи з мене ані на хвилину своїх блискучих малих очий.

Відопхана тітчиним сьміхом і тим его поглядом, відвернулась я від цілого товариства і пішла звільна вперед. За кілька хвилин опинив ся й Орядин біля мене.

„Єй Богу!“ говорив, ступаючи скоро поруч мене, „і не надіяв ся ніколи побачити тут отсеї мумії з Р. Що він тут робить?“

„Він у нас. Приїхав на кілька днів до вуйка. А ви знали его теж давнійше?“

„Чи я знав! Він був моїм професором. Ми ненавиділи ся — страх! Я его за те, що „пік“ за греку, а він мене, як говорив, за мою „зухвалість.“ Як же він вам подобає ся?“ І при сих своїх послідних словах розсьміяв ся сам.

„Несимпатичний. Робить вражінє причаеного; впрочім не люблю оставати ся з ним сама.“

Він усміхнув ся, поглянувши десь далеко вперед себе.

„Причаєного“ кажете. „Се було би ще о нїм лагідно сказано. Він чоловік без серця, без душі, мстивий, а до того консерватист до сьмішности. Не знаєте, чи живе ще его жінка?“

„Живе. Але він жалїв ся, що дуже хора і що пробуває вже довший час з дитиною у своїх родичів.“

„Бідна! Она була така гарна а така лагідна! Він коли тільки прийшов зі школи в злім настрою, то все починав з нею сварку. Ми хлопці всі о тїм знали. Вже замучив єї мабуть зо всім; їй і так не було багато потрібно, она була ніжна мов та паутинка“...

„Она має бути далєко молодша від него — споминав вуйко.“

„Молодша. Він оженив ся трохи пізно. Чи ви розмавляли з ним довше?“

„Нї, а потім... менї не хоче ся того слухати, що він менї говорить!“

„Він зве вас „Льореляй“ закинув Орядин.

„І не мав що лїпшого придумати!“ відповіла я, мимоволї сердито, „от — Німець!“

Він усміхнув ся.

„Не говорити-б нам лїпше о чїм иньшим?“ спитала я.

„І я так думаю. Не люблю про него згадувати. Може би ми де небудь усїли? Город малий, приходиться ся лиш другим з дороги уступати ся, а тим лише втомите ся.“

Саме против нас, під кущами турецького бозу, стояла лавка, з сьвітлом поруч. Там ми усїли, — замовкли.

Довкола нас гамір, музика, розмови, сьміхи, а ми наче понімили. Він зняв мовчки капелюх з голови і відгортгав волосе з чола. Трохи згодом почувла я его погляд на собі.

„От-що тепер сказав би я до хвилини?“ обізвав ся він.

„Що?“ Я глянула на него спокійно, вижидаючо.

„Сказав би: Тривай іще, ти така гарна!“

„Чим гарна?“

„Тим, що переживаю єї з вами.“

Я не відзивала ся, а він, потроха зворушений, говорив далі:

„Другий просив би вас в тій хвилі о прощене, а я користаючи з кожної хвилини...“

„Чому о прощене?“ перебила я ему здивована.

„Ну, за мое здоровлене колись-то, коли я вас не пізнав перше по законах етикетальних, а так лише.“

„З чутки?“ Се слово вимовила я мимоволі гірко. Завдяки любови моєї тїтки, я не тїшила ся найліпшою славою між знакомими.

Мов переляканий підвів він голову і видивив ся на мене.

„Ви мене не зрозуміли“ сказав опісля лагідно. „Мені, правда, лучило ся чути децо про вас, але що я всяким поголоскам недовіряю, то не повірив і тим про вас і не виробляв собі ніякого суду про вас, т. е. аж до сєї хвилини, коли я міг отсе прочитати. За се також вибачте мені.“

З тими словами виняв хутко з грудної кишені свого пальта малий зошит, котрий я на перший погляд пізнала, і мені з лица зникла

потім вся кров. В него находив ся той Леною
захований зошит, котрий я роздерла...

„Се вам Зоня передала?“ були мої одинокі
слова.

„Зоня. Але вам се прикро!“

„Прикро!“

„Не гнівайте ся!“ просив він. „Праця ва-
ша не находить ся в негідних руках.“

„Але ішла через негідні руки!“

„Забудьте се!“

„Хиба можна?“

„Можна.“ І він усміхнув ся. „Я аж опісля,
значить по прочитанню розвідки, довідав ся, яким
способом она дістала ся в Зонині руки. Мені
впала она випадково в руки, але не жалуйте
того. Побачивши вас того вечера, як ваші очи
говорили о чимось, чого посеред бездушної тов-
пи не було, я знав, що кожде мною почуте
слівце було неправдою, і я зрозумів вас. Я знав,
що ваша праця була писана „кровю вашого сер-
ця,“ і я відчув, що мушу вас пізнати: але то-
ді я не міг до вас підійти, мусів відложити се
на другий раз. Лише одного (додав по хвилі, ко-
ли я мовчала) не розумію: чому се ви, мабуть
замість motto, поклали стишок над працею:

„Es klingt mir oft im Herzen,
wie ein verlorener Klang,
der sich vergebens sehnet
zu tönen im Gesang.
Ich kann das Lied nicht finden,
zu dem er taugen mag,
er wird wohl still verklingen
im letzten Herzensschlag“...

„Він, правда, перечеркнений цілком, однак
ви хотіли его покласти?“

„Я хотіла“, відповіла я, „я мусіла хотіти, хоч він і немає нічого спільного з темою розвідки. У мене бувають нераз дивні, дивні чуття; не „чуття“ — поправилась я мимовільно — лише поодинокі почуття, справді, немов які згублені, заблукані в людськiм серцю тони, котрі не знають, до котрої мелодії приналежні, де їм пристати. Вони настроюють мене так розпучливо! Чи ви бували з себе завжди задоволені?“ звернула я живо до него. „Завсїгда? Чи вас не мучить часами туга, статись ще иньшим? Мене мучить! Тоті звуки томлять мене. А відтак здає ся мені, що я одна з тих натур, се-б то одна з тих неудачників, котрі ніби до всего мають хист, а проте не доводять до нічого! Се пересвідчене обнимає мою душу якоюсь лиховістною наміткою. Хто мені докаже, що я не одна з тих безталанних?“

„Ваша праця!“ відповів він, вдивившись в мене якимось довгим, допитливим поглядом.

„Яка праця?“ спитала я іронічно.

Він зчудувався.

„Ну, я думаю: писане“.

„Справді? Не що иньше?“

„Ні.“

„Так я мусіла би цілком потонути в тій праці, щоби здобути собі такий доказ; цілою душею, не розриваючись!“

„То потоніть!“

„Я би хотіла.“

„Зробіть се якимось обовязком для себе.“

„О, сего не треба, в мене є досить волі і я люблю писане так само як н. пр. і музику, лише що“...

„Що?“

„О нічо, нічо!“ і тут я урвала.

„Що?“ домагався він цікаво.

„Я зроблю се якимось обов'язком“, відповіла я з притиском, але я думала щось иньше. Іменно думала я, що мені годі тонути в уподобанях, що дома слідять за мною мов за злочинницею. Що тітка майже брутальним способом заборонила мені „культ примх і романтики“. А коли ще Лена розповіла їй раз, що якийсь там „пан“ кепкував собі з моїх ідей, розкричала ся, що я відстрашую женихів від її дому. Що люди готові подумати, буцім то она впоїла в мене ті „легенди“, і що її донька теж така...

„Щоб ти не посьміла поводитись після свого розуму, коли тобі добре!“ казала. Того не могла я ему говорити. Я встидала ся за темноту і брусоватість своєї рідні і за те, що я жила в таких зависимих, майже негідних обставинах. Негідних тим, що я переживала різні степені упокорення“.

„Я буду про те все добивати ся свого“, сказала я, „доки не дібу ся.“

„Не піддавайте ся ніяким впливам“, обізвав ся він, мов відчитав, що в моїй душі діяло ся, „і кріпите вашу душу, значить, не будьте надто вражливі на щоденьщину!“

„Чи так можна?“ спитала я его вдруге з нетаєним здурованем.

„Можна.“

„А тепер... тепер прошу вас, зверніть мені мій зошит!“ просила я. „Він дістав ся без мого відома в Зонині руки“...

„Оставьте мені его, він не має тепер для вас вартости!“

„Для вас може він її ще меньше мати“.

„Противно. Мені дає він знов доказ, що існує рід інтелігенції, котра вирабляє ся дійсно сама з себе і котра сама викликає поступ.“

Живо і скоро полила ся вже наша дальша розмова. Мені здавало ся, що я вже з ним давно знакома і лиш говорити з ним не мала нагоди.

З его бесіди дізнала ся я, що він був соціал-демократом і загорілим поклонником Маркса. Що ожидав спасеня від соціалістів; що признавав лише одну справу, а то справу соціалістів. „Все проче — говорив — тоне в тій одній великій могучій ідеї, є злучене з нею тисячними невидимими і нерозривними звязями“. Вкінци спитав мене, що я про те думаю.

Я не думала нічого певного, не мала доси жадного ясного виробленого суду; але я бояла ся якогось хаосу в будучности, котрий немов відчувала, бояла ся царюваня ще грубшої безогляднійшої сили, як доси.

„З вас говорить лише ваше тонке вражливе сумління“, відповів він нетерпеливо на мої слова „але перше всего питаю вас: Чи ви вірите в силу людської інтелігенції?“

„Вірю; але вірю так само і в силу пристрасти, що потягає інтелігенцію в свій вир, вірю в силу самолюбства, вірю в нетривкість людської натури.“

„Щоби бути досконалим,“ відповів він „треба бути філософом. Але о тім ви не думали, що чоловік не винуватий тому, яким став? Не думали, що він завдячує свою істоту тому ґрунтові і тій землі, на котрій виростає, тому сонцю і теплу, що его вигріває; тим обставинам, що его окружають, опановують. О тім мабуть не думали? Не думали також, що нужда і роспука зро-

джує в людській душі скорше злі як добрі прикмети, що борба о істноване деморалізує? Я вірю в то, і ддятого вірю, що з царетвом соціалістичних доім зросте правдивий поступ, що світло знаня і краси польє ся широкою струєю скрізь, і що аж тоді вибе ддя всіх доси гнетених, невислуханих і слабих година ддійено людяного щастя, розвине ся цвіт правдивої любви! Дорога до такого житя проста. О скілько буде меньшати визискуване одиниці одиницею, о скілько буде меньшати визискуване народа народом, о стілько будуть марніти і ослабати зароди зла, буде змінювати ся, перетворювати ся людска натура, а головню наші теперішні „ідеали“, се-б то : богатство, високі становиска і т. д. Ви може вірите так само, як ще і багато иньших, мильно в якийсь поділ власности, тому боїте ся хаосу в будучности?“ спитав Орядин. „Або вірите може в цілковите знесенє приватної власности? Тоді помиляете ся. Характеристичним у соціалістів є не змаганє до знесеня власности взагалі, а змаганє до знесеня форм власности буржуазийної. Се-б то спосіб присвоюваня, котрий позваляє бідному лише тому жити, щоби працювати на других, і то лише до того часу, доки се владолюбній веретві потрібне. Годі мені розводитись тут о сій kwestії. Бог зна' як, але хто вірить в ідею поступу, той мусить пізнати і переконати ся, що она становить основу всякого руху і праці, і що всіх причин суспільного перевороту або змін не шукати нам в людских головах, в їх зростаючій пізнаню „вічної“ правди або неправди і справедливости, але по просту в змінах продукования і заміні: не в релігії і філзофії, лише в економії дотичної епохи, — і що соціалізм

не є ніякою хоробою, і ніяким з'явищем, поодинокими умами штучно виробленим, а рухом природним.“

Він замовк і дивився на своє цигаро, що тїло між пальцями, а чоло его уклалося в морщинки. Зворушився бесїдою.

Задумана і вражена палкостію его переконання, дивилася я ще безмовно на него. Він мабуть відчув мій погляд. Звернувшись живо до мене і усміхаючись якимсь іронічно сказав: „Я може не повинен був о тім говорити?“

„Чому?“ спитала я спокійно.

„А тому, що... але ні“, поправився зараз, „з вами можу я о тім говорити, ви звертаєтесь самі на сей шлях, що я про него говорив. Се посьвідчила мені провідна думка вашої розвідки і лише ви ще того не свїдомі. З часом переконає вас власне положене о всїм.“ Трохи згодом сказав: „Родичів у вас нема, се знаю; але не маєте кого, хто би вам по душі був близький?“

„Не маю.“

„І не мали ніколи?“

„Дитиною мала я бабуню...“

Він засьміявся тихо, однак так, що мені стало жалко, так жалко! Опісля глянув мені в очи, що мимовільно зайшли слїзми, і я бачила, що его ще перед хвилиною спокійне лице змінилося.

„Ми ступаємо одною дорогою“ сказав зміненим голосом і встав, мовби хотїв над якимсь наглим зворушенем запанувати. До нас підійшла панна Марія з тїткою, і він, стиснувши кріпко мою руку, віддалився...

Високо на небі миготїли, блистїли зорі, свїтив місяць. Звуки гарної угорської музики розливались — далеко...

Я сиділа вже біля моєї тітки, що голосно бесідувала, сиділа в чуднім настрою. Чим дужший гамір зростав довкола мене, тим більша тишина змагала ся в мені...

Пів години пізніше виходили ми з городу. Саме тоді навинув ся і він, немов виріс з землі коло мене.

„Хотів ще з вами попрощатися“ сказав і подав у друге руку.

*

„Ти говорила що з Орядином?“ питала мене тітка підчас повороту до дому.

„Говорила.“

„І що він за чоловік?“

Мені не конче хотіло ся розповісти, що я про него думала, і я сказала лише, що він „поступовець“.

„Гай, гай!“ загомоніла тітка „поступовець! Біда лише, що здражує своїми зубами своє постичне походжене“.

„І я мав честь говорити з ним“ обізвав ся вуйко з колючою іронією; „але зробив на мене страшно лихе вражінє. Чванив ся своїм розумом, чи властиво тим, що бачив і читав много, а з того виходило, що ми тут ніби і не чуємо і не знаємо, що дїє ся справді деінде! Се не злий інтерес! Се зовсім так, мовби такий молодик поступив від нас, в котрих тільки практики на спині, в культурі дальше! Не так, товаришу?“

„Ха-ха!“ сьміяв ся стиха професор Лорден. „Я знаю сего пташка. Ще з гімназії знаю его. Замість при толкованю держати перед очима Гомера або Вергіля, читав собі російські або французькі новельки. Ну, та за те й діставав він від мене свої добре заслужені ноти. Як крейда

*

білий ставав в таких хвилях, дурів. лютив ся, як скажений! Ха-ха! я переконаний, що остану ся для него якимось irritamentum на ціле житє. Не бракувало богато, а був би перенав при матурі, але що був сильним математиком, то професор того предмету, саме той, що придбав єму місце в Мораві, вступив ся за ним, а всі прочі панове мов показали ся і перепустили.“

„Чую, що він соціяліст!“ замітив вуйко голосним шепотом, а тїтка в тій же хвилі обглянула ся.

„Мене се зовсім не дивує.“ відказав професор. „Пролетарі такі, як він, множать ся в страшенний спосіб, а він н. пр. то саме відповідне medium до соціялістичних експериментів. І ви, Льорелай, мовите, що він „поступовець?“ звернув ся до мене, вдивляючись в мене своїми немилими очима.

„Кажу, пане професор.“

Він засьміяв ся знов, а тїтка закашляла.

„Знаєш, Наталочко“ обізвав ся вуйко „що я о таких поступовцях-соціялістах думаю?“

„Що, вуйку?“

„Я думаю, що то авантюристи. В них нема віри, нема характеру. Они неспосібні віддати ся якому небудь сталому заводови, видержати в тїм, як сего вимагає закон. Они — духовні потвори, зроджені нездоровою лектурою. Занехавши всяку чесну працю перебирають на себе ролю реформаторів і спускають ся на чуже добро. Смерти они не боять ся, бо в них нема Бога. Так я о них думаю!“

„А що найприкрїйше в цілій справі“ докинув професор „се те, що їх поступованє заразливє мов джума!“

„Справді заразливе!“ кликнула тітка гірким тоном і поступила такими швидкими кроками вперед, що малий професор, ступаючий доси поруч неї, остав ся цілком позаду.

Опріч мене, мабуть і він відчув, що тітчин оклик „справді заразливе“ тичив ся мене, бо догонивши її сказав голосно:

„Що-до мене, то я радив би молодим людям, особливо панночкам, читати замість соціалістичних книжок Чокого „Stunden der Andacht.“ Отсе пристойть жінкам ліпше, підносить духа, я сказав би навіть, чистить душу.“

„Амінь!“ шепнула мені Лена в ухо, сьміючись стиха.

„Коли собі бажаєте“, звернув ся до мене, „то я можу вам сими творами служити. Маю їх в своїй бібліотеці. Моя жінка мусіла їх таж читати.“

„Дякую“, відповіла я „але я тепер читаю Шекспіра.“

„То я буду вас просити о ті книжки, пане професор!“ кликнула тітка. Она була з незвістних ще мені причин розсерджена на мене до крайности.

„Нехай би мені виїхав котрий з моїх синів з новомодними ідеями, я би їм дав! Побачили-б! Я їм забороню і найменьших зносин з тим паничем. Не дурно і его дядько не задоволений з него, але він чесний собі чоловік, отже мовчить, а може й боїть ся!“ замітив вуйко.

„Певна річ, що лише боїть ся“ потвердила тітка. „Адже нігілістичні замахи звістні всім. Мені саме в тій хвилі приходить на думку, що Зоня оповідала: Коли, каже, Орядин виходить з дому, то все забирає з собою ключ від своєї

компати. так що они не можуть туди ніяким чином дістати ся, а его куфер подорожний запертий завжди обережно!“

„Ну, вже він впадає кождому в очи“ додав вуйко. „Для мене вже доволі сего, що кепкує собі з нашої балабанки і політики. Се мене дуже вразило. Я не люблю надто молодих критиків, а особливо таких, що не мають ще жадного становища і живуть з ласки других. Побачимо, де він опинить ся за двацять років! чи не буде і для него річ важна, дбати передовсім про себе, а опісля про „нарід“. Я рад би то побачити. Він каже, що в нас інтеліґенция замало працює для народа, що де инде бачив він иньшу силу; що яка праця, така і будучність, що все лиш від нас залежить! Ну-ну! побачимо, по-ба-чи-мо!“

„Але-ж, тату!“ запротестувала нараз Лена, що доси заховувала ся цілком пасивно. „Чому вже цілком зле про него думати? Чи се не може бути, щоб він мав в дечім слушність? Зоня з ним не дуже любить ся, сварять ся обое аж надто часто, але она сама признає, що він здібний і не такий вузкоглядний, як наші тутешні люди! Вирочім, що се має нас обходити або гнівати, як хто думає, або як мильно поступає? Ми сего не робимо — і на тім справа скінчена! А що річ певна і чого не можна заперечити, се те, що він елеґантський хлопець і за ним можна про па да ти. Він подобає ся мені, тату!“

„Лено!“ скрикнула тітка.

Але Лена вже й так мовчала.

Я також замовкла.

В моім умі товпились чудні думки, змагали ся ріжні голоси, а проміж них виринав він

раз-пораз, говорячи, що обставини творять з чоловіка то, чим він є.

Я би вірила ему; ах, я би вірила ему!...

*

На заході, саме над „чорним яром“ і над великанською горою, подобаючою на піраміду, а зарослою лісом, палало небо червонявим золотом. А там далі, де „зубчаста Лиса“ злучала ся з білявою скалою, там стелили ся по небі прозорі, зеленаво-сині пасма хмарок...

Воздух напоений пахучою свіжістю, а земля ще дише вогкостію, викликаною коротким наглим дощем...

В моїм серцю немов весна прокинула ся; сама дивую ся своїй веселости, люблю ся сама веселим сьміхом своїм...

Я знов его бачила. Чула голос его знов. Обміняла ся знов думками з ним... Ах, я тому така весела!

Але чому він при Зоні так здержує ся, а Лену чому майже ігнорує? Зо мною він знов иньший. Весело-зворушений, слідить за кожним рухом і словом моїм. Часом мішає ся. Тоді й мені стає ніяково і я паленію...

*

Інтелігенція нашого місточка давала на добродійну ціль концерт (в користь убогих дітей) і на бажане вуйка ми мусіли всі на нім явити ся.

„Концерти снують ся людям по голові“, нарікала тітка сердито, „і то не скорше або пізнійше, лише саме в той вечір, коли я мала собі ладити біле до праня! Що мені до того? Якого лиха мені там іти?“

Се тикало ся вуйка, що стояв перед зеркалом, силуючись завязати сьвяточну краватку „по людски.“ Я сиділа несиостережена в тій самій комнаті і пришивала щось до сукні.

„Скажи сам, Мілечку, що має мій дім при тій афері шукати? Чи я маю ту в школах діти, чи що? Впрочім концертний комітет забув, що і Лена грає на фортепяні та співає. Ти, правда, не завважав того; тобі взагалі було і е байдуже, що сьвіт гадає про талант і прикмети твоїх дітей. Коли подумаю, що такий зарозумілець, як он-той, (она повела згїрдливо головою в сторону, де мешкав надлісничий) нині виступає, а про моїх дітей, зовсім не таких, як він, з цілком иншою ґенеальогією, забули, — коли подумаю се, то мене зараз корчі беруть!“

І мовби ті корчі справді брали єї, притисла руку під серце, а уста викривила болісно.

„Годі-ж бо, годі, Павлинко!“ успокоював вуйко, котрого серце було вже зворушене. „Чого іритувати ся без потреби? Нехай він виступає собі і сто разів по концертах, все-ж таки він остане ся тим, ким е, сином простого музиканта, все-ж таки він не рівня нашим дітям. Мене лише гніває, що на него звернули зараз увагу, і що тим чином скріпили єго зарозуміість. Я був би єго не запросив до участі в концертї. Нехай би грав і так, як сам Паґанїні! Я би єго тим покарав за зарозуміість. Але наші людська добрі, вважали вже на старого Маєвского тай певно тому запросили.“

„І мене лише тото одно помиряє з ними“ відновила тітка вже спокійнійше і, приступивши до вуйка, завязала „сьвяточну краватку“ сама, як звичайно.

„По концерті будуть і танці, мамочко!“ кликнула Лена з побічної кімнати. „Правду сказавши, мене то обійшло зовсім мало, що я не буду брати в концерті участи. Могла би ще дістати трему, помилити ся в грі — на що мені сорому?“

„Чуєш, Мілечку, що за скромна дитина?“

„Добра і уцтвива дитина!“ відповів вуйко голосним шепотом.

Тітка зітхнула, піднявши журливо чоло в гору.

„Она мусить десь конче виїхати, Мілечку.“

„А то чого?“ спитав вуйко з нетаємним здивуванем.

Тітка усміхнулася ся гірко.

„Чого? Хйба ти і сам не здогадуєш ся, чому? Хто єї тут побачить?“

Вуйко зрозумів єї в мить.

„Як гадаєш, Павлінко, зовсім так, як ти гадаєш!“ відповів скоро. „Обі мусять виїхати, показати ся сьвітови!“

„Обі? І чого ти так кричиш, Мілечку? Ти мабуть забув зовсім, що в мене суть нерви!“ З тими словами глянула на вуйка довгим, зимним, многозначучим поглядом, — она замітила, що я чула їх розмову.

„Наталко! щоб ти мені не посьміла з Орядином розмовляти!“ гукнула до мене острим тоном і поглядом.

В мені забило ся серце з наглого переляку і я видивила ся на ню великими очима.

„Чого видивила ся на мене? Я говорила прецінь виразно. Впрочім могу свої слова і повторити. Щоб ти мені не посьміла з ним говорити! Лена мені оповідала, що він єї ігнорує, і

тому я не позволю, щоб з мого дому заприязнював ся хто з ним!"

"Тіточко! я не знаю... я не можу вам сего напевно приречи" відповіла я мішаючись.

"Що?..."

"Не можу приречи напевно. Він для мене завжди такий привітний і ласкавий, що се було би нечемністю, відповідати ему грубостію. Він... він ніколи мене не образив ані словом, ані поведенєм"...

"Ха-ха-ха!" розсміяла ся она своїм звичайним сьміхом; а того сьміху було доволі, щоб мене вивести з рівноваги.

"І ти справді така наївна, може гадаєш, що він любить ся в тобі, тому що з тобою балакає, і що він може тому з тобою й оженить ся?"

"Тітко!" вирвали ся з жахом слова з моїх уст і горяча полемінь обіляла мене, "тіточко, я сего ніколи, ніколи не гадала!"

"Ага? Не гадала? Хто би тобі повірив! Чому-ж ти почервоніла як бурак, коли не гадала? скажи: чому?"

Я чула, як спаленіла ще більше і як слова оборони застрягли мені в горлі.

"Видиш?" глумилась она, "я знала, що говорила!"

"Тіточко, ви не маєте ніколи наді мною милосердя!"

"Що?" скричала. "Ти говориш мені такі слова? Мені, що власне я змилосердила ся над тобою і стала тобі другою матерю? Що було би нині з тебе, як би не я? Невдячна ти! В тебе нема серця, ти навіть не знаєш, що ти говориш!"

"Чому би не знала, тіточко? Знаю!"

Она засміяла ся так, як перше, а вуйко обізвав ся журливо :

„Ти все ліпше знаєш від тіточки, Наталко, все, що до крихітки. Тому завдаєш їй неустанно жалю твоім премудрим поведенем. Не знаю, звідки набрало ся в тебе тільки того розуму. Іди! іди і поглянь в зеркало, щоби ти знала, як злість і впертість окрашають дівоче лице. Ти гадаєш, що то добре, що ти слухаєш тільки свого власного розуму, що робиш тітці все на перекір? Ти повинна іти на сліпо за єї приказами, не повинна і писнути! Все, що она робить, робить з пляном; а тепер іди і принеси мені з кишені моєї будденної камізелки оленеву шкiрку до окуляр. Але ні; погоди!... Чи ти знаєш, хто Орядин є? Знаєш н. пр., що то таке соціялізм? Доки він нічого певного в руках не має, доти він нуля, і доти не повинен ані женити ся, ані дівчині про любов говорити. Се теж якісь передвчасні зворушення, котрі я зовсім не похваляю. Як буде вже мати свій кусень хліба, тоді най приходять; а тепер — іди!“

Я пішла.

„Ти бачив єї очи. Мілечку?“ чула я ще.
„Бачив, як побігла? Імпертинентне, завзяте сотворіне!“

Орядин брав дійсно участь в концертї. Грав на скрипках якусь чудову угорську фантазію в супроводі фортепяну.

На мене має музика ще з дитинства сильний вплив, і я була би найщасливішою людиною в світі, коли би мене були музики вчили. Та ба!

Але я люблю ся і грою других. Пю-уюю-юсь нею, мов любощами живої істоти. Плачу з незглубимого смутку і кріншаю. Справді я кріншаю, почувши голос музики. Відчуваю, як з нею враз піднімають ся якісь голоси в моїй душі і злившись з нею в одно, дзвенять одною піснею. Тоді здає ся мені, що се пісня моєї істоти...

Я не могла підчас его гри відорвати від него погляду.

Як же прегарно грав він, а і сам який був гарний!

Моє серце рвало ся до него, обнімало его! Чи его? Чи ним викликану прекрасну гармонію? Сего я вже не знала виразно. Знала лише те, що серце моє було переповнене чимсь сильним і що тому він був винен! А він мабуть відчув мій погляд, відгадав. Раз мусів через хвилину в гри станути. Підчас того звернув голову саме в ту сторону, де я сиділа, і его погляд снінив ся на мені — так гарно! Мені станула вся душа, всі думки в очах, а він усміхнув ся очима. Поздоровляв мене так. Опісля здавало ся мені, що вираз его лица зміняє ся, так мовби відкрив що в моім лицу.

З моєї памяти виринули нараз тітчинні і вуйкові болісні слова і мій вид затемнив ся слезами. Я опустила повіки, а він потягнув різко смиком по струнах...

Коли скінчив грати, посинали ся грімкі оплески. Він склонив ся потрохи змішаний і відгорнувши волосє з чола, зійшов утомлений в салю.

По концертї почали ся танці. Сим разом обходили они мене мало. Я шукала его. Моя ціла істота розуміла тепер лиш его одного, лінула до

него в дивній суміші горя і втіхи. Він стояв з другими молодими людьми посеред салі і дивився на тих, що танцювали.

І я танцювала, ведена зручною рукою, легко, ледви дотикаючись помосту. Панок мій шептав мені раз-по-раз до уха, що гуляю знаменито і що я „прегарний мотиль!“

Я сьміяла ся. Я сьмію ся завсєгди, коли мені приходить ся таке слухати. Лена каже, що се негарно сьміяти ся панам в лице, але-ж я не можу їх за те подивляти! Насьмію ся з них добре, насьмію ся і поверну спокійна до дому.

Минаючи в танцю Орядина я уникала его погляду. Бояла ся з ним стрінути, хоть хотїла того. Ах! я не розумїла вже себе добре. Я мов потонула всею душею в якусь весну! мов перебрала ся в якийсь цілком новий пренишний стрій!

Підчас малої павзи в танцях, надійшов і він до мене.

„До вас годї добити ся“ говорив усьміхаючись. „Я жду вже пів години і дивлю ся, коли лишуть вас в супокою, та ледви дїждав ся.“

З тим подав мені рамя і ми пішли, як богато иньших пар, проходжувати ся по салі. Він говорив мені щось про танці і що не танцює, а я завважала з зачудованем, що на нас звернули ся всі погляди і слїдили цікаво. І чому-ж дивили ся так всі на нас? Чим різнили ся ми від других пар? Може я справді така „велика“, як Лена нераз мовила, і впадала при нїм в очи? Але ні! Я лише трошки висша і тонша від Лени — так се не могла бути та причина; а він був гарний і елегантний, ростом трохи висший від мене — і я не могла так „страшно“ при нїм виглядати!

Чи він не спостеріг, як за нами звертали ся голови поважних матрон і мужчин? Я не сказала би, що звертали ся з злим виразом! ні! але все-ж таки звертали ся!

Він не бачив нічого.

Ступав собі так свobodно, майже гордо, мов провадив Бог зна кого! А я певна, що він біля мене, була і собі не менше гарно настроена. Раз стрінули ми і Лену з якимсь панком і она усміхнула ся до мене значучим усміхом.

В тій самій хвилі глянув мені Орядин допитливо в очи.

„Я й забув спитати ся в вас“, казав він, „як вам подобала ся концертowa музика?“

„Добре“ відповіла я, але я відчула, що він хотів щось иньше почути, н. пр. чому на моїх очах були хоть і як слабi ознаки плачу?

„Я люблю музику“ говорила я далі, не звертаючи уваги на его допитливий погляд, „і жалую доси лише того одного, що не вчила ся єї.“

„А в иньшiм ви щасливі?“ спитав ніби жартом.

„На такі питання треба богато відповідати. Передовсім треба мати і дар бути щасливим.“

„А в вас того дару нема?“

„О, противно!“ відповіла я живо „я би навіть важила ся сказати, що в мене є дуже великий дар до того. В деяких хвилях відчуваю так виразно, що я властиво натура страшно жадібна життя! Берусь за все надто горячково, так мов би мені не мало стати досить часу, щоби всего зазнати. Добра і зла житевого! Що се таке?“

„Се вже вдача така“ відповів він і его очи промайнули надко по мені. „Я не можу сего о собі сказати. Мені чогось зовсім не спішно зна-

ти, що дарує мені доля, хіба дещо рад би я знати.“ Нараз спитав живо, виявивши в мене свої великі чорні очі — (ми вже сиділи): „Ви знаєте, хто був мій батько?“

„Знаю!“

Мовчанка.

„Моя мати вмерла цілком молодю, я навіть і не пам'ятаю її...“

„І я свою ледви пам'ятаю“, замітила я півголосом.

„Так? Бо мою забрали боги етикет: отже від тих нема мені чого доброго надіятись. Скільки то зароду зла в мені“, іронізував „а скільки легкодушності! Ви би не повірили!“

„Ви самі в то не вірите, ви певно лиш огірчені!“

„О, в сій хвилі зовсім ні!“ відповів майже весело. „Ті, що пересвідчували мене о тім, то люди практичні, розважні — і може й не помиляють ся. Впрочім я й сам вірю, що можна унаслідити н. пр. характер і т. п. Чому би се не мало бути правдою? Одно виявило ся вже. Я палкий, непостійний, навіть пристрастний, а деколи то ні з сего ні з того не додержу віри мов та собака!“ і засьміяв ся тихо.

„О! чому ви так говорите?“

„То не говорити вам того?“

„Ні!“

„Коли мені хоче ся вам се сказати!“

„То ви справді такі?“

„Справді.“

„Я не вірю. Не вірю, що ви віроломні супроти себе!“

Він поглянув на мене зчудованим поглядом. „Супроти себе? Ні, над тим я не думав. Я ду-

мав о віроломности супроти других, а се знов щось иньше.“

„Ну, се щось майже звичайне“, сказала я.
„Чому лише одну картину любити в своїм життю, коли їх так багато?“

„Тепер ви іронізуєте...“

„О, зовсім ні. В мене суть свої погляди про вірність.“

„Але деякі картини остають ся нам прецінь майже на ціле жите в памяти“, промовив потім зниженим голосом. „Приміром: котрі роблять на нас своєю красою або своїм сюжетом сильне вражінє. Ви не вірите?“

„Чому ні? Я любила свою бабуню з цілої душі, любила наді все, а проте люблю майже так само і свою матір, хоть єї майже не знаю. Дивую ся сама, з якої хвилі остав ся образ єї в моїй памяти і чому саме з тої хвилі!“

„Я мала ледви три чи чотири роки і, захорувавши раз, переілакала тоді цілу ніч, а она не спала зо мною також цілу ніч. Другого дня винесла мене в город. День мусів бути прегарний, бо я на дворі переснала ся. Проснувши ся, мені хотіло ся бавити. Она встала — ах, єї мусіла боліти голова, бо она була така втомлена! Довге, довге волосє єї було цілком розилетене, і вкривало єї стать золотим плащем майже до землі. Она підняла ся на пальці, щоб уломити мені галузочку цвітучої акації — і так бачу я єї до нині, так, як спинає ся на пальці, з піднятими в гору руками в якійсь ясній легенькій одіжї... Тоту картину, чи лінше сказати: тоту хвильку зберегла я до нині в своїй памяти, і задля того образу, вирптого в моїй душі, я люблю єї. Чому вбило ся те все в тій хвилі в мою

пам'ять? Чому не в иньшій, н. пр. в такій, коли давала мені щось, на що я була дуже ласа? Чи се не цікаве?... І до сего образу з тої хвилини навязує моя уява ріжнородні иньші картини, ріжнородні події і я так люблю єї! Той образ міг на мене лише своєю красою зробити вражінє на ціле жите — не правда-ж?“

„Правда, правда!“ відповів він з сияючим поглядом „і ви мусите бути цілком до неї подібні“...

„Бабуня казала!“

„Льорден зве вас Льорелай. Я би вас також так звав, як би не він перший ужив того прізвиска.“

Я усміхнула ся.

„Але він мені надто ненавистний“ говорив Орядин, „щоби я повтаряв те, в чім він любить ся, і тому я надам вам иньше імя.“

„На приклад: яке?“

Він подивив ся на мене якось так чудно-чудно, що я спаленівши опустила очи.

„Не знаю, чи ви згодили би ся з тою назвою“... спитав зворушений.

Я не питала більше. А він мов бояв ся, щоби слово то не вирвало ся єму самовільно з уст, і також замовк.

Через хвилину обізвав ся:

„Він змалював мене не дуже гарно перед вашою ріднею, як я довідав ся, а до мого дядька донесло ся вже, що я спотанкою своєю будучність, „бавлячись в Ляссаля.“

„Се й я чула.“

„А що ви думаете?“

„Я би хотіла, щоби ви мені самі сказали, що я маю думати!“

„Ви — добрі!“ сказав він з поглядом щирої подяки „і я не дармо повірив в вас зараз з першого разу. Повірив в якусь щирість у вас, як вірить ся в поворот весни! А що-до „Ляссальства“ то річ маєсь так: Якимось наслідником Ляссалья я не є; лише та справа, для котрої працював він і для котрої борюся, займає і мене, так як і багато-багато других. Але мій плян життя інший. Перше хочу досягнути незалежне становище і здобути собі способи до борби, а опісля стану бороти ся з тим, що мені буде здавати ся найтяжшим лихом нашого народа. Нині не можу означити ясно, на що кину ся вперше. Кождий час має свої рани — і я би кинув ся на все лихо, задавив би все відразу, як би до того було в однім чоловіці досить сили. Але поки зможу свою цеглу доложити до великого будинку, хочу здобути те, що мені до того потрібне!“

Тут промовчав хвилину, стягнувши грізно брови, і по нім було видно, що боре ся з думками.

„Боже мій!“ промовив опісля з якогось наглого зворушення задавленим голосом. „Коли подумаю, кільки в нас праці потрібно, кільки сили і науки, який той час короткий, в котрім можна щось зробити, а яке жите приготовлюють мені мої кормилиці, то приходить ся хиба збожеволіти!“

З его груди вирвав ся мов стогін, а по мені холодом пробігло. Він затиснув уста, силкуючи ся успокоїти ся, а мій погляд опинив ся на его лиці. Він був сильно зворушений, але і я не мусіла в тій хвилі спокійно виглядати, бо коли кинув на мене оком, показав ся на его устах гіркий усміх.

„Бачите?“ промовив внівголос. „Я дійсно пристрастний; але я невинуватий тому, що в моїх жилах не пливе зовсім „біла“ кров і що від часу до часу пробиває ся в мені — як дядько каже — квінтесенция мого люду!“

Саме в сій хвилі надійшов до мене якийсь молодик і попросив до танцю.

Я відказала, дякуючи. Він видивив ся зчудовано на нас і віддалив ся, звиняючись. Може уразив ся? Нехай і так! Мені байдуже!

„Ви наразили ся за-дя мене!“ промовив Орядин, „а я чи заслужив на се?“

„З пустих поговірок не роблю собі нічого!“ відповіла я зневажливо.

„Але коли-б они не були пусті“, (він дивив ся на мене дожидаючо, горячо) „тоді що?“

„То-ді би терпіла!“ відповіла я мимоволі покірно, покраснівши від его погляду. „Але се не важне“, додала я гордо „лучше скажіть мені, яке жите приготовлюють вам.“

„Моя родина приневолює мене іти на теольогію.“

„Отже се правда?“

„Правда, правда! Наука, котру я вибрав, вимагає більше гроший, а я... знаєте самі! Я розумію, чому они бажають одного, а не хочять другого! Я для них чужий, а тепер, коли ще домагаю ся свого, т. е. того, що мій дід оставив мені на студії, став я аж „недолюдком!“ Се огірчує мене до крайности. Лучше були би зробили, як би були мене віддали мому батькови зараз першої доби по смерти матери, як він се-го добивав ся. Я би може ходив нині з скрипкою під пахою, проживаючи житем простого селянина, не сумуючи по „образованому“ ні холо-

*

дом ні голодом. Або нехай би були віддали братови батька, як оба того хотіли! Але тепер посилає мене до них, коли один не хоче про мене нічого знати, бо з мене зробився „панич“, а другий хто знає чи й живий?... Тепер, коли світло знання і иньшого життя розкрило ся передо мною, коли стою так близько до свого „полудня“, оставити мене на ласку й неласку недолі, се не в пору жарт! Впрочім я не домагаюся їх добра, лише свого. Прикро се лише на стілько, що я на те спустився. Як би не се, то я робив би собі мало що з того; жив би так, як доси. З своєї школярської праці, а не їх хлібом.“

„А на стрийка зовсім не надієтесь?“ спитала я.

„Ні. Се темний чоловік. Він каже або йти на мужика, або як вже в пани, так йти на пона. Иньший стан в него підлий. Каже: висисає мужиків!“

Він замовк, роздражнений, а я не могла здобути ся на якісь его настроєви відповідні слова. Мені було его жаль і я була цілком перенята его долею. Она була подібна до моєї, мов одна кранелька води до другої, і лучша лише тим, що він яко мужчина мав вартість, а я яко жінчина ні!

Перед нами уставляли ся пари до кадрили і декотрі з них, обглянувшись поза себе і побачивши нас побіч себе, споглядали на нас цікаво. Він замітив се і звернув ся заклопотаний до мене,

„Я поганий самолюб!“ сказав. „Оповідая вам Бог зна що за себе і не бачу, що ось ту творить ся. Ви би може й гуляли, як би“... Він

не встиг докінчити речене. Перед нами з'явила ся, наче вкопана, наче з землі вироста — тітка.

Один однісенський погляд на її ледяні очи, на її лице з устами, згідливо стисненими, — і я спізнала, що вона в воєнній настрою. На верхку її високої, модної фризурі, дрожали кінці стяжок фіолетового чепочка, що сторчали до гори, а струсєве перо, що по довгим відпочинку на дні її найдорожшої скрині опинило ся сего вечера на такім „високім становиську“, дрожало і хитало ся сумно з причини надто енергічних рухів голови.

„Ти тут сидиш?“ спитала холодно.

„Тут, тіточко.“

„Ангажована?“

„Ні“...

„Прощу уважати мене за свого дансера!“ вмішав ся чємно Орядин, склонивши ся передо мною; „я саме в сій хвилі хотїв просити вас о сего кадриля.“

Тітка мов не добачувала его.

„На! тобі Ленину мантильку, і віднеси її до побічного салюну, або до гардероби!“ розказувала, випрямившись мов сьвічка.

І я її надто добре зрозуміла.

Мене не гуляючої не сьмів ніхто бачити, а в товаристві Орядина не хотіла она мене бачити. Те мусіла я зрозуміти, а зрозумівши, мусіла виконати її розказ, коли не хотіла викликати своєю впертостію гіркої бучі дома.

Красніючи з упокорєня аж під волосє, я підняла ся, щоби сповнити її приказ; але Орядин заступив мені дорогу.

„Не вже-ж би ви дійсно трудили ся сама задля сеї дрібної справи?“ обізвав ся, усьміхі-

ючись якось дивно. „Дайте мені! Я передам її якомусь слугі, щоби мав нагоду сего вечера сповнити свій льокайський обовязок! Ми маємо прецінь танцювати!“

У тїтки заіскрили ся очи, і она підняла гордо голову.

„Ти чула, Наталко, що я говорила?“

„Чула, тїточко; я йду.“

„Підете самі?“ звернув ся Орядин до мене і я налякала ся его поглядом. Его очи запалали нагим гнївом, а его смагляве лице поблїдло.

„Я верну ся зараз, пане Орядин“ замітила я, відповідаючи ему благаючим поглядом. Нехай би вже мовчав!

„Ну, коли хочете самі віднести, так я вас проведу.“ І не зважаючи на тїтчину сьмішну, розказуючо-зарозумілу поставу, подав мені рамя, і забравши від мене нещасне corpus delicti пішов зі мною.

Она остаца ся, мов скаменїла, на своїм місци.

Я не обглядала ся за нею. Але мені здавало ся, що і всі прочі гості почули, так як я, слівце, що она просичала: „Skand-lös!“

В великій притиваючій комнаті находило ся багато гостей. Деякі грали в карти, деякі в шахи, а иньші знов балакали свобідно при скляночці.

В одній часті комнати, коло великого, квітами заставленого вікна, відкрив Орядин ще вільне місце, і майже незамічені пішли ми обоє туди. Мені підсунув він фотель, а сам притягнув для себе крісло.

Я не сїдала. Відвернувшись до вікна, старала ся опанувати зворушене, котре заволодїло

мною так сильно, що я трохи не плакала. Ніколи не відчувала я так глибоко упокорення і зневаги, як сего вечера, і ніколи не боліло оно мене так сильно, як в сій хвили!

„Чи ви боронитеся завжди так?“ спитав він, приступаючи ближше до мене і стараючись ухопити мій погляд.

Я не могла відповісти. Затявши зуби і силуючись здержати слези, що тиснули ся насильно в очи, я поступила ся від него за групу густих олеандрів, що стояли тут, немов жива стіна та відлучали нас від прочих гостей, і втерла крадькома слези.

Але він се вже замітив і зараз спинив ся біля мене.

„Ви плачете“, сказав зворушеним голосом. „Бачу, що се я виновником цілої пригоди, мені се страшно прикро!“

Я заперечила мовчки головою.

„Ні? О так, я-ж се відчув! Вже з початку сего вечера відчув я. Мені се тим прикрійше, що стрінувши вас“... Він не докінчив реченя. З невимовного жалю, що обгорнув мене нагло на ново, немов могутна довго здержувана філя, закрила я скоро лице руками так, як чинила се вже дитиною, коли мене сильний біль або смуток обгортав — і тихий, ледви чутний стогін вирвав ся крізь затиснені уста.

„І ви кажете, що ні?“ промовив голосом тремтячим від зворушення. „Але я знаю... успокойте ся! прошу вас, успокойте ся!... сей раз, сей однієєнький раз зробіть се для мене!“ І він стягнув лагідно мої руки з лица і притис їх щиро до уст. „Я вас прошу! прошу вас так, як

просить ся того, кого любить ся! Чуєте, кого любить ся, любить ся!

Сего було за багато на одну хвилину. Він притягнув мене горячим рухом до себе, і я мимовільно склонила лице на его груди.

Чи я плакала?

Я вже не знаю. Жалем, зворушенем і якимсь несказано гарним, перемагаючим чутем приголомшена, я майже не пам'ятала ся. Я знаю лише, що він гладив мое довге ненавистне волосе лагідно, лагідно, мов мати ніжною, любячою рукою, і що говорив тихим здавленим голосом якісь успокоючі, добрі, а zarazом — Боже! — і чудно роздражняючі слова. Слова, якими говорить ся до малих пристрасно люблених дітей.....

Опісля я почувла край чола его уста, почувла їх на руках, на волосю; почувла, як било ся сильно его серце, відчула его зворушену душу — і я схаменула ся. Обгорнена горячою струєю сорому і переляку, я подала ся в зад, відвертаючи паленіюче лице в тінь, щоби не бачив!

Але він був мов осянілий.

Обвівши мій стан рукою, внив ся своїми горячими очима в мій вид.

„Пожди ще, русалко!“ шептав пристрасно, „ще хвилину, одну одніську! Хвилину ще! Я люблю тепер! Доси не любив ще ніколи; Ти також ні? Скажи, пташко, ти також ні?“

„І я ні, доси ні!“

„Так любім ся!“ шептав він...

Він цілував нечутно кінці пальців моїх, (лице я ховала), голубив до себе. „Нехай, казав, насичу ся сею хвилиною за цілий час, в котрім мене ніхто не любив... і — на довгий, довгий час! Завтра я від'їджаю!“

„О Боже! се не може бути!“

„І я би не хотів.“

„Так остань ся!“

„Остав би ся, рибко, і обороняв би тебе, але я мушу!“

„Тепер, Орядин?“

„Тепер! тепер, коли я тебе найшов, русалко прегарна! Коли я тебе не випускав би ніколи з рук, коли тебе любив би і упивав ся твоєю любовю!“

Я сиділа в фотелю, байдужна на голосне сусідство, і слухала з широко отвореними горячими очима уважно его слів. Він також окрім мене не бачив нікого. Сидів близько мене і говорив внівголом, що не бачив ніколи такої людини, як я. Що полюбив мене з першої хвилі, коли побачив мене, і що не забуде мене ніколи. Він не знав, що моє положене таке безвідрадне, що моє окружене таке невідповідне. Він ненавидить ту, що зве ся моєю тїткою; він задавив би єї, ту меґеру, ту препогану жінку! Ні, нема на цілім світі гідшого з'явиска, як жінка без чутя, без тонкости, з сухими, чисто практичними поглядами... А я, прегарна русалка его, царівна его, з сумлінем, „ніжним мов павутина:“ я виростала під єї безпосередною опікою і доглядом і мала годувати ся єї любовю! Нехай я здопчу ту „любов“ і нехай ані не корю ся, не піддаю ся нічийї власти, нічийї! Чи я се чую? Лиш (він усміхнув ся гарно), лиш его!... А я подала ему руку.

„Будучність наша,“ мовив з сияючими очима, „і коли вже дібу ся до ціли, тоді я прийду! А до неї дібу ся! Вже який я „неностійний і

віроломний.“ але в дечім я і вірний! Ти будеш бачити, пташко!“

Справді, я хотіла бачити і я знала, що побачу, я се відчувала цілою душею, всіми нервами. О Боже, як все гарно складало ся! Коби лише скорше, скорше, коби лише борше забрати ся звідси, діждати ся „полудня“... Ах, я була така щаслива, була така упоєна, перенята ним, его істотою, кождим его словом, і духом, що — як то море з берегів, так я виступила з себе.

„Коби лише скорше, Орядин!“ заговорила я, впяливши очи в его гарне інтелігентне лице, (щоби „наситити ся“ також, говорячи вже его словами). „Я хочу жити, Василечку, прегарним, чудовим житем. О, ти не знаєш, ти не можеш знати! Чому се так,“ шептала я в поспіху, „що ти не можеш в тій хвилиі мою душу чути? Ти почув би таку пісню, якої не чув доси ніколи в житю. О, Орядин!“ і я розсміяла ся з якогось щастя, „я тебе дуже люблю!“ Его рука звисала з поруча крісла, ніжна, біла. в пальцях тонка, майже жіноча; я єї вхопила так, як чинила се в превеликій, розкішній радості з рукою бабуніною, і притисла єї бурливо до себе. „Як ти будеш вже у ціли, тоді ти прибудеш! О яка я горда!... але я твоя царівна... неправда-ж? Твоя, Орядин!“ І знов сьміяла ся, мов та пустотлива дитина.

„Моя! І як то дивно, дивно, що ми доси не знали ся!“

„А тепер нараз так добре пізнали ся! О Орядин, я аж тепер відчуваю, яке жите прегарне!“

„А — я, що любов така могутча сила!“

„Ми як раз шість разів бачили ся, а нині... подумай лише!“ І веселий, майже свавільний усьміх завмер на моїх устах, слова урвали ся... На порозі нашої комнати появили ся дві статі: Лена з ще одною дамою. Обі підходили до нас. Стара дама прижмурила очи, ніби не розпізнавала мене добре, а опісля звернули ся єї очи на него. Лена несла голову на тїтчиний лад.

„Де моя мантилька?“ кликнула грубо. „Дай єї тут і ходи до дому! Мама кличе, але зараз, бо на нас чекає повіз пана М.“

Зо мною враз підняв ся й Орядин, і я глянула на него. На его устах грала лиха усьмішка, а очи его спинили ся ворожо на розігрітім лицю моєї кузинки.

„Таки зараз мусить іти панна Веркович?“ спитав з нетаєним насьміхом.

„Повіз чекає!“

„Ага, повіз!“

Мов підтята одним замахом, мов зівяла, звернулась я до него. Завтра т. е. за кілька годин відїде він! Мое щастє скінчило ся! Мовчки подала я єму руку, а він стиснув єї так само мовчки. В него горіли очи, а я чула як зо мною заходила зміна. Справдї, мое щастє скінчило ся! Опісля розстали ся ми. Як в сні обглянулась я ще раз за ним. Він стояв на тїм самім місци, не звертаючи з мене очий... О, того погляду я ніколи не забуду! Шалена роспука пірвала мене, а з грудий вирвав ся зойк. Чому я не мала при нїм остати ся? Чому! Я-ж его любила, любила, любила! я его царівна!....

III.

Від'їхав. Для мене все завмерло. Ходжу, блуджу, нагадую собі... его нема! Нї в чїм нема! Нїгде нема! Хвилями шалїю, і товкла би головою о стїну. До послїдної слези ридала би за ним! - Нї, крївавими слїзми ридала би за ним!

Понурї маси мрак тягнуть ся над горами, вітер гуде лиховїстно. Смереки на горах хилять ся, потрясуванї ним, мов у шаленїм болю. Я, тут в долині, сиджу сама і прислухую ся вихрови своєї душі...

Дика, невгомонна туга розриває мое серце
Мое щастє скінчило ся...

„Ти виглядаєш, Наталко“, каже тїтка, „так, як би їла саму крейду, а твої очи дивлять ся так, як би перед ними ставали що хвилї иньшї мари!“

Лена усмїхнула ся двозначно.

„Може й стають мари, мамочко; адже послїдний концерт викликав їх!“ І єї уста викривили ся насмїшливо.

Тїтка підняла очи в гору і зїтхнувши сказала гїрко: „Пошануй мене, моя дитино! Поша-

нуй, не згадуї тих славних людей, бо мені й без них гірко!“

„Знаєш, мамочко, що він таки не вступив на теологію?“

Я сиділа мовчки над шитвом.

„Так куди забрав ся?“

„До В., мамочко! Хоче таки права кінчити, чи якісь іспити здавати. Бог его знає! Хоче та-ки в адвокати іти. Так оповідала Зоня, мамочко, бо мене того нічо не обходить, так як і він не обходить мене нічого. Заким то він чого дібе ся! а ще тим більше, що має лише з лекцій удержувати ся. Перед своїм від'їздом сварив ся страшно з Маєвским. Казав ему, що він лихвар і що не соромить ся сирітскими грішми здобува-ти знов чуже добро! Але що він, Орядин, буде паном, ему на злість, всім своїм ворогам на злість! Таке там було, мамочко. Він від'їхав тому так несподівано скоро, бо ему прислав якийсь това-риш его, якийсь син багатого шляхтича, гроші, і він до него поїхав. Бог знає, мамочко, як він буде крутити або вже й крутить; мене то ні-чого не обходить. Зоня така рада, що він від'-їхав! Каже: через него дома лише сцени. І все через гроші! Впрочім якось би жили, казала, але через гроші!... Тепер їм всім мов камінь з серця спав.“

При єї послідних словах я тихо засьмія-ла ся.

„Чого ти сьмієш ся?“ спитала тїтка.

„Що їм камінь з серця спав. Він уломинав ся о спадщину по своїм дїду, о гроші, випози-чені Маєвским, і через те став ся каменем...“

„Се він тобі певно оповідав, коли ви сиділи в поетично украшенім кутї, а я мало що з сорому

в землю не запала ся, що кривнячка мого мужа вдає ся в розмову з соціалістом!“ І єї зимні очі спинили ся проникливо на мені.

„Оповідав мені!“ відповіла я, зворушена вже.

„Ха-ха-ха! Славно! Не говорив тобі також, що тебе любить?“ Тут Лена засьміяла ся в голос.

„Ви не годні мені вже болю завдати, тіточко, ні!“ Се промовила я цілком спокійно, але zarazом перелякана своїм зміненним голосом.

„Чому ти так побіліла, коли невинна?“

„Чому? Мабуť тому, що я слаба, що безнастанна борба з вами нищить мої сили. Ви певно не гадали ніколи над тим, що струна, на-тягнена над міру, вриває ся.“

Она усьміхнула ся холодно.

„Отже слаба! Дивно лише, що виросла в тій „безнастанній борбі“ мов тополя. Але ти певно о нервах думала?“

„О нервах!“

„Ну, видиш, я зрозуміла тебе зараз. Біда лише, що як раз я в ніякі нерви не вірю. Тому не вірю, що діждала ся вже майже п'ятдесятьох років, а не мала нагоди пізнати їх вплив. В тебе суть нерви, а я будиши в твоїм віку, мала замість нервів соромливість. Розумієш мене? Соромливість! З соціалістами я не вдавала ся, а писати також не брала ся. Я брала ся за голку, за варене, за прятане, за молитвенники — за того бралась я, але за ніякі питання та ідеї!... Ха-ха-ха! нехай би мене питали, я би вже знала, що відповісти. Ну, в тебе оно инакше. Погляди вже инші — тому мабуť твоя кров вина. Ти вдала ся в твою матір, а она походила з військових. Які військові люди, ми то знаємо.

Чи се було н. пр. в порядку, що она була з твоім батьком пять років заручена? Що заручила ся вже з гімназіястом? Я те все знаю і для того тримаю тебе в руках: ддятого стараю ся неустанно зломити і направити твою натуру, бо я знаю, що то значить легка кров. Звідки бралась би у тебе зухвалість говорити з мужчиною, коли я се вважала невідповідним? Звідки бере ся в тебе кокетерия? Я єї тебе не вчила! Я тебе не вчила саме тоді спускати очи, коли мужчина при тобі, щоби він подивляв „довгі“ вії!... Се вроджена кокетерия. Яблоко не відготить ся ніколи далеко від яблінки. Ти донька твоєї прегарної матінки, котра бавила ся в аристократку і завела велику бучу, що єї брат женить ся з донькою чесного куця, а котра онієля сама вийшла за попа!“

Тямдю, що по тих єї словах я спинила ся біля неї.

„Обиджайте мене, зневажайте, як хочете“ промовила я дрозжачими устами „коли се дає вам якесь вдоволенє і має бути пімстою за мою матір, але єї саму оставте в спокою! Не вам годить ся згадувати мені о ній, не вам, що ви мабуть так само ненавиділи єї, як і мене. Я знаю се з уст моєї бабуні!“

Єї очи заіскрили ся і она змірила мене зневажливим поглядом.

„Але не тобі годить ся давати науки мені, що з моєї ласки живеш, те собі запамятай! А що-до бабуні, то єї словами не зібеш мене з толку. Я ліпше знала обоїх, як ти. Одної ти не знала зовсім, а друга розвезла тебе і впоювала вже з дитинства паньскі забаги. Тим то і не могли ми ніколи погодити ся. А що я властиво хотіла

сказати, то було се, що нехай би мені офіцер станув перед очи, нехай би мені на мою дитину відважив ся поглянути, тож то би почув своє! А коли тобі хоче ся вийти за шабельку або за соціяліста, то — про мене! Я свої руки обмию і не буду ніякому скандалови винна! Мое сумління чисте, я досить навчала і говорила!“

Я хотіла щось відповісти, але саме в сій хвилі отворила мала Катя двері і, звертаючи голову в тітчин спосіб до мене, закликала: „Ходи, Наталко, покажи мені, як задачу робити! Не знаю, як її писати, ту дурну задачу!“

„Зажди хвилину, прийду пізнійше!“

„Ждати? Я не хочу ждати! Я мушу тепер написати задачу, пізнійше хочу бавити ся тай вже! Ходи!“ Она тупнула нетерпеливо-розвезено ногою.

„Катя! Коли кого о що небудь просить ся, то чинить ся се в спосіб чемний!“ упінула я.

Дівча дивило ся мені через хвилину серіозно в очи. Опісля глигнуло скоро на матір і, закопчивши спідну губку, сказало:

„Ти не сьмієш мені розказувати, розумієш?“..

*

Мені остали ся лише книжки по его від'їзді. Читаю дуже багато. Хочу станути духово на рівнім степені з ним; хочу, щоб не хилив ся до мене. З ним враз хочу здійсмати ся почерез усі перепони, усі труди, почерез весь бруд життя, хочу летіти, дібрати ся до щастя, до „полудня“...

Передумую цілу его істоту, почавши від поодиноких поглядів его, аж до его характеру, до его натури. Раз сказав він:

„Мені закидують, що я не постійний; се може бути, але в двох річах я консеквентний, а то — в ненависти до ворогів мого народа, і в неваисти до тих, котрі мене вразять свідомо. Гай, гай, який я тоді консеквентний! ви не повірили-б.“ А в любови чи буде вірний? О, він буде вірний, адже він упоєє ся сам любовю! — Ні, я остану ся вже на ціле життя царівна его, претарна русалка его! Я се відчуваю. Він же дібе ся до мети, любов до мене буде ему додавати сили. О так! адже она та сила, що творить. Чи не так? Любов все перемаже. Я лише журю ся, як він буде жити, з чого жити?... Він ненавидить тїтку, але він не знає, як я ненавиджу того, що зве ся его дядьком. Се правда, що він лихвар, поганий, скуний чоловік; про те натякнула мені панна Марія сама в одній гіркій хвилині. На жадане Орядина, щоби видав ему хоч децю з его маленького капіталу, відповів він, що капітал той лежить „в домі“, в котрім і він, Орядин, пересиджує. Нехай позичає на дім, у кого хоче, він не має нічого против того. Так, а дім записаний на Зоню, за котру одну дав би собі і голову стяти. Такий він!

Але я вірю в Орядина, в его здатність, в его волю, і тому успокоюю ся. Молилась я рідко доси, але за него буду молити ся. На горі, в тихій глубині ліса буду молити ся. „Над сиротою Бог з калитою“ так бабуня казала!

*

(Десять місяців пізнійше).

Гу! як мене переняло холодом! Грію ся і не можу розігріти ся... Ха-ха-ха! І чи я все до-

бре зачула, добре зрозуміла? Все? Боже мій, Боже! — і аж нині дізналась я о тім всім!...

Перед п'ятьома місяцями писав Орядин до Маєвського, щоб ему прислав его гроші. Благав, на чім сьвіт стоїть. Писав, що мліє з голоду, що лекцій, на котрі числив з певністю, не може дістати, а товариші, що спомогали его до тепер, бідні і він не може приймати від них нічого, давить ся їх данинами. І много, много такого! А Маєвський відписав ему на те, що коли медведи діє ся добре, то нехай не йде на лід гуляти. Що він ему ніколи хліба не жалував, дверий перед ним не зачинював. Що був ему завсїгди щирим дорадником і заступав радо місце батька; що остане ся таким і на будуче. Однак вибраний Орядином завід не для него. Не для бідного сироти, котрому батько оставив лише скрипку а мати золоту обручку. Що дідом оставлений гріш має бути на випадок хвороби, або иньшого нещастя. Дід его бажав собі також, щоб він вступив на теологію, в їх родині були з рода в род самі сьвященники. Він, такий сирота, повинен придержувати ся традиції і звичаїв родинних і яко син селянина звертати ся до народа і жити з ним. Нехай тому не фантазує про Бог зна що, а вертає хутко до дому, тай вступає на теологію, бо час уходить і не вертає ся. Се він пише ему з щирого батьківського серця і яко старий досвідчений чоловік, котрий вміє з жптем числитись, хоч був також колись сам молодим, горячим молодцем...

П'ять місяців пізнійше, значить, тепер писав знов.

Сивіє, каже, з гризоти, та в-остатнє просить о свої гроші. Ему веде ся просто, як „собаці“.

Не пішлете мені моїх власних грошей, пише, то удам ся до суду! Схаменіть ся, коли не хочете мати людської душі на сумління. Не пхайте мене в погань, і не забувайте, що вибликує нужда в людскім серцю!

А він, Маєвський?

„Отже судови хоче віддати мене мій „син“ — казав. „І діждав ся я з бідної, на сьміх по-лишеної сиротини на старі літа підпори!“ І розсьміяв ся гірко. „Га! нехай віддає; се вже наслідки нинішньої модної філзофії; і я покорюсь їй. Я лише питаю ся: чи має він сьвідків на се, як мені дід его передавав гроші? Які гроші? Кілько їх було? І що він, дід его, справді передавав мені їх? І під якою умовою? Впрочім, кілько разів казав я ему, що та дрібниця, яка осталась ему по дідови, лежить ось тут в домі, що не пропаде! Доси він і не питав ся про те докладно, що властиво осталось ему від его родини, аж тепер нараз! Я бачу за тим щось иньше“ казав дальше. „То пахне чимось иньшим; пахне вже юридичними штучками, яких не видумала его голова. Але нехай! Вже який я собі і є незначний і простий чоловік, але остатного кусника хліба не зречу ся через него! В мене є і своя дитина! Нині-завтра я замкну очи і хто тоді стане за ню дбати? Мені би вже й не ходило о тих бідолашних кілька ринських, але мені ходить о то, щоб его чортівску зухвалість зломити. З своєю загоріlostію він зажене ся в нещасте. Він слухає модних принципів, а знаєте, пане професор, душу тих принципів? Она ось в тих немногих словах: „Що твоє, то й моє, але що моє, то не твоє!“ Зрозуміли, куди стежка в горох? Але най-но (шепотів злобно),

*

я заграю ему иньшої пісоньки! Заграю єї, лише най ще трошка зажде! Я лагідний, доки лагідний, але як раз страчу терпеливість, тоді не ручу за себе!..."

І пішов. Ще звенить мені єго масний, фарисейский голос в ушах, ще хата мов тремтить доси, як тріснув сінними дверми за собою. Як я єго ненавиджу, ненавиджу, ненавиджу!... Ісусе Христе!

Таким самим, солодким, жалісним, рівним голосом обманює він і мужиків, видирає в них гроші за найменшу провину, за дрібку сухого ломача, або за те, як здибле кого в лісі...

Я перешукала судорожно тремтячими пальцями всі висувки своєї комоди, всі пуделка в ній. Думала найти хоч щось на гріш подобаюче. Але я найшла лише кілька старих, продіравлених монет, які дістала раз від бабуні...

Глуха, неказана роспука обгорнула мене.

Що діяти?

Передумую раз в раз то, що почула.

"Посилайте гроші на дорогу і нишіть, най вертає!" радив вуйко щиро.

"І побачили-б ви єго, як би я післав гроші на дорогу!" сьміяв ся надлісничий. "Поверне він сам! Лише най пожие там ще трошка, най пожие! Не знаєте? До часу збанок воду носить!..."

Я закрила очи руками, а він з'явив ся перед моєю душею.

З'явив ся блідий, з тліючими очима, в старій одїжї, голодний!

Я зойкнула. Оряди! чи ти бачиш? Я не в силі тобі помочи! Я, царівна твоя!

І я наче зівяла від двох годин.

*

Минають дні, минають ночі,
 Минає літо, шелестить
 Пожовкле листя... гаснуть очі;
 Заснули думи, серце спить.
 І все заснуло — і не знаю
 Чи я живу, чи доживаю,
 Чи так по світі волочусь,
 Бо вже й не плачу й не сьміюсь...

Т. Шевченко.

Чи моя душа з втоми завмерла? чи убій-
 ча, безнадійна одностайність зробила мене бай-
 дужною? Я вже не розумію себе. Живу від ра-
 на до вечера, бо вечера діждати ся треба, а ніч
 пересиплюю, бо за нею наступає ранок. Мені
 однаково, що завтра буде, а позавтра? теж бай-
 дуже!

Деколи обзиває ся в мені голос, що жите
 винно мені ще багато. Тоді згадую его і розум
 трачу. Плачу, аж доки не успокою ся. А супокій
 сей, то ледоватий, тупий сум.

Нераз знов, в горячих днях, коли воздух
 аж жаркий, опадаю зовсім з сил. Тоді кидаюсь
 денебудь в траву і придивлюю ся малесеньким,
 ледви видним мушкам, як кружляють у воздуху.
 Часом засипляю, а він — немов лише того ждав
 — приснить ся. Завсїгди палкий, веселий... сьміє
 ся з мене, що в мене сумліне „ніжне мов па-
 вутинка“...

*

Сьогодні по обіді сиділи ми обі з тїткою в
 городі і пороли якусь стару сукню. Вуйко, по-
 вернувши із школи, зашалив собі люльку і сїв ко-
 ло нас.

„Ну і що-ж, Мілечку, що-ж там нового?“
питала тітка, котра не любила довших хвиль
мовчанки.

„А що-ж би там нового, Павлінко? от —
все однаково: дівтора пустує, не вчить ся. Шко-
ла для них то кримінал. Лучше би по горах, по
дворі гуляла! Га, молодіж! В молодіжи, звісно,
думки Бог зна де“...

„А дальше, Мілечку?“

„Ну, відтак, Павлінко, я зголоднів. Отсе
найновійше!“ Він засміяв ся добродушно і гля-
дів за густими клубами диму в воздуху.

„А мене сердить, Мілечку, що Лена нічого
з Л. не пише“ казала тітка. „Як поїхала, то як
би в воду пірнула. Я не розумію, чому тепер ді-
ти так скоро забувають на родичів. А она
також!“

„Ну, що-ж? Добре ведесь їй там у тітки і
тому мовчить!“

„Се правда, що їй у моєї сестри буде до-
бре вести ся, але все таки я би рада знати, як
і що.“

„Що-ж би ти хотіла знати, Павлінко?“

„Ей, Мілечку, тобі треба зараз все як на
лопату класти“ відповіла тітка нетерпеливо. „Ти
ніколи не здогадаєш ся сам того, що треба!“

„Мабуть, чи доволі гуляє, Павлінко?“ спи-
тав вуйко, потрохи заклопотаній, що знов раз
не здогадав ся.

Тітка усміхнула ся гірко.

„Ти гадаєш, Мілечку, що двацятьтрилітню
дівчину висилає ся задля гуляня в світ? Ну
вже що, але на політиці не розумів ся ти ніколи.“

„Ти вгадала, Павлінко!“ сказав вуйко, під-
носячи високо брови, „вгадала! Я держав ся

завсїгди супроти політичних змагань байдуже або здалека. Се не добре, як всі політикують. Для мене мій завід — політика. Ти гадаєш, Павлінко, що з підостаючими хлопчисками не треба також деколи політикувати? Ой, ще й як! Але я завсїгди за спокоем. Найкрасша хвиля в житю то хвиля прожита в спокою. Мене мої ученики розуміють і люблять через те. Я і вчу їх любити спокій, і тому, Павлінко, я не бавлю ся в політику, котра веде до нарушувания спокою. Ні, борба о царську бороду не обходила мене ніколи.“

„О царську бороду! але коли тут іде о будучність твоєї дитини?“

Вуйко стрівожив ся.

„Так що-ж з нею, Павлінко? Може їй гроший треба, а ти не хочеш мені прямо сказати?“

Тітка зітхнула. „О, Мілечку, коли-б она гроші мала, то мала би і все, що їй треба. Тоді я би й не посилала єї в сьвіт між люди“...

„То кажи їй до дому вертати, Павлінко! Всюди добре, але що правда, дома все таки найліпше.“

„Що она дома пічне? Хто єї побачить? З ким зійде ся? Пропаде тай годі; а літа не вернуть ся назад.“

Вуйкови наче сьвітло зійшло в голові. Здогадав ся.

„Твоя правда, Павлінко. Вже най там побуде якийсь час, там мабуть більше молодіжи, як тут!“

І вуйко знов наложив люльку; всі замовкли.

Я скінчила свою роботу. Поклавши єї коло себе, я сперла ся вигідно о спинку лавки. Погляд звернув ся мимоволі на захід. Сонце спу-

скало ся за темно-синяві гори, лишаючи жаристу полонінь на небі. Зубчаста скала, що різко від червоно-золотистого неба відрисовувала ся, прикувала мій взір. Там царював дуб великан.

Ще стояв.

Ні вихор, ні блискавиці не зломали его. Навіть не зігнули. Сильний тай годі! Вдивляючись в ту гарну як в казці картину, я забула на хвильку ціле окружене. Так само жаріло раз і в моім серцю, так само відбивав ся і він на золотистім тлі моєї молодої, любови жадібної душі. Прегарні фантастичні мрії окружали его так само, як он-ту на небозводі окружують дуба ніжно-рожеві хмари.

Тепер вже все здавлене. Понура тьма відреченя облягла бажаня і они завмерли. Більше як рік минуло з того часу і ніяка згадка, ніяке слово від него не відсвіжило їх.

„Але чому і хлопці нічого не пишуть?“ обізвала ся знов тітка. „Передвчера сьвяткувала свої іменини, а з них жаден ані не писнув. Се вже негарно. Я заслужила собі за свою любов і тяжку працю на иньшу подяку і на иньшу увагу. Але они пишуть лиш тоді, як їм гроший треба; а як дістануть їх, то і знов мовби позникали з землі. Ти би написав коли до них острійше, Мілечку. Ти занадто добрий. Тим ти їх неучеш, Мілечку; острє слово не пошкодить їм нічого, і не пошкодило ще ніколи.“

„Ег! що ти хочеш, Павлинко, від твоїх дітий? Они добрі, послушні, рахують ся з грішми, розсудливі — так і чого-ж ще від них жадати? Глянь на других родичів, що ті мають з своїми дітьми клопоту! А ми — що?“

„Що мене другі обходять, Мілечку?“

„Мусять обходити, адже ми жиємо з людьми! От глянь хоть би і на наддїсничого, а Орядин і не его дитина.“

„Наші дїти, Мілечку, не пара Орядину. Впрочим пішов собі з дому і на тім скінчило ся!“

„Ха-ха-ха! На тім скінчило ся? Ні, Павлинко, на тім не скінчило ся!“

„Маевский не посилав ему жадних гроший,“ відповіла тїтка. „Правду сказавши, він не обійшов ся з ним гарно. Вже як було так було, але нехай би був ему капав по кілька ринських; але він — ні — тай годї! Я не кажу, він чесний і добрий чоловік, але коли йде о то, щоби видобути з него який грїш, то вже не дай Господи! перекине ся в мить у змію! Так чим же тернить від хлопця?“

„То ти не чула нічого?“

„Що-ж мала я чути? Сам знаєш, то не в моїй натурі плентати ся по хатах і вивідувати ся про новости.“

„Так я тобі скажу, чого не чула. Орядин розіграв ся шалено в карти. Тим пробував мабуть (міркуй лиш) здобувати гроші на науку. Вигравати було добре, але чим програне віддати? Отже заскаржив Маевского через якогось лихвяра, котрому записав ся правдоподібно з цілою душею, о своє майно (він мав від дїда якісь льоси), і Маевский мусить тепер давати гроші, хоч не знати відки бери!“

„І що-ж, Мілечку?“

„Одну половину заплатив сими днями, а за другу випросив ся на якийсь час“.

„Дурак, Мілечку!“

„Чому дурак? На що ему клопотів? А може ще й фантованя? Льоси Орядина він з'ужив,

се правда, але їх вартість була би для него не пропала, т. е. він би був ему гроші віддав. Він все казав: як віддасть Зоню. А хотьби і не віддав, так Боже мій! за що годував его, виховував? Божим духом він же не жив; Маевский також гірко працює, не сидить з заложеними руками“.

„Що я завсїгди говорила, Мілечку? Що я завсїгди говорила, що скупий два рази тратить! Як би був ему часом післав який грїш, був би лїпше на тїм вийшов. Тепер буде приневолений все віддати. Добре ему так! Дурних і скупих я не жалую. Але, Орядин, Мілечку, Орядин, кажеш, розіграв ся?“

„Грає, оповідають, так що страх!“

„Хто, кажеш, оповідає?“

„Молодий М. Він бачив ся чи раз з ним в В.“

„Він бреше, Мілечку. Я би ему не повірила у всім.“

„Так вірно лише в половину того, що говорить, то все остане ся якась правда. М. говорив, що „колинний реформатор, социял-демократ зійшов на пси“. Голови, каже, не носить вже тепер як олень, але як той вовк, що на здобич виходить.“ Так казав. Кілько на тїм правди, мені байдуже! Славити Бога, що мої діти не „реформатори“; були би може також з часом показили ся.“

„Ха-ха-ха! я знала, що Орядин авантюрник. Я завсїгди казала і кажу, що яблуко не відкотить ся ніколи далеко від яблінки. Він унаслідив ті нещасні примхи певно від свого батька, а тоті гонять чоловіка неустанно від щастя до нещастя; змінюють часто настрої душі. Се я знала!“

Мене обняло холодом і я сиділа недвижно. Зовсім недвижно! Очи дивилися кудись в далечину, руки лежали на колінах обезсилені, а уста немов засохли... Нараз засміявся вуйко якось чудно.

„Чому ти смієшся, Мілечку?“ спитала тітка. „Що я кажу, то правда.“

„Я й не сумніваюся о тім, Павлинко. Я лиш собі щось пригадав“. — І звернувшись до мене, вимовив з притиском слово: „Поступовець“!

Я здвигнула мовчки плечима. Все було мені байдуже, і лиш одного на світі хотіла я дізнати ся, а то, як ему взагалі веде ся. Хотіла більше „світла“ в тій справі мати.

„І чому ти так тихо сидиш, Наталочко? А брови, бач, як болісно стягнула. Жалуєш?“

„Чого?“

„Жалуєш?“

„Чого мала би жалувати?“

„Чого? Ну, тепер наче й не знаєш! Адже торічної оборони, котра, правду сказавши, відбувала ся без слів, але для того чутем не менше горячо. Ти незгоджувала ся ніколи з нашим судом про него; але пригадай собі, що я віщував поступовцям і соціал-демократам.“

„Пригадую собі, вуйку!“

„Так видиш, я мав слушність, коли остерігав перед его ідеями.“

„Чи ви не знаєте чогось більше про него?“ спитала я, майже не зважаючи на его послідні слова.

„Та що там! Я такими річами не дуже цікавлю ся. Упав морально і на тім кінець; бо віддати ся покусі якоїсь страсти, і не могли опанувати ся супроти неї, значить, вложити на се-

бе моральний дефект. Боже, Боже! розбурхана страсть в людській груді — се щось страшного! Се те саме, що взяти пістоль і покалічитись на віки — так на мою думку. Другі задивлюють ся на такі річі менше строго, але для мене се найстрашнійше в світі! Нехай Господь кожного боронить від таких духових недуг! Лїпша смерть.“

„Лїпша смерть, вуйку.“

Він поглянув на мене, зчудований, може моїм безтонним голосом, а я чула, що в мене горїли очі дивним огнем.

„Як ти казала, Наталко?“

„Я казала: лїпша смерть, як жите опутане немічю і брудом.“

„Що за дивна зміна в поглядах!“ обїзвала ся тїтка глумливо і, заходячи в хату, змірила мене насмішливо очима.

„Вуйку“ обїзвалася я, оставшись з ним сама, „се не може бути, щоб він зараз спершу піддав ся тїй убійчій пристрасти.“ І ожидаючи поясненя, здавало ся мені, що его відповідь не остане ся без впливу на моє дальше жите.

„Ну так, зараз спершу ні. Мене вразило в тїй історїї те, що він хотїв тим способом прийти до гроший. Наталко, се після мене дуже нечесно. Те, що він не може в пристрасти погамувати ся, менше огидне. Те я злучив би з его палкою натурою.“

„То все певна правда, вуйку, тото, що він хотїв таким способом до гроший прийти?“

„Правда. Він не таїв того. Хвалив ся зневажливо, що на нїм мстять ся обставини „убогих“, і що те, що они вибрали собі і его за

оруде, не важне. Що в него сильне невразливе сумління і він обграє маючих спокійно.“

„Вуечку, генер я вірю!“ зойкнула я тихо і мої уста викривились до якогось усміху. Тому, що в него „сильне невразливе сумління!“

„Ти могла і так повірити, а що найважнійше, не потребувала взагалі одушевляти ся ним. Коли би в него була гордість, то повинен був без надумування вступити на теологію і навіть не просити Маєвского о гроші, коли сей вже такий скунар. А так що? З ким він провадить борбу? З своїм дядьком чи з обставинами? Бою ся, щоб він не спіткнув ся на завсїгди в тій борбі. На мою думку се цілком байдуже, котрий завід подає чоловікови кусник хліба, нехай лиш буде чесний і для других користний. Стан духовний не аби який; освічених людей треба і між народом. Хто хоче дійсно працювати, найде всюди нагоду. Лиш волі треба, Наталочко, а не слів!“

„Він не любить стану духовного: каже, що не годить ся з его природничо-науковими поглядами, і що духовсьество не має будуччини.“

„Так? Він се вже знає? Га, може оно й справді так. Може й не має будуччини. Що правда, епоха безбожності настала. Але я тебе запевняю, Наталко, що погляди природничо-наукові можна з наукою Христовою погодити. Бери на увагу, Наталко: з наукою Христовою! Він міг отже цілком добре вступити на теологію. Був би мав нагоду працювати для „народу“ в найширшій значіню слова. А хоть би і був толкував мужикам по свому, що Бог—природа, а учив їх при тім любови ближнього, чесноти, правдо-

любности, учив правди, був би все більше зробив як так!“

„Мабуть не міг, ввечку!“ сказала я тихо...

„Бо фантаст! Бо наоївся иньшими ідеями!“

„Вуйку, его погляди проте все не суть, о скілько я їх пізнала, як ви нераз казали: хоробливі.“

„Не хоробливі! То не доказує ще нічого. Але замість того я спитаю тебе, що поможедумане і старане одиниць, коли загал не приймає того? Нехай чоловік буде умний і розсудливий, кільки хоче, але коли він сеї своєї філософії не вміє приноровити до життя, то ся філософія не праведна. Она навіть шкідлива, мутить талановиті уми і викликає хоробливий настрій. Ти також так як і він перенята тим духом „будуччини“: бажаєте чогось, а самі не знаєте чого. Горє тому, хто більше жадає, ніж сам в силі дати; хто будить голод, а не заспокоює его. Що задумує такий Орядин або ему подібні? Яка в них провідна думка? Хотять долю народа поліпшити, усунути хиби суспільности? Горстка одна? ха-ха-ха! Бачиш, на чім зачіпив ся він один, заким зайшов він до мети? Яка сила его характеру і яка в него мораль? Такі они всі, тоті модні філософи і реформатори, що не хотять узнати долі і недолі — і то, що всі однаково не можуть жити і не будуть жити! Така моя думка, а мені здає ся, що й думка більшости.“

„Я думаю инакше, вуйку! Мені здає ся, що обовязок кожного чоловіка є, противити ся тому, що показало ся неправим і погубним, а за те принимати то, що подає здібний ум. Допроводити тоту упряму „більшість“ до пізнання правди і обовязків. Лиш таким чином можливий всякий

поступ. Але, на жаль, вуйку, покусав вашого принципу за могуча і за принадна, щоб їй мало що не всі не корили ся, хотяй душа его — то самолюбство. Хотівши ему вічно коритись, ми не вийшли би ніколи з темряви і з ложі!“

„Так Орядин каже?“

„Може і він каже.“

„І ти віриш в то?“

„Вірю. Так само, як в істноване „ідеальних вимог“ життя.“

Він помовчав хвилину.

„У кожного свої думки“ сказав опісля з притиском. „Я тобі бажаю жастя, щиро бажаю тобі его, бо ти одинока дитина моєї дорогої сестри, однак ти літаєш за високо думками, а ліпше було би держати ся землі і йти давним убитим шляхом. Держись, щобиш не поховзла ся в житю, як Орядин. Щоб не поплуталась в ідеях і не взяла замість моралі добра моралі зла в серце.“

Замовк і підняв ся з місця.

І я замовкла та новоліклась за ним в хату.

Побачившись на остатку сама в своїй комнаті, я кинулась безмовно на постіль. О ні, я не плакала! Здавивши долонями виски, я лежала нерухомо. „Зломив ся, зломив ся!“ була одинока думка, що томила неустанно мою душу. Боже, Боже, Боже! чи не лучше вмерти, як пірнути в бруд і погань?

Лучше вмерти...

*

Неустанно звенить мені в ушах початок так званої Mondscheinsonate Бетовена, неустанно звенить. У тої сонати цілком тага сама при-

страстна краса, она так само нездужає на тугу, як і місячна ніч, перенята чимсь демонічним, от, як хоть би і моя душа тепер!

Справді, в мені прокинулось щось неумолимо-строге. На приклад: я не вагала ся сказати в голос: „ліпша смерть, ніж жите опутане немічю і брудом.“ І я вірю в се. Хто знає, може-б я була в силі подати ему і пістоль, коли-б зажадав того від мене?

Але може він иньшим стане? Ліпшим може? Чи може впаде ще низше? Чи може стане буденним чоловіком? Іменно буденним чоловіком. Так оно й буде. Час все затре і все буде добре.

Ух! що се за добро, на котрім лише час затре бруд!

Ні, моє серце відвернуло ся від него. Брудом своїм завдав мені такого болю, як би вмер; однак смерть має в собі щось помиряючого, коли се дразнить і розриває душу. І чому не вмер уже радше!

*

Чим більше думаю над ним, тим більше нездужаю. Я цілком утомлена. Всі мої думки впились в его поступоване супроти себе і других і висновки їх нищать мене. Чому знеславив ся! ах! і чому упадає тепер передо мною!

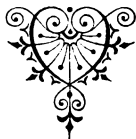
Та що! він бив мене тими своїми вчинками!

Се-ж кінець нашої історії. Тихий, беззвучний, відчутий кінець.

І чому піддав ся тій брудній силі: спогадав себе безсильностю, чому забув, що я — его царівна!

*

Якась ненависть прокидає ся хвилями в мені
проти него... Чи справді проти него, чи проти
немочи? Сего я не знаю напевно. Часом маю
таке почуте, як би він перейшов через мене важ-
кими грубими кроками мов звір...

У нас знов перебуває професор Льюорден. Він повдовів. І то вже давно повдовів. Я ненавиджу его, особливо коли зачне критикувати Орядина. Орядин слабодух, але ще нижші від него нехай не критикують его. Найліпше про Орядина говорить ще Зоня. Она каже, що в нїм перемогла его горяча натура.

Завтра Льюорден від'їзжає. Чого він слїдить неустанно за мною своїми хитрими, блискучими очима? І все „Льюорелай і Льюорелай!“ прозиває мене, а на самотї мов на глум каже менї, що я гарна!

*

Знов пізнїйше).
Сего вечера прикликала мене тїтка до себе. Мала щось сказати. Я пішла. Она сидїла коло стола і держала якийсь лист в руці. Видала ся менї чомусь прибитою.

„Що вам, тїточко?“ спитала я занепокоєна.
„Може стало ся з вами що немиле? Чи може

одержали яку лиху вістку від Лєни або від братів?"

Она усміхнула ся на силу. „Нї," відповіла. „Нїчого такого нема. Сим разом... то єсть нинї іде о... тебе."

„О мене?"

„Так! Подумай собі лише! Професор Льорден хоче з тобою женити ся!"

„Зо мною!..." І усміхнувши ся якимсь безвиразним усміхом, дивилась я на ню широко отвертими очима. „Льорден, тїточко?"

„Льорден! Але ти, бачу, здивована. Думала мабуть про кого иньшого?" (Послїдне слово вимовила з притиском і єї очи впили ся ще острїйше в мене).

Я глянула на неї.

„Про нїкого я не думала: а про се вже нїколи."

„Ну, бачиш, не одно дїє ся несподївано. І я сего не надїяла ся. Нїколи в сьвітї не надїяла ся сего. Лист прибув ще нинї з-ранка, але я... я... не мала часу з тобою говорити о тїм. Він просить о скору відповідь. Вирочїм тут нема що богато думати. Ти чей приймеш єго, то розумїє ся само собою!"

При єї послїдних словах обгорнуло мене неказано гїрке чує, але zarazом з тим іїдняла ся вся гордїсть моєї істоти. Я чула, як в мене очи заїскрили ся.

„А коли я сего не вчиню?"

У тїтки очи замиготїли: „Як?"

„Тїточко, я не хочу за него йти!"

„Ти не підеш за него?"

„Я, тїтко, я... я не піду за него!"

„І вільно спитати, чому?"

*

„Я не хочу его! Тіточко — я за него? Я не можу!“

„Ага! ти хочеш тим певно сказати, що его не любиш?“ Она сказала се з холодним усьміхом і зовсім спокійно. „Ну, що-до того, то він твоєї любови і не жадний...“

„Так?“

„Так, моя кохана! Він вправді пише, що бажає для своєї хатини „голубки-господині“, але се, розуміє ся, лиш гарна фраза. Певна річ, він, чоловік старший і статочний, не буде мріти вже про любов. Се й не лицювало би ему. Він подає замість любови щось лишше і щось таке, що може дівоче серце наповнити дійсною вдячністю. Він подає бідній сироті хліба, гарне становиско, поважане і значіне. А ти? Застанови ся лише, що таке ти? Що внесеш ти ему в дім? Коли ти на се сама не прийдеш, чого я при твоїй зарозумілости і надію ся, то я тобі сама скажу.“

„Лишіть, тіточко, не кажіть! Я сама знаю. Я — то величезна нуля, котра крім кількох срібних ложочок не внесе ему нічого більше в дім. Але я вам щось иньшого скажу, тітко. Я не каліка, щоби без любови приймати дарунки ласки. Тому нехай він обгляне ся завчасу за иньшою голубкою. Він мені не пара, а я ему. Про любов я вже й не говорю; я его й не поважаю!“

„Так? Навіть і не поважаєш?“ почув ся нараз голос вуйка десь за моїми плечима — і він з'явив ся в сій хвилі в комнаті. „Ти думаєш, що коли чоловік не цілком молодий, не плете небилець, не скаче коло дівчини, як комедиант, так его через те годі вже й поважати, і

через те він нездатний на мужа? А на мою думку, то саме він, Лорден, відповідний для тебе муж. Він чоловік не молодий... з дозрілими пересвідченнями, з досвідом, розважний... може ему вдало-б ся твій звихнений ум повести на рівну дорогу, зробити з тебе праведну, нормальну людину, жінку, як Бог приказав. Нам се, на жаль, не вдало ся!"

"Впрочім" перебила тітка скоро "впрочім на кого ти думаєш ждати?"

Я не відповіла зараз.

"На кого иньшого або і на нікого!" відповіла я опісля.

"Знаменито!" кликнув вуйко і почав зворушений ходити по сьвітлиці.

"Я рада би знати, хто той иньший?" обізвала ся знов тітка. "Коли-б лише хутко з'явив ся! Твій час дорогий, Наталко, і може, на мою думку, лиш тепер хосен принести. Послідний рік лишив на тобі якісь сліди; ти — даруй вже за мою отвертість — схуділа і споганіла!"

Я усьміхнула ся і відвернула ся до вікна, що було відчинене.

На дворі стояла тепла осінь.

На небі блистіли незлічимі зорі, а з-за темно-синявих гір виринав місяць мов огняний кружок. Я вихилила ся далеко в низ. Мені здавало ся, що спокій, який розляг ся в природі, перейде і на мене, вплине на мою в тій хвилі сильно зворушену душу.

"Хочеш може з зірок вичитати, коли з'явить ся той иньший?" почала тітка наново, коли я на єї питання не давала ніякої відповіді. В ту саму хвилю станув і вуйко коло мене, і его рука поклала ся важко на моє плече. Обзир-

нувшись, глянула я в его лице. В тій хвилі видалось оно мені подібним до тїтчиного, холодним і камяним.

„Ожиданий иньший“ говорив з притиском і глугом „не з'явить ся. В останнім часі писали за ним з дому кілька разів, але не одержали ніякої відповіді. Ніхто не знає, де він обертає ся. Вибий собі проте з голови ті мрії, котрі, як я переконую ся, викохала ти надармо!“

„Чому ви мені отсе кажете, вуйку? Ви або помиляєтесь зовсім, або я вас не розумію.“

„А я гадаю, що ти мене розумієш!“ відповів він і, згорнувши руки на грудях, станув передо мною, вдивившись в мене грізно.

„Що такого, Мілечку? Що се знов за нові афронти?“ загомонїла тїтка, водячи допитливо очима від него до мене. Вуйко не відповідав нічого, а замість того почав ходити по сьвітлиці, що у него бувало все ознакою зворушення або гніву.

„Відай не дочекаю ся відповіді від нікого“ говорила тїтка, „хотяй маю право домагати ся єї. „Наталко!“ накинуплась на мене „зараз мені оправдай ся!“

„Що-ж мені казати?“ відповіла я усміхаючись, „хїба може то, що вуйко помиляє ся у своїх здогадах, котрі я впрочім зачинаю розуміти. „Я не жду, вуйку, на Орядина!“ додала сухо.

Вуйко видивив ся на мене.

„Помиляю ся?“ кликнув „помиляю ся?“ Так тобі сей пройдисьвіт не завернув голови? Чому-ж ти осьвідчин чесного, поважного чоловіка не хочеш прийняти? Надїєш ся певно, що він ще поверне і поведе тебе до сльобу? То я поми-

ляю ся, коли кажу, що поміж двома нездоровими умами істнує якась однаковість і — симпатія? Другим (говорив вуйко сильно зворушений дальше) була би певно така сьмішна думка і в голову не прийшла, бо ні він не має нічого, ні ти не маєш; однак мені накинудась она в посліднім часі сама на силу, хоч я за нею не дуже й глядав. Ти сама зрадила ся, хотяй нераз не промовила і слова. О!“ кликнув огірчений „коли-б твій батечко-філософ міг тепер твоє поведене бачити, тїшив би ся!“

„Тїшив би ся, вуйку, справді, як би заглянув у глибинь моїх думок“ — відповіла я гордо, „Ми з Орядином — не крию ся з тим — розуміли глибоко одно другого: ми мали однакові погляди майже під кождим взглядом. Однак щодо любови, вуйку, то (тут усьміхнула ся я мимоволі гірко) ми закінчили вже, заким ще зачали! Коли кажу, що не можу за Льордена вийти, то не длятого, щоб я ждала на Орядина, ні, ні! Лише тому, що в моїм серцію живе для него, для Льордена, сама ворожа споминка. Я завзята“ говорила я дальше вже тремтячим голосом „зломлю ся або стану ся для него і для себе важким горем, але я не зігну ся ніколи, вуйку, ніколи!“

„Ну-ну! се гарні слова, чисто паняніські, дївочі!“ — обізвала ся тїтка. — „Нема що казати. Впрочім нічо тобі не допоможе. Твої приватні чутя і думки не повинні в тій справі відгравати великої ролї, бо они пеують твою будучність: Богу дякувати, що ще і ми маємо якась право докинути деяке слівце до твоїх рішень. Ми, твої добродїї, заступники безталанних родичів твоїх, ми кормилиці твої. Чи ти чула? Ти гадаєш, що такі партїї, як Льорден, валяють

ся по дорозі? Ой ні, ні! Ти мусиш за него вийти! Для тебе нема лучшої безпеки на будучність, як та, а навіть і надії на иньшу нема. Наш дім не порожний, Лена і Катя також живуть, а хлопців треба ще довгий час спомогати, доки вийдуть на людей і будуть мати свій кусник хліба. Схаменись, кажу послідний раз по доброму! Хиба ти задумуєш і дальше наш гірко зароблений хліб їсти, крив нащу сеати?“

„Ой тітко!“ зойкнула я „бійте ся Бога!“

„Чого-б я мала Бога бояти ся? Се, що я кажу, правда, і з тим стану хотьби і до сповіди. Лучше ти бій ся Бога! Се в тебе нема сумніня і уваги. Але я вже сама поведу тебе, так як я хочу! Абишь знала, що з хвилини, в котрій відмовиш Льорденови, стане мій дім для тебе зачинений! Шукай собі тоді иньшої стріхи і иньшої рідні. Шукай тоді собі свого реформатора!“

Я відвернула ся мовчки, притиснувши долонями виски, а она гукала дальше:

„Треба мати щасте! Друга радувала-б ся на цілий сьвіт, що єї спасає чоловік з таким становиском від голоду і холоду, а ту она...“ і урвала. „Вирочім добре ему так!“ додала з якоюсь злобною утіхою „коли вже не знав иньшого вибору. Правду сказавши, я мала его за розумнійшого чоловіка, а тепер переконую ся, що в него курячий розум. Найже радує ся тепер гарною Льореляй!“

З сильно стуленими устами і болісно стягненими бровами стояла я як перше коло вікна, дивила ся в ніч. Серце било ся глухо, а за чолом мчали ся божевільні, попутані, сполохані думки, шукаючи виходу з сего положеня. Однак

дармо! Они не приводили ніякої полекші, ніякого ратунку, ніякої помочи! Всюди спотикала я перепонн, була всюди непотрібна.

„Гляди лише туди, гляди! (слова єї падали мов удари на мене). Може він вирине з чарівної темряви і визволить тебе від земских мук!“

„Коби виринув!“ вмшав ся вуйко. „Але тої хвилі не діжде ся мабуть ніхто. Бог знає, в якім закутку сьвіта волочить ся він і чи поверне ще назад сюди!“

„І чого-б мав ще назад повертати, якого біса, і кому би захотіло ся его?“ питала тїтка сердито.

„Захотіло ся! Кому би его захотіло ся, Павлинко? Маєвському? Той не тужив за ним ніколи. За ним питають з суду. Якийсь брат его батька, про котрого говорили, що хотів его взяти за свого, помер і лишив ему цілий свій маєток. Подумай собі, Павлинко, такому гуляці маєток!“

„Пой, Боженьку! та що ти кажеш, Мілечку? чи то правда?“

„Сьвята правда, Павлинко!“

„І я-ж не кажу завсїгди, що треба мати щасте!“ застогнала она. „Але-ж і вибрав собі наслідника, нема що казати! за одну ніч прогайнує довголітню працю. І кажеш, Мілечку, цілий маєток?“

„Цілий, Павлинко. Він не мав ні жінки, ні дітий!“

„І багато-ж его там?“

„Не знаю. Мабуть звичайний собі маєточок селянина-газди. Небіжчик, чую, жив лише в тім господарстві, ихав у него весь свій грїш.“

„Щоб опісля розійшов ся за одну ніч!“ докінчила тїтка злобно.

„А що-ж! Оно завсїгди так буває. Одні суть пчолами, а другі трутнями.“

„Нема правди на сьвітї, Мілечку!“

„Нема! і я так скажу! Я працюю ціле жите, гарюю як чорний вїд, анї не граю анї не пю, а все я жебрак! А другий і не робить і не дбає, а ему дістане ся нї сяк, нї так— ет! „правда“!...“

„А що Маевский на то, Мілечку?“

„Е, що Маевский! Він говорить тепер так, як би любив Орядина Бог знає як. Зве его добрим хлопцем і каже, що хотїв би, аби він повернув до дому на якийсь час „відпїчнути.“ Се він певно тому так каже, бо Орядин, по одержанню одної половини гроший від Маевського, зрік ся другої. Впрочім може хоче і видурити від него спадщину; бо він, як я думаю, великий рахмайстер!“

„Ну! а я-ж не казала, Мілечку? Гой! гой! старий лис, хто его не знає! І я певна, що то ему вдасть ся!“

„Га! з капїталом в руках можна нинї всего добити ся. Впрочім лїпше най бере Маевский, нїж має взяти якийсь жид, бо сяк чи так, а та праця селянина опинить ся в руках жидівських! Орядин розвіє єї скоро!“

„Страх, Мілечку! В мене аж нерви задрожали!“

„Прогайнує, програє! Вже коли не бояв ся він свого вуйка — все-ж він вуйко! — віддати в руки лихваря, то він і свою душу годен за гроші продати, а не то кусник землі, не здобутий власною працею!“

„Не прогайнує! не програє!“ відповідав в моїй душі якийсь голос, і він рвав ся мені на уста, щоби стати в обороні того, що був в тій хвилі далеко і не міг сам боронити ся; однак сей голос застряг мені в горлі і я усміхнула ся злобно. Ба! що я видумала! Звідки я знаю, що не прогайнує? Де запорука? Звідки я знаю, який він тепер і чи я дійсно знала его добре? Тепер лежать між нами два роки і то, що его побідило, а мені болю завдало. Я-ж сама вже не та, що була. Тепер немов дозрільша стала. Отже що нас вяже? Тота одна тодішня хвилина, „любов“ тота? Ні! Він вільний, свободний тепер, пан своєї долі — а я... ха-ха-ха! царівна для себе!“

Мені остало ся з собою закінчити.

І я знов пірнула думками Бог зна куди.

Тітка як би угадала мої думки. Звернувшись по короткій глибокій задумі до мене, промовила сухо:

„Ми віддалились трохи від властивого предмету, однак я думаю, що справу треба закінчити, і що не будеш нас тут до півночі держати. Нині мусить зробити ся всему конець, а який конець, знаєш!“

Мене обгорнула шалена роспука і я приступила до неї.

„Даруйте мені лише сю одну ніч!“ вирвалось мов зойк з моєї груди.

„До чого? аби комедию продовжати? Ти чула, що я говорила, і так мусить бути!“

„Даруйте!“

Єї очи спинили ся лячно на мені і она відступила ся від мене.

„Про мене!“ сказала опісля. „Іди, однак будь хоч сей однісенький раз, хоч на одну хвилину для себе самої розумна; а потім (т. є. по вінчаню) як собі хочеш!“

*

Ясна ніч настала вже давно, а я все ще не спала.

Я мучила ся.

По великій віконній шибі біла ся кутиками якась велика муха, брєнїла безустанно. Раз тонесенько, жалїбно, однозвучно, а раз н. терпеливо низше і низше, опісля знов болючо.

Я лежала мов тяжко хора. Побиваючись божевільними думками, замітила я, що заслухувалась мимовільно все наново в той тонесенький, жалїбний брєнїкіт. Що їй такого? Чого побивала ся? Чи єї мучила туга за полетом в зористу холодну ніч, і она товкла ся, шукала даремно виходу? Чи може попала ся нехотячи в павутину, а та, уклавшись на нїжні крильця, гамувала єї? Коли-б так, то я знала вже наперед, що з нею стане ся. Звільна або й нагло спустить ся звідкись з гори на ню павук, ухопить ся єї тонесенькими, довгими ніжками, обпугає, обмотає... Они хвилину поборють ся... она в борбі зойкне дивним, тонесеньким голосом; опісля він переможе єї і таки виссе кров... Се знала я вже наперед.

І знов стала я про себе думати. Чому звернули ся мої думи до минувшини, коли передо мною спинила ся вже будуччина? Передо мною виринали картини з моїх наймолодших літ. Я думала про померших родичів, про бабуню, і про те, що она менї завсїгди о них оповідала.

Прим. як нераз радили ся над моею долею. Я була в них лише одна однісенька і тому мало все добро съвіта мені припасти. Батько нестив мене, майже не випускав з рук, а мати розпадала ся...

Та ба! настав такий час, що все розпало ся...

Обернувшись бистрим рухом до стіни, склонила я голову глибоше ку грудям і притиснула розпалене чоло до холодної стіни. Скоро спливали великі горячі слези по лицю...

І дальше гнали ся думки вперед, пориваючи з собою погані бруральні картини. Помчались також попри мертві одностаїнні хвилі, в котрих молодий ум побивав ся голодний, висліджуючи власною слабою силою безпідставні упередження, нівечив їх і рвав ся до правди. А далі, далі доля усміхнула ся до мене...

„Будучність наша“ казав він тоді певним гордим голосом, і „ти побачиш.“ А я упоена любовю, котрої не зазнавала від нікого, повірила. Однак в чім наша будучність? В мене нема її в нічім, хіба може в него є она. А тепер я і „бачу.“ Бачу, що любов не завсїгда буває тою могучою силою, о котрій говорять, що она творить. Єму она не змогла стати навіть талісманом проти брудних страстей і покус. Чому не обізвав ся ані одним словом, чому не признав ся хоть і до сумної правди, може би... а то ворожі уста донесли, що весло сили загубив, що човен розбив ся, а сам потонув...

Я і він. Обое ми станули вже при цілі; добились уже будучности. Єму остає ся лише „прийти“, як обіцяв... І плачучи розсміяла ся я

з такої будучности. Він спіткнув ся нікчемно при першій вихрі; бо і в чім же лежала его сила? Она не могла вже тоді в нїм бути. А я що таке? Що мучить мене в день і в ночі, чого ще мені забагає ся?

І я поринула ў свою власну, розлючену, зневолену душу, мов у яку непогідну бурливу ніч, — Бог знає за чим...

Муха все ще брєтїла. Срібне сьвітло місяця лягло ся вікном в комнату, а старий годинник цокав тихесенько, мов той дідик в пантофельках, щоб нікого не збудити своїм ходом.

Гадки кружали за чолом мов пчоли в улию, і я піддала ся цілком їх потузі.

Що мені нині вечер говорила тїтка, і що я їй відповідала? „Коли Льорденови відмовиш, говорила, тоді шукай собі иньшої стріхи, шукай реформатора!“

Перед моєю душею виринула легко зігнута стать старого тирана, его чигаючий взір, кінчаста борода. Я закусила зуби. В горлі давила як і перше міщанина шаленого сьміху і плачу. Лучше вмерти!

А відтак станув і він передо мною. „Пожди ще, русалко!“ шептав пристрастно „ще одну хвилину, я люблю тебер!“

Коби хоть перед душею не ставав, було би лекше, а так і ті спогади завзяли ся на мене.

Вмерти мені? Вмерти? шептали скоро уста, і судорожно зарили ся палці в волосе. „Я не хочу вмирати!“ сказала сама аж в голос.

І знов минали хвилина за хвилиною.

„На иньшого або на жадного буду ждати!“ відповіла я тїтці. Що за плитке самодурство, котрим обманювала саму себе! Адже тим

„иньшим“ не був хто иньший, лише Орядин, а Орядин — ну, що-ж з ним? От як понутала ся в самодурстві, котрим хотіла спасти ся; яка дурниця вийшла! Мені ні на кого ждати. Люди в моїх обставинах не ждуть. Не їм можна кермувати своєю долею. А коли серце противить ся, збожеволієш... нехай собі! На те хліб є. Хліб не один раз показав ся найпевнішим ліком на упрямість і любовні химери. Хиба би може ще завтра... о „завтра“! ха-ха-ха! завтра!

Я втиснула лице в долоні і — думала, чи не думала? Тихо, тихо, тихо...

Она все бренить жалісно, тонесенько... здає ся, безконечно. Боре ся ще? Чи вже конає?...

І чому я се без потреби обминаю? Адже і відчуваю я і знаю, що в однім закутку мого серця сидить якась „щось“ і сьміє ся нишком злобною веселостію. Се „щось“ знає, що я завтра стану перед тіткою і мої уста, незатремтівши ані раз, вимовлять „підү“. І я підү!

Чому я плачу? Що на таке жите родила ся? Адже і в мені повинна бути якась відпорна сила, а чому я піддаю ся? Якій силі улягаю я?

Мені нераз здавало ся, що я сильна, що я горда; я була навіть о тім твердо переконана. Думала навіть, щом лінша від других, що стою висше (о сьмійте ся!) від других, заслужила на прегарну долю; що не поступила би ніколи супроти „власних переконань“, що вмерла би скорше... а тепер, коли настала хвиля показати ся такою... тепер... ні! я не знаю, що тепер!

Друга пішла би може де в „свїт“. Я ні! Чого мені в свїт іти? Чи там лінше? Всюди

однаково, а я була би й деінде також однакова, значить : безсила.

Ні, я вже „піду“. Таки піду! Знаю вже напевно, що так зроблю. І ще раз у останнє кажу собі, нікчемній, підлій, що... піду!...

*

Як думала так і стало ся.

Вранці поволікла ся до тїтки і заявила, що піду. Обоє, т. е. тїтка і вуйко, аж засіяли з радости.

„І не надїяв ся від тебе чого иньшого, Наталочко“, мовив вуйко, потираючи з задоволення руки. „Знав я таки добре, що ти собі розумниця, що любиш лише бороти ся. Упряма трохи. Ге-ге-ге!“

Я не відповідала нічого, хотїла як найборше знов віддалити ся. Мене болїли очи і я була обезсилена до крайности. Тїтка придержала мене ласкаво, а навіть вперше в житю поцїлувала. Ненавистне „рудаве“ волосє дїждало ся, що рука єї не цурала ся его погладити.

„Ти, звїстно, не можеш ще оцїнити свого щастя“ поясняла она менї, коли єї погляд відкрив щось то на моїм лицю. „Застановись лише над тим, що ти увїйдеш в зовсїм уряджений дїм, в котрїм не буде певно бракувати ані одного цвьяшка ані найдрїбнїйшої рїчи, і що тото все значить! Я переконана, що він справить ще не одну гарну рїч, щоби свою мїлоду жїночку, свою — як то він з нїмецка каже „Льорелай“ — задоволити. Я знаю мужчин, що любили свої другї жїнки сто разів бїльше як перших. Льорден виглядає також на такого чоловіка. З першою жїнокою женив ся може задля маетку, однак за

тобою, о скільки я се замітила, він формально побиває ся. У старшого чоловіка се не маловажна річ. Тобі буде добре у него.“

Мене обгорнуло погане, гидке чувство і я відвернула ся від неї. Она сего не замітила. Махаючи в-одно маленькою срібною ложечкою, говорила спокійно дальше.

„Він має гарну платню, Наталочко, а дитина, малий, слабій хробачок, має осібній маєток по матері. Коли би вмерло — чую, що дуже мізерне — то маєток припав би на батька, бо у матері окрім старих родичів не було ніяких ні братів ні сестер. Ну, а він, звістно, не взяв би маєтку з собою до гробу!“

„Ох, тїточко, не говоріть таке!“ просила я її, а она розсміяла ся весело.

„Годі-ж бо, годі!“ успокоювала підсолодженним, аж немилим голосом. „Того нема ще чого лякати ся! Тому він ще не потребує вмирати, що говорить ся о можливім випадку. Видиш? Поетична мана спала тобі вже з очий, коли подумала о тїм, а з тим і о всїм! Побоюєш ся вже о своє щасте? О дитинко! В кожній хвилі життя треба числити ся, треба дивити ся на все розумом а не серцем. Так на пр. ти над тим певно ані хвилинки не думала, що вийшовши за Лордена станеш і для нас не аби-якою підпорою. Лена і Катя будуть могли не раз і не два у тебе побувати, тобі-ж они сестри, а Лорден також обоїх сердечно любить. До Лени горне ся мов до рідної сестри. Ти, правду сказавши, нам таки чимало вдячності винна. Ми тобі ніколи кусника хліба не жалували. Вчили, не щадили труду, щоби вивести тебе в люди. Не гріши, Наталко, уважаючи себе нещасливою.

Бог наділив тебе ще доброю долею. Подумай, як другі живуть, і чи трафить ся другій так скоро, ні з сего ні з того, муж з таким становищем, чи трафить ся увійти в зовсім уряджений дім?"

Она ще довго говорила і переконувала мене. А я, встромивши очі в срібну ложечку, слухала і не слухала. Опісля вчіпили ся мене слова: „зовсім уряджений дім, зовсім уряджений дім“, і дзвеніли мені довго-довго в ушах...

*

Отже я вже у ціли. Що-ж би ще мало бути? Одним словом сьвященика має ся все втихомирити, все забути і поховати. Замість того присягну мому мужови вічну любов, вірність і послух. Що небудь з минушого житя забирати в нове — зовсім не потрібно. Минувшість поховаю.

Сі слова пишу без гніву і не в роспуці. Я спокійна. Неначе-б на віки позбула ся всего несупокою...

*

(Пізнійше).

Я не знаю, але я або підла або трус! Я бою ся голоду або смерти, а моральної смерти я не бою ся! Чи се так має бути? — Щом „спокійна“, писала я колись тут. Ха-ха-ха! така спокійна, як прикована голодна вовчиця. Щоб наситити тіло, запродную душу. За те я гідна назви скотини! Се сама найліпша назва для таких, що так поступають, як я.

*

При таких нігчемних, обезславляючих обставинах годі бути „чоловіком“. А я вважаю чо-

ловіка чимсь божеским. Чому не удавлю ся тим кусником хліба, що, затроений і довитими словами, подає ся мені за страву? Що се за трусливість і нікчемність, що приковує мене про те все до життя? Так, як ланцух тоту собаку до буди...

Хвилями і не вірю в велич чоловіка. Він за дрібний зі своєю натурою. О хто би мене переконав, що зароди в его душі не суть брехнею, що они не на те, щоби стати ся колись убійчою силою для других?

Нікчемна, нужденна, малодушна істота — отсе я! Не маю навіть відваги вмерти. Чи не так само, як — Оряди?

*

Вмерти значить не бути. Чому я не хочу вмерти? Я думаю, що се тепер не любов приковує мене до життя. Се якась грубша сила, а я ще такий слабодух, що не можу їй навіть оперти ся!

*

Дома кажуть, що я стала, як змия.

„Чому нічого не говориш? Що знов в тобі коїть ся?“ питає тітка. „Ходиш, як би тобі душу трійлом замулило, очи горять лиховістно. Ой не гріши, небого, не гріши, не гріши!“

„Як змия!“

Угадали. Я вю ся, як змия. В мене стрілили, та не застрілили. Через те в мене тепер всі сили напружені. Я відчуваю, що й я не була доси міцна, що сила будить ся в мені аж тепер...

*

Коли я стану сильна? Чи як воля перемінить ся в діло, перестане бути пустим понятєм?

*

Як переможу сама себе і стану, в висшій змислі слова, паном над собою? Я роздумую над тим, чого і кого мені боятися?

*

Гу! як се погано приймати від долі милостиню, як обезславляючо!

*

Хто перший придумав поняття „щастя“? Хто видумав се блудне сьвітло, що викликає стілько сліз, що творить мрії, котрі здійснити людська натура ще зовсім не здібна. Чи не завчасу видумали его? Его пора могла би хіба бути в „полудню“ людскости. Однак їй ще далеко до полудня, тепер же — чи она йде правую дорогою до него?...

Тиха, ясна ніч зимова.

Сніг уклад ся білісіньким покривалом на землю. Смереки на горах, обвислі інеем, обвиті мракою, дрімають. Тихо, ледви чутно жите. Зійшовший місяць упиває ся величавим спокоем.

Всі сплять.

В моїй сьвітлиці горить сьвітло. Пишу.

Орядин повернув до дому. Одержавши звістку про спадщину прибув, щоби перебрати її, і щоби спіchnути по брудній, деморалізуючій борбі, що підтяла его моральні і фізичні сили. „Я пробував всього“ оповідав він „до мінімум, щоби добити ся до мети. Ще не добив ся до неї, ще далеко, а сили майже вичерпані. Се маю вам завдячити.“ Так говорив до надлісничих. Ніхто не чинив ему закиду, ніхто не докоряв ані одним словом. „Не сьміли“ казала насьмішливо Зоня. В его цілій істоті було стілько відпорности, стілько мовчання наказуючого, що нїяк було у него жадати оправданя.

Що ему маєток дістав ся, не врадувало его надто. Казав, що навіть не зробило на него

глибокого вражіння, що так уже збайдужнів. Так само остав ся байдужним, коли ему надлісничий заявив, що віддасть ему і другу половину гроший, котрих він, Орядин, зрік ся. Що ему їх не потрібно, а ему молодому, що має ще тільки бороти ся, здадуть ся. Він пронизав старого очима, і усміхнувшись згїрдливо, сказав, що добре, що прийме їх.

В перших днях по своїм приїзді не виходив майже з дому. Годинами пролежував нерухомо на отомані, підложивши під голову руки та вдивившись у супротилежне вікно або в що небудь.

Чи роздумував над дальшим житєм, над своєю будуччиною, чи над спадщиною, що дісталась ему так легким способом і могла не одно змінити на добре, чи над чим иньшим, ніхто не знав. Ніхто й не допитував ся. „Також не сміли“, мовила Зоня...

У дві неділі по его повороті відбула ся між ним і Зонею „буча.“ Лена, котра, як і всі прочі, тепер для мене настроена ласкаво, ділить ся зо мною кожною своєю думкою. Она була свідком тої сцени. Балакалось між иньшим о деяких знайомих і мимовільно перейшла бесіда на мене, при чім він довідав ся о моїх заручинах з Льорденом.

„Хто, хто виходить за Льордена?“ спитав.

„Наталка!“

„Наталка?“ А по малій задумі додав: „Ага, она! Верковичівна!“

„Она. Адже ти єї знаєш?“ закинула Зоня.

„Знаю, знаю!“ відповів змішавши ся. А по хвилі додав з глузом: „Отже она виходить за него! ну-ну!“...

„І що-ж на тім дивного, Василю?“

„О, дивного властиво нічого; хіба лиш те, що она не здавала ся мені одною з тих, що виходять за перших лїпших, які їм навинуть ся. Впрочім всїляко буває на сьвітї“...

„Она не конче хотїла за него йти.“

„Але таки виходить!“

„Так за кого-ж було їй іти?“

Він не відповідав зараз. „Вже за кого небудь иньшого, лише не за него.“

„Так! то могла була ждати без кінця. О скілько я знаю, то єї не сватав ніхто.“

Він спаленїв. „І звідки-ж ти то так добре знаєш?“ питає насмїшливо. „Чи она перед тобою сповїдала ся?“

„Передо мною не треба сповїдати ся. Я знаю тут всїх, що могли би женити ся, а ті не взяли-б єї. Прочї-ж то голодники, Василю!“

„Се ти на мене!“ звернув ся до неї бистро і очі в него загорїли.

„Бог з тобою, Василю!“ боронилась дївчина, чимало зчудована его гнївом. „Ти прецінь не сватав єї ніколи!“

Він знов почервонїв, немов его хто окропом посипав і відвернув ся від неї до вікна, в тїнь. Трохи згодом спитав: „Яка она?“

„Хто такий?“

„Ну, адже она, она!“

„Ага, Наталка! Та як то, Василю, „яка она?““

„Чи щаслива? І чи любить его також „страшно“? І розсміяв ся чогось...“

„Не знаю, чи любить. Сумніваю ся навіть, чи щаслива. Правда, Леночко? Від заручин стала якась дика, навіть змарїла.“

„А яка була перше?“ І его очи спинили ся вижидуючо на Зониних устах.

„А яка-ж би? Она поводила ся завсїгди так, мов би була чимсь лїпшим від нас. Чи не так, Леночко? Тепер стала ще дражлива, уста в неї як би забули усїміхати ся, стала от н. пр. — pardon — як ти.“

„А проте все рішила ся за него вийти!“ повторив знов. „Шкода єї!“

Зоня усїміхнула ся жартовливо. „Так бери ти єї, коли тобі єї так жаль!“ промовила. „Тепер маєш уже господарство, і лише жінки тобі бракує!“

Ух! як він на ню видивив ся, а очи як заїскрили ся в него. „Не глузуй собі з мене!“ казав. „Знай, я тепер не до жартів настроєний!“

„Так я настрою тебе до них!“

„Пильнуй себе! Вже ви мене так настроїли, що я змарнував свої сили!“

Зоня спалахнула. „То ми тому винні?“ накинула ся. „Ох! се славно! Ми може також винні, що ти в карти грав і пропускав гроші!“

„Не ваші гроші пропускав я!“

„Ні, але чужі!“

Він став білий мов сніг і зближив ся до неї. „Ти відки се знаєш?“ спитав, а очи в него так і горїли.

„Знаю!“

„Хто тобі казав?“

„Той, хто знав.“

Він мов збожеволїв з лютоости чи з чого. На столику коло него стояла цїнна ваза. Єї вхопив він і кинув об землю так, що розтріскала ся на дрібні кусні. „Так!“ сказав опісля несвоїм голосом.

„Ти!“ зверещала Зоня і зашинулась собі.

„Сего я тобі ніколи не забуду!“ сказав він.

„О, я знаю, я знаю дуже добре, що ти ка-
зиш ся. почувши правду. За ню ти готов і мсти-
ти ся!“

„Ти не маєш наглядати моїх учинків!“

„Наглядати ні, але свої думки про тебе
вільно мені мати, і я скажу їх навіть тобі прямо
в лице. Ти слабодух помимо свого таланту і енер-
гічного поведеня; а по друге ти забрукав ся мо-
рально і тому не поважаю тебе так, як дав-
нійше!“

Він розсміяв ся вимушеним сьміхом, а опи-
сля сказав: „Де моя провина, і в чім проступок
супроти себе самого, тямлю аж надто добре, і
я сам для себе справедливий судя. Але ви, що
не бували ніколи людьми, ви попхали мене на
ту собачу дорогу, на котрій я на вашу думку
„забрукав ся“. Та пождіть, колись поклонитесь
ще мені, але тоді я і в вас найду хиби. Ви
лицеміри!“

Зоня тремтіла від зворушення.

„Се подяка, Василю, за ту поживу, що то-
бі мій батько подавав?“

„Трійла подавав!“

„Ти негіднику невдячний! Я мала тебе за
чеснійшого чоловіка, хоч сперечала ся з тобою
так часто! Тепер я тобі сеї обиди не забуду!“

„То не дражни мене!“ говорив погаслим
голосом. „Як би ти знала, кільки я всего пере-
жив, то ти була би ліпшою для мене!“

„То гамуй ся; на те дав Бог розум.“

„В мене нема бабського сумління“... І змі-
ривши єї зневажливо очима, вийшов з комнати,
гримнувши за собою дверми.

„Видиш, який став?“ говорила Зоня. „Ми аж на лицемірів виавансували. За те він став культурнійшим. Давно вірив ще хоть в ідеали, а тепер“... І не докінчила, скрививши уста згiрдно...

Отже на его думку я не мушу заміж виходити за Льюдена, а коли виходжу, то видко з того, що я буденна легкодушна особа.

Нехай і так! Може правда і по его стороні. Але чим стоїть він висше від мене, якою силою? „Беззвзглядністю?“ як сказала ще Зоня, чи своїм „сильним сумлінням?“... Вирочім мені тепер все байдуже, що хто, а навіть що і він про мене думає, чи добре чи зле. Для мене головна річ та, що я сама з себе незадоволена, не можу себе поважати, як повинна. Я немов пережила ся. Ох, як пусто, нудно, як глупо! І ми обоє любили ся!

*

На силу випхали мене до Маевских з якимось шитвом, хоть як я випрошувала ся. З ним не хотіла я подибати ся. Вкінці пішла, з гордим — сама не знаю, від чого — усміхом на устах. Тільки вступила в хатні сїни, як серце в мене нараз затовкло ся сильнійше і я на цілім тілі задрожала як би перемерзла. Так, се тому, що бояла ся чомусь побачити ся з ним, хоть говорила собі неустанно, що він не обходить мене нічого, що не люблю его вже. І дійсно, вже як я в останнім часі думала і відчувала, то чувство любови не находило в моїм серцю місця; я не любила ані его ані нікого другого.

Вечером попросили до чаю. Напротив мене остала ся одна склянка і одно крісло порожне.

„Де Василь, Зоню?“ спитала панна Марія.

„А бо-ж я знаю? Мабуть пише в своїй комнаті.“

„Що се він пише та пише?“

„Не знаєте, що? Він переводить щось, як казав, із скуки.“

„Так іди, Зонечко, і приклич его, а то чай вихолоне зовсім.“

Зоня пішла, а ми обі наче понімили. Она обняла рукою его склянку, чи горяча, а мені не було до розмови. Впрочім се було дивно. Тепер, коли я знала, що певно побачу ся з ним за кілька хвиль, стала я нараз цілком спокійна, і сей спокій був аж ледоватий. Так сиділи ми, доки не явив ся він. Перша увійшла Зоня, а за нею він. Змінив ся, але, як здавало ся на перший позір, не дуже. Не знаю, чи Зоня нарочно не сказала ему, що я була в гостях, чи може вид мій був такий відражаючий, що углядівши мене мов налякав ся; — але привитав ся ласкаво, навіть усміхнув ся якимсь сумним вимушеним усміхом. Опісля заняв місце против мене і схиливши голову мішав махінально чай.

При сьвітлі, що падало ясно з висячої лампи, побачила я его ліпше. Він був марний і блідий, а в сій хвилі, о скільки я его розуміла, зворушений. Его високе чоло з імпертінентною (як Зоня казала) морщиною „пихи“ між бровами, видало ся мені в сій хвилі наче мармурове, уста упрямо ступлені. Повік не підводив ані разу; так само, видко, не бажав і уст отворити.

Мене обгорнув якийсь сором. Ціла его істота сьвідчила мені чомусь наглядно о тім, що

за цілий час розлуки не занимали ся его думки ані разу мною. Що між ним а мною виросла якась межа, що тое, що між нами зайшло, затерло ся безслідно, і що було би сьмішно натякати на якісь звязи між ним а мною. По нїм було се видко. Я соромилась своєї вірности і відчула, що она не була потрібна.

Чи може я помиляла ся? Може.

Здавав ся по трохи пережитим, але в его істоті було щось незалежне, щось сьміле, безоглядне. Ах, се були наслідки его „сильного невражливого“ сумління! говорила я до свого серця, котре поборювало всі сумніви одним замахом. Оно визирало з цілої его істоти, і надавало ему ціху сили і рішучости. Я чула ся просто „гнучкою“ перед ним.

Вражїне, котре зробив на мене тепер, коли я на силах так підунала, було надто сильне, щоб я могла его в одній хвилі перемогти; тому сиділа я так само мовчки, як він. Лише Зоня, прудка і говірлива, щебетала по свому і втягала зручно всіх по черзі до розмови.

„Не хорі ви потрохи, Наталочко?“ спитала панна Марія, „ви такі бліді.“

„Нї, я здорова.“

„Дивуєте ся, панно Маріє?“ зажартувала собі Зоня; „залюблені виглядають завсїгди мізерно!“ Она глигнула, на-пів усьміхаючись на-пів допитливо, на мене. Я не могла на той невдалий дотеп найти відповіді, тому змовчала.

„Чому ти свого перстения не носиш?“ говорила далі. „Пожди но, я скажу се професорови.“

„За великий, могла би загубити.“

„Ну, коли вже так, то ліпше не носи! Професор, хоть і який собі там учений, а все таки

не зміг би в то не повірити, що згуба перстень віщує розлуку. Она не була би ему дуже на руку, не так?«

Я мимовільно глянула на неї благаючим поглядом, чому порушувала она сю мені так немилу тему, і то саме тепер! Орядин відгадав мій душевний настрій, чи підхопив мій взір, звернув голову до Зоні і не споглядаючи на неї, сказав прямо: „Ти нині дуже жартовливо настроєна, не розумію тебе!“

„А я тебе також ні, Василю. Чи багатирі роману, що ти его переводиш, не побрали ся, і слово „розлука“ дражнить тебе?“

„Се не роман, що я переводжу.“

„Мені здавалось, що роман. Впрочім що ти читав так завзято, коли я увійшла в комнату? Ти й не замітив мене?“

„Читав новелі Гаршіна. Кінчив як раз *Attalea princeps*.“

„Ах, *Attalea*!“ обізвалась я мимоволі, мило зворушена.

„Читали?“ Він підвів у перше голову сьміло за мною і его очи виялили ся в мене з якоюсь неспокоїною цікавостію. „І що-ж?“ питав з лихо затаюваним поспіхом.

„Гарна!“ відповіла я.

„Гарна, се певно, але чим гарна на вашу думку?“

„Тим, що остала ся своїм намірам вірна!“

„Дійсно, не бояла ся нічого...“

„Ні, і смерти не бояла ся!“

Він покраснів ледво помітно. „Чи се послідне зискало вас так для неї?“ спитав з легким відтінком глуму.

„Саме то. Се прецінь щось дуже гарне.“

„Що?“ спитав. „То, що она умерла, не побачивши свого властивого неба? Ну, се справді дуже поетично.“

„Ні, тота єї постанова: добити ся помимо всего до ціли,“ відповіла я.

„Але-ж она не добилась до неї; не побачила прецінь того небозводу, о котрім мріла.“

„Так. Та чи се таке важне?“

„На мою думку важне.“

„Она вірила, що побачить своє прегарне небо, а та віра вчинила єї такою сильною. Ах, така сила мусить дивинути! Хиба ні?“

Я вдивила ся в него широко отвореними очима і чула, що они в мене розгоріли ся. Наші погляди стрігли ся. Єго очи засіяли, а біля уст появилася ледво замінна злобна усмішка, що пригадувала мені якусь дивно прикру хвилю.

„Так, так, она не була буденна сила,“ сказав він „і їй треба поклонити ся. Згинула, але хоч оставила віру в силу. Се скріплює сумніваючих ся і слабосильних, і піддержує саме тоді, коли они хитають ся!“

Я відчула, що ті слова єго і усміх той були на мене цілені. Усміхнувшись болючо хотіла я щось відповісти, але надумавшись зараз замовкла. Чого вже боронитись! — Ми замовкли.

Зонині очи спочивали жадно на нас, особливо на мені. Та на єї жаль звернула ся я до панни Марії і почала говорити о чім иньшій.

„Вам би десь конче виїхати в літі, Наталочко“, мовила старенька панна. „Ви так засиділи ся; то впливає зле на дівчат; се я з досвіду знаю. Ви би зараз поздоровіли, повеселійшали; от попросити-б вам гарно в тіточки.“

„Та де вже мені їхати, панно Маріє! Не їздила доси ніколи, привикла вже так. Впрочім мені нічого не треба!“

„В літї віддай ваше весіле, Наталко, правда?“ спитала Зоня.

„Не знаю, Зоню,“ відповіла я тихо.

„Тутга мала казати Ленї, що відбуде ся в літї, підчас вакацій.“

„Може...“

„З певностию; пізнійше не може професор на довший час з дому вибирати ся, а він же хотїв би як найскорше оженити ся.“

Я не відповідала, чула лише, як поблїдла.

„Я би не була думала, що він годен до якої небудь особи так привязати ся,“ говорила Зоня далї. „Мені видигь ся, що его ідеали — книжки; не так, Василю?“

„Панна Верковичівна подобалась ему, о скілько я собі пригадую, зараз з першої хвилини“, відповів Орядин і в тій же хвилі підняв ся із свого місця. „Не закурите собі, панно Маріє?“ (она любила часом закурити) — питав зворушеним голїсом і его очи промайнули блискавкою по менї.

„Як постараетесь о цигаретку...“

Він наче лише того ждав і вийшов. Менї стало ніяково і я підняла ся з крісла.

„А то куди?“ обізвали ся обї жінки.

„До дому вже!“

„І чого так скоро?“ загомїла Зоня.

„Остань ся ще, а то прибіжиш лише, щоби привитати ся і попрощати ся. Пожди, я заграю тобі Шумана *Aufschwung*. Вивчила ся вже добре, а ти прецінь вроджений знавець тонів.“

Ми встали від стола і Зоня засвітила сьвітло.

„Нема Василя з цигаретами“, обізвала ся старенька панна, „у него ще певно й сьвітла нема, а він клопоче ся.“ І сказавши се, вийшла.

„Коли би так панна Марія була молода“, сьміяла ся Зоня, „то певно була би з них добра пара; они страшно люблять ся.“

„Она така добра.“

„А він?...“ Она держала запалену лампу в руці і мов ждала на мою відповідь. Очи в неї сьвітили ся так, як сьвітять ся они у кіточки, що спнила ся на самоті біля клітки з пташкою.

„Він тобі брат, то ти певно лучше его знаєш“, відповіла я спокійно.

„Ну, вже-ж!“ І ступила наперед. „І так на пр. можу сказати, що став таким прикрим, яким не бував перше ніколи; хвилями буває по просту нечемним. За ті два роки, що перебув серед високої культури, перемінив ся чимало. Доси висьмівав матеріялістів, а тепер сам готов стати ся ним. Впрочім се, як я думаю, не гріх... і я лише кажу, що перемінив ся; але в чім иньшій не згоджую ся з ним. Я не рада би нікому спротивляти ся его змаганям, бо без „пімсти“ не обійшло би вже певно. Панна Марія зводить у него все на нерви і каже, що він подобріє і повеселійшає знов. Може бути, але поки-що стоїмо ми обое на военній стопі.“

Она увійшла до сальону, а панна Марія повернула з Орядином. Спрятавши незамітно посудину з стола, віддалила ся з комнати і ми остались самі.

Я стояла коло стола і переглядала якісь сьвіжі часописи, що панна Марія склала для ме-

не, а він стояв також тут і лагодив цигарета для старенької дами. В сусіднім салоні грала Зоя. Нині не могла я музики слухати як звичайно. В мені самій флювало так чудно, чудно... чи сумно, я вже не знаю. „От, яка стріча наша!“ думала я раз по раз, а часопись так і дрожала в руках від зворушення моєї душі.

„А я й не гратулював вам ще доси до... ваших заручин!“ обізвав ся врешті поважно „але вам і так певно не багато на тім залежить...“

„Мені й на думку не приходить, надіяти ся чогось подібного, т. е. гратуляцій. Не думаю взагалі над подібними речами.“

„І від мене?“

„І від вас і від прочих. Через те не змінить ся нічо для мене.“

„Так ви хочете зміни? В чім же, на пр.?“
І він звернув свої великі блискучі очи цікаво на мене, мов хотів мене до дна душі розслідити.

Я відповіла ему спокійним повним поглядом. Що він хотів в мені збагнути, коли вже знав так докладно, що я буденна людина? Опісля сказала я:

„Зміни в тім, щоб могла розпоряджати своєю особою, чи там своїм я так, як сама хочу.“

„Хиба-ж так не є?“

„Бачите, що ні.“

„Виходить, що ви не чуєте ся вповні щасливою, чи властиво вдоволеною?“

„Ні, але прошу (і я усміхнула ся), не жалуйте мене ддятого!“

„Ага, ви боїте ся того співчутя!“

„Вашого не меньше, як і других. Ненавиджу то чувство.“

Він усміхнувся весело: „Не знаю, чи всі згодні-б ся з такою вашою думкою.“

„Нехай кождий думає і відчуває, як собі хоче. Я одна не зношу співчуття. Я переконала, ся, що через те дух дрібніє. Подумайте лише, чути вічний плач і жалі над собою, гу! Немов каліка без рук і ніг або без очий!... І се має бути якимсь доказом „любви до ближнього?“

Він засміявся, а я з ним, однак на силу.

„Так ви волите борбу і само терпінє?“

„В деім волю. Впрочім я люблю борбу, (і я дивила ся на него повним спокійним поглядом), але таку, з котрої чоловік виходить сильнішим і чистішим. Таку борбу люблю!“

„Так боріть ся!“

„Задумую.“

„Тепер сама найліпша пора.“

„Ви іронізуєте.“

„Я? О, зовсім ні; і я боров ся!“

„Як бороли ся?“

„А так, щоб добити ся до ціли.“

„І що-ж?“

„Втомив ся!“

„Втомили ся, і чи на завсїгди?“

Він здвигнув плечима.

„Ви можете про те все діняти свого, значить: у вас не може ніхто відбити позитивної ціли“ сказала я, „тому що добитись до неї залежить від вас самих, але я? Подумайте собі, яке жите передо мною! Яка ціль у мене!“

„Так придумайте собі яку небудь!“

„Чи се можна?“

„Можна.“

„Що-ж ви придумали би на моім місци?“

„Я придумав би перше... і то найперше розручити ся.“

„О, се не можливо, се зовсім не можливо, пане Орядин!“ відповіла я скоро, сполохана немало наглим чутем, немов би він нарушував тими словами тайну моєї душі, що тліла на дні її і існувала більше яко чуте, ніж як сформуловані зариси яких небудь думок.

„Видите? Ви вже аж налякали ся!“ сказав він з легким відтінком глузу в голосі „а однакож се на мою думку повинна би в вас бути перша ціль, коли пересвідчили ся, що ви не... незадоволені...“

„З того... розумієте мене?... з того нема в мене виходу!“ відповіла я тихо. „Але скажіть щось инше, щось, що не було би злучене з тим!“

Він знов здвигнув плечима. — „Далі я не знаю. Хиба казав би ще „бути щасливим“, але се також злучене з тим, що ви боїте ся нарушити!“

„Що я бою ся нарушити!“ прошептала я ледви чутно за ним, немов завмираючий відгомін его голосу... „А крім того нема вже нічого, пане Орядин?“

„Та що-ж би? Чогось неприродного не можемо здобувати нашими людськими мізерними силами і нашим чутем; ми-ж люди!“

„Так, ми люди!“ — сказала я і хотіла додати: „А мені все здавало ся давно, що я буду дуже, дуже щасливою!“ але не сказала сих слів, задавила їх.

Він стояв он-там недалеко від мене, мовби не той сам, що звав мене колись своєю царівною, русалкою прегарною, мовби не упивав ся

*

ніколи моїм видом, не цілував ніколи ані одного пальця моєї руки, і що все те вигохала лише моя уява, а ему щось подібне ані на думку не приходило: здавав ся якимсь таким перенятим самим сухим чистим розумом, настроєним більше до глуму, чим до зрозуміння якої небудь душі, що я бояла ся послідні слова вимовити. Впрочім — по що? Щоби пожалів? Ні! І я відвернула ся гордо від него...

В сусіднім сальоні кінчила Зоня гарний твір Шумана різкими, короткими акордами. Я звернула ся до неї туди, щоби подякувати їй за гру, котрої нині майже не слухала, і щоби вже попрацати ся. Вже перейшла „огневу пробу“, котрої так бояла ся, перед котрою, йдучи сюди, аж дзвонила зубами. Тепер успокоїла ся аж до холоду і хотіла геть іти.

Він і собі вийшов з комнати.

Попрацавши ся з всіма вийшла я, а на подвірю стрінула его знову: чекав на мене.

„Хочу провести вас до дому,“ сказав, зачинаючи старанно своє пальто аж під шию, „щоб не замерзли. Сего би вам Їорден ніколи не простив. А пророс того“ додав описля побіжно, „чи ви дійсно хочете за него йти?“

„Не „хочу“, тільки мушу?“

„І що-ж се значить: „мушу“?“

Я відповіла ему щось про „обставини, зависимість, сирітство“ і т. п.

„Е, що там!“ відповів „коли вже мусите йти з дому, то віддайтесь хоть за такого чоловіка, котрого могли би шанувати і котрий подав би вам иньший бит, значить, щоб хоть стояли собі материяльно пишно, а так... що він за один? От незначний, здивачілий старий пергамент, де

вже він вам пара!" І засьміяв ся до власних слів.

В мені прокинуло ся щось. Не почуте обиди, о ні! і не охота обороняти непритомного Льюрдена, котрого я справді дуже не любила і була би рада не бачити его вже ніколи в житю. Се була радше якась тонка, тонесенька душевна струна, що обізвала ся тепер на поклик сьміху его, але обізвала ся чудно-болючим, негармонійним зойком. В тім сьміху его було щось, що мене відпихнуло від него.

"Якже мені жити при вуйву дальше, коли тїтка доказує майже що години, що я для них тягарем? Що вийшовши за Льюрдена, стала би й їм иераз в пригоді, бо я їм винна чимало подяки? Під такими услівями ждати на щось „добре“ в жаден спосіб не можу. Я вже таки піду за него!"

Він знов розсьміяв ся.

"Так" говорив „піду за Льюрдена або піду, тай втоплю ся, але дома сидіти не буду! Як раз сї слова пригадують мені знов ваше вражливе, мов павутина ніжне сумліне, котре звернуло мою увагу на себе, скоро ми лише спізнали ся. Ви остали ся ті самі."

Я усьміхнула ся іронічно. „Думаєте, що справді так, пане Орядин?"

„Вірю в свої слова, панно Верковичівна!"

„А що ви зробили би на моім місци?"

„Я? Сидів би попросту дома і ждав ліпшої долї. От, що зробив би я! Не гриз би ся буйною жорстокою фантазією якоїсь там тїтки. Сидів би з переконанем, що їм хлїб запрацьований. Ви чейже не сидите дома без діла?"

„Ні! і мови о тім нема!"

„Отже бачите! У вас надзвичайно багато чуття, багато того, що люди вважають „консєквенцією, багато „характеру“, а замало...“

„Розуму?“ докінчила я.

„Ні, Наталочко (!), математики за мало у вас! От що! — А без неї ви пропаца людина в теперішних, на скрізь матеріялізмом перенятих часах!“

„Так що-ж мені робити?“

„Не слухати завжди лише ніжного чуття; слухати більше розуму!“

„А коли годі?“

„То пропадете. Значить: груба брутальна буденщина, та сильна могутна власть роздавить вас. Ви не зможете їй оперти ся. Впрочім се вже повинні ви знати, що буденних істот є більше і що они суть „панамі“ в звичайнім зміслі слова. Такі, як ви, упадають в своїй самотності“.

Я усміхнула ся. „Се гарна перспектива!“

„Ну, що-ж робити? Се все в обставинах має свої причини. Хто їх там поборе!“

„Ви не опирались би їм?“

„Я опирав ся їм. Значить, хотів жити після свого ума. Ставив н. пр. мораль стоїцизму також висше від моралі милосердя. Не хотів просити помочи у дядька, не хотів і від товаришів нічого, що діставав би від них аж по викликанім у них співчутю. Так що-ж? Змінив свої думки. А з пімсти за те, що я опиравсь їм, значить: обставинам, вергли мене в рамена поганой страсти, що я трохи не потонув в ній *sammt Haut und Naag*. Бачите, я грав страшно в карти. Впрочім, ви мусіли се чути, хоть я не знаю, як називано сей обяв у мене. Чи карою Божою, чи палцем Божим, чи квінтесенцією люду мого батька, чи

може ще якимсь висшим знаком, задля котрого я мав іти „в божий дім“? На кожний випадок „визирало“ щось з тої пригоди. В дійсности привела мене до того якась шалена роспука. Але я грав шалено; страшно грав я! Кажу вам, купав ся цілою душею в тій страсти. Ух! аж мені самому тепер гидко. За якийсь час, і майже так само скоро, як подобало ся, обридло мені те все, і я ходив мов затроений, з затисненими зубами з лютоги на себе самого. Якого біса підчиняв ся я тому лиху? Дав заволодіти собою аж до гидкости? Ніхто в світі не приневолив би мене тепер і доторкнути ся хоґь одної карти! Розпрощав ся з ними вже на завсігди!“

„Се дуже гарно, Орядин!“

„Даруйте, Наталко, але я не покинув того тому, що оно „не гарне“, а тому, що обридло мені“.

„Так ви можете панувати над собою!“

„Чому ні?“

„А гидким обставинам ви опирались би?“

„Ах, що там „обставини“! я, сам один? Се-ж крапля в мори!“

„А коли-б таких більше як ви?“

Він повернув живо головою за мною, описля усміхнув ся не то жартовляю, не то іронічно.

„Чи ви носите ся з думкою „будувати щось“? спитав.

Мені стало і стидно і жалко моїх слів.

„Ні“ відповіла я сухо.

„Ну, я би вам се й не радив. Ви не найшли би надто багато помічників; стратили би надто скоро і.тоту одробину довіря до людей, яка може ще живе в вашім серцю.“

„Мое довіре до людей захитало ся і без того сильно“, відповіла я „і я не ожидаю від будучности нічого. Передо мною лежить праця, значить, обовязок, котрий сповняти, нехай і механічно, уважаю за найсвятійшу задачу чоловіка!“

„Отже зрікаете ся щастя?“

„Якого, пане Орядин? Того, щоби була надалше тягарем родини?“

„Ах, ви не хочете мене розуміти!“

„Що називаємо щастем? Поодинокі чутя в поодиноких хвилях? Тих не можна і так продовжити. Впрочім... не говорім об тім! Скажіть мені радше, чому ви мені н. пр. ніколи не писали? Я... я була би деколи заговорила до вас.“

„Чи я вам се обіцяв?“ спитав бистро, майже з переляком.

„О ні, зовсім ні! Я вас о те й не просила. Я лиш собі так думала.“

„Ну, а я вже налякав ся, що не додержав може слова.“ Опісля додав: „Не писав, бо був завсїгди дуже занятий, мав стілько грубих клопотів, і жив до того мов собака. Вже мало-мало не пішов до „соціялістів“ на службу.“ Тут і розсміяв ся. „Бідний мій вуйко вмер в саму пору, значить: маєток его дістав ся мені в сам відповідний час. Бачите, цілком так, як в повістях. Коли біда найбільша, зараз поміч найде ся. Але що я хотїв вам сказати, щоби повернути знов до першої теми? Розручіть ся з професором. Се чиста дурниця, виходити за такого. Загинете!“

„Не велика шкода!“

„Ну, шкода, шкода!“ повтаряв нетерпеливо. „Нас всїх загалом не шкода! Але коли вже чоловік раз лише живе, так нехай же живе так, як чоловікови годить ся. Така моя думка!“

Я не відповідала. Ми зупинилися коло нашого дому і я подала йому мовчки руку на прощане. Він диткнувся єї і ми розсталися...

*

Так то все було.

Все буває інакше, ніж як собі чоловік уявить. „Ідеалізуючий простір“ творить те, що любиться так часто якийсь „фантом“, не подібний навіть до живої тої істоти, що збунтувала нашу душу до глибини.

Саме так ведеся мені з Орядином. Дивлюся тепер на него цілком иньшими очима і не знаю, чи моя уява віддаляла ся від него і любила щось цілком иньше, чи він змінив ся справді так сильно? Одно лиш певне: таким не є, як жив в моїй памяті.

Я втомлена і знеохочена.

Він каже розлучити ся з Льорденом. Думки, стати жінкою Льордена, я зовсім не маю і саме над тим не думаю. Не знаю ще нічого ясного, нічого, що носило-б характер рішучости в собі, але відчуваю, що зміна якась зайде в моїх обставинах, чи зла чи добра — не знаю. Поринаю думками Бог зна куди, і не маю супокою.

Саме тепер рада би я знати (се сьмішно з моєї сторони), чи я Орядину ще трохи мила? Дещо з его істоти говорить, що так, а дещо супротивляє ся тому. Деколи бажаю того, а часом мені се таке байдуже!

Оногди спімнула я Зоні, що він змінив ся, а она заперечила се. Казала, що він лиш „виробив ся“, значить „дозрів“, з усіми своїми прикметами, вродженими і набутими. Я думаю, що

ему щось хибує, або краще сказати: то „щось“ виступає в нїм слабше, як давнїйше, щось, що я у всїх людий люблю і що мене так сильно привязало до него. Якась тонкїсть, чи чистота...

(Пізкїйше).

Супроти мене він нераз аж покїрний і менї здає ся, що та покора обгортає его мимовільно: каже, що таки поважає мене дуже глибоко, хоч споминав про мене майже легковажно (тодї, як відбула ся „буча“). А мене болить, коли він корить ся хоть би і мимовільно. Ненавиджу се чувство, а тодї, коли корить ся, ненавиджу й его.

(Знов пізкїйше).

Думаю, думаю, думаю і невидумую нічого. Він не вдоволяє, анї не успокоює, анї не ситить мене. Я в чуднїм, чуднїм настрою. Менї так тісно, так сумно і нї в чїм не можу найти опори. Від Лордена утїкаю душею і менї й на думку не приходить застановлятись над своїм будучим житєм. Я лиш сказала, що „пїду“, але я ще й тепер не погодила ся з тою думкою. В менї прокидає ся стїлько помислїв, стїлько думок, аби змінити своє жите, зїрвати зі всїм поганим до-теперїшним, що я майже давлю ся тим.

Читаю в кождїй вільнїй хвилині, і пробую навїть знов писати, хоч то менї не йде легко: в мене думки за неспокоїні.

Роблю порівнанє між людями а людми, між ними а обставинами, а відтак спиняю ся над Орядином. Він не говорить тепер про свої любимї ідеї, а „нарїд“ не приходить ему й че-

рез уста. Ох, що то час може! два роки стану-ли між нас і змінили нас так сильно!

Его притомність мучить мене. Що се таке? Жалію над ним. Але не то відпихає мене від него, що він „кунав ся в страсти“, лише що иньше...

Одні книжки оживляють ще мене, інакше в тім заколоті я погубла би...

*

(Знов иізнійше).

Нераз я духом така сильна, що ішла би у найстрашнійший бій, а нераз прикликую бабуню на поміч! Бабусенько моя злата, чом ти мене покинула, чом не з'явиш ся, не додаш мені сили, не прийдеши з порадою, не полюбиши твоєю вірною любовію! Бо в кого-ж мені шукати приста-новища? Чим утихомирить душу свою? Хто покаже мені, куди іти, я-ж така сама, така сама! кругла сирота! Недоля батожить мене, що аж гну ся, вгинаю ся; она потрясає мною, а як ще вихор настане? О вихор, тоді змете мене, мов те сухе опавше листе безслідно.

Сила? Хто учить мене бути сильною? Чи мені шукати підпори в других? Де-ж суть ті другі, хто они? Ох, оно так гарно, як жінка на-ходить підпору в мужчині, а й противно, муж-чина в жінці! Але-ж чи може дійсно душа з ду-шею злити ся, чи се припадком не є фраза, в котру лиш вірить ся підчас любови?

З ним бачу ся досить часто. Деколи бачу, що я его умом перегнала, а деколи корюсь я пе-ред ним. В нїм є щось, що панує надо мною, що притягає і відпихає мене. Часом бачу, як підлягає впливови моєї істоти майже цілком, як

підлягає взагалі сильним вражінням, а часом переконую ся в друге, ні, в десяте вже, що через цілі ті два роки був різними, преріжними справами так зайнятий, що ледви коли й подумав про мене!:

*

(Знов ізнійше.)

Ми вже досить давно не бачили ся.

Зоня прибігала до нас, а між иньшим на тїтчинне питанє про него, замітила, що став в послїднім часї знов „нестравним“ і що в его гєнїяльній голові коїть ся правдоподїбно знов якесь лихо.

Що-ж би то з ним могло бути? Думаю стїлько над тим, майже гризу ся ним... Чи він менї не байдужий?

А з Лорденом що? Боже мій, Боже мій, що з ним робити?

Я затискаю зуби, чоло морщить ся і в далеку далечину лїну поглядом...

*

Вчера вечером були ми з Лєною у Зонї оглядати якусь балеву сукню. За кїлька днїв відїздає она з батьком і панною Марїєю на бал до С.

Він був також увійшов в комнату. Коли глядїть на мене довше, то я зараз мішаю ся.

Говорив мало і виглядав зажурено, але чого? І чи на довго?

„Ви дуже зле виглядаєте“, замітив менї, коли ми на хвильку остали ся самї. „Чи ви думаєте дальше так жити? Я вас не розумію. Подумайте, який кєнець вас жде, ви загинете!“

Я придивляла ся одному великому олійному образу з намальованим нічним краєвидом, котрий викликував уже часто мій подив, і чинилась, що не дочувала его слів.

„Скажіть що!“ вирвалося нараз нетерпеливо з его уст.

Я скинула на него оком.

„Знов мене жадуєте?“ спитала я. „Мене тепер всяке співчуте лише болить.“

„Скажіть ліпше: обиджає!“ спалахнув він.

„Льордена чутя не обиджають вас!“

Я здвигнула байдуже плечима.

„Его чутя мені цілком байдужі; впрочім я не можу за се на него гнівати ся, що він вибрав собі мене за жінку“, відповіла я. „Его ціла провина може лиш та, що не любить мене такою любовю, якою любив би мене може хто другий, однак чи люблю я може его? Чи може обиджає мене тим, що дає мені нагоду, подякувати за ласкавий хліб, а мати свій? Ми лиш за то вар міняємо ся. Моя праця, хоть і без ясного характеру, про те все не менше цінна, як его хліб. Я і в его хаті буду від ранка до вечера працювати; знаю все, що мене жде!“

„Але-ж ви тансте!“ закинув він.

„То, то лиш так...“ відповіла я. „У мене стілько думок, то они нищать мене і гноблять поки-що.“

„Як?“

„О нічо, нічо...“

„Коли-б я мав то пересвідчене, що ви станете хоть материяльно пишно, то ще помирив би ся з тим.“

„Справді?“

„Справді. Чому дивитесь так на мене чудно?“ спитав. „Се великий фактор в людськім житю, вірте мені! Все проче маловажне: значить, тому маловажне, що без того можна обійти ся, можна его побороти...“

„Орядин, що на вашу думку маловажне?“

„Ну, так звані симпатії і антипатії!“

„Ви поборювали би в собі щось подібне, н. пр. симпатію?“ спитала я, не звертаючи очий від него.

Він усміхнувся зневажливо: „Чи ви не вірите в мої сили вже зовсім?“ спитав.

„О, я вірю!“ сказала я, тепер навіть з пересвідченням. „Я лиш хотіла би знати, чи ви поборювали-б також се „маловажне“ задля хісна?“

„Ви просто дитинні, коли таке питаєте ся“, відповів він. „Впрочім нині я не можу сего знати, але мені здає ся, що коли-б я лиш хотів, то міг би побороти...“

„Я лиш то хотіла знати!“ відповіла я сухо і відвернула ся знов до образу. А він не говорив більше нічого. Крутив неустанно вуса і глядів кудись безмовно вікном.

В годину пізнійше зайшов за мною до сальону, де я прислухувала ся співу Зоні з молодим її поклонником і сиділа, потонувши в чудних думках. Усівши мовчки коло мене поруч софи, справляв свій годинник.

„Над чим ви думаєте?“ спитав по якімсь часі.

„От думаю!“

„Н. пр. над чим?“ домагав ся він. „Може над своєю будуччиною?“ (Мені причула ся іронія в его голосі).

„Ні, в сій хвилі ні!“ відповіла я усміхаючись слабо. „Тепер застановлялась я знов над тим, що є люди такі, як нації. Властиво, що характери поодиноких людей суть аналогічні характеристам поодиноких націй. Не правда-ж? Так на пр. суть характери, по котрих можна з певністю надіятись, що сповнять сей або той учинок, сповнять щось неожидано великого, сильного. Суть переняті якоюсь красою, що остає ся завжди і в ріжних випадках свіжою і є свобідна від всіх буденних додатків. Такі суть і нації. А противно суть знов натури, обдарені багато, але напоєні наскрізь смутком. Змагають до всего, але не здобувають нічого. Їх істота перенята наклоном до терпіння і туги, мов ростина до соняшного тепла. Я власне думала“, говорила я далі, підчас коли він уважно слухав, „що ненавижду сей тон вічної туги, так як ненавижду н. пр. одностайний тужливо-хорий усміх на блідім лицю нашого народу. З самого жалю за минувшиною ми вже ослабли, а жалібна мелодія, що дзвенить в нашій душі а котру ми так добре розуміємо, заколисала всі наші сили до немочі. Чи не так? Ах!“ докінчила я гірко, „се правда, я також донька українсько-руського народу!“

„Ви-ж казали, що любите борбу!“ обізвав ся він.

„Люблю, але скажіть, чи ви вірите в відроджене таких характерів або народів?“

„Чому ні? Але они потребували би, щоб хтось посторонний їх рушив?“

„Посторонний?“ повторила я сумно. „В тім і лихо, що они не мають в собі того імпульсу; що мусять тих „порушень“ дізнавати аж від дру-

гих. Я думаю, що так уособлені ества не мають жадної будучности. Вони подобають на арфи еольські, що грають лиш тоді, коли вітер порушить їх струни, а й тоді грають сумно. Над тим я не думаю саме тепер перший раз. Над тим думаю я частійше і звичайно настроюють мене такі гадки сумно!“

„То не гадайте об тім!“

„А ви не думаете ніколи над чимсь подібним?“

„Я держу мої думки кріпко в границях“ відповів він. „Значить, не хочу розуміти душі загалу. Що з того за хосен? Хиба сумовитий настрій!“

„А я віддаю ся таким думкам цілою душею...“

На те він не сказав нічого.

Мене обняла гірка нетерпеливість, подібна до лютости. Чи був се також наклін до терпіння, до туги, що жив у мені, тяжив так дуже в душі? Нагинав нераз до долу, давив! Коли-б існувало щось певне, щось, у що можна би вірити, як у поворот весни, щось величне, свобідне!... Коли-б щось таке існувало в чоловіці!

Я сказала ему, що думала.

„Чогось такого нема в чоловіці!“ відповів він на-пів сумно, на-пів насмішливо, підперши голову мов в задумі рукою. „Думане, відчуване а і все проче подібне — се чисто материяльна процедура і відорвати ся душею від умов свого внішнього буття чоловікови годї; ми не повинні забувати, що в великій часті ми раби своїх вроджених склонностей.“

„Я не хочу в то вірити.“

Він здвигнув плечима.

„Прецінь людська воля не є ніколи цілком вільною!“

„Чей так зле не є!“ замітила я, усміхаючись глумливо.

„Чому ні? Унасліджене само назначує характер.“ І з тим замовк. Я також замовкла, але трохи згодом сказала: „Те, що ви кажете, я властиво знаю, але я не дуже хотіла би тому піддавати ся; оно поправді сумно...“

„Що?“ спитав він. „Що і найгордїйші дерева мають своє коріне в землі — се сумно?“

„О, ні, але що ми так часто в своїй немочи вимаємо саме тим. Впрочім я думаю, що про те все суть люди з визначними характерами, котрі мають вплив і мимо обкружуючих їх сил; але для таких істот не можуть істнувати права.“

„Отже видите, чого вам журити ся?“

„Я не журю ся!“ відповіла я, усміхаючись... „Я лиш думаю. Що инше остає ся мені? Сего не може мені ніхто відобрати!“

Він знов здвигнув плечима і дивив ся в безнадійнім ожиданю вперед себе.

Я мовчала довгий час, а відтак почала пів-голосом майже несміло: „Орядин? Чи все треба приписувати обставинам? Скажіть!“

„Які-ж ви чудні!“

„Я хотіла би мати якесь вдоволене. Як би ви знали, як то тяжко, коли н. пр. думки блукають і не находять нічого; блукають в чімсь неяснім, великім, ведені більше чутем; ах, я того не можу сформулувати! Аж ненавиджу себе нераз за то; себе і старинний звичай той, що зве ся житем. Чому оно не подасть мені нічого такого, в чім би моя душа могла роскошувати?“

Він поглянув на мене. Погляд той був спокійно допитливий, поважний.

„Крізь ваші думки і почуття віє також той так званий „подих будуччини“, се поринає в себе, що відвертає від внішнього світа. Оно має щось в собі, я того не перечу, але думаю, оно не має будуччини. Чоловік належить до світа внішнього, він звязаний з ним тисячними нитками і тому нехай поринає в него! У вас справдішній дар до аналізи. Я виджу, що ви дуже змінили ся. Коли-б я менше-більше не знав, як ви жили, то спитав би в вас: Як жили ви з тої пори до тепер?“

„Чи можна оставатись однаковим?“ спитала я, мов засоромлена его доганою, хоч не просто на мене виміреною.

„В головних зарисах — можна.“

„В мене не було життя з подіями“, сказала я.

„Ах, в то я не вірю“, відповів він з якоюсь нетерпеливістю.

„В буденнім змислі слова, пане Орядин!“

„Але-ж ви мусіли щось пережити, якісь події, або щось подібне. Бачите, я не вірю в так зване жите „без подій“, особливо коли наслідки доказують що иньше!“

„Отже і ви не вірите?“ відповіла я з мимовільним відтінком гіркоти. „Знаєте, мені саме тепер приходить один цитат з Лессінґа на думку: „Они не находять в жадній трагедії подій, хіба там, де поклонник дівчини паде їй в ноги і т. п. Ім то ніколи не хоче подобати ся, що всяка душевна борба, всякі наслідки ріжних думок, котрі себе посполу усувають — се також акція; мабуть тому, що они думають і відчу-

вають за механічно і притім не можуть замітити ніякої акції. З такими людьми поважно сперечатися, просто нема потреби і шкода заходу...“*) Вірите тепер?*

„Ах, в то вірив я завсїгди!“ відповів він живо. „Я лиш спеціяльно у вас думав найтти щось инше. Впрочім я вам перебив; мені здає ся, що ви хотїли щось сказати.“

„Хотїла!“ говорила я дальше „в мене не було житя з „подїями“. Я лиш читала, думала, а опїсля заручила ся. Однак тепер, тепер, коли я то вчинила, будить ся Бог знає що в менї, перемагає мене. Я відчуваю то так, як відчуває ся приплив филь, що мають в слїдуючїй хвилї збити ся над головою. Я давлю ся тим припливом!“

„Ви потребуєте багато соняшного блиску і барв!“

„Ах і простору, Орядин, чи так званої свободи. Инакше обтовчу ся о всї ті буденні чесноти!“

„В тїм я вас розумїю“, відповів він, „однак в тїм нї, що ви заручили ся!“

Я усміхнула ся роздражняючим усміхом.

„Чому й менї не бути судженою? Се прецінь також щось, що годить ся „з житем внїшним“, щось людске. Се удосконалює жінку.“

„Але без любови?!“

„Не впадайте в романтизм, пане Орядин! Любити а віддавати ся се щось зовсїм відмінне; сьмішно, що зводять завсїгди одно з другим до купи. Н. пр. і ви, що звете антипатию і симпатию дурницями!“

*) Abhandlungen über die Fabel —Lessing's.

„Зводять до купи! кажете Наталко. Мов би вперед не любили ся і аж потім побирали ся.“

„Мов би не любили ся ніколи, пане Орядин, а проте женили ся! або любили ся, а не женили ся. Вирочім“ додала я по короткій задумі, „не знаю, чи любов конечна до супружества, значить то чувство, що н. пр. я уважаю любовю. Оно щось иньше від привязаня.“

„Так на вашу думку що таке любов?“

„Ну, на мою думку — се прегарне ніжне миготіне, котре істнує в цілій своїй повноті доти, доки его не заявить ся словом. Опісля оно блідніє і никне. Властивий характер того чувства, се якась „мотильковатість“ або той блеск сонця, що не є всюди, а й годі его здержати, що миготить крізь всі нерви в деяких хвилях, в пишних прегарних хвилях, Орядин, а опісля зникне і чоловік пригадує еї собі мов запах якого цвіту. Чи можна то ставити на рівні з тим неповоротним, пересиченим чувством, що зве ся в першій діншій супружестві також любовю? Скажіть самі! Але ні; лучше я скажу вам сама один доказ: Моя тітка запевняла мене дуже часто, що не знала ніколи, що се таке „любов“; і я вірю їй, що она не любила ніколи; по просту в неї нерви за грубі до такої тонкої гри — а проте она жиє з вуйком дуже добре! Що се таке?... Чи се любов така, як я кажу, чи привязане? Чи не виходить тут на мое?“

„Ви починили в остатніх двох роках дуже глибокі психологічні студії“ відповів він з легкою іронією. „Се мабуть і виглядило нерівности між вами а професором Льорденом!“

„Се не виглядило нерівностей між мною а Льорденом. Тут стоїть сьвіт мовчки.“

„Щоби сьвіт не стояв мовчки, залежить від вас!“ відповів він.

„Від мене?... Так, се правда, оно залежить дійсно і від мене; се є власне те, чим я хвилями мучу ся і „давлю ся“, але через те я може також переконую ся о своїй силі!...“

„Я вас не розумію!“

„Зрозумієте колись! Впрочім, прошу вас дуже, не згадуйте мені его. Тоди ні, коли думаю собі щось цілком, цілком иньшого. Не гнівайтесь, але не робіть сего ніколи!“

Я просила его живими, майже переляканими очима, а він, усміхнувшись іронічно, глянув на мене. „Се не згоджує ся з тим, що ви казали колись ту; а іменно, що любите борбу!“ сказав.

„Я люблю борбу; люблю, люблю! Ви мене не знаєте!“

„Може й дійсно не знаю.“ І він схилив знов голову в долоні і задумав ся також над Бог знає чим...

Я була зворушена, роздражнена. Була би плакала, але не з жалю. З нетерпеливості. І він мене гнівав. З кожного его слова визирав завсїгди якпійсь „хосен“, щось „розумне“, якась „користь“... Се мене болить.

„Над чим ви думаєте, Орядин?...“ звернулась я вкінци до него, щоб не сидіти мовчки.

„О, мої думки не інтересні!“ відповів він. „Я звичайна натура, а ті справляють ся скоро з собою. Я йду завсїгди найкоротшою дорогою, то й гадки мої буденні.“

Се мало мене вколоти, (оно її вколало) а ему справити якусь приємність.

„Дайте мені щось оживляюче до думаня, Орядин, щось, що пригадувало би лісний воздух, щось ясне, соняшне!“ просила я его з-тиха.

„Від мене жадаєте ви сего?“ питав він роздражнено. „До того я не здатний!“ І він замовк нагло, а тимчасом якийсь нервовий вигляд опанував его лице.

„До чого ви здатні?“ спитала я.

Він розсміяв ся так, що я, не надіючи ся сьміху, прокинула ся.

„Ви сьмієте ся з мене, Орядин?“ спитала я, впяливши в него уважно очи.

„Знаєте, що?“ сказав, не зважаючи на моє питане. „Я веду також з собою борбу, яку? скажу колись пізнійше, а поки-що дайте ліпше мені щось оживляюче до думаня!“

„Ну, коли так, то я скажу вам отсе: Ідїть своєю дорогою, і не дбайте о загал, коли маєте на оці гарну цїль!“

„Я йшов уже раз своєю дорогою; се знаєте вже.“

„І то було зле?“

„О стілько зле, що не добив ся нею до цїли.“

„Се не може бути! Ідїть лиш витревало далї: сильна воля поборе все.“

„Я хотїв би той дар мати, що ви, а то дар: одушевляти ся, Наталко!“

„І у вас він є!“

„Ну, я сего не знаю.“

„Я знаю, Орядин. О, я вірю в вас! не знаю, яка ваша борба, але не спроневірїйтесь ніколи тому, що давало вам доси відвагу і пра-

во бути гордим. Не дбайте о загал і йдїть своєю дорогою, доки не опинитесь високо-високо!“

Я вхопила єго за руку і стиснула єї кріпко, а очі в мене заясніли.

Він видивив ся на мене здивований, а опісля усміхнув ся.

„Чи у вас бувають частїйше такі пориви?“ спитав.

Єго питане заболїло мене і я опустила очі в низ.

„Чи се пориви?“

„О, се може бути і настрій!“

*

Він не згадує ніколи ані одним словом, що я була колись єго „царівною“, мов би се не він, а хто иньший любив мене. А я мовчу і собі горда, горда мов той олень. Нехай мовчить, думаю, коли вже так, коли вже не може любити бїльше, але нехай не дорїкає мені Лорденом!

Правда, він не знає, що в моїм серцю дїє ся і що в нїм не так супокійно, як я виглядаю, що в нїм дозрїває думка розірвати ненавистні звязи і відвернути ся від всїх на завсїгди. Справдї, отсе дозрїває в моїм серцю, але поки-що се лиш моя тайна і я не виявляю єї і перед ним, хоть би і як питав мене. Ох, лиш сили додай мені Боже, сили, щоб я не спроневірила ся собі і правдї; а я поборю всю погань, яку тїлько стрїну по дорозї свого житя!..

Я (Знов пізнійше).

вже знаю, що я йому не цілком байдужа, хочь маю також то переконанє, що забув би мене знов скоро. Але я? Чим він мені? Сама не знаю відповіди. І люблю і не люблю, і притягає і відпихає мене, і жаль мені его і засуджую его, а одного таки не можу забути, іменно того, що він син того самого народа, котрого вірною донькою єсьм я...

Нераз говорить з огнем, пориваючо про яку небудь справу, зараз „отвирає“ кождому очи, а коли слитаєш его пів години пізнійше про те саме, видивить ся на тебе, усміхне ся зневажливо, і скаже: „Не маєте над чим иньшим думати?“ або: „Хто би собі над тим голову ломив! З того не будете жити!...“ Се мене відпихає від него, оно показує в нїм отупінє для тонших ідей. Чи він давнійше не був таким, чи може я того не розуміла, чи таким зробила его борба о бит? О, хто би мені обяснив се! Тепер і не замічаю в него давної тонкості в чутю; она є у чистих натур без ріжниць, у мужчин і женщин, особливо у поетичних натур. Але проте все є в нїм

щось, що мене приковує, і я знаю: се тота сила, що не дала ему потонути в вирі бруду.

*

Се діяло ся нині з ранку.

Я ходила в город годувати кріликів. В своїх білих кожухах они ледви замітні на снігу, і лиш їх червоні лагідні оченята свідчать, що се они! Мене знають добре. Дрібні, малесенькі, прискакують безшелестно до мене, утирають свої мохнаті борідки о мої руки — я їх люблю...

Сеї ночі упав знов свіжий сніг. Уклав ся на гілля дерев, на всім немов надиханий. Величезні, дорогі мої гори Карпати, зі своїми біло поприбираними лісами блистїли сріблисто проти сонця, а над всім тим миготїло ясне, майже прозоро-синє небо...

Навкруги тихо, урочисто, саме так, як би все на час здержало віддих і ждало на щось свьате. В таких хвилях молю ся. Не словами, але серцем, душею молю ся. Бажаю, щоби свїтлом переняла ся й моя душа, щоби істнуюча краса наповнила і моє серце, щоби стало чисте, прозоре, мов та імла, що десь-не-десь звисає ще над деревами!

Так молилась я, а в пять мінут пізнійше перервав несамовитий звук дзвінків санок то урочисте ожиданє і я опинила ся перед Льорденом...

„Оставьте мене, оставте мене!“ просила я стрівожена, коли ми остали ся по раз другий самі, і він мене хотїв цілувати.

„Чи таке поведене пристойть судженій?“ спитав він, усміхаючись на-силу.

Я мовчала. Не знала, що сказати. Чула тільки в очах сльози і велике пригноблене так, що ледви волікла за собою ноги.

Він підійшов наново.

„Таж я вам уже раз казала, тепер казала!“ говорила я, не зводячи неспокоїного погляду з него, щоби не скористав з тої хвилі.

„Я люблю соромливість“, сказав він, „она украшає жінчину мов вінок з білого цвітуту, однак все має свої границі. Я знаю, що роблю, в мене суть на те права!“

„Ні!“ відповіла я філюючим упрямим голосом.

„Ні! Ха-ха!“

„Ні! Ті права не годять ся з моїм серцем!“

„Так? Гай, гай! бач, як розфілософувала ся! Впрочім нехай буде тепер твоя воля. Я знаю людську натуру: ти дикун, моя красуне... на часок, ха-ха, на часок!“

О, Боже мій!...

І я его просила, щоби не чинив більше того, не цілував мене ніколи. Ніколи, коли я того не схочу. Я того не можу знести, ніяким чином, ні за що в світі! Чи він того не розуміє?

Ні, він того не розумів!

Я цілком прибита. Така стрівожена, що трохи не скричу в голос, коли почую его за собою. А він собі з того жарти стройть, стаючи коло мене нечаяно, або сідаючи близько коло мене. Тітка і Лена сьміють ся на ціле горло з мого страху, особливо тітка, аж за боки бере ся. А я не знаю, що в тім є сьмішного... Також накинув ся на мене, для чого не ношу его перстень. Сказала я ему, що за великий. Тоді він

наміг ся сам о правді переконати ся і засунув мені перстень сам на палець! Гу, як я бояла ся его дотику! Як не люблю его рук! Довгі такі, ніжно вишлекані, потроха дрожачі — цілком такі як він, як кігті які!... Коли увійду до хати, то слідить все мовчки поглядом за мною: підкручуючи вуса, водить очима то сюди то туди. Ох!

Тітка каже: говорив їй, що дуже мене любить і що дуже гордий на свій вибір, що его товариші будуть цілком „зафраповані“, побачивши в него таку красу, і що він мов помолоднів...

Се неправда, що я его суджена! Не може бути правдою; я освободжу ся від него! Ах! що нема нікого, хто би за мною вступив ся! Як би бабуня жила!... Бабусенько ти моя золота, щира, вірна, поглянь, що зо мною діє ся! Глянь, чия маю бути, і на що ти мене викохала! Ти називала мене своїм ангелом. Пригадуєш собі? Вечерами, коли ми клали ся на спочинок, ти оповідала, що дівчата мають бути чисті, як цвіт лелії, встидливі мов голуби. Тоді ти називала мене своїм ангелом і лелією!...

Видиш ти тепер свою лелію? Видиш, хто має єї зірвати? Або чи хто перед нею стане і заслонить єї білу одіж перед брудними замахами!... Дивись, бабусенько... дивись!

*

Я не хочу довше над своїм житем поетизувати.

Льорден від'їхав. Він прибув, щоби умовити ся, коли ладити весіле. Оно має відбутися підчас вакацій, отже за чотири-пять місяців,

цілком тихо: — і зараз другого дня маємо „ми“ (ха - ха!) від'їхати. Я стояла підчас тої наради сперта о стїну і слїдила за розмовою. З їх думками я не годила ся; я відчувала, що не стану его жінкою. І я не стану нею! Нехай дїє ся, що хоче, але життя свого не запропащу. Я хочу жити, але не так, щоби лише по сьвіту волочити ся! Ось що я рішила ся вчинити. До часу вінчання винайду собі яє місце, значить: піду десь за товаришку, а відтак відмовлю Льорденови. А коли не найду місця... нї, про се не хочу й думати, се не можливо! Ах, але тут дома також годї оставати ся! Вирочім я не дам ся дальше гнобити!

*

Я сидїла при вікні і читала Флямариона „Бог в природі.“ Нинї читала я лїниво. Проміж гарні, щирі думки автора вмішували ся мої приватні думки. Я думала над своїм рішенем, наймити ся за товаришку, над характером такого „становиска“ в порівнаню до моеї аж до хорошості гордої, чутливої натури, над занятєм такої „товаришки“, далї над моею „ріднею“, над Льорденом, над Орядином...

На дворі непогода.

Великий пластоваць літає в острим вітрі. бе горетками об віконні шиби, мчить ся то в один то в другий бік, а вкінци укладає ся білїсеньким покривалом всюди. Цїлі громади кавок злітають ся звідкись, кружать то над одним то другим деревом; сідаючи, чорніють на осніженім гіллю мов малі демони і колишуть ся недбало. Маленькі їх острі очи аж іскрять ся з близька. Одна усїла близько мого вікна, звернула свою чорносиню головку до него і мов уражена моїм ціка-

вим визиранем, вдарила люто крилами і відлетіла. На дорозі було пусто і лиш тільки один віз котив ся по ній. В мені забило ся лячно серце; на возі сидів Орядин. На козлі коло візника лежав куферок подорожний. Отже він від'їзджав. Куди? по що? з якої причини? Все те міняло ся блискавкою в моїй голові і мені стало жаль. Тимчасом він переїзджав по-при дім і, побачивши мене, поздоровив. Трохи згодом стало на дорозі знов глухо і пусто.

Куди він поїхав, за чим? думала я неустанно занепокоєна. Я мов почула гризоту совісти, що судила нераз его острійше. Бог знає, що в него на умі! Чому я не любила его тепер так, як перший раз, чому не упоювала ся ним так, як перше? В нїм є щось, він інтелїгентний, бистроумний і гарний! Ох, яка примховата я вдала ся! Не дурно і тїтка казала. Понуро вплив ся мій погляд в хатину, що стояла напротив нашого дому. Вітер змітав неустанно сьвіжий сніг з еї даху, підносив свавільно якийсь старий червоний обрус на плоті розвішений, і якусь дитячу сорочку... Під шошкою лежала ялинка, призначена на різдвяне деревце. За кілька день Різдво. Радістні дні для цілого сьвіта...

Мені сумно, понуро. Я неспокійна. Перед мною лежить стілько борби! Мені не ладитись до радістних сьвят, але до бою, до гіркого бурливого бою. Та нехай! Я не піддам ся, я хочу бути щасливою!

Але що з ним? Може поїхав на село? Панна Мария споминала недавно, що він носить ся з думкою їхати туди. Згадував також, що покинув би студію і пішов гадувати...

*

Знов весна. Знов той оживляючий весняний запах, ті самі лагідні подуви вітру, що зворушують воздух, будять до життя, що спочивало в глибокім сні. Знов міняють ся ясні тихі ночі, неказано, упокоючо красні, як колись. Все, все як колись! Фіалки дрібнєсенкї, любимці мої, цвітуть, ліси соснові, березові розвивають ся, зеленіють пишною зеленю! Зазулі гомонять лісами, кують, проча пташня розцибає ся; а серце в грудях розходить ся з самої роскоші. Я сама вештаю ся день в день по лісах, мов та справдішна русалка, з розпаленими щоками, з сьміхом на устах, з щастем в очах! Здорова, міцна я, поринаю в гущавину, шукаю дороги, сьмію ся!...

Сонце всюди.

Повно его всюди. Гарно, прегарно жити!

*

Я довго не вписувала нічого. Не було що її записувати. Житє однакове в великім і в малім розмірі. Маю багато надії, що одержу яке місце. Про мою тайну знає лише панна Марія; она годить ся з моїм поступованем і додає мені відваги. Орядин пробуває на селі; поїхав дійсно тоді на село, коли я его бачила. Панна Марія журить ся ним, бо не знає, що він задумує почати. Часом говорить, що покине науку і піде жити в народ; нераз каже, що втомлений і хоче спіchnути; иньшим разом знов, що буде ще бачити, що становиско не робить „чоловіка“, що тепер стілько глупоти у всім і всюди...

„Що він вважає глупотою?“ питала я.

„Я не знаю“.

„Так не говорив він давнійше, панно Маріє!“

„Ні! То борба о бит настроїла его так ворожо, навела на него такий сум, затерла стілько. Се буває завейди так — і оно дуже сумно — чи неправда?“

„О, певно!“

Однак она все вірить в него; передчуває, що его будучність буде ще сьвітла.

Певно; коли би покінчив свої студії.

Она гадає, що покінчить. Він честилюбивий. Вирочім належить до натур, що живуть скоро, і коли би опинив ся раз знов посеред праці, а спосібність одушевляти ся збудила би ся в нїм знов, позабув би всі гіркі „інтермецца“ свого молодого життя!

О се й розходить ся головно, о се, щоби знов одушевляв ся.

„Се певно тяжко“, говорила дама „і те мусів би в нїм хтось збудити, інтелїгентні одушевлені люди, або яка жінка. Якась гарна, осььвічена жінка. Се було би добре!“

Особливо знайомости такої жєнщини бажала би она єму. „Мїж нами сказавши“ говорила „заєдбав ся він дуже і то у всїм. Не замїтили ви сєго? А то нічо не впливає так хосенно, у-благороднюєчо на ум мужчини, як приязнь з осььвіченою жєнщиною“...

*

Мати таку свободу, щоби бути собі цїєю!

Передовсїм бути собі цїєю, для власного духа працювати як пчола: збогачувати его, збільшати, довести до того, щоб став сияючим, прегарним, хвилюючим, зорїючим в тисячних красках!

Передовсїм бути собі цїєю і обрабляти самого себе, з дня на день, з року до року. Рїзбити себе, вирівнувати, щоби все було складне,

тонке, миле. Щоб не остало ся дїстармонїї анї для ока, анї для серця, для жадного з змислів. Щоби жадоба за красою утихомирила ся.

Бути передовсїм собі цїлею, а оїсїля стати або для одного чимсь величним на всі часи, або віддати ся працї для всіх. Боротись за щось найвише, сягаюче далеко поза буденне щасте...

Такий мій ідеал.

Свобідний чоловік з розумом— се мій ідеал.

*

Поцастило ся!

Я одержу місце ще перед „вінчанем“. Стану за товаришку в одної маючої Уторки, вдовиці по лікарі. Яка я рада! Яба я свобідна, легка, певна себе! Сьмію ся знов щасливим сьміхом. Менї здає ся, що в моїх жилах кружить кров швидше, а думки стали гнучкійші. Усьміхаю ся сама до себе, а тїтка, запримітивши той соняшний настрій, думає, що се я так на весіле тїшу ся. Лише перед послїдною сценою маю відразу. Значить: перед сценою відмови і переслухання. Сцени такі менї взагалї ненавистні.

Що Льорден скаже? Ух, поганий той, з довгими дрожачими пальцями, пугач той!... Ха-ха-ха! се интересно, що він скаже! Але я не буду нікого щадити і вискажу все що-до критики. Єму скажу: „Ви, мій пане, не обходите мене анї троха! Будьте ласкаві, поїдьте собі де між свої люди і привезіть собі яку „золотоволосу“ Німочку, а мене оставте! Що вам з такої особи, що волочить ся по лісах, кохає ся в птахх, в шемраню дерев, упоює ся їх житєм, а не вашим.“ А Лена, — ах! тота „дитиняча“ істота з вічно-жіночими прикметами, з фарисейством на устах, она буде шалїти з радости, що я таки

не виходжу замуж. Під тіткою розпаде ся земля, а вуйко загниває ся! „Ти одніська дитино моєї одніської сестри, що ти наробила!“ А одніська дитина одніської сестри дуріє з утіхи, що перестане бути каменем дома. Чуєш се, бабусенько?... Твоя лелія, твій ангел відважує ся уживати своїх крил! Ні, тепер я вже прямо до неба полетіла бї, до тебе, бабусенько моя щира, щоб побачила ти мене, щасливу тепер, наскрізь переняту жадобою житя.

Як оно й не буде, а одно певне: всі будуть гадати, що я зірвала тому з Льорденом, бо Орядин тут. Та се мене не дуже журить, нехай кожний думає собі, що хоче.

Орядин був слабій. Повертаючи з села простудив ся і лежав хорий. Тепер вже подужав. Лена его бачила, каже, що его очи „відновились“ і що дістав иньший голос! Чи й иньні думки? Се хотїла би я знати! Я думаю дуже часто о нїм. Я хотїла би его бачити великим, значним. Великим — з характеру, або значним — з праці для народу свого!

Мій ум такий спокійний, що я майже неустанно (т. є. в свобідних хвилях) учу ся і читаю. Мрію об тїм, статись колись писателькою. Чи буду здатна до того, научать люди, або і час, а може приїду і сама на те. В моїх найтяжших хвилях була така праця одинокою моєю розрадою, ставала менї якоюсь вимогою житя. В тій праці купає ся моя душа, поринає в нїй, а хоть би я й не зазнала жадного иньшого щастя, так праця така є ще завсїгди більше чим буденним щастем.

Я хотіла би з ним поговорити. В думці говорю з ним майже неуханно. Уявляю собі его великим і характерним; всі его вважають таким, а він працює; працює не лише тому, щоби ему було добре, бо не маловажить як доси вільнодумних ідей, називаючи їх „дурниціями“. Одуревляє ся їх правдою як давнійше; і тому, що він такий, я люблю его. Люблю его любовю такою, що миготить крізь всі мої нерви, е широка як море, і завсїгди гарна і нова. Красою своєї душі мусїв би залити мою душу; купати ся мусїла би она в богатстві его душі. Така сила покорює мене вже тепер, а міцна і вироблена прикувала би мене на завсїгди. То дї він видає ся мені чистим і ніякий наліг і ніяка брудна споминка не вгинають его і він має право носити голову гордо.

Я его люблю таким, яким би мав що-їно стати; таким, як є тепер, не могла би я его вірно любити; побоювала би ся неуханно, що тій любови настав би кінець і тоді не остало би ся мені нічо крім пересвїдчення, що ми колись належали до себе. Такого щастя я не хочу. Я не хотіла би, щоби саме по середині життя „зайшов“, як сонце, але щоби був мені до кінця життя світочем, і саме від тої хвилі, в котрій ми подали би собі руки на завсїгди. Не хотіла би, щоби любов завмирала тоді, коли противно повинна би міцніти. Так я собі нераз думаю.

*

Се було в пополудневій порі. Всі в хаті полягали дрімати, поснукавши на вікна ролети, а я пішла в сад і лягла в траву, але не спати. Воздух був жаркий, тихий, пересичений запахом

цвітів і живиці; соняшні промінні пересякали все довкола. Я находила ся в найтихійшій і найгу-стїйшій кутї саду, лежала й приглядала ся ніж-ним барвним мотилькам, що літали раз живим, раз утомленим нечутним летом над цвітами, або недбало у воздуху, та прислухувала ся тонесень-кому бренькотови ледво замїтних комашок, що упоювали ся на сонци своєю власною пісенькою, або приглядала ся цвітучим рожам.

Недалеко від мене, коло білих штахет ро-сли они на знак, що там находив ся отвір, ве-дучий до саду Маевских, від котрого дїлив ся наш город білими штахетамй. Саме тепер цвили тоті рожі. Їх широкі, гарні листки тиснули ся до холодного желїза і аж лисніли на сонцю, а рожі мов потюмили ся від спеки, особливо ті ма-тові жовті; декотрі з них попускали головки немов поумлівали з превеликої роскоші... У воз-духу миготить — і він немов отяжїв з запаху і спеки....

Так! Тоті жовті матові рожі потюмили ся. Мабуть з любовних мрій; коли тимчасом черно-понсові, жаристі, пересичені рожі ніби дрїмали. Мені пригадала ся новелька Данця Якобзена „Тут повинні би рожі стояти“. Ніколи не чита-ла я щось поетичнїйшого. Розмову обох чурїв знала я майже на память, а займав мене осо-бливо той жовтий чура, той „без історїї“.

Опісля думала я і про Орядина. Він був гарний мужчина, се правда, але-ж нехай би був трохи иньший, иньший, н. пр. „все такий, щоб его можна кохати, боготворити“, говорила моя розмарена душа; однак я не формувала нічого, не думала нічого ясного, певного... Кругом мене

*

хилило ся все до якогось мов розкоханого півсну і манило до себе...

Одного разу говорили ми з Орядином про час полудневий. Він називав его найкрасшим з денної пори, і я бачу, що він дійсно гарний — чи може більше упокоючий? Здає ся, в нім осягає все найвисший верх, стає на хвильку тихо, мов до віддиху по тяжкій ранній праці. — Саме такою здавала ся мені отся хвиля тепер...

Я лягла лицем в траву. Сонний бренькіт комашок розлягав ся лїниво, однозвучно по цілїм саду, настроював чим раз більше до сну, однак я опирала ся ему. Впрочім я вслухувала ся і вдмувала ся у все те, що мене окружало, і тихе безшелестне ріжнородне житє довкола мене причувало ся мені якоюсь ніжною, несказано гармонійною мелодією, не завсїгди чутною, а й невловимою слухом, і не зрозумїло кождому! — Я вслухувала ся в неї цілою душею і мені здавало ся, що моя душа то лиш один тон з сеї цілої гармонійної мелодії, і зливає ся тому так радо з тою широкою барвною струєю, що зве ся природою, упоює ся нею мов земля сонцем і теплом.

Легкий подих вітру заворушив листем і заколисав стеблами. З городу Маєвского донесли ся до мене слабо голоси якїсь, і між ними причув ся мені і голос Орядина. Я підвела голову, наслухуючи напруженим слухом, однак голоси затихли і настала попередна тишина. Я знов опустила голову на руки.

Що Орядин тепер робить? Я его давно не бачила; він подужав зовсїм і хоче назад на село вертати, чи на завсїгди? Хотїла-б я его де небудь побачити, а й поговорити з ним.

Пізнійше встала я і підійшла до фірточки, задержуючись коло рож. Були прегарні! Над жовтими схилила ся і спростувала одну похилену. „Ти, моя любко, нездужаєш на тугу“ подумала я, „а ти щаслива“ приповіла понсовій... Відтак сперла ся о штахети і дивила ся в сусідній сад. Всюди було так тихо, розмарено, всюди панувала якась така таємна але й повна роскіш, що я переняла ся нею наскрізь. — Пересичене і роскіш в природі подражило мене, і мені забажало ся, щоб мене хто небудь побачив. Але мене ніхто не бачив. В саді не було живої душі. Деревя росли так густо, що заслонювали всякий вид в глибинь саду, а навіть зільник, що ріс десь недалеко а в нїм пересиджувала звичайно родина, ледви виднів ся зпоміж дерев. Я відвернула ся відти і хотіла вже відходити, однак мені причули ся знов мов голоси... Жду хвилину: ні! се мені лиш причуло ся. І там певно сплять. Боже, як можна в таку прегарну хвилю спати! і я потонула знов поглядом в пренишну зелень довкола мене. — Нараз налякала ся я несподівано, спаленіла і цофнула ся. Чи я була спіла чи що?... Тут по лівій стороні фіртки між густо засадженими берізками, де стояла вигідна лавка з поручем, — не було тут нікого?

Тут був хтось, а я й не бачила...

Орядин лежав тут. Руки підсунув під голову, а лице мав заслонене капелюхом; здавало ся, дрімав. Я усміхнула ся — отже тут сховав ся він від соняшних промінїв і від Зониних дощів! А тут навинула ся непрошена „русалка“, відкрила сховок і сьміяла ся. Чи будити его чи ні? Чи випадало? Я дивила ся хвилю на него...

Ні, се не було гарно, що я дивилась тут на него, мов той злодій, лучше вже збуджу его. Хто знає, коли побачимо ся знов так на самоті, як би бачились тепер в сій гарній хвилині; я від'їду вже незадовго і може побачимось нині в-останнє! в-останнє! Се не гарно. На всякий случай змінить ся пізнійше неодна! Кожде стане нинше, я ступлю на нову дорогу, зовсім мені доси незнану, а він, хто знає, що з ним стане ся ще!

Мене обгорнув хвилевий сум, і я поглянула знов на него. Отже се закінчене то дішного початку, подумала я собі. Що на нїм, на тїм закінченю? А що було би, як би було стало ся инакше? Ні, не хочу про все те й думати, не люблю тих закінчень з їх млавими побожними прикметами; оно добре, що стало ся так, як є, що можу ще бороти ся і переживати щось нового. Я рїшила ся закликати его, щоб поспорити трохи, тим більше, що ми не бачили ся майже три неділі.

Він не спав. На мій несмїлий поклик схопив ся мов зелектризований, а узрївши мене біля штахет, спинив ся гнеть коло мене урадований.

„Се ви! як ся маєте?“ сказав, усмїхаючись і подав руку. „Я не спав, лежав лиш так, в хатї тепер пересиджувати просто грїх! Се гарно, що ви мене покликали! Ходїть в наш город, сядемо на лавку!“

„Ні! ходїть до нас!“ казала я, а в тїй хвилі поправилась: „Ні! не приходїть, бо“...

„Як побачить тїтка, то буде крик!“ докінчив він, розсміявшись весело.

Я сьміяла ся з ним і була дуже вдоволе-на, що так стало ся, що ми стрінули ся. Їго погляд промайнув по мені блискавкою і задержав ся на моім лиці.

„Ви нині такі гарні, виглядаєте мов саме щастє! Що з вами?“

Я спаленіла і глянула не на него, а кудись в иньшу сторону. „Що-ж би мало бути зі мною?“ відповіла я. „Хочу бути щасливою.“

„Дуже мудрий намір!“ відповів він все ще весело „і я маю такий намір, але мені чогось маркотно.“

„Чому?“

„З ріжних причин. Між иньшим, борю ся сам собою о так звану „будучність“, хоть знаю, що она не принесе мені нічого особливого і є потрохи правдивим блудним огником!“

„Чи она вела вас блудом доси?“

„Не вела, але могла би й повести, як би вірив в ню занадто!“

„Так в що-ж вірите?“

„В що? Чи є яка абсолютна правда?“

„Давно говорили ви инакше.“

„Давно говорив я инакше, бо давно вірив в якісь ідеальні вимоги життя, вірив в те, що чоловік мусить їх сповняти, а тепер не вірю і в се і в те, що зве ся „будучність“!“

„Ви знов говорите таке, Орядин, що мене гніває; встидайте ся!“

Він викривив з легкою погордою уста.

„Чого мені встидати ся?“ спитав їдко.

„Того, що я пізнав жите і людей, і тих так званих „осьвічених людей“, пересякнених наскрізь „натуралїзмом“ аж до гидкості, і що, переконавшись о їх справжнім змаганю і їх „по-

слідній філософії“, перестав перед ними кланяти ся і їх подивляти як давнійше? Ви знаєте“, додав „я хочу покинути свої студії і йти жити між народ?“

„Так се правда, Орядин?“ спитала я, немилу зворушена, видивившись на него великими очима.

„Правда, а здержує мене від того лише то, що я не люблю народу, значить ту грубу неотесану, хоть і добродушну, незіпсовану ще масу, котрої не зрозуміє цілковито тонше думачий ум; що серед тої темної товни чоловік освічений із своїми думками стоїть сам мов палець. Я говорю правду, отже се здержує мене від того, і я не можу ще рішити ся цілком“.

„Так не йдїть між люди, що не притягають вас своїм житєм, для котрого не маєте змислу... Ви самі змарнувались би, а їм не придали ся також на нічо! Кінчіть свої студії, ви майже вже у ціли, було би навіть гріхом покинути все. У нас числить ся один освічений чоловік за двох-трьох, — не забувайте і сего! В вас суть обовязки і супроти вашої народности!“

„Я знеохочений, Наталко. Послідні роки відобрали в мене запал до всякого висшого змаганя і я жадний сновою!“

„Ви віджиєте знов, Орядин!“ намовляла я живо. „Тепер вже піде все лїпше, тепер маєте якийсь маєток, ідїть лише знов вибраним шляхом! Бачите, жите дійсно дуже, дуже гарне! Робїть то, до чого ви спосібні, що небудь, Орядин, лише щоби все було поправне, властиве вам, і щось таке, що можна би поважати!“

Він усміхнув ся так, як би перед ним стояла дитина і оновідала з розгоряченими очима

прегарну казочку. Я усміхнула ся також мимоволі. „Я вам добре раджу“ — додала я, „послухайте мене!“

„Ви вважаєте мене спосібнішим, Наталко, ніж я справді є!“

„То завдайте собі праці, щоби стали таким, яким я вас вважаю: розумним чоловіком з вірою в ідеальні вимоги життя, пориваючим приміром для загалу. Нашому народови треба проводирів всюди а всюди!“

„А відтак що, Наталко?“

„Відтак наступить нагорода, се-б то поважане, вдоволене, краса... Ох, Орядин, коли-б я була мужчиною, так як ви, я не вагалась би ані хвилики, якою дорогою йти, не зважаючи ні-на-що летіла би в гору, мов орел і кликала ще й других за собою!“

„І ви переконані, що за вами злетіли-б і другі в гору?“

„Переконана!“

„А я ні! Орли літають без товариства.“

„Ну“, відповіла я гордо, „але за те они сильні і не жалують своєї самотности, їм і не личить приставати з плебейськими духами!“

„Так орли чинять, Наталко, а люди не орли!“

„Ні, они щось більше і благородніше, чим зарозуміла дика птиця! Они в моїх очах щось дуже красне, а бодай щось таке, що може бути красним. Що они ще не такі, то иньша річ; об тім я й не говорю.“

Він розсміяв ся і дивив ся на мене з очевидним вдоволенем, а очи его сияли дивним світлом.

„Не сьмійте ся, Орядин, я не люблю, коли ви сьмієте ся з моєї бесіди від серця.“

Він не зводив з мене очий, мов би я була якимсь образом або чим.

„Так, так, мій пане!“

„Я чую, що так!“ відповів знов усміхаючись. „І я подивляю ваш дар одушевляти ся. Я того не маю. Моя душа втомлена, тужить за супокоем, а се знак, що старію ся!“

„Саме в тій хвилі сказали ви неправду, Орядин!“

Він розсміяв ся.

„Встидайте ся! Тому що ви стали лїниви і вибагливи, то вам здає ся, що старієтесь!“

„То ви хотїли би, щоб я став яким небудь орлом?“

Я усміхнула ся мимоволї. „Я хотїла би щоби всі Русини були орлами!“

„Щоб орлом бути, треба все таки стати на якійсь висотї, на відстороню: а се не згоджує ся з людскою натурою і не творить щастя. Чоловік не любить носити ся з якою небудь думкою без людей, що так само думали-б, як він, — чи не так? Що він без загаду, Наталко? Відорваний член, що гине на самотї“.

„Коли він індивідуально сильний, то буде й на самотї чути ся щасливим, розуміє ся не буденним щастем; свідомість сили вдовольнить его.“

Він дивив ся вперед себе весело, а по якійсь хвилині сказав:

„Суть люди, що живуть на скрізь у-одно з світлом, одного й бажають, що, так сказати-б, розходять ся, розпливають ся в масах; а є знов люди, що дивлять ся в бік; є врештї люди, що горнуть все в себе, всю красу, всі твори людского житя. Чим більше набирають в себе всякого „світла“, тим незрозуміліїшими стають

для свого оточення. Чи не роблять вони самі себе незрозумілими?"

"Для буденних умів без сумніву, Орядин!"

Він дивився через хвилину на мене, а опісля сказав: "Дивна річ, ви шукаєте в-одно борби."

"Чоловік зрікаєся великого життя, коли зрікаєся борби! каже деє новочасний філософ Ніцше" відповіла я йому.

"То ви тужите за таким великим життям?"

"Я не знаю... я тужу... але ви знов будете сьміятися, Орядин, коли я то скажу."

"Ні."

"Я тужу за барвами, за світлом, за гармонією."

"Ви тужите за красою і досконалістю!" докінчив він поважно. "Але який кінець того всего?"

Я здвигнула плечима і усміхнулася сумовито. "Я не знаю, Орядин, однак я марю нераз о якимсь великим щастю або прегарнім душевним спокою!"

"Ну, марити можна, пісні свого духа можна прислухувати ся і не без цікавості, однак з часом настає і тому кінець. Не скажу, що все те, що вас тепер обходить так глибоко, стане ся вам байдуже; те не наступить у вас може ніколи, тому що ви вмієте, як я вже перше замітив, одушевляти ся, так як другі вміють малювати або грати; — ви лише зміните спосіб погляду на річі, іменно возьме у вас об'єктивний критицизм перевагу. Вам буде вести ся як мені. Коли я пересвідчив ся, що в змаганнях кожного криє ся потайний плян, що сьвідчить про особисті інтереси, відвернув ся я з відразою

від всеї тої німої комедії, яку грає на жаль так само молодіж як і старші, — і затужив за самотою. Я дійшов до переконання, котре заявлю вам словами згаданого вами перше „пророка“ Ніцшого: „Wir sind ein Pöbelmischmasch, das Heute, und das will Herr sein!“

„То сумне переконане, але на те ще є відрада, Орядин! — Ви кажете словами Ніцшого: „Wir sind ein Pöbelmischmasch, das Heute, und das will Herr sein“ — а я відновім вам на те словами того-ж самого пророка: „Das überwindet mir, Ihr „höheren“ Menschen!“

„Так, Наталко, „Ihr „höheren“ Menschen“? — однак звідки возьмете тих висших людей?“

„Ми самі станьмо ними, учім других ставати ними.“

„Ба!“ сказав він насьмішливо, „хто перемагає себе лиш тому, щоби стати „висшим чоловіком“? Хто журить ся о ідеальні вимоги? Хто зрікає ся охотно користий? Покажіть мені нині таких? Та ні, я питаю лиш просто вас, чому н. пр. виходите ви за чоловіка, для котрого не маєте ні крихітки любови або хоч поважання? До чого тут отся досмертна лож? Коли би ви йшли дорогою „висшого чоловіка“, то повинні радше вмерти, як таке чинити?“

„Я вже не є его суджена!“

Він видивив ся на мене і спаленів. „Ні? Чи справді, Наталко? не жартуете?“

„Не жартую. Я ще не сказала того Льорденови, однак за кілька днів довідає ся о тім, а небавом потім покину я й свою рідню.“

„Яке-ж щастє!“ сказав він, віддихаючи глибоко і его очи засіяли.

„Се щасте завдячую собі сама. Я і вдячна отсїй хвилині, що она звела нас ще раз на прощане на самоті. Я від'їду до Ч., Орядин. Там дістала я місце товаришки в одної дами.“

Він ледви дослухав, що я говорила, вхопив обі мої руки і потягнув їх до грудий.

„Ідїть зі мною на село, Наталко!“ просив зворушеним голосом. „Ви-ж знаєте, що я вас люблю, станьте моєю!“

„Се не може бути!“ — відповіла я так само зворушена, уникаючи его горячого погляду.

„Чому ні?“

„Тепер я не можу.“

„Так у вас завмерла вже всяка прихильність дїя мене?“ спитав.

„Я не знаю... я тепер дїйсно не можу.“

„А однак ми були собі колись такі близькі!“

„Справді, однак між нами лежать наслідки часу... Ах, Орядин, оставте мене ще! Менї ще треба самій бороти ся, а й вам так само!“

„Я не хочу більше бороти ся: ви чули, що я говорив. Ідїть зі мною на село і жиймо лиш для себе!“

„Перед хвилиною казали ви, що не любите простого народу!“

„Я его не люблю, але я вас люблю! Ви вистарчили-б менї за все проче! Ходїть зі мною, хоть би і завтра, хоть би і зараз!“ Его очи окинули мене жадно, горячо, і він приступив ближше до мене. Я мимоволї відступила ся о крок від него і бояла ся глянути ему в лице, щоби не переняла ся також тим, що заволоділо ним в тїй хвилі так сильно. Я бояла ся впливу его гарної милої істоти, що, облита соняшним сьвіт-

лом, пишала ся передо мною в своїй повній красі.

„Що би вам остало ся, коли-б ви перестали мене любити?“

„Я не переставав би вас любити! Ідїть зі мною, жиймо для себе!“

„Я не можу. Не можу й на те згодити ся, щоб ви закопали ся задля мене і змарнували свої сили. Орядин, я так вірю в ваші спосібности! Впрочім подумайте над нашим народом, над тим бідним народом!... Мене неустанно гризло би сумліне, що я відорвала ему перед часом одну силу для себе і она змарнувала ся, не живучи в спосіб, відповідний єї характерови. Подумайте, Орядин!“

Він зітхнув глибоко і потер нетерпеливо чоло і очи. Я бачила, що мої слова не оставали ся без впливу на него, що однак бере ся чогось з собою.

„Подумайте, Орядин!“ просила я єго лагідно.

Він усміхнув ся слабо і поглянув десь далеко вперед себе. „То одно не давало мені ніколи супкоюю!“ сказав врешті, „той нарід! Се правда, він страшно нещасливий, однак...“

„І в єго житю нема ще полудня!“

„Нема полудня!...“ повторив звільна, протяжно. „Се дуже пригнетаюча гадка, однак...“

„Що-ж однак?“ спитала я живійше, приступаючи знов ближше до него.

„Ми не здібні осягнути се полудне. Ми не осягнемо єго ніколи, бо в нас за слаба сила супроти ворожої потуги!...“

Мене обгорнули розпука і жаль. „Ви знеохочені до крайности, Орядин! Ви не є свобід-

ний і гордий чоловік, коли так о нашій будучності думаєте!“

„Не відмовляйте мені почуття гордості, бо я его маю!“

„Так берітесь до чогось, робіть щось, якусь працю, що сталась би сьвіточем для других, а потїхою у вашім житю, що чинила би вас твердим, могучим і гідним поваги. О, ви би се могли, як би лише хотїли! Я знаю, знаю, що могли би!“

Він усміхнув ся і притиснув мою руку до уст. „Се все гарно, що ви говорите і ви кажете правду, однак скажіть, чи підете за мене, коли так вірите в мене?“

„Тепер ні, Орядин, я не можу! Впрочім що вам з такого буденного щастя? Оно мірить ся лиш годинами, ми й не оглянемось, як его кінець настане, а тоді що? Скажіть, що тоді? Ні, ми обое не здібні до того, нам треба широкого, барвного житя!“

„Попри мене минає тепер щасте і я хочу его тепер снімати!“ сказав він зворушений і его очи засіяли.

„Се не е щасте!“ відповіла я.

„Я відчуваю, що щасте.“

„Ви відчуваєте лише тепер так. Коли-б ми побрали ся, то се, що здає ся вам тепер щастем, щезло би; ми здонтали би его несьвідомо і нам не осталось би нічого... мені не осталось би нічого!“ Сї послїдні слова договорила я майже нечутно. Він мінив ся мені перед очима. Я бачила, як его горяча натура брала над ним верх, як в нїм варило ся і як якісь горячі, нетерпеливі роздражуючі думки рвали ся ему на уста.

„Що ви говорите!“ розсердився. „Скажіть радше, що ви мене не поважаєте, що я в ваших очах упав, що я вам за малий герой, що не вистарчаю вам більше, як вистарчав може колись!... Ах, ви мене ніколи не любили!“

„Я лиш вас любила!“

„Так чому-ж не хочете вийти за мене?“

„Я не можу, Орядин, тепер ні, тепер ні!“

Він поблід. „Отсе мене й лютить, що тепер ні!“ сказав.

„Може колись пізнійше!“ благала я, шукаючи его зворушеного погляду, що блукав десь неспокоїно надо мною. Я терпіла разом з ним в тій хвилі, однак чула виразно, що не сьмію піддати ся его благаню задля себе і задля него самого, задля его будучности, що запропастилась би в простім, его владі цілком невідповіднім занятю, котре не ситило би его духа, не давало би відповідного корму ні его ні моїй душі.

„Що значить: колись?“ спитав він бурливо. „Я не вірю в ніякі „колись“, се чули ви прецінь від мене! Я вас тепер хочу, як стоїте ось тут передо мною, з вашим теперішнім чутем, з теперішнім знанем, і з теперішньою красою. Я вас тепер люблю.“

„Коли-б ви мене зрозуміли, Орядин!“ промовила я, піднімаючи як в розпуці руки к ньому. „Я не так думала! О Боже мій, як се вам сказати? Ми змінили ся обое тоді, коли не належали до себе, і мусіли би знов змінити ся, щоб могли собі на ново і на віки належати!“

„Я се бачу. На вашу думку я себе „сплямив“, відбив ся з дороги чесної, з дороги „висшого чоловіка“, а тимчасом ви... скажіть мені

отверто!“ перебив себе дрозжачим голосом. „Я вам не вистарчаю, не правда-ж?“

Се була важка хвиля. Я чула, як мені зникла вся кров з лица, як его жаркі очи впились в мене і, дожидаючи нервово відповіді, вичитували із спущених очий і з зворушення цілої моєї істоти те, що уста не могли ніяк вимовити.

„Наталко, погляньте на мене!“

Я не могла.

„Лише раз, однісінський раз, щоб вичитав свою долю!“ Его голос краяв мое серце і я затисла зуби. Несмілим, розгорілим, переляканим поглядом окинула я его гарне, тепер аж побіліле обличчя і, стрінувшись з его жаркими, великими в тій хвилі, аж страшними очима, спустила зараз очи в землю.

„Ну, як же?“ спитав зміненним від зворушення голосом і, склонившись до мене, взяв мої руки, що розривали нервово якісь листки, між свої долоні. Мені здавало ся, що мене доторкнуло ся розпалене желізо, а не его руки, котрі я так любила, котрим приглядала ся з подивом, як мелькали по струнах ніжно-зручно підчас гри на скрипках, і я відтягнула мов зелектризована руки від него. Сего одного руху було ему мабуть доволі, щоб его роздражнити ще більше, бо не ожидаючи довше моєї відповіді, обізвав ся на ново: „Не правда-ж те все, що я кажу? Не вгадав я може ваших думок? Ви хотіли би мене мати инакше „спрепарованого“, а то більше на ваш лад, після вашої жадоби краси. Таким, яким я тепер е, не могли би ви мене довго любити, не могли би накормити своєї ненаситної уяви; я вам за дрібно-духий, за мало гордий, за буденний, за слабосильний до „борби проти бу-

деньщини“, з котрою ви не годите ся, — не правда-ж?... Тому ви тепер не хочете мене!“

„Тепер ні, тепер ні!“ шептала я за ним в неказанім зворушеню, не підводячи ще завсїгди до него очий.

Він відгорнув бистрим рухом волосє з чола і розсьміяв ся добре мені знаним лиховістним сьміхом. „Знаєте, що?“ сказав. „Зробіть мені ту ласку і скажіть, кого ви тепер любите, коли вже не любите мене!“

Я підняла голову і глянула на него довгим щирим поглядом.. „Я нікого не любила, Орядин, крім вас, нікого иньшого в сьвітї. Коли то, що жие тепер в моім серцю, можна назвати любовю до мужчини, то на ту любов маєте ви одні право, однак мої чувства належать ще і до якогось иньшого сьвіта, сьвіта, котрого я ще не знаю, лише істнованє его відчуваю, про него мрію. Описати вам его докладно я не в силї, але бажаю его пізнати і в нїм жити. Коли-б се навіть мав бути сьвіт терпіня, то я й на него згоджу ся!“

„Се цікаво!“ сказав він. „Я переконую ся, що у вас нема змислу для дійсности. Когось любити і не послухати голосу серця, не уцасливити самої себе і иньших, сего я не розумію. Куди горнуть ся ваші думки, до чоґо клонитесь ви, чоґо виглядаєте ще в житю? Отсе ненаситне щось у вас — отсе ненавиджу я у вас, задавив би то одним рухом, щоб не виступало більше проти вашого власного щастя, щоб не росло, щоби замовкло на віки і піддало ся звичайним житєвим законам! Всї прочі ваші закиди проти сего — то дитиньство!“

Я дивила ся на него широко отвореними очима.

„Як ви казали, Орядин, що в мене нема „зmysлу для дійстности?“

„Нема, ані одної іскорки нема!“

„То я була би вам в житю лише тягарем і ми не годились би ані в наших бажанях, ані в наших змаганях! Коли так, то лучше нам розійти ся!“

„Тіште ся!“

„Я не тішу ся. Мені жаль, що ви мене не розумієте; я хочу ще жити иньшим житем, як доси. Ні, ви не розумієте того, хто хоче бути цілковито чоловіком. Коли раз освободжу ся від всего того, що пригнітало і путало мене ту, то ді стане для мене кожний день — днем празничним. Я вже тепер відчуваю роскіш такого житя!“

„Ага! житя товаришки старої дами!“ — закинув злобно і викривив згіржливо уста. Ледви споглядав на мене, лише колись не колись кидав на мене поглядом лютим і насмішливим, мов би хотів мене бити.

„Вам се може сьмішно“, відповіла я, зране-на глибоко остротою его глуму, „однак в моїй душі намулило ся стілько, наболіло так, що чую, що виздоровію і подужаю зовсім, коли вирву ся раз з сеї невольничої загороди на свободу. Чи я буду щаслива, чи ні, не знаю, але нехай поживу хоть короткий час після своєї вдачі! Нехай не корчу ся, не таю ся з своїми думками, не чую день в день, що я тягар, — а вже то само вигладить мій ум, спростує мою похилену гордість, осьмілить мою силу і збудить довіре до себе самої!“

*

„Коли так, то я буденного щастя не знаю!“ закинув знов.

„Не кажіть так, я лиш не хочу взагалі так скоро якого небудь „закінчення“ в своїм молодім житю. В мене ще так далеко до „полудня“: нехай натішу ся красою життя!“

Він розсміяв ся. „Вищий чоловік ще не найшов ся,“ — сказав і глянув на мене згiрдливо.

„Я не ожидаю его і не йду его шукати, хоть я переконана, що він з'явить ся і між нами. Не всі перестали вірити в будучність і не у всіх завмерла віра в великість людської вдачі, — він надійде!“

„Тоді і вибе година вашого щастя!“

„Тоді вибе година „полудня“ для нашого народу.“

„А я з'явлю ся тоді і побажаю вам щастя!“ говорив з лютостию. „Ні, я побажаю вам вже его тепер!“ Він ухопив з роздраженем мою руку і стиснув її так сильно, що я з болю аж зойкнула; опісля верг її від себе.

„Я би міг вас задавити!“ говорив далі. „Ви мабуть і не свідомі того, якого болю завдали ви мені тепер!“

„Успокойте ся! Чому не хочете мене розуміти?“ просила я, а слези так і тиснули ся до очий. „То ви раните мое серце, перше тим, що рвете ся на шлях, котрий не повів би вас до щастя, а друге тим, що не хочете мене розуміти! Ні, ви мене не розумієте, не бачите, як роздираєте мое серце!“

„Того я хочу. Ми вже не маємо з собою нічо спільного!“

„О, маємо! Успокоїте мене!“

„Ні!“

Він відвернув ся.

„Орядин!“

Він станув.

„Чому не хочете зананувати над собою?
Я-ж хочу і вашого і свого добра!“

„У вас є ще будучність!“ відповів глумливо.

„Не відходіть з таким серцем!“ просила я, простягаючи до него руки.

„Мое полудне тепер!“

„Се не може бути!“

„Коли ні, то оно для мене не настане вже ніколи!“ І обернувшись, пішов.

„Орядин, подумайте!“

Чи чув він мої слова? О Боже, чи зачув ще? Відходячи, сьміяв ся лихим, морозячим сьміхом...

Немов не та сама, кинулась я знов в траву. Жарке сьвітло сонця лягло на мою голову. Пчоли і комахи брели і миготіли у воздуху, ракували в золотім сяєві; десь не десь зашелестило в траві, засичав зелений коник польний, підскачов, і потонув знов між листем, зник з очий. Зелено-золотиста ящірочка виховзнула ся безшелестно зпід каменя, вигриваючись на сонцю, розглядаючись і прислухуючись осторожно найменшому шелестови, готова в кожній хвилі блискавкою зникнути кудись. Впрочім тишина. Тихий, лагідний спокій.

Спокій? Чи отсе не крутив ся зо мою цілий сьвіт? Не філювало все, мов розбурхані філі, не кипіло якоюсь лютостю, роздраженем?

Прогнівав ся на віки, прогнівав ся, а любив! І в чім моя провина? В тім, що я бажала ему красшої долі, а собі хоч не багато свобідних днів, заким подала би ему руку? Я плакала, і плачучи пристрастним плачем, думала неустанно про него. Се не були слези жалю, що котили ся з моїх очий, се були радше слези якогось несподіваного переполоху, що обгорнув мене, як те дитя, що перепудить ся бігом розсваволеного коня або чимсь подібним тай розплаче ся!

„Мое полудне тепер!“ мовив з гордою впертостію. „Тепер!“ Що се мені за полудне, коли він ні свобідний ні сильний! Яке то полудне! Бо в моім житю ще поранок, на-пів мракою сповитий, і я жду ще на сонце, що має зійти і розяснити прочі дні мого житя.

Отже любив! однак чому поводив ся не раз так, мов би між нами не було й споминки сеї одної прегарної хвилини, що остала ся мені ще й доси окрасою смутних днів? А нині розлюбив ся на смерть... Я розсміяла ся нараз півголосом і була задоволена, що дожила того, що... любив. Ух, який був лютий! який був гарний в тій хвилі, саме в тій, коли відходив, відвертаючись від мене гордо, коли я даремно простягала руки і просила, щоб успокоїв ся! Він: ні! Єй Богу, тою одною хвилиною з'єднав собі мене більше, ніж цілим своїм попереднім поступованем, я майже набрала довіря до него. Однак ми покінчили вже на віки з собою. Що-ж, він не зрозумів мене, а я... я не могла тепер вийти за него; коли стане з часом міцнійшим... може тоді... впрочім хто винен, що ми розетали ся мов вороги?

*

Німецький „пророк“ Фр. Ніцше так питає ся десь в однім із своїх творів :

Твоя вартість: „Чи ти правдивий? Чи лише актор? Заступник? Чи само заступлене? А вкінці ти може наслідуючий актор?“

Відносини до людскости: „Чи хочеш іти разом? Чи іти вперед? Чи для себе іти? Треба знати, чого хоче ся і по що.“

Думаючи над Орядином, задумую ся мимоволі над сими словами.

*

Орядин поїхав на село, однак має відси їхати до Ч., де хоче від тепер пробувати і складати іспити. Панна Марія просила мене доносити їй все, що за него вчую; она его дуже любить. Я мусіла їй те приречи, хоть я переконана, що ледви чи стріну его раз або два на рік. Впрочім ми розстали ся справді погано. Він прогнівав ся очевидно на віки, а я не виджу ані найменшої причини корити ся перед ним. Тепер я не могла инакше поступити собі. Може поступлю колись инакше, колись, як в мені замовкне „жадоба краси“ а „змісл для дійсности“ прокине ся. Поки-що тїшу ся кожним гарним сонячним днем.

УІІ.

Змовчу про той час, в котрім мимо розваги сумувала я задля розлуки з Орядином; змовчу і про той час, в котрім відослала Льорденови лист відмовний і вижидала відповіді. Се не була маловажна річ і вимагала багато сили. Тітка не знала нічого о всім, взагалі з домашних не знав ніхто нічого. Крадькома пакувала я свої річи і книжки і ждала нервово тої хвилі, коли — настане буря. І діждала ся єї; замість листу приїхав Льорден сам. Відбули ся сцени і сварні, котрих не забуду ніколи.

Льорден ігнорував мене зовсім, і аж щось в годину по его приїзді і по якійсь тайній конференції між тіткою, вуйком і ним, покликала мене тітка до своєї комнати, де находили ся всі, а навіть Лена. З ледяним спокоєм і не глянувши на мене, заявила мені тітка, що я „сотворіне гідне знищення“ і спитала опісля, що я вчинила, і що, вчинивши отсе, тепер властиво думаю.

„Ні, оно було би інтереснійше довідати ся, по що дала слово?“ відозвав ся Льорден дрожачими устами і глянув гнівними очима. „Чи

не тому припадком, щоби грати також інтересну ролю, коли мене не було? Ге?"

"Мене приневолили до того поступку обставини!" відповіла я спокійно, не зважаючи на його обиджаючий тон.

"Що, обставини?" загомоніла тітка. "Се значить иньшими словами, що я тебе силувала? Ха-ха-ха! Гляньте на ню, мої кохані; переконайтеся самі, чи правдолюбні так виглядають! Говори, не спускай очий, ми переглянули уже всі твої махінації!"

"Пригадайте собі, тітко, той вечер, той для мене тяжкий незабутний вечер!" сказала я і відвернула від неї погляд. Скільки я вже через неї і натерпіла ся, однак корити її при чужім чоловіці я ніяким чином не могла.

"Бачиш," кликнула з лихою усьмішкою, "що ти і сама не знаєш, що говориш! Невдячнице ти! Ніколи, і до послідної хвилини не хотіла ти розуміти, що я для тебе чинила. Тепер переконую ся, що викормила собі змію!"

"Не гнівайте ся, поважана пані," успокоював Льорден, "не гнівайте ся! Чи се варто? І задля кого? Я — продовжав з їдким усьміхом — дуже а дуже рад, що ціла отся справа повернула ся в иньший бік. Хто знає, що було би ще скоїло ся за кулісами, коли деню змінило ся в житю других людей! Я завсїгди побоював ся, особливо довідавшись..."

"Чи маєте ще мені що сказати, тітко?" перебила я йому різко, відвертаючись від него зневажливо.

"Чи не маю!" відказала глумливо. "Я pozwолю собі моє перше питанє повторити, а то: що ти тепер собі думаєш? Що гадаєш з собою

чинити?« Она дивила ся на мене многозначучим поглядом, а я зрозуміла її. Я не мала в її домі, як се вже і від давна знала, тепер нічого шукати.

„Ще нині вечером вийду з вуйкового дому!“ заявила я. „Через завтра остану ся у панни Марії, а позавтра поїду до своєї нової пристани, т. є. до Ч. Там приняла я місце товаришки в одній дуже поважної дами, вдовиці по лікарю. Мені остає ся тепер лише подякувати за все добро вуйкови і вам, тітко, та забраги ся до нового жита. Дальших обовязків не маєте супроти мене.“

Мені здає ся, що коли-б земля була перед ними розступила ся, не були би тим так налякали ся, як моїми словами. Тітчине лице мов задеревіло, а довкола уст блукав безмисний усміх.

„Отже так уладила собі жите! Ха-ха! се не зла ідея і не без романтизму — не правда-ж, Мілечку? Ти здивував ся? Я зовсім ні, я такої епохи сподівала ся давно, а в остатнім часі навіть перечувала вже щось подібне, іменно коли зачула, що деякі особи рішили ся зложити раз іспити... Впрочім мені здає ся, що до сего ідеальної і чистого рішення мусимо дати свій дозвіл, не так?“

Вуйко сидів цілий час мовчки і курив люльку. Він був дуже заклопотаний моїм поступованем супроти Льордена, а зачувши тепер, що маю опустити его дім, зворушив ся сильно. Винявши люльку з рота, дивив ся на мене не то налякано, не то благаючи.

„Ну, що-ж, Мілечку?“

„Наталко! се, се... ти таки хочеш нас покинути?“

„Не гнівайтеся, вучку, але я так рішила ся.“ З тими словами приступила я до него і поцілувала его руки. Наші погляди стрітили ся.

„Ся постанова болить мене дуже; сего я не надівав ся ніколи дожити від одніської дитини моєї одинокої сестри. Се не може бути, Наталко, не може бути! Чи я тебе виганяю з хати? Чи я тобі жалую хліба?“

В него блиснули в очах слези, а й мені стало его жаль.

„Ні, вуйку, ви не жалуете мені нічого!“ відповіла я зворушеним голосом, „однак я мушу йти! Позвольте мені, я вам за се буду так само вдячна, як за те, що дозволили мені читати! Того не забуду я вам ніколи, вучку, ніколи! Згодіть ся з моєю постановою, нехай я попробую власних сил, зароблю і деінде кусник хліба. Чи лиш я одна йду такою дорогою? Те, що я задумую, не має в собі нічого злого; впрочім я йду в чесний дім; не бійтеся, вуйку, я не зроблю вам сорому; і не забуду, що я одніська дитина вашої дорогої сестри, внучка чесної, благородної жінки!“

„Ой, Наталко! що мені з тобою діяти!“ зойкнув вуйко, зворушений до живого, і вийшов чомусь з кімнати. Я й собі забирала ся до відходу.

„Ого! пожди ще, ти моя панно!“ кликнула тітка, заступаючи мені дорогу. „Ти думаєш, що отся справа вже рішена, що маєш вже дозвіл в кишені?“

„Дозволу мені не треба!“ відповіла я. „Незадовго стану повнолітна, а крім того маю піся вашого приказу шукати „реформатора“. Тут его нема!“ Я звернула ся до дверей, сильно зво-

рушена, щоб утечи перед дальшими замахами на спокій моєї душі і не виставляти ся на обиди і зі сторони Льордена, однак і він підняв ся з свого місця.

„Прощу дуже“, обізвав ся, „ведіть ще хвиличку задержати ся, хвиличку одну, щоби дещо і з наших рішень почула.“ І звертаючись до тїтки сказав як перше, що замітив уже від давна, що Льорелайї тужить за кимсь, що сторонить від него, мов від ворога. Тому й рішив ся він від своїх остатних відвідин, звернути їй „свободу“ і вижидав лише відповідної нагоди до того. А що та щаслива і довго вижидана хвилинка наступила скорше, ніж він сам надїяв ся, то він тому рад, незвичайно рад. „Бо она, поважана панї, приводить мене в дуже миле положене, просити вас о рученьку вашої, менї дуже а дуже дорогої, умної, і справді осьвіченої донечки!...“

Зчудована до крайности, а zarazом зворушена мило, майже втішена тим оборотом цілої прикрї справи, глянула я на тїтку, а она... та ні, описати добре вираз єї лица просто годї! Єї холодний проникливий погляд і остре камяне лице змінило ся, змякло, і она в одній хвилї забула все.

„Беріть єї, беріть мою любу, добру, щиру дитинку, вам даю єї з щирого серця!“ кликнула велично. „Ах, Леночко, відновіж ему сама, голу-бочко!“

Лена, почервонїла, збентежена, захоплена несподіваними осьвідчинами, не стратила, як звичайно так і в тій хвилї, духа, і простягла як стій обї руки до него.

„Я вас з першої хвилини поважала висо-

ко“, говорила з соромливою покірою, „а що-до любови... то я не терпіла ніколи на ту постичну хоробу... не бавила ся нею, і не могу нічо о ній говорити!“

„Зовсім так, як я!“ вмішала ся радісно тітка. „Однак і она наступить, моя дитинко, наступить скоро, все має свій час, своє призначення, ти переконаеш ся. Ах, яка я щаслива, що Бог дав мені такого зятя!“ Сказавши се, зложила руки мов до молитви, встромила очи в стелю і дивила ся через довгу хвилю нерухомо в одну точку.

„І я щасливий, дорога мамуню“, обізвав ся Їорден, „і дякую з щирого серця Богу, що все так добре склало ся!“ А відтак звернувшись до мене і сказав патетично: „Das sind die Weisen, welche durch Irrthum zur Wahrheit reisen, und das sind die Narren, die im Irrthum verharren!“

„О тім я глибоко переконана!“ відповіла я, усміхаючись мимоволі, і завернула ся вже в третє до дверей, однак і сим разом не могла ще вирвати ся.

„Слухай, Наталко!“ звернула ся тітка до мене, мов по хвилевій бистрій задумі. „Ти можеш вже тепер остати ся, я прощу тобі все. Правда, ти завдавала мені твоею безумною вдачею, твоїми романтичними примхами нераз гризоти і болю, затроїла неодну приемну хвилину, дражнила нераз до крайности, я мусіла через тебе неодн раз сердитись, неодн раз відігравати перед сьвітом комедію, однак Леночка відійде з дому і тому я...“

„Даруйте, тітко“, перебила я єї холодно, „так як річи стоять, то між нами нема більше

пожиття, не може бути. Ви помиляєтеся, думаючи, що маєте мені що прощати, а я з моєї сторони буду старати ся забути про все. Я йду на хліб заробляти; між чужими людьми найду може більше серця, а коли не найду, то хоч буду знати, що ті люди не споріднені зі мною, і працю моїх рук купують. Я вже втомила ся приймати стільки „милостинь“ тай соромлю ся милостині; я не каліка, що не годна заробити собі своїми руками кусник хліба!“

„Але ти чуєш, що я тобі прощаю!“

„І я також, Наталко!“ обізвала ся Лена з сьмішною зарозуміlostію.

Мені вдарила кров в лице. „І ти?“

„І я, і я!“ відповіла она, пригортаючись з афектованою ніжністю до Льордена, мовби бояла ся з моєї сторони якого нападу та шукала вже завчасу у него ратунку.

„Що хочете мені простити?“ спитала я тремтячим голосом. „Те, що затроїли мені найкрасші дні мого віку, замутили довіре до людей, научали лиш ненавидіти? Як далеко в минавшість сягає моя память, все погорда і глум були одиноким кормом, який ви подавали моїй душі. Бабуня вмерла, а з нею вмерло і всяке чувство і милосерде в тім домі. Ніхто не застановляв ся над тим, що й я маю серце, що привикнувши з наймолодших літ до ніжного окруженя і тонкої щирої опіки, я по втраті найдорожших осіб мусіла себе почувати двічі осамоченою і нещасливою, потребувала хоть одробини теплого чувства, коли вже не любови. Однак на болісний зойк моєї душі не звертав ніхто уваги; то, що накипіло в серцю, могло обернути ся і в зло, для мене і для других стати ся горем, але то не об-

ходило нікого. Між нами нема нічого, що нас вязало би. Тому я йду і йду радо; коли я доси була для вас лиш накиненою чужиницею, то і від тепер не буду для вас чим иньшим. Кажете, що хочете мене задержати. З любови, чи тому, що я добра сила робуча? Ні, я йду, і нам остає ся лише з собою попрощати ся на віки.

„Тепер вже я не прощу тобі більше!“ кричала тітка. „Не прощу, а й проклинаю! Ти гадино, ти невдячнице, геть з моїх очий! Ох, Леночко, що я все говорила!...“

Я пішла.

„Забирай з собою і свої лахи, щоб не споганювали мені хати!“ чула я ще за собою, а далі „Гувєрнантка!...“

*

Природу описувати — трудно, особливо нічний краєвид.

Я хотіла би нинішній вид буковинських гір задержати на віки в пам'яті, а передовсім одну частину краєвиду. Високу, стрімку, густо порослу лісом гору, відділену від сусідної гори глибоким, вузким ярмом. У тім ярі все темно, однак я его знаю, він не страшний. По спадистих стінах его повиростали густо смереки і то они здалека такі темні. Серединою між великим і дрібним каменем котить ся потік. В мерехтячім сьвітлі місяця блискать місцями мов зеркала. Тло, від котрого відбивають ся гори, то синяво-срібliste небо, засіяне зорями, ніжними миготячими зорями.

По-над стрімкою горою, що піднімає ся під те спокійне пишне склепінє, мов великаньська піраміда, стоїть місяць. Его фосфоричне сяєво немов уділяє ся вершкам столітніх смерек і ті на-

че тонуть в нїм, — в нїм, і в прозоро-синявій мраці; що сповиває цілий ряд гір.

Далеко-широко розлягла ся глибока тишина, і все те: краєвид, місяць, мраки і місячне матове сяєво, пригадують собою дивні казки, переповнені смутком, щастем, слезами, усміхом, пристрасною любовю, не відповідною до нинішних часів.

В ту далечину, що наводить на душу тугу, полинув мій погляд.

Я мов олицетворений сум. Мому сирітству нема пари. Бодем прорита душа проливає слези, а очи, сухі, широко отворені, їли би той вид, що бачать. Я понесла би єї, куди-б і не зайшла, отсю батьківщину мою, гори мої, смерекові великани мої, їх красу і силу, та могутну поезию їх. Они одні не цурали ся сироти, кормили єї спрагнену душу своєю тихою німою красою, виплекали своєю вдачею характер в мені, напаяли его своїм сумовито-тужливим пятном, тому я їх дитина...

А від тепер вже не буду їх бачити. Не почую ніколи поважного шемраня бору, сьміху гірських потоків, що спішать буйно свавільною ходою кудись далеко в незнані сторони, не підслухаю тихої розмови прастарих дерев, не буду любити ся ростом молодих; — всего того вже не побачу ні в сьвято ні в будні — ніколи, ніколи!

.....*

Я сидїла вечером при отворенім вікні в комнаті панни Марії, сперши голову в руки, і дивила ся тупо в город вперед себе, втомлена, сплакана. Саме перед хвилиєю повернула я з кла-

довища, де прощала ся з бабуною, і засадила якісь цвѣти. Вже ніхто не загляне до неї, не обполе могили, вузенька стежочка до неї заросте густою травицею, а на широкім могильнім камені будуть вигрівати ся в ясных жарких днях холодні ящірки...

Так думала я і не могла вже плакати.

Зпоміж дерев і корчів просунула ся якась постать і звернула ся до мого вікна; то був вуйко.

„Ти покидаєш нас, Наталонько?“ промовив дрожащим, здавленим голосом. „Я сего не пере-несу! ото діждала ся в мене раю „зазуленька“ одинокої моєї сестри!“ І отворивши широко рамена, пригорнув мене до грудий і розплакав ся.

„Остань ся, остань ся!“

„Не можу, вучку!“

„Сиротино ти моя бідна!“

„Годі, вуйку!“

„Коли-б покійна бабуня те знала, оберну-лась би в гробі!“ хлищав крізь слези.

„Она й так обернулась би, як би знала, яка я безталанна.“

„Подумай, що ти йдеш між чужі люди!“

„Я не йду просити милостині.“

„Се на одно виходить.“

„Я йду, щоб стати собі цілею, вуйку!“

„Мрій, моя рибко!“

„Нї, правда, батеньку!“

„Розбурхана уява, дитинко!“ говорив, притискаючи мене раз по раз до себе.

„Сьвідома воля!“

„О Боже, Боже!“ зойкнув він.

„Слава Богу, батеньку, не побивайте ся!...“

„Ти не знаєш, що се значить іти між чужі люди“ сказав по хвилі.

„Чи я тут дома не жила між чужими людьми?“ відповіла я. „А до того я не хочу вже до тих належати, над котрими добрі люди мусять і без любови мати милосерде.“

Опісля просила я его, щоб задержав мене в пам'яті, любив і дальше, щоб від часу до часу писав і не забував тої, що ще тільки его одного мала...

„Стережи ся, моя... моя дитинко!“ перебив мені нараз несміливо. „Ти знаєш, перед ним... він також в Ч. Не сходи ся з ним надто часто!“

„Не бійте ся, вуйку!“ відповіла я, усміхаючись гірко. „Ми може й не заговоримо до себе ніколи в житю, а не то, щоб він відвідував мене!“ І я оповіла ему всю правду і як ми розстали ся. Він здувався дуже, а коли я попросила его, щоби о тім мовчав перед тіткою і иньшими людьми, подав мені щиро руку. Заразом зробив мене уважною, що в Ч. має тітка багато добрих знайомих і що ті дістануть певно наказ пильнувати мене. „Тому бережись, моя рибчино, щоб тебе не втопили лихі язики, бо Ч. не велике місто...“

Відтак наступило прощане.

Він плакав мов дитина, а я успокоювала его. Я мусіла ему обіцяти, що коли-б мені і там не вело ся, то верну назад під его стріху — і вкінці він пішов, як прийшов, нишком, хильцем... Бідний вуйко!...

Бабуня передала мене е'го опіці...

VIII.

Вже третій рік кінчить ся, відколи покинула я дім своїх кривних і пробуваю між „чужими“. Дама, в котрої я жию, се вдовиця по лікари, Хорваті, що звав ся Марко, заможна і не молода вже жінчина. Дітей в неї нема, крім одного сина від першої жінки єї мужа, а син той є лікарем при маринарці.

Дивна се жінчина, а ще дивніша минувшість єї. Богата, образована, пішла з замилювання виховувати діти в аристократичних родинях, в котрих проживала аж до часу свого знакомства з лікарем Марком.

„Але з чоловіками мені не щастило ся“ оповідала мені раз. „Мій перший муж вінчав ся зі мною на ложи смертельнім, нагла недуга звалила єго і я довго, довго не могла того щирого гарного чоловіка забути; а з Марком не пішло також ліпше, бо з ним жила я лиш пять років. Сєго чоловіка любила я так, як не любила може ще жадна жінка. Він не женив ся зі мною з любови, а більше, як казав, з поважання і тому, що в мене було образованє. Стараючись о мене, за-

*

явив мені отверто, що не любить мене так, як любив свою першу жінку, що однак не дасть мені причини чути ся з ним нещасливою і жалувати свого постунку. І він говорив правду і додержав до послідної хвилі свого життя даного мені слова, значить: уладив мені життя як найкраще. Я не могла ему докоряти, що не відчував для мене такого чуття, як я для него, о ні; він просто не міг в друге любити, належав до тих вірних глибоких натур, що не відновляють ся в своїх чувствах, а мають в своїм життю лиш раз „весну“; — така натура була в него. Я була горда, що він як раз мене вибрав. Він міг ще сьвітлійшу партію зробити, однак его приковало мое образование до мене і пересьвідчене, що я одна гідна виховувати его сина по его дорогий незабутній жінці, і що він чує ся тим щасливий... І я виховувала сю его дитину з найбільшим старанем та й не жалую свого труду і любови, бо надгорода за се наступила вже. Іван (так звав ся той син) то одинока радість мого життя, а як Бог допоможе, то послідні літа прожую коло него; — се обіцяв він мені, і він додержить слова.“

Він вступив лиш на якийсь час до маринарки, головно тому, щоби звидіти сьвіт; опісля хоче осісти ся ту і зажити житем і звичаями свого колись так почитуваного і загально любленого батька. Я не знаю его, того Івана: від часу, як я тут у пані Марко, не відвідував єї ані разу, але она зве его своїм ангелом, а листи его до неї дишуть глибоким поважанем, тонким чувством і незвичайною інтелігенцією.

У пані Марко широке знане, а дар бесіди імпонуючий. Коли говорить, можна за нею писа-

ти. Її мова поправна, інтересна, і в неї разить лише одно. Обдарена багатою фантазією пересаджує кождо прожито подробицю, представляє її майже неможливою. Часто оповідає цілі романи, в котрих грає завсїгди сама головну ролю. Я прислухую ся їй радо. Всі її оповідання уложені так зручно, кінчать ся так щасливо, що она ними бавить мов книжка. Її вигляд симпатичний, а она сама поважна, спокійна і держить ся дуже строго давного доброго тону. Се послїдне лицює до її істоти знаменито і я не можу собі уявити, як би она могла уживати таких рухів або слів, як тїтка, або навіть і таких поглядів. Як раз она дама „наскрізь добрих обичаїв“ і я її за те дуже поважаю. О, яка-ж ріжниця між нею а тїткою! Ні, се вже таке щасте, що я дістала ся до неї, що мабуть иньшого її не просити мені у Бога...

Коли я оповіла їй свою одностайну історію, розказала она мені свою майже в тій самій хвилі, мов у відповідь і з якоюсь гордостію. В її історії було стілько романтики, стілько подій, стілько осліплюючих хвиль, що я майже соромилася свого жита „без подій“. „Так, так,“ говорила она, „і то не є ще все, що я тут оповідаю; коли би списала те все, що прожила, кїлько поклонників мала я в своїх молодих літах і з якого роду, то не одна завидувала-б мені, або і прозвала безумною, що я слухала лиш голосу серця а не розуму, і не вибрала за мужа якого графа, лиш лікаря...“

Я люблю і поважаю її щиро, а она для мене добра і щира мов бабуня.

„Бідне дівча!“ каже мені нераз, гладячи раз по раз мое волосє (о, она его так часто по-

дивляє), ви навіть не знаєте, що то значить бути „молодою“, а ще менше „молодою і гарною“ та за те ви скінчений характер. Коли мій великий льос виграє (она о тім часто говорить), то виберу ся в велику подорож, і заберу і вас з собою.“

„Тоді поїдемо до Швеції і Данії“, обзивала ся я і майже чула, як мої очи засіяли. Я була в скандинавську літературу „по уха“ залюблена, і мріяла все об тім, побачити хоть Данію, як не всі ті північні країни з їх чудово гарними краєвидами, з їх фіордами, з їх мужами як Стріндберг, Брандес і пр. Особливо до Данії тягнуло мене. І. П. Якобзен, котрого творами я мов звуками улюбленої рідної пісні упоювала ся, був єї сином, і все, що тикалось тої дрібненької країни, занимало мене глибоко.

„Добре, до Данії, а також до Італії, до Неаполю...“ Она усміхала ся любо до мене, мов рада була вже тепер з моєї утіхи, яку я мусіла би тоді відчувати.

Однак великий льос не виграє і ми сидимо тихенько та живемо спокійним, одностайним житем.

Панї Марко займає ся полїтикою, прегарними гафтами, своїм городом і цвітами, котрими всі покої єї дуже гарного помешканя майже переповнені. Я віддаю ся по сповненню своїх обовязків, як каже она, „приватній філзофії“.

Жиемо в згоді і між нами не заходять ніколи такі непорозуміня, як н. пр. з тіткою. Она виrozumіла і взглядна, впрочім і зовсім иньша людина як тітка. Часами буває дражлива, але се має свою причину в єї недузї (у неї серцевий блуд) і тоді буває майже невиносимо прикрою. Однак чи я не перебувала школи, в ко-

трій навчила ся складати покійно крила гордості? Чи зносила я тільки горя на те, щоб не узглядняти настрою хорих? Ні, я стала терпелива і лагідна, а та моя лагідність ломить тверду вдачу старої дами і з'єднала мені щире привязане єї на завсїгди.

„Знаєте, Наталіє“, казала мені одного разу по викликаній нею сцені, „що я просидїла би нераз і годину та дивилась би на вас, як ви сидите онтам похилені над роботою, на ваш лагідний непорочний профіль, на ваші сумовито зложені уста, котрі свідчать ясно, що знають ся з жалем аж надто. Тоді говорю собі самій: чому сироти нещасливі? Чому й я нераз така прикра і жорстока для вас, хоть знаю добре, що вас вигнало знід рідної стріхи між чужі люди. Чому, чому оно так? Не гнівайте ся дитинко, на мене, (говорить), Бог мені свідком, що се недуга чинить з мене таку тиранку і що ви мені дорогі і милі мов власна дитина...“

А я кинула ся до неї та просила єї, щоб не говорила так, що того не можу слухати, що она добра, що я недугу від вдачі вмію розрізнити і що я не уражена, ні, нехай она собі не робить закидів, не дражнить себе даремно; що може я і справді провинила ся чим, сама винувата за єї злий гумор... а слези так і тиснули ся до очий, тиснули ся, і я з болю мало що в голос не зойкнула! Але перемогла себе. Я мала то перессвідчене, що она була справді добра, бачила прецінь не раз, як ратує деяких бідних, що лиш коло неї тулять ся, а й для мене добра, і вже тим самим гоїть рану, що признасть ся, що завдала єї. Мені й сего доволі, я й за се вдячна...

*

Знакомих маю досить, однак щирих товаришок лиш дві. Одна то молода малярка, прехороша постична душа, а друга молода замужна і дуже інтелігентна жінка, на імя Оксана Б.

З чоловіком своїм розвела ся по році подружжя. Не був їй до пари. Їх подружжє було „непорозумінем“, як оповідала сама, котре не могло чим иньшим скінчити ся, як розлукою. Любов до него змінила єї, а щоб не „отупіла“ цілком, розвела ся з ним на неозначений час і вернула до родичів, в котрих пробувала і доси.

„Не думайте, що він лихий чоловік“, говорила мені, „він навіть дуже добрий, і лиш ми не розуміємо ся! Я за податлива і за м'ягка супроти его хоробливо консеквентної вдачі, жорстокої упрямоти, і він мене нищить своєю істотою. Шо-ж, чи було нам задля церковної звязи і далі жити разом та замучувати себе? В мене є маєток і я пішла своєю дорогою, а він остав ся радо сам. Ми розстали ся в мирі і так, що коли одно за другим затужить справді, можемо знову зійти ся...

Говорила заєдно, що вже в натурі подружжя лежить то, що оно тратить з часом на красі, і що модний чоловік нездібний до него. Або може нездібні до него немічні характери? До нас заходила дуже часто, з панею Марко знала ся вже від давна і була навіть єї ученицею, а єї сина т. е. лікаря — звала своїм товаришем. До мене горнула ся мов та пчола до меду, а я любила єї так само щиро. Була вражлива, честолюбива, і дуже музикальна, а з саркастичного настрою не виходила майже ніколи. Мене упевняла, що я характер трагічний з „артистичними зарисами“, і що не сьмію ні за що в сві-

ті „віддавати ся“. А я й не думаю ніколи виходити замуж.

Я віддала ся „приватній філософії“, щоб сказати вже словами доброї Марко, і живу собі спокійно, цілком вдоволена. З товариств, в які ходжу рідко, вертаю майже завжди утомлена і розстроєна. Я молода, чую ся між ровесницями самотною і старшою. Оповідала я раз про те пані Марко і питала в неї, що се таке?

„Ви вирости понад буденьщину і традиціональні погляди“, відповіла она, „а дух ваш мчить ся вперед, тому чуєте ся в їх товаристві самотною. Чим дальша висота, тим і самотнійша, — чи вам се ніколи на думку не приходило? А ви-ж хочете стояти висше. До вас прикладають те саме мірило, що до других пересічних молодих дам, однак ви не мовчіть стілько; виявіть себе самі своєму окруженю, надайте собі самі вартість, не ждїть, щоб єї надавали вам иньші, а може й такі, що не знають ся на вас!“

„Я не маю дару бесіди, пані Марко; ви-ж се знаєте!“

Она сьміяла ся.

„Невже ви не думаете ясно і льогічно?“

„Може й не думаю, не знаю.“

„Але-ж бо я в то не вірю!“

„Мене привчено з дитиньства мовчати, так як і терпіти.“

„Чи відчуваєте тому потребу писаня, що — як кажете — не маєте дару бесіди?“

„Я не знаю“, відповіла я, „однак знаю те, що писане єсть для мене тим, чим воздух і сьвітло.“

А там — була ще одна причина, задля котрої я товариств уникала: пані Марко також єї знає. „Ви полохливий характер“, сказала мені раз, „замкнений мов та нічна цвітка, належите до тих тонко зорганізованих натур, що вже красніють, коли їм лиш на долоню глянути.“

Така вже дивна вдала ся.

Заходжу звичайно в родини урядників, але тоді „прокидуюсь“ майже несвідомо в якусь иньшу людину, доступну їх думкам, а своє „я“, котре відслонюю лиш поодиноким вибраним, заслонюю обережно перед їх цікавостію.

Одного разу привів мене один молодий розгорячений чоловік до того, що я відслонила перед цілим мені зовсім байдужим товариством мою душу аж до „нагоги“. — Лютила ся опісля за те невимовно. — Про характер моїх думок настало незвичайне здивоване, іменно тому, що дишлі новочасностію, і були свої, не визичені. Опісля вела ся мова про нужденне положення нашого народу і лицемірну політику Поляків супроти него і правительства. Я розгорячила ся аж до зворушеня і чула, що мої очі горіли незвичайним огнем. Я ненавиділа Поляків вже віддай вродженою ненавистію і не вміла ніколи оставати ся спокійною, коли говорила про них. Вкінци сказала: „Нехай утискають нас Поляки до скону, нехай видумують на нас пляни і заходи, котрі, що правда, шкодять нам багато, підтинають неодна жите, але яко націю нас затерти — се не вдасть ся їм ніколи! Ми сонна, лінива, вигідна сила, що до терпінь звикла мов вязень до оков, однак подразнена раз до крови і введена в захват, зломить тираньску руку раз на за-

всїгди. Коли тїлько сотня частина мого народу відчуває так, як я, то ми не згинемо! Я перенята его еством мов рослина соняшним сьвітлом, а коли хто так відчуває, то не загибає.“

„Що ви можете, будвши женщиною, вдїяти н. пр. для свого народу?“ обїзвав ся якийсь Румун до мене.

„Що? Коли я буду его горячо любити, признаю ся его членом всюди і у всїм, то зроблю доволї.“

Пїзнїйше сказав він до одної з моїх знакомих: „Она сьвїдома людина, однак що задумує властиво з своєю „любовю до народу“? Видавати яке революційне письмо, яку „бомбу“? І сьміяв ся грубим сьміхом. Другий обїзвав ся: „Она умна, а навіть і хороша, однак я би з нею не женив ся, менї би навіть щось подїбно-го на думку не прийшло. А потому тота якась нервовїсть у неї, що майже відгадує чоловіка: або очи єї — горять вже, заким що оповїсть! Духова напруженїсть при нїї просто замучує чоловіка. Нї, нї, моя жінка не така має бути! Н. пр. не могу собі уявити, щоб она менї подавала рано до лїжка каву, або щоб вийшла против мене з шницельком; а до того ще бїдна... бррр!“

Я сьмію ся з таких „мужїв“ і уникаю їх товариства мов влазливих мух. Я її не „люблю“ нїкого і не клопочу ся нїякими мужчинами; а коли думаю про них, так стоїть між ними Орядин як сьвїтило. Я з ним не сходжу ся нїколи, хоть він і живе тут, однак знаю, що він їде „в гору“. Він працює в одного з найзнатнїйших адвокатів і про него говорять, що він „бистромний і здібний чоловік“. В жіночїм сьвітї уходить за пожадану партию, тим бїльше, що е

гарний і не робить собі з жінок нічого. Проживши тут у пані Марко майже цілий рік, не стрічала я его ніколи, і аж в остатних днях згаданого року зійшли ся ми випадком. Одного разу зайшла я до бібліотеки якогось товариства, щоб там вибрати якусь книжку для пані Марко. Саме в тій хвилі, коли я хотіла вступати в комнату, отворили ся двері з середини і він вийшов. Побачивши мене, змішав ся до переляку; тимчасом я, урадована побаченем его, усміхнула ся; однак він лиш поздоровив і, не промовивши до мене ані слова, відійшов чимскорше. Его переполох і змішане вразили мене так сильно, що я майже забула, чою сюди прийшла. Я не була ему ще байдужною, се помітила я відразу. Так лякати ся можна лиш тих осіб, про котрих думає ся много, а уникає ся їх. Я усміхала ся свавільно при спогаді цілої притичини, оно настроювало мене в першій хвилі весело, так, в першій хвилі; бо опісля думала я вже довго і инакше про него. Ми би ще могли злучити ся, думала я між иньшим, однак злука з ним не була для мене чимсь дуже важним.

Вернувши ся сего таки вечера з прогульки з панею Марко, я кинулась втомлена на софу і обернула ся лицем до стіни. Я аж до утоми надумала ся над ним. Не бачучи его цілий рік, я майже забула его, а тепер віджила нараз ціла минувшість і я почула его вплив. Чи се вплив его вигляду — він змужнів ще більше і змінив ся — чи се вплив тої якоїсь сили, що панувала завжди надо мною, навіть помимо всего опоры з моєї сторони?

„Die Liebe ist ein weites Meer und hat seine Ebbe und Fluth, seine Brandung und Riffe, seine

sturbewegten Wogen und seine glatte und klare Spiegelfläche“ — стояло раз в однім дуже гарнім любовнім листі одного Німця.

*

Небавом по тім подибала я его знов. Я йшла з Оксаною, і пізнала его вже з далека.

„Се гарний мужчина, що он-тут іде, Наталко!“ замітила она.

„Гарний.“

„Він минає що дня по-при наше мешкане, став недавно моїм сусідом. Придивіть ся ему добре, в него є раса.“

Я мовчала, затаївши своє нагле зворушене. Я ніколи не згадувала молодій жінці про свій „роман“ з ним, а тепер не була до того відповідна хвиля. Він надходив чим раз ближше. Я знала его надто добре, щоби не помітити зміни, яка зайшла з ним в тій хвилі, коли минав нас. Его очи розіскрили ся так, що се „щось“, що обгортало его давнійше при мені, заволоділо ним і в сій хвилі! Я могла би собі подумати, що він мене ще завсїгди „любить“, хоч як ми розстали ся... Він поздоровив мене майже упрямо.

„Ви знакомі з ним і не кажете ані слова!“ накинула ся на мене Оксана.

„Се знакомість ще з моєї батьківщини“ відповіла я побіжно.

„Чи ви знаєте его ближше?“

„Знаю.“

„Що-ж се за один?“

„От собі!“

„Его хід характеристичний“ щебетала она.

„Справді,“ обізвалась я. „В него відповідає собі все посполу, его хід, его рухи, его письмо і характер — все однакове.“

• „А серце его?“

„А мене що оно обходить?“

„Ох, які-ж ви прудкі!“ І она розсміяла ся.

А я подумала собі як раз те само, що перед роком, при розстаню, і майже тими самими словами. „Таким люблю его, гордим, і сильним“ — а опісля посумніла...

*

Одного дня, може в три місяці по тій стрічі, пішла я з молодого товаришкою на якусь наборзі уладжену виставу образів. Ми знаходили ся в передостійній комнаті. Молода дівчина задержувала ся довго при кождім образі, а я вертала все наново від одного до другого. В притикаючій останній комнаті чути було, як мужеский голос щось поясняв, а на те відповідав якийсь голос жіночий; сей мужеский здавав ся мені знакомим. Минаючи по-при отворені двері, заглянула я незамітно в комнату і побачила там Орядина. Перелякана метнулась я вперед, однак він побачив мене. Зараз потім почав до когось дуже голосно говорити і сьміяти ся і ніколи, ніколи в житю не забуду я інтонації мови его і характеру его тодішнього сьміху! Одно і друге тикалось мене, мало мене понизити.

Я чула, як спаленіла сильно. Він сьміяв ся так, мовби ему хто дарував мільйони, і заявляв мені тим сьміхом, що не журить ся мною зовсім. Се зранило мене так, що я з досади майже задрожала. Який здавав ся гордий, що пе-

реміг чувство любови, і як ему було з тим енішо, щоби мені дати те відчуті! І я відчула се, як бажав. В мене слух для модуляцій людського голосу незвичайно тонкий, а чути не менше, і тому не обманіло мене ні одно ні друге. Чи він соромив ся своєї любови до мене? Була се ненависть, чи гордість? Яка гордість?

І я терпіла від того аж до знесли.

Коли ловлю себе на тім, що его образ стає перед мою душу, то заявляю собі насмішливо мов якійсь иньшій істоті, що про те все люблю его. Заразом обгортає мене почуте, мов би тепер з сею любовю приступало до мене щось величне і поважне, щось, що лучає ся чоловікови лиш раз в житю... Иньшим разом закидую все і поринаю в праці.

Узрівши его якось раз в місті вже здалека, я забігла скоро в якусь противлежну улицу і втікала нею так скоро, як лиш при людях винадало, щоби не подибатись з ним. Сильно зворушена, відчувала я цілком те саме прикре чувство, що тоді при его сьміху на виставі — гідке чувство покори...

І знов минув довгий одностайний час, минула зима, настає літо. Про Орядина мені майже байдуже. „Відцуралась“ его майже цілком, і жию знов „спокійним“ житем. Нового в нїм не лучалось мені нічого, хиба може те, що в мене одного знаомства більше. Пізнала я сина пані Марко, лікаря; пробував у нас щось шість неділь.

Одного дня прийшов від него лист, в котрім писав, що прибуде. Сам не надїяв ся, що як раз тепер буде мати нагоду побачити свою матір; однак пізнійше відплине може де далеко і подорож та забере багато часу, тому користає із свобідних шістьох неділь і прибуде, щоб оглянути свою батьківщину і дорогу матір.

Утіха пані Марко була невимовна. Не бачила его майже три роки і їй здавало ся, що з его приїздом прибуде все єї минувшє щастє, вернуть гарні дні єї минулих літ, і она аж поздоровіла. „Я ладила ся вже умирати“ говорила своїм знаомим, усміхаючись весело, „а тепер аж поздоровіла.“

Ціла хата готувала ся на его прыняте, му-сіла пристроюватись мов молода для молодого. Все блистіло, сияло в ній, дишіло якоюсь свята-точністю, новостію, якимсь ожиданем. Для не-го призначена комната стала ся осередком думок доброї матери і она була би найрадше прикра-сила єї лиш самим золотом і сріблом. Найкрасші і найдорожші цвѣти мусіли перенести ся до его комнати, а она любуючись їх барвним видом, говорила раз по раз, що він їх любить, любив їх ще малим хлопцем...

Я бояла ся его приїзду.

Відвикши від мужчин, я стала майже не-сьмілива і боязлива і уникала з ними стрічі. Ме-не обгортав неспокій при думці, що прийде ся небавом проживати з чужим незнакомим чолові-ком під одним дахом, стрічати ся з ним по кіль-ка разів денно, сидіти разом при столі, відпові-дати на его питаня. Се було мені дуже не в смак і я зігхала нишком і просила Бога, щоб той час минув як найскорше, і щоб ми знов лиш обі о-стали ся, проживали тим тихим спокійним жи-тем, як доси.

Від часу до часу прокидало ся в мені і чувство зависти. Пані Марко, котра занималась доси лише моєю особою, „любила“ доси найбіль-ше мене, зверне ся цілою істотою (так думала я) до свого того боготвореного сина і я остану ся для неї лиш „товаришкою“, потрібною тільки до услуги.

Я була привикла до того, що з єї окруже-ня була я їй найсимпатичнійша, що своє серце виявляла передо мною і ділила ся найменьшою думкою зо мною. А тепер може змінить ся то. Тепер прибуде він, син того укоханого мужа,

котрого не забула і доси, і ему будуть мусіли всі вступити ся. Я найсамперед! — Так, я відчувала, що з его приїздом зайде зміна і в моім житю, і що в его особі зближає ся до мене якийсь неприятель, і то такий, перед котрим треба буде може поклонити ся. Те, що пані Марко о нїм оповідала і що дишло з его писем до неї, викликувало поважане, і вже на сам спогад, що може й я буду мусіла корити ся ему, ворохобило мое нутро, наповняло якоюсь горестію і упрямоістю. Я не хотіла нікому корити ся, ні, я й не потребувала сего чинити, а супроти него вже зовсім ні!

Коли настав день его приїзду, я ходила зворушена, роздражнюючись чим раз більше преріжними дрібними орудками, що їх на просьбу пані Марко я полагоджувала для него.

Я вже тепер его обслугую, говорила я глумливо до свого серця, а коли приїде, то буду лиш при дверях стояти і ждати на прикази.

Коли надходила година его приїзду, я випросила ся ніби до Оксани і пішла далеко на прохід в поле. — Так (думала я), нехай собі вже тепер приїджає, нехай витають ся до схочу, тішать ся собою посполу. Я бодай не буду при тім і не почую приказів: „Наталіє, веліть подати каву, або веліть подати воду, зачиніть вікно і т. д.“

І пішла. Ходила я і блукала довго, довго по полю. Мучила ся ріжними роздражнюючими думками, ріжними спогадами з минушого і теперішного житя. Думала про Орядина, про его гордість, про те, що не бачила его вже так довго, а хоть і бачила, не поговорила з ним ні слова; думала над тим, що ненавидить мене тепер —

і що я дуже, дуже опущена, осамочена, не маю нікого в світі, хто би займав ся моєю істотою, переймав ся нею наскрізь, як н. пр. бабуня! І я згадала її, а згадавши її, сплакала мимоволі. Так, я блукала сама між людьми, муїла собі сама бути і провідником і оборонцем і всім на кождім кроці. Чи така вже моя доля до віку? Нерозумна я, коли думала якийсь час, що отся жінка, котрою мене Бог мов за всі дотеперішні муки нагородив, любить мене хто знає якою любовю! В неї є прецінь хто иньший, близший серцю як я, чужиниця, товаришка, — хтось, супроти кого она має і обовязки, коли тимчасом я побираю плату за все, що роблю для неї — і она мені нічого не винна... Ні, ні, она не винна мені нічого, єї заплата і презенти перевиснають геть-геть мою працю в єї домі...

Такі і подібні думки дражнили мене мов невидимі демони, доки сонце не ладило ся до заходу, доки до дому не вернула.

Вернувши, хотіла я зайти незамітно до своєї комнати, однак мов на перекір мені сиділа пані Марко з своїм сином на веранді, котру я муїла переходити, щоби дістати ся як найборше до своєї комнати. Несьміливим кроком підходила я до дому. Я знала, що люди на веранді муїли мене вже здалека замітити; я-ж переходила зільник, що пишав ся перед їх очима і не могла остати ся незаміченою.

„Ходіть, Наталіє, ходіть уже раз!“ кликала з нетерпеливою радостію пані Марко, коли я підійшла вже до сходів веранди. „Де ви так довго забарили ся? Я вже туй-туй що не розгнівала ся на вас. За вами посилала до Оксани, бо ви казали мені, що ідете до неї... Ой, з вас

*

великий крутар!⁴ додала ніби серіозно і усміхаючись погрозила пальцем. „Ви певно бояли ся по своєму звичаю стати мені в чім небудь на заваді, н. пр. нині при стрічі з моім дорогим сином. Я вас добре знаю!“

І звертаючись до молодого чоловіка, що сидів біля неї і замовк, побачивши мене, додала: „Се та сама, Іване, що я тобі о ній писала. Она уприємное мені дні, живе зі мною у тій самоті і зносить всі вибаги мої терпеливо. Се она, Наталія Верковичівна!“

Вражена щирими словами пані Марко, я встидала ся своїх передуманих дум і недавно ще почуваної зазвисти. Змішана і грохи заклопотана спинилась я на веранді і майже не знала, в який спосіб обізвати ся. Так-само була я й дуже здивована. Передо мною стояв цілком иньший чоловік, ніж я собі его доси уявляла. Нічого геройского не було в нім, ростом чи не низший від мене, з лица майже негарний, опалений сонцем, темно-русявий, з окулярами перед янями, проникливими очима, котрі спочивали тепер з холодною цікавістю на мені.

„Мило мені пізнати вас“, обізвавсь рівним, звучним голосом „тим більше, що почуваю ся вашим довжником. Мати писала мені багато гарного про вас.“ І з тими словами подав руку, ні, не руку, а два пальці. Я ледви доторкнула ся їх, склонившись майже незамітно, а відтак і віддала ся до своєї кімнати. Стілько було всеї бесіди між нами сьогодні. Коли я, покликана наново панею Марко, прийшла в друге між них на веранду, він оповідав далі щось матери і мов не замічав мене. Тай мав же він що оповідати; він подорожував стілько по світі, пробував що хви-

ля в інших країнах, бачив стільки, тож і міг оповідати мов „з книжки“. Адже задля пізнання світа вступив до маринарки. — Я сиділа недалеко них мовчки, слухала і приглядала ся ему. По нім було видно славянське походжене, хоть здавався мені дуже знімченим. Говорив знаменито німецькою мовою із очевидним замилованем; з его рухів видно було певність, а з его мови широкій світогляд. Мені навинула ся мимоволі замітка Оксани, що він „Европеець“ і що ему цілком байдуже, до якої він нації належить. З его бесіди додумувалась я, що він демократ, хоть з другої сторони пробивавсь в нім якийсь аристократизм, котрий застерігаєсь заздальгідь від всякого спілництва з тим, що звать „плебейскостю“, сторонить від него в думаню і в учинках.

Я прирівняла его до Орядина і він видав ся мені контрастом того-ж. Орядин був з виду гарний, майже пишній, а сей майже поганий. Орядин був інтересній своєю непростійністю, своєю горячою, лиш по части гамованою натурою, а сей своєю тонкістю так в рухах як і в думаню, своєю лагідною певністю.

Від часу до часу задержував ся в бесіді его ясний бистрий взір на мені, мов слова его говорили ся і для мене, але я знала, що они не були і для мене висказані, я відчувала се. Его істота була мені така чужа, така далека всему тому, в чім я жила і чим була наскрізь перенята, що мене обгортало все наново чувство самотности і я мимохить звертала ся в думці до Орядина. Він иньший, стоїть чимось так близько до мене, чимось споріднений зі мною, чомусь так добре, добре знаємий! Чому загнував ся? Яке зло заподіяла ему? Длячого хоче мене пони-

зити? Адже ми одної матери діти, доля наша з малку трохи не однакова! Коли-б він знав, яка я самотня, як жадна́ нераз сильної опори, соромив би ся свого поведеня...

.

Сего вечера чулась я дуже нещасливою. Пані Марко майже не замічала мене, а я старала ся всіми силами не звертати ні єї ні єго уваги на себе. Она ущасливлена поворотом сина, говорила раз по раз, що він „цілий батько“, дивила ся, слідила за ним вогкими очима, гладила єго по лицю, по волосю мов малу дитину, а він, розжалоблений тою любовію і майже засоромлений, цілував вдячно руку, що провадила єго з наймолодших літ і стерегла від зла і горя мов рідна мати.

„Ти мені ніколи не справляв гризоти“, чула я, як до него ніжно говорила, „цілком так, як твій дорогий отець.“ Ти будеш колись так само добрим мужем як він, вірним таким... не правда-ж, мій любий, любий сину?..“

„Що я люблю, люблю вже на віки“ відповів він їй півголосом словами поета Гайне... і ті слова запали мені глибоко в пам'ять. Гарні!

*

Спершу держав ся від мене подалеки, мов би бояв ся з моєї сторони якого нападу на себе, а я горда, несмілива, вражлива, задивила ся на него і поступала собі так само, що аж сьмішно було. На єго питання відповідала коротко і холодно, нагоди остати ся з ним самим хотьби і як коротко уникала трівожно, а коли не могла

від того оберігись, то сиділа вже мовчки, з спущеними віями і не заговорила ніколи перша. „Я не забуваю, що я товаришка!“ говорив ему мій погляд, „не забуваю, не бійтеся! Я до вас не зближуся ані на один крок, ані одною думкою, я не з тих, перед котрими треба аж утікати!“

Чи він розумів мене?

Не знаю.

Пізнійше, т. є. коли минув перший тиждень, став иньшим. Розпочинав сам розмову, оставався радо в моїм товаристві, а деколи задержував майже на силу різними питаннями, коли я не хотіла з ним довго розмовляти. Звичайно розпочинав розмову розпитуванем про жите і привички своєї матери, або про її заняття, опісля переходив на моє заняття, мої замилованя... про те, що мене найбільше занимало, про музику, літературу, про мої знакомства. Розпитуючи про знакомства дивився на мене довгим повним поглядом. Я відповідала коротко, ретельно, мов муїла так відповідати; він мав впрочім дивний і лиш ему властивий спосіб питати. Чинив се так лагідно, так спокійно заразом, мовби то не „товаришка“ стояла перед ним, а якась сполохана, чудна птаха, готова утечи ему зперед очий що хвилі і не вернути ся. „Тому він і лікар“, думала я собі, „привчився з різними людьми різними способами.“

Часом, коли я безмовно і безшелестно вештала ся по хаті, чи спрятуючи що небудь, чи поливаючи квіти, чи переходячи по що небудь через усі комнати, слідив неустанно поглядом за мною. Спершу боялась я тих проникливих цікавих поглядів зпоза окуляр, але з часом

привикла я до них і вони не здавалися мені вже такими острими, тим більше, коли я переконала ся, що він наскрізь лагідна натура.

Одного разу було в нашій городі зайятих більше робітників; копали ставок. Він наглядав за працею сам, вештав ся невтомимо біля них від рана до вечера, оповідаючи їм Бог знає що, пояснюючи та навчаючи їх про ріжні, їм незвісні річи. Довідавшись при тій нагоді, що в одного з них дитина вже від довшого часу слабує, зайшов туди переконатись наочно о всім. Одному з робітників виробив прошене, щоби его старого німичного батька прийняли в дім бідних, а одному виробив місячну запомогу. Сей був уже старий чоловік, походив з значної колись родини, і стеріг завсїгди в лїтї нашого городу. „Прийде ся з старою просто з голоду згинути, коли сили в руках не стане“, говорив доси, „бо жебрати не вчив ся я за молоду тай на старість не потрафлю.“

Ми були би о тїм всім і не знали, коли би старий не оповів нам того, а мати подужавшої дитини не прийшла подякувати за добрий вчинок і грошеву поміч, яку від него дістала. Его не було тоді дома, однак панї Марко обіцяла бідній, що перекаже синові слова подяки... Коли повернув і она все докладно переказала ему, спалахнув, мов би его хто окропом обілляв. „І не мали що згадувати, та се“, відповів. А побачивши припадком і мене, зморщив брови, вхопив капелюх і вийшов знов кудись.

По трьох неділях стали ми вже цілком добрими товаришами. Я навчилася розуміти его лагідне, однак супроти себе майже строге посту-

поване, а він, пізнавши мою вражливу, полохливу вдачу, обходив ся зі мною ніжно, обережно, мов з мотилем.

„Ви бояли ся мене спершу, сторонили від мене“, сказав мені одного разу, коли ми сиділи якось в комнаті,— я при якійсь „терміновій“ роботі для пані Марко, а він з газетою в руках, читаючи що інтереснійше на голос.

„Бояла ся.“

„Чому?“ Єго ясний повний погляд спинив ся вижидаючо на мені.

Я в першій хвилі вагала ся оповісти ему, що мене від него відпихало, але врешті сказала. А то, як мені здавало ся, що він бояв ся мене, немов маловажив за те, що я лиш „товаришка“! Здавав ся мені зарозумілим і надто критично успособленим; я чула ся при нїм пригнобленою, бояла ся і того, що він стілько знав і бачив. (Тут він усміхнув ся весело). Мені неустанно привиджувало ся, що він в глибині свого серця глумить собі з мене і з того, що мені було найсвятїйше.

Він прислухував ся спокійно моїм словам, мов ждав ще дальших і дальших обясень, а врешті сказав так само спокійно, майже байдуже.

„Се правда, я уникав вас дійсно. В мені якась особливша і непоборима антинатія супроти всіх товаришок, гувернанток, учительок і тим подібних істот. Чому, сам не знаю. Може бути, тому, що они нагадують мені тих, що хотять а tout prix стояти „самі“. Я мав часто нагоду стрічати ся з невикінченими еманципантками, а ті так обридли мені з своїм „питанем жіночим і ба-

лаканем про рівноправність, що я їх ніколи не можу стерпіти. Не думайте, додав поважно, що я належу до тих, що молять ся до непросвіченої жєнщини, що їх ідеалом або молода неосвічена наївна дівчина або замужна жінка з величезним білим фартушком і купою ключів при боці. Я знаю, що викликало рух жіночий, так само, що викликало й соціялізм і инші обяви в суспільности. Я знаю, що они і мають право домагати ся того всего, чого власне домагають ся; я переконаний, що они дібють ся колись своїм жадань; лише, бачите, я не можу цілком з тим погодити ся, щоб жінку трактовано лише як людину, як се власне роблять оборонці пола жіночого, а не також як і жінку.

„Так у вас жінка не те саме, що людина-чоловік?“

„Чи словом „чоловік“ називає ся лише мужчину?“

„Ні, однак его жите більше забезпечене ніж жінки.“

„То своєю дорогою; але було би лучше, коли-б із зміною обставин не змінiali і жінки свого характеру, т. е. не змінiali насильно. Я хотів би, щоб обставини змінiali ся задля них, а не они задля обставин, або задля якоїсь „свободи“. В моїх очах жєнщина то щось таке несказано гарне, тонке, як і мужчина в своїм роді. Однак обое тратять на красі, коли одно приймає то, що належить ся другому.“

„Чи жінки змінiaють ся так сильно на вашу думку?“

„Ах, змінiaють ся! Чи ви гадаєте, що з доступом до всяких занять і до всяких наук зроблять ся сильнішими н. пр. в характері?“

„Я думаю, що так!“

„Ну, оно здає ся так, однак чому здрібнів дух у мужчин, хоч ему подають широку науку змалку аж до пізного віку? Чому стає плиткий, поганий, самолюбний, задоволений з себе так, як би осягнув вже найвисший верх досконалости і дальше не потребував сягати? Чому оно так? Чому знамя нашого часу — самолюбство і обезсилене? Чи вам не приходило інколи на думку, що в думаню людські настав застій, що оно потребує якогось сильного порушення, щоби змінило ся, віджило, але не теперішнім плитким, самолюбним житем, лиш якимсь красшим, чистішим і сильнішим! Нинішні часи“ додав по легкій задумі, „пригадують мені морську тишину н. пр. під рівником. Горе кораблеви вітрильному, коли натрапить на таку нещасну пору. Ви мабуть не знаєте, що оно таке: Без подуву вітру жарить сонце огнем незносимим, і розкладає вкупі з кислородом воздушним всі органічні тіла. Вода морська починає гнити, і гидкий жовто-брунатний слиз окружає корабель довкола, як далеко засягне око. Гниль уділює ся мясу, хлібови, солодкій воді і всім харчевим засобам, що корабель везе з собою. Та гниль переносить ся помалу і на людські тіла, і нема на неї ліку на цілім світі. Спочатку міг би сильний вітер зробити сему пагубному процесови кінець, однак пізніше не приносить і він вже пільги.“

„Страшно вмирати такою смертю!“ обізвалась я з співчутем.

„Не правда-ж?“ відповів. „І вихор на морі приносить смерть, але се вже иншого рода погибель. В ній гине чоловік бодай з піднятою

головою, боре ся і за себе і за других, гине хобро, коли тимчасом там в тишині гине мов собака. Нинішні часи подобають в дечім на таку морську тишину, і в них також багато-багато гнилі, їм треба тако-ж сильного зворушення, щоби „подужали.“ Однак щоби повернутись знов до першого питання: ви „боялись“ мене, думали, що я успособлений надто критично, чи не так?“

„Так.“

„Ви може думали, що я маю вироблене яке небудь правило, після котрого суджу все механічно? Я критик, се правда; часами навіть і безмилосердний критик, однак більше над собою, як над другими. Всіх людей не можна брати за одно з'явище, осуджувати без розбору тому, що всі родять ся, їдять, ростуть і вмирають. Ні, у кожного своє „я“ цілком нове, хоть в дечім і подібне до своїх предків, однак, як кажу, задля того не може ще один відповідати за всіх або всі за одного і тому я лагідний в осуді других. Люди для мене дуже, дуже інтересні“ говорив задумчиво далі, „ще більше як природа. Люблю в них вглубляти ся, відгадувати їх, а то, в чім они сильні, в чім оригінальні, в чім гідні погорди, а в чім величні, — але взагалі я для них терпеливий і уважний, тим більше, що я лікар „тілом і душею“ і маю часто нагоду глядіти повним поглядом в глибоку людських душ і бачити причини деяких „чудних“ єї з'явищ. — Чи тепер не будете вже мене бояти ся?“ спитав мене і по єго майже дівочих устах пробіг усьміх.

„Ні.“

„Се мені мило“, відповів з очевидним вдоволенєм, а но якісь хвилині обізвав ся цілком

отверто: „Мати оповідала мені дещо з вашої минувшини і я вас тепер також ліпше розумію!“

При тих его словах я спаленїла і змішала ся. Пані Марко мусїла ему споминати певно й про Орядина, а може навіть після своєї привички і пересадила мої відносини до него. Він спостеріг мое замішанє і занепокоїв ся чогось і сам. Се последнее скрїпило мене в моїм підозріню.

„Вам се немило?“ спитав, дивлячись на мене своїм звичайним слїдячим поглядом. „Она нічого такого не говорила, що кидало би на вас хоть крихітку тїни, противно. Тепер я вас дійсно поважаю. Доказом того нехай вам буде те: Коли-б вам прийшло на думку іти деінде за „товаришку“, я би просто, хоть і не маю до того права, не пустив вас!“

Я усміхнула ся.

„Так що мені робити?“

„Нічо. Жити собі так дальше.“

„Як то, без занятя?“

„Ну, займайтесь тим, до чого у вас найбільше спосібностей!“

„Се було би й мені до вподоби“, відповіла я, ще завсїгди усміхнено, „однак з чого жити?“

„Ах!“ сказав він, немило вражений, і зморщив брови. „Знов отся погана річ!“ А відтак додав, усміхаючись гірко: „Се найголовнїйша причина, що виробляє тепер більше слуг, як людей, що затирає чим раз більше гордість і оригінальність і творить плебейскість!“

*

Гарно, прегарно жие ся, відколи він тут.

Від него віє иньшим духом, свобідним, повним охоти до життя. віри в красшу будучність; я сказала би: і без сонцем...

Не знаю, але коли прислухуюся йому, то мені здаєся, що того, що він говорить, я десь уже раз чула, або знала сама з себе? Мені майже все знайома, що він говорить, так мовби він був мною, лише досконалішим, з більшим довірем до власних сил і з більшою погордою до рабства і немочи.

„Не боюся його більше. Противно, маю навіть до него сліпе довіре, хоч супроти него я не така смілива, як супроти Орядина. Оповідую йому нераз стілько, просто думаю в голос перед ним. А він слухає, слухає.. майже задумаєся, або задивить ся кудись далеко вперед себе і тоді люблю на него дивитися, тоді його очі такі сяючі, я сказала би щасливі! Чи він знає, що вони в него так сяють? — В його товаристві я спокійна і певна, зовсім так, мовби мала пере-свідчене, що мені не станеся ані нічого болючого, ані мене не обидить ніхто. Я і слухаю його, коли він мені що радить, і послух той не має для мене нічого понижаючого. Він належить до тих людей, що ані своїх гадок не накидують нікому, ані не обманюють ніколи. Я помилялася, коли думала спершу, що в него нема національного почуття; противно він чуєся Хорватом „душею і тілом“, але за те його вражає майже немилостиво моя ненависть до Поляків:

„Не лиш я одна ненавиджу їх,“ відповіла я йому, „ми всі Русини не можемо їх любити такою любовію, як н. пр. прочих Славян, вони наші найтяжші вороги.“

„Я розумію, що любити не можете їх, „відповів він,“ але мені здає ся, що така сліпа ненависть то звичайно доказ інтелектуальної немочи. Коли-б Русини стали завтра сильні, то они зараз перестали би ненавидіти Поляків. Не так?“

„Може й так!“ відповіла я. „Але побоююся для них більше ненависти як поважання. Они понижають нас, а сего годі не відчувати!“

„То не давайте ся понижати! Се залежить прецінь цілком від вас. Доведіть їх працею до того, щоб они вас яко своїх ворогів поважали, бо инакше: „Wer sich zum Wurme krümmt, darf nicht klagen, dass er zertreten wird, як каже десь Кант цілком справедливо.“

„То правда“, відповіла я, „але тота правда болить мене“...

.

Ясними погідними днями ходимо на прогульку далеко поза місто, пані Марко, Оксана, я і він. На моє жадане оповідає він про море і его красу, а за те я мушу ему оповідати, коли ідемо в двійці, про своє минуле жите. Одного ясного, дуже гарного дня перед вечером вертали ми знов в двійці, троха віддалені від пані Марко і Оксани, і я оповідала ему на его жадане знов щось з моєї „минувшини“. Врешті сказала усміхаючись: „Вже не знаю що оповідати!“

„Так ви оповіли мені вже все?“ спитав і внялив свої великі очи повно в мене.

„Все.“

„Все?“ спитав ще раз з чудним ірритиском.

Перед моєю душею станув нараз Орядин і я, Бог знає чому, спаленіла. Не підводячи до него очий, відповіламп непевним голосом: „Все, про що можна говорити.“ А він не питав більше; затяв ся і мовчав. Трохи згодом прилучив ся до Оксани і пішов з нею скорим кроком вперед, полишаючи мене і паню Марко далеко за собою. В хаті і при сьвітлі видав ся мені таким, як в перших днях свого приїзду. Повздержливий, недовірчивий, холодний, і унікав мого погляду.

До сьогоднішної днини не знаю, з якої причини змінив ся, але знаю, що мое серце дрожало мов поранене того вечера, і що відходячи до своєї комнати на спочинок, не могла я ему як звичайно подати руки, і уста мої вимовили майже на силу і ледви чутно слова „добра-ніч!“ Він стояв на веранді, прислухуючись приказам пані Марко старому огородникові, і при моім голосі прокинувся мов сполоханий.

„Добра-ніч!“ відповів скоро і в тім его голосі причуло ся мені виразно душевне зворушення і якась ураза.

„Що ему? що ему?“ питала я себе раз по раз, і жаль і гордість стискали мое серце і проганяли сон з очий.

А поранок сего-ж дня який же був гарний, ясний! Який перетканий сьвітлом і заповідаючий препишну красу! Так, рано був веселий, помагав мені стинати рожі, казав, хоть розуміє ся лише жартом, що я цьвіт логосу, а тепер... Ні, ні, для мене не сьвітить сонце, я вже переконала ся об тім сотню разів...

*

Другого і третього дня був знов такий самий, а я стала така, як він мене настроїв, — і між нас немов щось вступило.

Четвертого дня занедужала пані Марко і була дуже роздразнена. Сварила на кухарку, котрої не була би від себе віддалила за ніяку ціну в світі, що зле варить, — на старого огордника, що стежки в саду занедбані, — на сина, що понував її робітників і що сидить вічно в чужині, а она опущена на ласку і неласку наймитів, — а на мене гнівала ся найбільше. Відказувала, що в мене нема серця, а для її особи то ані крихти. Що я на її жаданя байдужна і неуважна; що хоч як їй жаль, але буде мусіла обглянути ся за другою товаришкою. Що в мене нема для неї часу, а на умі все лиш „літературство“ і свої цілі, „Бог знає, які високі цілі“. Що їхаю її на силу в постіль, щоби мала для себе більше часу; що она переконала ся вже о щирости товаришок і була би щаслива, як би Бог забрав уже раз її зі світа і она не завджала нікому, і т. п.

Двері від его комнати стояли широко отворені, і він чув кожде її слово. Сидів на кріслі при бюрку, підперши голову руками і мов би ловив кожний звук. Она не слухала і его просьба та упімнень, щоби втихомирила ся, а на її закід, що сидить „вічно“ в чужині, а она опущена на ласку і неласку других, відповів лагідно, що і тому буде раз кінець, нехай успокоїть ся! Він прецінь не задумував ніколи остати ся на завсїгди при маринарці, она се знає..

Я слухала мовчки її несправедливих докорів, вештаючись безшелестно около неї, як се она любила, коли лежала в постели, а відтак, пооб-

кладавши єї звичайно заживаними ліками, вийшла до своєї комнати, зачиняючи за собою двері, щоби за якийсь час піти в місто задля якихсь неважних, однак недужою упрямо жаданих орудок.

На дворі ляв ся дощ ціле пополудне, а як раз тепер цїдив мов з коновки. Я стояла при вікні, зворушена, понижена, і дивила ся тупо вогкими очима на великі краплі дощу, що били ся о віконні шиби і спливали сумовито в низ. Чувство огірчення і опущеня обгорнуло мене і я мимоволі згадала знов Орядина. — Вже як було так було, однак він не повинен був цуратись мене. Нехай би его хоч товаришем мала, не була така опущена мов собака, а мала перед ким хоч пожалувати ся!... А то і він... о, всі, всі! — зойкнуло нараз болїсно серце, і мов у фізичнім болю притиснула я грізно зморщене чоло до шиби, силуючись здержати слези, що тиснули ся доконче до очий.

В хатї утихло...

Голосне тикане великого стїнного годинника розходило ся по сусїдній комнатї, мов давало такт неустанно голосно падаючому дощеви. В садї зеленїли мов би відновлені кущі і дерева, потрясувані хвилевим немилим вітром, а вузенькими, піском висипаними стежечками лисніла вода. Десь не десь стрїпувала ся захована між листем дерев, найжена, змокла пташина, розглядаючись сумно то в долину то в гору. З ринви цюркотїла одностайним тоном вода і спливала цїлим потїчком на широку стежку коло веранди.

До дверей моєї комнати застукано злегка, і я прокинулась з жахом із своєї тупої задуми.

Се він — блиснула в мені думка, а серце забило ся сильнійше, лиш він, і зворушеним голосом попросила я, вступити.

Се був дійсно він. Був одягнений до виходу.

„Даруйте, що приходжу до вас і перебиваю може в якім занятю, однак я йду в місто і хотів спитати, чи у вас нема також яких орудок; залагодив би їх може при тій нагоді.“ Говорив пів-голосом, мов бояв ся збудити недужу в недалекій комнаті, і по нїм було видно легке змішане, котре хотів так затаїти, що уникав стрінути ся з повним моїм поглядом.

Збентежена его приходом (доси не був ще в моїй комнаті) не знала я в першій хвилі, що відповісти. Але опісля подякувала ему за его ввічливість, і сказала, що в мене є справді діло до міста, але за тим мушу йти сама. Того бажає собі хора, а я би не хотіла в нічїм їй противити ся, тому що тим зворушує ся она, а всяке зворушене шкодить їй сильно.

Впрочім він сам то знає, бо розуміє єї недугу найліпше.

„Она дійсно дуже слаба“ сказав він і, приступаючи ближе до мене, взяв мою руку між свої долоні.

„Ви не гніваєте ся на ню за єї несправедливі слова; правда, що ні?“ спитав.

При тих словах звернув ся повним щирим поглядом до мене і хотів з лица мого вичитати потверджене на свої слова.

„Ні, пане доктор!“ відповіла я, усьміхаючись сумним перелетним усьміхом. „Я дуже терпелива. Впрочім як ви приходите на таку думку?“

*

Він дивився на мене все ще тим самим поглядом.

„Сам це знаю, як“ сказав. „Я властиво прийшов... подякувати вам за ваше добре серце, а не питати про отце. Пізнавши вас, бачу, що ви не спроможні мстити ся на ким небудь. Моя мати справді дуже хоро, далеко більше, чим я думав. Я не надіяв ся, що її недуга так побільшає. Коли би ви хотіли при ній і далі остати ся, — (при тих словах спинили ся его очи допитливо на мені) — то мусіли би приготувати ся до дуже прикрих хвиль і бути як ангел терпеливі. Я не можу до дому часто приїжджати, ви-ж знаєте. Мое занятє не дозволяє мені віддалявати ся зі служби частійше; а коли покину службу цілком, не можу ще тепер навіть певно сказати. Се залежить від двох довгих подорожий, котрі маємо ще відбути, може за рік, два — сам не знаю. Коли-б ви хотіли в неї остати ся помимо всего і дальше, я відїхав би спокійно і був би вам дуже вдячним. Ви одні можете мене заступити. Вас она любить.“

Я стояла оперта спиною до вікна і уникала его погляду.

Він здавав ся мені тепер помимо своєї спокійної і певної бесіди не таким, як звичайно. В его голосі знати було щось нове, незнайоме для мене. Погляд его був проймаючий і дотикав чудно мою душу.

Що се було?

Що напроваджувало его на думку, що я могла би его матір покинути, саме тепер, коли потребувала щирійшої особи? Я-ж їй завдячувала стілько, я-ж при ній немов наново віджила! Чому думав він, що я се вчиню і покину її (і

то через кілька несправедливих слів) на ласку і неласку чужого оточення, або може на ласку тих кількох свояків її мужа, з котрими від багатьох літ зірвала зносини? Чи не прокинуло ся в ній знов вороже чувство супроти „товаришки“ і настроїло так недовірливо? О певно, оно мусїло в ній знов зрости... і тому...

„Не бійте ся, пане доктор; я не опушу вашої матери в недузї“, обізвала ся я. „Вчинила би се лиш тоді, коли би мене відправила сама; але я переконана, що она сего не вдїє. Можете спокійно лишити її на мене і відїзджати спокійно.“

„Дякую вам, дякую вам щиро“ відповів він з якоюсь здержуваною радістю в голосї, і стиснув менї щиро руку. „Я виступлю з маринарки і поверну до неї знову; она сама знає, що ми будемо ще разом жити. Однак поки-що мупу, її ще на якийсь час оставити саму. Тепер не саму...“ докінчив з вдоволенем.

Опісля постояв ще хвилю мовчки і обглянув ся по комнатї.

„Як тут у вас гарно!“ сказав, а побачивши під вікном моє бюрко, приступив до него ближше.

„Тут ви пишете, правда?“

Я усміхнула ся і потакнула мовчки головою.

„Я хотїв би щось з ваших писань читати..., чи не можна би?“

„Нї!“ відповіла я зтиха.

„Але коли будете мати раз щось друковане, то пришлїть і менї!“ просив він. „Для мене буде се дуже інтересне.“ А по малій хвилїні

додав: „Чи ви послали що з ваших праць куди небудь?“

„Ні.“

„Ні? Ну, так я роблю вас уважною; не робіть собі ніколи з того багато, коли вам і відшлють назад рукопись.“

„Се би мене дуже боліло, пане доктор!“

„Я вам вірю. Однак ви мусите бути й на се приготовлені. Впрочім оно має деколи в собі і щось доброго.“

„Чому?“

„Тому, що чоловік вкладає в слідуючу працю подвійну силу.“

„А для мене було би відслане рукописи доказом, що я нездібна до умової праці. Ах, я знаю, мене би се знищило! Коли я що роблю, так роблю се всею душею!“

„Але чому мало би се вас зараз „знищити?“ відпер він. „Не приймуть в однім місці, то приймуть в другім. Приняте якої небудь праці залежить прецінь від її духа, напряду і т. д. Впрочім чи праця літературна становить для вас одиноку ціль вашого життя, коли кажете, що зворот рукописи знищив би вас?“ Він дивив ся на мене проникливо, мов хотів збагнути всі тайни моєї души, і вижидав відновіди.

Я не зношу таких острих допитливих поглядів. Паленню від них, хоч би походили і від байдужих мені людей. В сій хвилі навинув ся мені Бог знає чому, немов навмисне, мов причарований, викликаний его питанням, на силу перед душу — Орадин, і я спустила очи.

„Дійсно одинока ціль вашого життя?“ допитував ся вперто.

З его голосу вдарила тонка іронія, так мов би він не вірив моїм словам, мов би за ними крило ся ще щось иньше, заховуване поки-що в тайні, але таке, що він відгадував. Супротив іронії боролася я ще з дитинства, бо нічо не боліло мене так, не вражало так сильно, як она. Тому на таке его питане я гордо спалахнула. Що він собі думав? Чи може також щось подібне, як багато мужчин, н. пр. що жінка, котра бере ся і за иньшу працю, як за домашню, а головно за перо, хоче тим лише звернути увагу мужчин на себе? Коли-б він так про мене думав... і в мені неначе щось з болю зойкнуло.

„Се дійсно одинока ціль мого життя...“ відповіла я, і глянула ему в очи. Его очи горіли, а на устах грала ще ледви помітна іронічна усмішка.

„Чи ви находите в тім щось гумористичного, пане доктор?“

„О, то ні!“ відповів він поспішно, відвертаючись від мене і беручи за альбум з фотографіями, що лежав на столі перед ним. „Оно видало ся мені лише потрохи чудним.“

„Що я пишу? Се правда, в мене нема відповідної освіти і я пишу, ведена лише самим чутем.“

„Ні, того не хотів я сказати“, закинув він, „але те, що ви ще молоді, і... і повинні властиво життя уживати, а не загребувати ся в книжках та тратити між ними свою молодість. Ви... ви могли би і замуж вийти, могли би і так щасливою бути.“

„Се правда“, відповіла я рівнодушно, „я могла би й так бути щасливою; однак я не

дивлю ся на подруже як на одиноку ціль жєнщини, т. є. не дивлю ся як на головну ціль свого житя.“

„Чому?“ спитав бистро.

„Тому, що она може дуже легко звихнутись, а тимчасом праця — єї не може мені ніхто відобрати. Єї можна хїба не прийняти.“

„А коли-б єї справді не прийнято?“ спитав з поспіхом. „Коли-б єї н. пр. не прийнято, що осталось би вам кромі неї?“

Я глянула на него широко отвореними, майже наполоханими очима, а онїєся водила ними через хвильку поза ним.

„Се не може бути, пане доктор, не може бути!“ відповіла я з якоюсь здержуваною розпуккою.

Він дивив ся на мене зчудований, мов побачив мене такою перший раз в житю. А відтак сказав.

„Я сам не вірю, щоб оно могло так бути і питаю лише так для прикладу, яку мету житя вибрали би ви собі в тїм випадку, коли би вам вашої теперїшної ціли забракло, значить, коли би ваших праць не принимали, а лиш „для себе“ ви писати не хотїли би?“

„Я не знаю, пане доктор! Я дійсно не знаю... тоді я була би дуже нещаслива. Бог знає. щоб тоді було би, як би я не могла працювати по душі.“

„А щастє родинне... чи оно не має у вас жадної вартости?“ питав далї.

„Чому ні? Однак де запорука, що я дістану і єго? Ах, я не хочу з тою думкою і зживати ся, що оно менї також припаде. Я над

тим не хочу ніколи думати. Хто привикне до думки, що ему доля всьміхне ся, той двічі чує ся нещасливим, коли его побе недоля!“

„Се правда!“ відповів він. „Однак чоловік може почасти і передвидіти свою долю. Чи ви не відчуваєте н. пр. зближення того, що зве ся в людськім житю щастем, і буває звичайно метою житя?“

Я задумалась.

„Ні, пане доктор!“ А по хвильці, підчас котрої постать Орядина станула в моїх думках чомусь так ясно, додала я поспішно: „Я не знаю, я справді не знаю. Вирочім чи не можна бути чиеюсь жінкою і любити попри чоловіка і працю або яку небудь штуку: малярство, музику, літературу, — одним словом, любити сьвіт Божий в цілій его величч, з ріжнородними его гарними і чудесними обявами? Чи то не можна?“

Він усьміхнув ся якимсь завистним усьміхом.

„Чи я кажу, що не можна? Я був би гордий, коли-б мав таку жінку. Нехай би любила і малярство, і музику, всі шгуки сьвіта, занимала ся кожною працею, що відповідала би єї істоті, єї смакови, поринала в ній до схочу, до утоми, лише найбільше нехай би любила мене!“

Я усьміхнула ся, хоч він видавав ся мені дуже поважним в тій хвилі.

„Чому ви сьмієте ся? Я би тому того жадав, що я сам любив би єї дуже, дуже щиро!“

„Якже ви се можете знати?“

„О, я се знаю. В мене вже натура така. Що я люблю, люблю вже на віки.“

Я не відповіла, а він обертав скоро картки в альбумі, мов шукав когось там. Нараз задержався при фотографії свояка Муня, котру мені прислав вуйко на Різдвяні сьвята.

„Хто се такий?“ спитав різько.

Я сказала, хто.

„Ваш свояк?“ спитав недовірливо і его очі блиснули. „Він пристойний; але-ж бо він чорнявий!“

„Він справді чорнявий, чи в тім що дивного?“

Він сналенів і ніби погрузився в огляданню сего лица.

„Я шукав фамілійних черт“ оправдував ся півголосом. „Мені здавало ся, що він як ваш брат мусів би бути русявий.“ Опісля запер нетерпеливим рухом альбум, і обглянувшись ще раз по комнаті, кинувши оком на всі дрібні образки і фотографії на стіні, ухопив за капелюх.

„Не хочу вам забирати більше часу,“ сказав, „тим більше, що мусите також іти в місто. Доц устас. Я верну ся сейчас і заступлю вас при матері.“

Попрацав ся і вийшов.

Я слідила за ним очима так довго, доки не зник з виду.

„Що я люблю, люблю вже на віки!“ повторяв раз по раз якийсь голос в мені. І я була о тім переконана. Він остане ся своїй любови вірний...

Але яка она буде? Яка царівна?

Певно Німкinya. Але ні! Він казав раз, що ему славянські жінки ліпше подобають ся...

*

Послідний тиждень его побуту минав страшно скоро. Він став якийсь нервовий, неспокійний. Майже щодня говорив о своїм від'їзді, або: „тепер маю перед собою ще п'ять днів“; опісля знов: „тепер лиш три“ а врешті сказав: „маю ще лиш завтра.“

День перед тим „завтра“ сиділи ми обое в городі, недалеко веранди, і він помагав мені вибирати і завивати насіне з ріжних цвѣтів. Був мовчаливий, а я старала ся его розвеселити, хоть і сама не була в надто яснім настрою.

„Коли будете мати щось з ваших праць друкованого, то пришлете мені се самі — правда?“ обізвавсь врешті.

„Пришлю.“

„А коли заручитесь, то напишете мені се також самі, добре?“

Я не бачила его лица при тих словах, а що жартував звичайно в спокійнім тоні, так я взяла єї слова за жарт і відповіла так само спокійно.

„Добре.“

Він помовчав, а через хвилину сказав:

„Тоді пришлю вам прегарну велику мушлю, котрої шум буде вам пригадувати море.“

„І вас.“

„Мене не потребує вам пригадувати, коли будете вже судженою“, сказав півголосом.

„Однак я хочу.“

„Коли-б я знав, що она пригадувала би вам мене тоді, то розбив би єї поперед всего.“

Я розсміяла ся тихим сьміхом.

„То значить, що я би єї в такім випадку не дістала. Ну, нехай буде й так, але тоді забуду на вас цілком, цілком.“

„Забудьте!“ сказав з якоюсь гордою, однак zarazом і гіркою веселостию. „Я не пригадаю ся вам певно нічим. Від матери не довідаєтесь про мене нічого, бо я попросив би єї не згадувати вам про мене. З знакомими не переписую ся. Часописи не будуть про мене згадувати, бо я ані політик ані літерат. Взагалі я не тішу ся ніякою „славою“ і залежало мені завсїгда на тїм дуже мало, щоби здобути собі „імя“ і розглас. Я старав ся лиш о те, щоби бути щирим дорадником і помічником тим, що звертали ся з довірем до мене, і бути характерним і гідним сином своєї країни. На чім иньшим залежало і залежить мені дуже мало, і тому належу до тих, про котрих не „чути“ дуже багато. Вам прийде ся навіть дуже легко забути на мене.“

„Так само, як і вам на „товаришку“, відказала я, (ніби хотїла его в жартї уколоти) „з котрою аристократ по душі заприянив ся на шість недїль. Але там на мори, на тїм широкім прегарнім, голубім мори, на дні котрого бачить ся знов другий, прекрасний богатий свїт, там забуде він єї цілком.“

Саме в тій хвилї звернув ся він до фіртки, крізь котру входила панї Марко з Оксаною, і не обертаючись до мене сказав зміненним, однак спокійним голосом: „Там не забуде він єї ніколи. Що він любить, любить вже на віки.“

На моїх устах завмер свавільний усміх, а жартовливі слова не повертали більше на них. Я жалувала висказаних слів, відчула нагло глибокий жаль, а zarazом стало мені так, немов би я потонула і тілом і душею в ціле море цвитучих, своїм запахом упоюючих цвїтів...

*

Другого, т. є. послідного дня, не бачила я его перед полуднем майже зовсім. Ходив кудись прашати ся до знайомих і відвідати у послідне своїх кількох пацієнтів, що дістались ему припадком: а коли вернув, складав якісь книжки і річи. Споминав, що від'їде в ночи. По обіді прийшла Оксана і ми пішли всі трое до міста. Она мала в книгарни замовити якісь ноти, а він якусь медичинську часопись.

Я ждала на обоїх на дворі і читала заголовки виставлених книжок. Незабавом вийшов і він і ми проходжували ся попри книгарню. Оксана барила ся довго.

Незадовго по тім рипнули двері від склену.

Ми звернули ся живо до них, думаючи, що се Оксана, однак се був хто иньший.

Се був Орядин. В мені застигла кров.

Він, розуміє ся, бачив і нас. Минаючи попри нас, палкий мов іскра, плохий, іронічний, кинув на нас блискучими очима. Доктора змірив від голови до ніг, а мене поздоровив іронічно, і як мені здавало ся, іно що не вимовив: „Отже висший чоловік найшов ся, гратулюю вам!“

Побачивши его перед собою так несподівано, я спаленїла сильно; потому мов підтята збїдла; а переєвідчене, що доктор се бачить, мішало мене ще гірше. Доктор же бачив дійсно. Впяливши свої проникливі очи в мене, читав і відгадував з мого змішаного лица все, а я, не вмючи панувати над виразом свого лица, стояла перед ним немов виновниця, з спущеними віями...

„Хто се був?“ спитав мене.

„Орядин...“ відповіла я здавленим голосом.

„Орядин? то він?...“ І не питав більше нічого.

Коли я на него пізнійше глянула, видавав ся мені цілком блідим. Дивив ся кудись далеко вперед себе, так мов би я не находила ся коло него, і підкручуючи спокійним рухом вус, гриз спідну губу...

Хутко по тім вийшла і Оксана.

„Ви ждали на мене,“ щебетала она, „а мене показано стілько нових нот! Там був і ваш Орядин, Наталко. Переглядав також ноти на скрипку і фортеян. Він не говорив з вами? Ха-ха!“ сьміяла ся, „дивив ся раз враз, як ви проходились з доктором, а ви, докторе,“ звернулася до него „заінтересували того панка так, що питав книгаря, хто ви такий.“

„Мабуть довідав ся, хто я,“ відповів сей спокійно. „А може я й перешкодив ему побалакати з своєю... знакомою. Ну, нехай вже пропустить; сеї ночі від'їду вже.“

„Сеї ночі, доктор? Ні, завтра рано!“ кликнула Оксана.

Я йшла мовчки між ним і нею і не отворила уст ані на слово. Від него віяло на мене знов немов холодом і я від холоду того неначе вяла. Що стало ся ему так нагло? Чому змінив ся знов на того гордого, неприступного чоловіка, що відпихав мене чимсь від себе, настроював такою своєю істотою так само відпорно і гордо, настроював так до сліз!

„Сеї ночі, Оксано!“ відповів він, рівним спокійним голосом. „Коли раз кінець настав всему, так по що відкладати его і мучити других і себе? Коли від'їду нічним поїздом, мати пере-

спить прощане, і встане завтра сильнійша. Служба буде мати менше заходу, а панна Наталія...“

„А товаришка обійме знов своє звичайне занятє, читанє часописий в голос,“ докінчила я зворушеним філюючим голосом.

Єго погляд промайнув по менї велично і стрітив ся з моїм. В мене було чоло грізно зморщене, а уста усьміхали ся нервовим болїсним усьміхом.

„А панна Наталія“ говорив далї, мов би не чув моїх роздражнених слів, „стане їй опять одинокою підпорою і заступить їй мене. Так обіцяла менї і того держу ся.“

„Так обіцяла я“, повторила я вслїд за ним, а більше їй не говорила.

Він звертав ся всіми своїми словами до Оксани. Просив єї відвідувати матір і т. д., а коли она попросила нас, відпровадити єї до дому, я вимовила ся, що мене панї Марко потребує, і він пішов сам з нею.

Я хотїла остати ся сама, щоб розстроена душа втихомирила ся. Зворушена несподіваним побаченєм з Орядином, не могла я також помирити ся і з міною доктора. Була вражена до глубини душі, неспокійна, невдоволена, а на Оксану розгнївана. Як важила ся она менї казати: „там був і ваш Орядин?“ Ха-ха-ха! мій! Я їй і не оповїдала про свої відносини до него, а она, примховата, кинула те слово, не надумучись довго, ніби жартом; він же думає певно, що Орядин справді мій! Впрочім менї дуже мало залежить на тім, що він собі думає!

.

Вернув саме з заходом сонця до дому.

Ми сиділи з панєю Марко на веранді в двійку і ожидали его, т. е. она ожидала. Я лиш товаришила їй. Мене розболіла голова і на свіжій воздусі було мені лекше.

Коли я его побачила недалеко дому, забило ся в мені серце живійше і я поблїдла.

Сьмішно.

І чому се? Ну, ні, він був мені цілком байдужий, був лише добрим, дуже добрим знакомим. Я навіть не розумію, з якої причини стратила я свою певність, іменно від тої хвилі в городі, в котрій сказав на мій жартовливий закид, що „що він любить, любить вже на віки!“ А що я занепокоїла ся его приходом тепер, се мало в тім свою причину, що він бачив мое заклопотане при стрічі з Орядином!

Мабуть тому й змінив ся він супроти мене. Єго може розлютило, що товаришка его матери має знайомих мужчин і єї душа не звернена лише до тої, що хлїб дає, що в неї суть мрії „романтичні“, що може она має навіть якісь любовні зносини за єї плечима і що помимо звісної обіцянки остати ся і берегти далі хороовиту даму, покине єї якого небудь гарного дня і піде так, як прийшла...

Так, так, се лиш такі здогади могли змінити настрій его душі, мені ще до недавна так щиро прихильної! Панї Марко муєїла ему щось сказати про Орядина і про мене, а може сказала і все, що знала від мене про мене і про него? Звідки брались би в него думки про „заручини“? Він бачив прецінь, яке жите ми ведемо. Що мені діяти? Звиняти ся перед ним?

Ба! з якої причини? Тому, що в мене, як насьміхав ся Орядин, „тонке, вражливе сумліне

мов павутина“, і я не зношу на собі найменшої тїни? Вирочім чи я крєпачка, щоби звиняла ся зі свого поступованя? Ах нї, коли вже раз так про мене думає, коли став холодним, ранить мене, так нехай! Я підйму голову ще више, чим лїпше трафить він в серце. Він помиляє ся. Я вмю горе зносити!

Він ішов через зїльник просто до нас до веранди вільним ходом і поздоровив нас уже зда- лека. Ступаючи сходами в гору, глянув на нас втомленими очима і один однісенький погляд на его лице переконав мене, що в его душі зайшло „якесь сонце“.

„Добрий вечір!“ сказав і знявши капелюх з голови, кинув его таким рухом від себе, мов би був фізично дуже втомленим.

„Добрий вечір, Івасю!“ відказала панї Мар- ко втішно, „а де ти так барив ся? Ходив ще може до кого прощати ся?“

„Нї,“ відповів він. „Відпровадив лиш Оксану до дому, а опісля зайшов ще в міський город на прохід. Мене болить голова...“ Сказавши се при- тягнув близько до матери брісло і сїв напротив мене.

„І тебе болить голова?“

„Чи болить ще кого окрім мене?“ спи- тав він.

„Таже Наталку...“

„Так? може з зворушеня?“ Він перехилив ся до мене і по его тонких устах заграла лиш для мене замїтна злослива усїмїшка.

„У мене з зворушеня, пане доктор“, відпо- віла я спокійно, хоч на дні душі так і скипіло щось відпорне на его іронїю. „Але з чого болить

она у вас?“ Я говорила півголосом і не дивила ся ему в очи.

„О, в мене не дивота“, відповів з уданою веселостію. „В мене, як Німці кажуть, Reise-fieber!“

„Мені так прикро, Івасечку, що ти їдеш нічним, а не аж ранішим поїздом“, вмішала ся пані Марко. „Се виглядає так, як би я тебе виганяла!“

Він усміхнув ся гірким усміхом, відгортаючи повільним рухом волосє з чола.

„Ні, мамо, ви не виганяєте мене.“

„Так що-ж женє тебе від мене?“

„Мене... жаль за... морем.“ А відтак додав: „Ви-ж знаєте, мамо, що я мушу покинути вас!“

„Знаю, знаю, мій сину, однак сим разом ранить мені твій від'їзд серце більше, як зви-чайно.“

„Се болить мене. Однак майте терпеливість. Минє ще якийсь час і я прибуду до вас на завсїгди. Мушу конче побачити ще Індію, а опісля, як доля схоче, заживемо в двійці.“

„Як доля схоче!“ відповіла она гірко.

„І чому би не хотїла? Впрочім“, додав на- шів жартовливо, напів глумливо, „мені вже най-крайнійша пора вертати назад до свого „ реме-сла“. Тут у вас я зніжнів як жінка, змяк; ще якийсь час і ріжна неміч вчіпила би ся мене, за-ким би я се й замітив.“

„А там на мори чуєте ся сильнійші, пане доктор?“ спитала я зтиха.

„О там! Там широко і просторо, там смерть так близько коло чоловіка, що він забуває все проче. Сили і думки его заняті, можуть гуляти

до схочу. Тут мені тісно, а по часті я майже непотрібний.“

„Іване, ти говориш таке при мені?“ обізвала ся з жалем стара дама. — „Чи я в тебе вже нічо не значу?“

„Простіть, мамо! Ви значите у мене дуже багато, однак я належу поки-що там“...

„Але серцем тут; неправда-ж, мій сину?“

„Тут, мамо, тут“ відповів. І похилиючись притиснув її руку до своїх уст.

„Надію ся, що як поверну, то не буду таким нудним, як на пр. нині. Там полишу всю свою неміч, свої хиби, всі свої аристократичні примхи і стану знов вашим сином, та буду лікарем і Хорватом, як мій батько. Ви будете з мене вдоволені, мамо!“

„Я була з тебе все вдоволена, Івасечку; навіть тоді, коли ти був ще малим хлопчиною“...

„Спасибі вам за се, матінко. Возьму з собою ті слова, і буду берегти їх як памятку в своїм серцю. Милійшої споминки не буде в мене“....

Отсі слова, висказані спокійним, однак майже здавленим голосом, стиснули мене немов кліщами за серце, і я з якогось наглого жалю мало що в голос не зойкнула. Піднявшись із свого місця я перейшла хутко попри него в другу комнату, не глянувши на него ні одним поглядом.

Він не дивив ся і на мене. Ох, я се відчула. Я відчула се всіма нервами, і уста мої затяли ся гордо, а серце пугало з жалю. Га! нехай пукне! Чим скорше, тим ліпше!

.....*

О пів до третьої в ночі мав від'їхати.

По вечері сидів ще довго в комнаті пані Марко і обоє говорили дуже багато.

Не знаю, о чім говорили они, бо я мала своє занятя, і не мала охоти оставатись при них. Впрочім у мене на душі було так, що я була би пішла і на кінець світа від людей, а не шукала їх, особливо-ж тих, що ранили мені серце. Справді, він завдав мені такого болю, бо став саме перед від'їздом иньшим. При розлуці повинні і вороги помиряти ся а не... товариші. Правда, я лиш товаришка, а він (як говорила раз Оксана) чоловік з гарним незалежним становищем і з значним маєтком. Однак по що говорив так часто, що „що я люблю, люблю вже на віки?“ По що говорив тоді мені ці слова? Тепер став таким неприступним, гордим, мов би хотів мене привести в останній хвили до пересвідчення, що я в его очах дійсно не що иньше, лиш товаришка его матери, і що тим есьм і для него. Але се ще не все, т. е. я сама не вірю в отсе. Він надто освічений, щоби поступав так, і я відчуваю інстинктивно, що всему причина Орядин. „Орядин — твій товариш, держись его!“ говорить видимо ціла его істота... а той „товариш“ — аж сьмішно! — який уже сердечний; здає ся, взяв би, коли би міг, під ноги! Пролетів коло мене, повний іронії, їдкості, глуму, повний потайного сьміху, а однакож — не без чувства!

Задля того, задля того безумного горячого, несправедливого чувства, задля всіх тих его поривів, примх, люблю его...

Люблю? Ах ні, тепер не знаю вже, чи люблю. Він мені майже обрид. Майже нараз остогид...

Я сиділа в неосвітченім сальоні, притикаючім до кімнати, в котрій находили ся бесіду-ючі, при широко отворенім вікні, що виходило в город, вихилена в низ — і думала. З низу піднімав ся запах цвітучих астер, а в воздуху віщувало щось виразно осінь. Від часу до часу віяв легесенький вітерець, і тоді відзивала ся десь недалеко на аштані еольска арфа. Єї тон здавав ся мені ледво замітним, гармонійним, однак дуже жалісним зойком. Не знаю, чому я собі уявила, що се звучне зітханє шукає чогось, якоєсь пристани, або якого серця, з котрим могло би зілляти ся в одну пісню...

Оно блукало по цілім городі, вітер носив его на своїх крилах — здавало ся, всюди, бо всюди відзивало ся оно. Між деревами і кущами, що зарисовувались темно від стежок, висипаних білим піском, і блукало довго, а врешті добило ся до мети. Мое серце, наповнене смутком, переняло ся его жалем і приняло его в себе... Чи я вмю терпіти? Чи в мене вже з натури наклін до того? Чи се ознака великої душевної немочи, що душа моя хилить ся так до смутку, мов той цвіт лелі до долу?

Не знаю...

Сперши голову в долоні, я прислухувала ся голосови Марка, що доносив ся до мене неясно. „Що я люблю, люблю вже на віки“ прокинулось в мені нараз живо, і глибокий жаль стиснув мое серце, як перше. За кілька годин відіде він і хто знає, чи побачимо ся ще в житю. Наші дороги розходять ся так далеко, а обставини нашого житя такі ріжні!

Що він має поборювати, а що я? Єго доля спочиває на сильних підвалинах і він кермує.

нею після волі, а я кинена у вир життя, мов човен на бистре море, не маю найменшої опори...

Прислухуючись его голосови, відчувала я, як в мені щось філювало. Я була огірчена, приби-та якоюсь тугою-жалем і чула ся обидженою. До того домішало ся чувство зависти, якого я не зазнавала доси. Я знала: саме тепер обнимав він свою матір, цідував знову еї руки (чинив се так ніжно), просив знову, щоби пильнувала свого здоровля, уникала всего, що могло би причинити ся до роздразнення еї нервів і еї наскрізь хорого серця. І я знала докладно, як она ему на се все відповість. Се бачила я вже не раз на власні очи. Ніколи не бачила я таких гарних відносин між мацохою а пасербом, як тут!

Тепер дякувала ему за всі гарні хвилі, що пережила при нїм за цілий час его лобуту; дякувала за те, що журился нею, і що відвідав еї... Що не забував еї і був вдячним за еї любов. Обіщувала все, чого жадав: пильнувати ся і жити для него, бо чує ся „самотним на сьвітї.“

З голосу здавав ся мені таким розжалобленим, перенятим якимсь таким глибоким жалем і сумом, що мене се сильно вразило. Таким не бував він доси: він уникав навіть так званих м'яких хвиль, щоби не виявити, кільки теплого і щирого чувства крило ся в его груди. Мов би встидав ся того... А тепер? Що ему було? Чому приходило ся ему так тяжко покидати матір і рідну сторону, коли говорив ще недавно, що там ему мило?

Відтак настала хвиля прощання. Панї Марко плакала. „Не побачу тебе знов Бог зна як довго, а може й ніколи!“ хлипала з плачем.

Я була сильно зворушена. Я знала, що небавом стану і я перед ним. І дійсно, майже в тій самій хвилі считав він придавленим голосом: „Де она?“

Мене проймило морозом, в серці защеміло щось, задрожало і щось гордого, відпорного прокинулось в нїм та додало мені сили. Заразом відчувала я, як мені відступила вся кров з лиця. Не ожидаючи поклику від него або від панї Марко, отворила я двері їх комнати, що були лиш прихилені, і увійшовши до них, станула недалеко порога.

„Панї Марко обняла була его і в тій поставі застала я їх. Побачивши мене, освободив ся так хутко з рук матери, мов би его зловили на лихим учинку, або мов би соромив ся, що его побачив хто „мягким“. Звернувшись до мене, простяг щиро обі руки, однак лиш на хвилину. В слїдуючій хвилині вже опустив їх.

„Прощаючись з матерю, питав я і про вас“, сказав вимушеним холодним голосом, поправляючи, як мені видїлось, дуже дрожачою рукою окуляри. „Хотїв і вам за все, чим уприємнили ви мені мій побит, хоть може і несвїдомо, подякувати. Гарних прожитих тут хвиль не забуду так скоро: а думками буду нераз — пробувати тут. Що-до вашої обіцянки, не покидати моєї матери, то не хочу напирати на вас, щоб ви повторили мені єї.“ А звертаючись до матери сказав: „Панна Верковичівна (звичайно, коли був в добрім настрою, говорив „Наталїя“) обіцяла мені, мамо, не опускати вас ніколи, хиба тоді, коли-б ви самі віддалили єї від себе. Однак я думаю“...

„Сего я ніколи не вчиню!“ відповіла стара дама жалісно, і зближившись до мене, обняла мене так само щиро, як перед хвилиною его, і поцілувала.

„Я не віддаю її ніколи від себе, хіба тоді, коли її зажадає хтось такий, що не бажав би собі вже жадної розлуки з нею. Чи добре, так, Наталко?“

Я усміхнула ся гірко: „Добре, пані Марко!“

„Видиш, Івасечку, що я вгадала,“ сказала і усміхнула ся якомсь дивно, „а тепер іду приладити тобі звістні папери.“ І відійшла.

„Що оно добре, переконаний і я“, обізвав ся він перший. „Однак я не такий певний, як моя мати, що ви останете ся при ній довго. В життю людськім лучає ся стілько несподіваного, наглого, що краще не числити на ніщо певне. Те, що ми звикли вважати незмінним або лише нашим, виховує ся нам не раз так несподівано з рук, що ледви можна се зрозуміти. Тому — тому, прощаючись з вами, бажаю вам вже тепер як найбільше щастя, бажаю вам „сонця“; будьте переконані, що щиро бажаю!“ І простяг у-дру-ге руку до мене.

Я стояла перед ним, холодна, німа, мов готова до бою, і не рушила ся, коли він подав руку.

„Се гарно, пане доктор, що ви бажаєте товаришці стілько щастя і сонця,“ обізвувалась я, усміхаючись нервово. „Особливо сонця жадна моя душа; бо саме его не мала я ніколи надто в своїм життю, і мабуть не буду й пізнійше мати. Що-до гарних хвиль, то й я не забуду їх ніколи. А повтаряти обіцянку, що не покину вашої

матери, не маю причини. Ви і так не повірили би мені цілком, а я не привикла накидувати ся чим небудь, хоть би се було лиш успокоюючим запевненем, а тепер не вчиню сего вже зовсім."

Він спалахнув і мав уже на устах якісь ostrі слова, однак погамував ся і спитав:

"Що дало вам причину думати, що я не повірю вам цілком?"

"Ви самі дали мені нагоду, прийти на ту думку," відповіла я. "але ви помиляєтесь, пане доктор. І компанйонка вміє бути вірною, а за дізнані добродійства, за щире прихильне серце — вдячною: тим більше така, що чує ся самотною і погорджуваною. Але попри те вміє она бути вірною і собі, і оцінюючи других, вміє цінити і себе. Бували хвилі, в котрих ви обходили ся зі мною як з чоловіком рівним вам душею і думками, обходили ся як із своїм товаришем. Се були для мене соняшні хвилі, і за них дякую вам з щирого серця. Они — я се відчуваю — будуть сияти довго, довго в моїй душі. Надію ся, що се не оскорбить вас, пане доктор. Впрочім — ми розстаємо ся і так."

Я підійшла до него, щоби подати ему руку. Він стояв спертий о стіл, а блідий як смерть.

"Бувайте здорові! Я бажаю вам так само щастя і сонця на будуче, як ви мені"...

"Сонця, сонця"... промовив він глухим голосом і усьміхнув ся якось чудно. При тім вплив свої великі, в тій хвилі незвичайно зворушені очи в мене, мов би хотів мій вид задержати на віки в своїй памяти. "Ви кажете: сонця... оно заходить від нині для мене!"

Я глянула на него широко отвергними очима.

„Заходить?“

„Так, для мене. Для другого оно сходить.“

Я не розуміла его.

„Жаль мені, пане доктор, коли би се було правдою“, сказала я півголосом — і я говорила щиру правду.

Невимовний жаль обгорнув мою душу, і щоб не виявити того перед ним, я спустила погляд в низ і подала з холодним поклоном руку.

„Ще раз... бувайте здорові!“

Він склонив ся так само холодно, формально, але не сказав ані слова. Здавало ся, всяке прощальне слово так і застрягло ему в горлі. Рука его була холодна мов лід, і обняла мою праву мов кліщами.

Я пішла, не обглядаючись, як та сонна, і не знаю, чи мені се приснило ся, чи було дійсністю, а то, що вслід за мною прозвеніло на силу висказане, але майже на просьбу подобаюче, раз мені жартом (?) кинене ним слово: „Цвіт лотосу...“

.

В три години пізнійше від'їхав.

Важкі незабутні три години в моім житю.

Мене мучив глухий жаль за ним, а его бліде, від болю змінене лице стояло неустанно передо мною. Чому переслідувала мене думка, що він був лиш на вид холодним і повздержливим супроти мене? Що в серцю беріг щось иньше, тепле, гарне, і що терпів від чогось,

від якоїсь гордості, або з якихсь Бог знає яких причин.

Підчас тих трьох годин не лягав анї на хвилинку відпочивати. Я-ж лежала без сну і чула, як ходив, неначе міряв неустанно свою комнату. Над чим думав? О пів до третьої над'їхав фійкер. В менї затовкло ся серце і я здержала віддих, щоби чути кожний крок і рух его. Ходив скорше, збирав річи, подавав їм слугі і все тихо, щоб не збудити нікого в домі, а може й мене, бо попри мою комнату мусїли переходити в сїни. Вкінци чула я, як вийшов, як зачинив за собою двері, обкрутив ключ два рази в дверях, і винявши поклав его на одну з шаф, що стояли в передній комнаті. Переходячи попри мої двері, задержав ся на хвилину мов приневолений невидимою силою, щоб за те ошієля віддалити ся двічи скоршим кроком. На сходах веранди, по котрих сходил цїлком звільна, дзуркнула его шабля, а трохи згодом чула я гуркіт повозу, що его відвозив. Коли-ж і гуркіт замовк, чути було тільки глухий одностайний шум дерев в саду...

Крізь шум той розлягав ся від часу до часу зойк еольської арфи.

Я не ворухалась.

Заривши палці в волосе, лежала з болїсно зморщеним чолом, без слїз. Він не оставив менї права, проливати їм за ним...

Майже чотири місяці минули з часу від'їзду доктора Марка, і ми зажили знов давним ладом і колишнім тихим, одностайним життям. Від него прийшов за той час лиш один раз лист з Цари, в котрім писав, що хорував трохи, що відцїливає незадовго до Іспанії, і що має дуже много занятя. Се занятя, писав, дуже ему пожадане, бо на него налягає від часу до часу якась пригноблююча „туга за домом“ і туга за тихими, чистотою і любовю озареними вечерами на батьківщині, а праця розвіває сумні тужливі думки і не допускає его тонути в жалю. Покищо здоровить всіх сердечно і т. д.

Пані Марко стала від его від'їзду дразливішою і попадає часто в якийсь сумний настрій. Каже, що єї мучить деякими хвилями передчуте, що не побачить его вже більше. Посвячую бідній нервовій жінці більше часу, ніж коли перед тим, посвячую ся їй цілковито. Читаю їй годинами в голос, товаришу їй майже неустанно. В кухні пересиджую більше, як треба, щоби страва для неї була цілком після єї смаку і все так,

як она любить. Через все те остає ся мені дуже мало часу, а коли найдуть ся вкінці свободні хвилини, то сама не знаю, до чого брати ся вперед. Чи читати, чи писати, чи веселитись, як каже она иноді, коли догляне яку психічну втому на моім лиці. Я стараю ся, щоб она не добачувала еї ніколи. Она-ж прецінь его мати, а через те для мене так само дорога, як і для него.

Від часу до часу відвідувала нас Оксана і випрошувала мене у пані Марко на „музику“. Тоді проживала я свої найсвобідніші хвилі — і мої думки летіли невпинно далеко на полудне.

По его від'їзді сьвіт для мене немов опустів. В серцю загнуздила ся глибока, пригнетаюча, немов безконечна туга, котру викоренити старалась я всіма силами. Я не хотіла про него думати, не хотіла, щоби чувства мої звертали ся до него, мов той соняшник за сонцем, однак на дармо. Перед моєю уявою спинала ся трохи не що години его істота, з тих гарних соняшних днів, в котрих бував для мене добрим, щирим, бував чимсь більше, як „добрим знаком“. Ставав живо его образ з бистричи, за мною неуставно слідачими очима, прислухуючий ся з усміхом моім оповіданям з рідних сторін...

Я любила его, бо-ж се не могло щось инше бути, що я відчувала для него. Се була очевидно любов, але не така, як колись для Орядина, лише якась спокійна, глибока. Его гарний, лагідний характер яснів тепер ще красіше передо мною, а его майже хороблива любов до чесноти і чистоти полишила на мене такий вплив, що его не зітре мабуть нічо.

Всі его розмови, погляди, всі засади его що-до життя і моралі розбирала я з тою самою точністю, як і ті колись у Орядина, і я мусіла все наново пересвідчувати ся, що він чоловік наскрізь інтелігентний, і чесний, наскрізь аристократ в чувствах і справдішній чоловіколюбець, що як раз про Орядина не могла я з певністю сказати.

Я купила собі пораяні мені ним різні наукові твори і читала їх, вглубляючись у них цілою істотою. Мені здавало ся, що тим стане ся мені его істота ще більше зрозумілою. Він любував ся в стародавній літературі і я перечитувала совістно все, що було мені приступним. Бюст Софокля, котрий уставив власноручно в моїй комнаті, став ся для мене чимсь немов святим. Любив з нової гарної літератури деяких польських писателів, на котрих я доси не звертала більшої уваги, тому що походили з лона нації, котрої я не любила. Своєю інтелігенцією засоромив мої неприязні, майже односторонні почування, навчив мене цінити та бути і супроти ворогів об'єктивною і справедливою. Через него порозуміла я справдешний аристократизм душі, той аристократизм, про котрого рознісувавсь так загадочно, а zarazом так сильно і пориваючо новочасний філософ Ніцше. Навчила ся ясного світогляду, котрий показував мені неодну доси майже зовсім неясну, незамітну для мене річ в новім світлі. Однак попри все те скрипило его ество також мою сильно пригноблену душу і самосвідомість, потрясло наново мою гордостю, і за се я найвдячнійша ему. Згадка на се останнє его діло прошибає душу мою болем, однак я задоволена.

.....

Довгий, довгий час мучилась і упивалась я різними спогадами про его істоту, а врешті і прийшла до ось-якого висновку. Се було глупо, слабосильно, плекати ніжні чувства для чоловіка, котрий, як переконалась я, в останній хвилі відпочнув мене з гордостю від себе. З якої причини, не можу ясно розібрати, відчуваю лиш, що Орядин мусить бути тою причиною. Впрочім мене се обиджає. Орядин гідний бути і его товаришем, і він не потребував за те знакомство, о котрім навіть не знаю, що він думає, відпочати мене від себе. Чинив він се — що правда — хвилями досить загадочним поведінням, більше з жалем, більше з примусу, неначе-б не хотів і тїнею станути в чім на заваді, або задержатись там, де міг би бути злишнім; однак для мене сего доволі, щоби не накидати ся ему і своєю особою. Коли мої знакомства ему немилі, то тим більше немилі і я, що стою сама посеред широкого сьвіта, без станювиска, без маєтку, „компанїонка.“

Орядин лютує на мене, завдає мені з якоїсь пімєти болю, однак він не відвернув би ся від мене в такім випадку. Тому прощай, Марко! Наші натури за однакові, щоби могли з'єднати ся, за однаково горді, вражливі, за однаково замкнені в собі, щоби могли завсїгда порозуміти ся. Не побачимо ся може і так більше в житю і я не пригадаю ся тобі жадною споминкою, жадним словечком — хиба мріями! Так, мріями, коли-б они мали ту силу дати ся тобі відчути. А може відчуєш їх тихими зористими ночами на морі?...

Я-ж займу ся наукою і працею, щоби жите мое набрало змислу і привади, а для других

хоть перелетної вартости і щоб додержати тобі даного слова, що дістанеш колись в руки мої твори.

З Орядином — чи зірву коли знакомство? О ні, він остав ся про те все якоюсь памяткою, сьвятостию, якимсь промінем моєї нонурої однобарвної минувшини, котрого я не забуду ніколи. Крім того він син мого споневіряного народу, в котрого будучність я вірю, котрий стане своїми здібностями на чолі того народу і не здоче его довіря. Він — я се знаю — не дасть мені ніколи причини жалувати моєї щирої прихильности до него, колишньої любови, а теперішньої приязни. Коли-б мені прийшло бороти ся задля его палкої непостійної вдачі і далі, то буду бороти ся. Я люблю борбу: она пригадує мені жите і істноване власних сил. Впрочім чи не приписана она мені вже долею з дитиньства? Чи не говорила і моя дорога бабуня, що я родила ся до терпіня?

Орядин назвав мене „царівною“.

Гарна, прегарна назва; лиш чи гідна я єї, чи була достойна єї хоть в одній хвилі свого мізерного жита?

У тамтого я „цвіт лотосу.“

Коли нагадую собі се слово, проймає мене ягесь щасливе сподіване, прегарне, а заразом уснокоююче передчуте.

Я усміхаю ся сумовитим усміхом. Жите само покаже, що я з того всего...

*

(*Пізкййше*).

Недавно відвідала нас Оксана.

Між иньшим заохочувала іти з нею на якісь відчити, що мали небавом відбутися. Два відчити були призначені „для жінок“. В однім мало говорити про далекосяглість рівноуправлення і еманципації жінок, а в другім про національну економію. Перший мав читати якийсь літерат, другий — Орядин.

Я обіцяла ся піти з нею.

Так провела я чотири інтересні вечери.

Відчит літерата був постунового духа, сильного, прегарного змісту і читаний в одушевляючій тоні: мав однак за слухачів переважно мужчин. Я нарікала безпощадно на байдужність жінок, а моя товаришка сьміяла ся.

„Що хочете?“ успокоювала она мене іронічно, „автор розправи вже жонатий: надіймо ся, що завтрішний відчит буде мати більше слухачок. О скільки знаю, пан Орядин ще свобідний.“

І справді! На відчит Орядина прибуло багато молодих пань і дівчат, а десь не десь виділа ся і старша жєнщина з поважним лицем і строгим поглядом. Він появил ся аж тоді, коли сая була цілковито заповнена, і був дуже спокійний, чи може лиш здавав ся спокійним.

Коли почав читати, уступила менї вся кров з лица. Єго голос робив фізичне вражєне на мене, і я силувала ся опанувати яєсь внутрішнє зворушенє, тим більше що оно сердило мене. Свій відчит випередив оправданєм, длячого тема єго відчиту суха. Однак він не мав на ціли, уряджувати забавний вечер, лише мав цирий замір говорити о зовсім поважній справі для

своїх слухачельок, котрих поважне число ему імпонує. При тім висказав надію, що страховище, яке піднімає ся завжди за спиною жіноцтва, себ то та „вічна жіночість“, стратить з часом свою міць і жінка перестане бути тим „затертим письмом“, яким є тепер і т. д. — Опісля читав розправу, елегантно-коротку. Говорив про основні поняття національної економії, ціль і значіне сеї науки, зійшов на розвій капіталу, а врешті і на розвій нинішного соціалізму. Тим і закінчив відчит. Він читав добре і праця его була ядерна і ясна, однак мені здавало ся, що писана в надто повздержнім тоні. Коли скінчив читати, а оплески синали ся безконечно, промайнув его погляд перелетно по мені. Він замітив мене вже з початку, бо Оксана постарала ся о протекційні крісла. Коли наші погляди стрінули ся, я відчула, як в моїх очах затліло щось, однак я відвернула їх від него. При его поглядах обгортало мене те саме погане чувство, що тоді при сьміху на виставі образів. Чому зневажав мене якимись байдужими, перелетними поглядами? Ми-ж стояли собі про те все духово близько! Відмовивши ему, стати его жінкою, не хотіла я завдати ему тим болю. Ще менше мала я на ціли, корити его як небудь. Я не могла стати ся саме тоді его подругою, — він мабуть і не відчував, як мене та его погорда чи пімста обиджала; бо інакше як могло би щось подібне задовільняти его?... Я відчувала, що в наших неясних відносинах щось уриває ся, що я (не як думала ще недавно цілком противно) була готова зірвати з ним знаомство на віки — а як не те, то хоч не подати ніколи перша руку до поєднаня!

Коли зійшов по відчиті в салю, щоби при-
слухувати ся ще якомусь викладови, поздоровив
мимоходом мене з обиджаючим виглядом на ли-
ци. Я подякувала з уданим байдушним супокоем.

Він усів недалеко мене коло якоїсь стар-
шої, дуже елегантско убраної дами з дочкою і
завів живу розмову. Раз був і засьміяв ся і я
відчула якусь ненависть до того сьміху. Неу-
станно думала я собі: Що-ж він мене обходить?
Марко не такий. Марко за чесний до такого по-
веденя. — А зараз потім инакше думала: Саме
таким подобає ся він мені, саме тепер! — А
опісля знов: Марко відвернув ся від мене...

Неописана гордість піднімала ся в мені,
піднімала ся і силувала ся всі прочі голоси в
моїм нутрі заглушити. Здавало ся, підтримувала
сама одна силу всеї істоти моєї і не допускала
піддавати ся ні жалю ні болю.

.

Підчас повороту заговорила Оксана :

„Відчит пана Орядина заносив надто кон-
серватизмом... Чи ви сего не помітили?“

„Справді так.“

„Чому-ж то так? Він має бути дуже та-
лановитий і освічений, а я не можу такі при-
кмети споїти з поняттями консерватизму. Не
вже-ж він о свою карієру трівожить ся?“

„Такий він не є, Оксано.“

„Так? Чи ви того певні?“

„Цілком певна!“

„А я ні! Я пережила неодне диво.“

„Мені здає ся, що саме задля свого та-
ланту не має причини трівожити ся о карієру.“

*

„Ег! ви берете річ з цілком иньшого боку. Я так не думала. Він працює в адвоката Мілера, а той, мабуть знаєте, перший адвокат тут і чоловік з великим маєтком і впливом. Орядин — як я чула — один з его найулюбленійших конціпієнтів і тішить ся у сего свого принципала, хотяй він Русин а той Поляк, великим довірем. Се все було би гарно, однак Мілер, як всі то аж надто добре знають, консерватист на цілу губу і приневолює своїх молодих помічників вирікати ся або що найменше мовчати про свої переконання і протегує (его протекция сильна!) лиш тих, що держать ся старого закона у всім. Се у него політика, він хоче дістати ся за всяку ціну до ради державної — і ему треба „доброї слави“, щоби правительство его підпирало. Я не хочу казати, що пан Орядин належить також до категорії тих, що добрий гріш ставлять вище своїх пересвідчень, — він видає ся мені за інтелігентним, за характерним до того, — однак на его відчиті буда жінка его принципала з дочкою, і я, знаючи дивацтво старого Мілера, майже переконана, що Орядин — писав свій відчит з увагою і на родину свого принципала“.

„Я повтаряю вам ще раз, Оксано, що він такий не є!“ закинула я.

„А я кажу вам ще раз, що я пережила недавно диво. Борба о істнованє впливає деморалізуючо. Впрочім маємо тільки доказів о силі впливу обставин і на найздібнійших, своїм переконанням найвірнійших, найзавзятійших мужів, що я вже тепер в нічо не вірю! Впрочім, скажіть, душенько, чому говорив, зійшовши на розвій соціалізму, майже з іронією? Ні, на мою думку,

був сей відчит alles Lebens und aller Wärme bar!“

„Ну, він може й не вірить в то, що читав, т. е. не вірить в соціялізм або може не вірив, що его праця справді зацікавила нагромаджених слухателюк. Подколи — він химерний.“

„Ег! що химерний! Скажіть лучше: нудний. Ах, Наталко, коли-б ви знали, як мені обридли такі люди, котрі в нічо не вірять, все знають, все за собою мають, котрі в одній хвилі зо всім готові! Они видають ся мені мов та вода, що з самого стояня перемінює ся остаточно в bagno і трагить свій характер. Такі люди не суть найсильніші яко індивідуальности, Наталко.“

„Перед трьома роками — обізвалася я — казав мені: „Мое полудне тепер.“

„Що-ж він хотів сказати сими загадочними словами?“ спитала она глумливо.

„Се, Оксано, що діняв всего!“

„В ділах? В інтелігенці? В змаганю до висоти?“

„Може і в тім: я не знаю, а може — в чувстві і думці...“

„А тепер хоче, як та стояча вода, перемінити ся в bagno?“

„Оксано, не говоріть так про него!“

Она розсьміяла ся і кликнула: „Ух, яка-ж лінь, правда руска!“

„Ви не знаєте“, обізвалася я в его обороні, „який він житем утомлений!“

„То нехай умирає! Чи чує ся гідним знищення?“

„Може він лиш став такий отяжілий“, відповіла я на-пів іронічно, на-пів задумчиво.

„Ах ви! у вас є завжди щось ідеалізуюче на устах, однак я думаю щось пніше. Він вступає в той вік, в котрім і ум любить супокій. В тім віку попускає ся трохи в одушевленю для інтересів загальних, а замість них кладе ся більше ваги на інтереси особисті.“

„Він не з тих, Оксано!“

„Ви чудні, Наталко; впрочім чи він має щось таке за собою, що було би запорукою і за его характер?“

„Він сам є мені запорукою. Горе нашого народу ему не байдуже. То богата натура, котра вірить і в инші вимоги житя, як...“

„В ідеальні?“ докінчила молода жінка саркастично.

„Ви глумитесь!“ відповіла я дражливо, (я хотіла помимо своїх особистих почувань до него бути в осуді его характеру і здібностей цілком об'єктивною), „але він чоловік такий, що округ него можуть і душі других кристалізувати ся!“

Она звернула свої великі темні очі донитливо на мене.

„Ви говорите цілком так, Наталко, як би ваша душа „кристалізувала ся“ також округ него... Прошу вас... чи він ваш „Бог“?“

Я спаленіла сильно і мої уста здригнули ся гордо.

„Оксано!“

Она подала мені руку: „Nichts für ungut!“ сказала приязно усміхаючись. „Я забула, що вашим „Богом“ то література!“

„Справді так!“

„Се мертвий Бог! Але прошу вас, коли будете писати вашу повість, то опишіть там мужчин з тими прикметами, які тепер у них пе-

ремагають. Се було би дуже інтересно, довідати ся, як душі деяких других істот, котрі н. пр. мріють про „висшого чоловіка“, суть непорочні мов голуби, суть переповнені „незаспокоєною жадобою за чистотою“, одним словом суть ніжні, ідеальні сотворія, — отже в який спосіб душі таких других істот кристалізують ся округ мужчин з прикметами, які нині у них перемагають!“

Я сьміяла ся. „Я се напишу, Оксано, напишу.“

„Коли не помиляю ся, то ви хочете писати з нашої верстви.“

„Так.“

„Тим ліпше. Тут знаходять ся знамениті екземпляри!“

„Може.“

„Чому „може“? Пригадайте собі з ласки своєї вечерок професорів у паньства С. і не забудьте характеристичних прикмет его, як: множество фляшок пива, багато їди, багато цигарового диму, груба ненависть до всего, що „не своє“, і політика. Проміж то зігріті сонливі лица жінок і так звана німецька „Gemüthlichkeit“.

Я мовчала.

„Окрім того не забувайте і своїх тодішних приватних чувств, про котрі говорили ви мені самі по тім вечерку! А тепер, добра ніч вам, Наталко! Завтра відвідаю Madame Stäel (так звала она деколи паню Марко).

Чи она не противорічить собі? думала я. Раз каже, що лише той має вартість, що сконсумував таку а таку силу книжок, а другий раз у неї лише етичний елемент є такий, що робить з чоловіка „висшого чоловіка“. Коли чоловік є

лиш „рівний як лінія“, „прямокутний“, тоді подобає як раз на соняшний промінь, котрий озолочує все, на що лиш упаде...

Марко єї ідеал. Марко безблудний, характерний, всюди і у всім „Марко“ ! Ні, се чисте диво, що она не згадувала мені нині знов про него ! Она завзяла ся на мене пригадувати мені его раз по раз, а тимчасом я тону у всякій праці, щоб про нікого не думати, не піддавати ся жадному впливови і бути духом свобідною, мов орел під ясным небом.

Чому сумніває ся о щирости Орядина, знаючи его лиш з виду ? Я майже погорджую ним, бо зобидив мою гордість, однак вірю про те все в щирість его патріотичних чувств, в его співчуте для людского терпіня, в его пишні здібности, в якусь вроджену інтелігенцію в него і в те, що він вийде на славу своему народови. Ах, він гордий, і та гордість не допустить его ніколи до якого небудь упадку. Она песимістка, нудить сьвітом і мірить все мірилом субективізму.

.

Вернувши до дому застала я на своїм столі лист.

Се були осьвідчини о мою руку і походили від одного вдівця, що бачив мене в житю разів два і не говорив зо мною більше як десять слів. Він був батьком пятох дітий, посідав „дім“ і був „ц. к. урядником“.

Лист дрожав у моїй руці підчас читаня. Опісля зімняла я его в пилку і шпурнула далеко від себе, при чім лихий усміх заграва на моїх устах.

Ніколи не був би женив ся у-друге, як би не був побачив мене!

О, яка-ж іронія долі!

Якесь чувство ненависти і обриди обгорнуло мене нараз супроти всіх мужчин, і ніколи не відчувала я так виразно, як в сій хвилі, які бай-дужі мені всі мужчини. Всі! Се слово говорила я собі майже з поспіхом, щоби в то почуте не вмішало ся якесь иньше понятє. Коли-б они знали, о скільки займає ся ними жінка, що пізнала раз високі ідеї і полюбила їх, соромились би своєї зарозумілости...

Усївши при столі я сперла голову в долоні і задумала ся.

Якась мізерна порожнеча обняла мене. і я відчула, що мое положене в житю дуже глупе і без зміслу. Якже-ж відносили ся до мене люди — от хоть би і знакомі „моєї“ верстви? Інтелігенцією переросла я їх геть-геть далеко, і до них вертати назад духом було мені не можливо; а одним замахом стати їм поруч мене — було їм неможливо. І тому що они (їх була більшість) не могли стати на моїй степені, мусіла я до них знизати ся, иньшими словами: мої обставини змушували мене підлягати їм. Далій і я не була „жінка“ якого там небудь мужчини і не представляла тому жадної „вартости“. А що найважнійше — я не мала жадного маєтку.

Скільки спин гнулось би передо мною, коли-б я мала маєток!

Гроші мають вартість.

Нехай працюю над собою невтомимо до послідного віддиху, перед тим не зігне ся ніяка спина; впрочім — я й не отвирала-б уст на те,

щоби передо мною згинали ся снини. З якоїсь незломимої гордості не вчинила-б я сего...

Нараз обернулась я поза себе і глянула на зімняте письмо.

Чи підняти мені его? Може би показати его Оксані? Придав би ся добре до розвеселення єї, а она й так каже, що не може сьміяти ся веселим сьміхом! Однак де-ж я его бачила, сего урядника? де, де, де? Ага, я знала вже, де! Там, на тім вечерку професорів. Я ледви що вважала тоді на него, приглядаючись всему, і сидуючись надармо угадати „щасте“ тих людей. Чоловіки балакали і пили, доки їх лица не прийняли аж боввануватого вигляду; бавили ся дво-значними дотепами, зиркаючи на своїх жінок і сусідок. Жінки били їх по плечах, усьміхали ся на сі дотепи з зрозумінем, і грозили пальцями. Декотрі з них усьміхали ся на силу і трохи не спали з утоми і нудьги.

А я думала раз по раз: „Се має бути щасте, се має бути щасте! І чого знаходжу ся я тут?“

Коли я вертала до дому, і холодний нічний воздух охолодив мое чоло, то й зникла та оловяність, що була обгорнула мене в товаристві. А коли увійшла у свою тиху, простору комнату, а на бюрку привигало мене сьвітло, коло котрого книжки мої немов усьміхали ся до мене, я відзискала давний настрій. Зітхнувши з цілої груди, дякувала Богу, що я не одна з тих „щасливих“ і не одна з тих „замужних“, котрі, що правда, тішили ся з сеї причини у своїх знайомих більшим поважанем...

Так, отже на тім вечерку бачила я сего чоловіка, що подавав мені нагоду сповняти „обо-

в'язки жінки". Мені прийшло на думку, чи не хотіла може котра з моїх знайомих вчинити „добре діло“ і звести нас до купи. При тій думці покрило ся мое лице краскою і в нутрі моїм скипіло. Дійсно, ся думка не була без підстави. Мені здавало ся, немов я чула виразно слова: „Она бідна дівчина без матери і батька, без маєтку, буде Богу дякувати, що найде підпору, бо який там кінець у таких гувернанток? А він зробить щасте, коли єї дістане. Єго діти за-недбані, без догляду, будуть мати умний провід. Він спокійний добрий чоловік, а она — без претенсій.“

Без претенсій!...

Ціла гордість моєї вражливої аристокра-тичної душі скипіла.

На моїх устах грав через хвилину глумли-вий усміх, а опісля глянула я знов на зімняте письмо; однак підняти єго не підняла...

Тої ночі читала і писала я ген аж поза північ. Від часу до часу виринав в моїй душі образ Марка, пригадували ся єго слова, сердеч-ним голосом вимовлені до мене: „Що я люблю, люблю вже на віки!“ Однак опираючись сильно найменшим споминам про него, відчувала я в душі лиш те, що мене з єго причини боїло; заслонювала ся єго холодним поведенем з по-слідних днів мов талісманом супроти него само-го, а властиво супроти любови до него. Гордість моя, годована тим, міцніла, змагала ся, лягла ча-родійну силу в душу. Так, сеї ночі працювала я з таким одушевленем, як вже давно ні, а ляг-ши на спочинок, уснула здоровим сном.

Рано привітало мене золоте проміне сон-ця, немов бажало настроїти мене на цілий день

соняшно. Встаючи живо, повтаряла я (немов замість молитви) одно горде речене з твору Ніцшого: „Also sprach Zarathustra“, котре Бог знає чому саме в тій хвилі навинуло ся мені на думку: „Was von Weibart ist, was von Knechtsart stammt, und sonderlich der Pöbelmischmasch — das will nur Herr werden alles Menschen-schicksals — o Eckel! Diese Herren überwindet mir, Ihr höheren Menschen, die sind des Übermenschens grösste Gefahr...“

Час минав безповоротно і в моїм житю не змінювалося ніщо. З моєї батьківщини і від свояків діставала я вістий небогато; впрочім я й не тужила за вітками від них. Що-до моїх відносин до пані Марко, то й они майже не змінилися. Она мене все однаково любить, а хоть і впадає частійше в недугу, стає ся через те що раз дразливішою, то я зношу від неї все терпеливо, переконавши ся, що она одна мені справдешна щира дорадниця, підпора в житю, на котрої грудях могла би я виявити отверто всякий біль, і котра, по смерти моєї дорогої незабутної бабуні, опікує ся мною правдиво по материньски. А відтак она-ж єго мати!

Одного разу, коли пролежала більше як тиждень хора, а я, заходячись коло неї, не спала ночами і аж змарніла, сказала до мене сти-скаючи мені руку з слезами в очах: „Я не знаю, Наталко, чи зможу я ще коли небудь віддячити ся вам повно за вашу сердечність і любов, як я сего бажала би і як ви на се за-служили! Але може віддячить ся він вам за

мене. Він вдячний і вірний, ох, вірний як его незабутний батько. Він знає, які ви для мене!“

Я відвернула ся від неї, щоб не дивити ся в її добрі очи. По перше я не могла дивити ся в її лице, коли говорила про него, а по друге в мене не була совість цілком чиста. Чи я була дійсно добра для неї задля її особи, чи радше тому, що она его мати? Правда, я не думаю вже стілько про него як давнійше. Горджу ся тим, що чувство любови не перемогло мене і я лише в найтихійших і найсамотнійших хвилях згадую его. А все-ж таки чи не уронила би хоч одної гіркої слези, коли-б не знала его зовсім, а мусіла зносити прикрости від хоровитої дами лиш тому, що дістаю плату і презенти? Хто знає, хто знає!... Але ні, я обманюю себе сама; я-ж его не люблю, я майже забула его цілком, я займаю ся майже самим Орядином! Лиш коли настане сильний вітер, а дерева в саду зашумлять грізно, пригадають ніби шум моря, тоді стає его постать мов причарована ясно-виразно перед моєю душею і уста его вимовляють сердечним спокійним голосом: „Що я люблю, люблю вже на віки“, — тоді думаю про него. Але се лучає ся рідко і я опираю ся тому. Звертаю ся до Орядина, котрий мене дражнить своїм поведенем і котрого не можу забути, чи радше сказати, не хочу забути! Бо й чому мені его забувати? Я-ж — ха-ха-ха! — его царівна!...

Пані Марко каже, що я змінила ся, стала холодна, замкнена в собі і ще тихійша. Се може й правда. Я майже уникаю людий. Я люблю їх, я і знаходжу ся радо між ними, лише не люблю оставати ся між ними довго, і слухати того, що они вивчили ся колись і від когось на

пам'ять. Я віддала ся тепер цілком писаню одної довшої повісти, котра становить „мою кров і нерви“. Она — я се відчуваю — буде пронизана всім світлом мого ества. В ню увійде все сонце моєї душі, вся здавлена веселість моєї істоти, вся будучність єї. Хочу поринати у праці тій, купати ся в ній і лити з неї, мов з тої золотої чаші, щасте та цілковите задоволене. Так, в ній хочу розцвісти ся, мов та рожа...

*

(Знов пізнійше).

Одного разу спитала мене пані Марко :

„Як би ви жили, Наталко, коли би я вмерла?“

Се питане вразило мене неміло і я глянула неспокійно на неї. Она підупадала чим раз більше на силах, лежала нераз цілими днями на софі, і хоть запевняла мене, що се в неї лише така втома, то все-ж таки я гризла ся сильно і звертала всю свою увагу на неї.

„Ну якже-ж? Чого-ж дивите ся на мене, замість відповісти мені?“ ніби жартувала.

„Не думаю ніколи над чимсь подібним, дорога пані!“ відповіла я на вид спокійно. „Не знаю, чому вам приходить щось подібне на думку!“

„Але коли я хочу знати, як би ви опісля зажили? Чи вам тяжко о відповідь на се? Скажіть, дорога дитино, чи ви вернули би знов до своїх?“

Я закрила мимоволі лице руками: „О Боже милий! я не знаю, я нічого, нічого не знаю!“ сказала півголосом.

„А я рада би ваші думки знати! Чи вам тут справді мило і любо у мене?“

„О, дорога пані!“ Більше не могла я сказати. Приневолена якимсь наглим жалем ухопила я її схуділу руку і поцілувала її. Она притиснула мене мовчки до себе і я чула, що она була так само розжалоблена як я.

„Отже вам любо і мило у мене,“ говорила далі, вкладаючи на силу спокій у свій голос. „Се мене успокоює. Мені здавало ся все, що ви вернули би прямисько до свояків“.

„Я старалась би всіми силами жити в такий самий спосіб, як тут. Чого би вертала назад туди? Для мене нема там вже більше місця!“

„Спасибіг тобі за се, дитино! Але знаєш... знаєш, що мені нераз здає ся?“

„Що?“

„Що ти покинеш все, всі твої вироблені засади, всю твою улюблену працю, і... і підеш якого небудь гарного дня тою звичайною широко-утовченою дорогою буденьщини.“

Я дивила ся на ню довгим, повним, оживаючим поглядом.

„І що-ж?“ спитала я.

„І стратиш те, що я і иньші полюбили в тебе, і що мене поєднало знов в останніх роках з людьми і житем.“

„Щож се таке у мене?“

„Се те, чого буденні люди не мають. Чисте, невижичене, вроджене світло душевне, що позолочує все, на що лиш упаде.“

„О, дорога пані!“

„Так, Наталонько! Мене переслідує думка, що коли останете ся самі самісенкі в житю, то се жите, грубе, жорстоке, переробить вас; вплине на вас може так, що у вас прокине ся пригноблена натура і ви зажите цілком иньшим

житем! Се не було би щось неприродне, Наталко; ні, ви молоді і гарні, ах, ви пишні як екзотична квітка, і самотність не видасться вам завжди такою як тепер... Однак я вмерла би з жалю за вами у-друге і на тамтім світі!"

"Чому думаєте ви так про мене, пані Марко?" спитала я з щирим смутним докором. "Чи ви не пізнали ся на мені ще доволі?"

"Знаю, знаю", відповіла она поспішно; "однак я спостерігла, що ви у своїх нестерезених і найсамотнійших хвилях такі неспокійні, а властиво так якоесь настроєні, мов би були наскрізь незадоволені, або чули ся у мене нещасливі! Що з вами? скажіть отверто!"

Я усміхнула ся сумно.

"У вас я нещаслива, дорога пані? Ні, у вас відчула я і побачила щастє. Се в мене щось иньше. Я чую ся нераз такою самотною, опущеною!"

"Ох, отже так оно й є, як я собі думала!" перебила она мене майже болісно...

"Справді чую ся самотною, але не так як ви може думаєте, лише цілком инакше. Послїдними часами загніздила ся в моїй голові думка, що я справді не маю т. зв. "зміслу для дійсности", як мене переконували раз о тїм в житю ще давнїйше. Що стою з всїм тим, чим душа моя переповнена, сама! Бо чи-ж се здорово заєдно думати, що не одно могло би инакше бути, красше і достойнїйше? Сєго я не думаю про своє власне жите, лише про жите загалу. Думки других людий такі задоволені, кружать від якого небудь часу вже завжди лиш в однім означенім крузі, взявши собі за цїль житя виключно особисті інтереси; а мої летять дальше,

бажають Бог знає чого, очікують чогось, передчувають щось, а опісля плачуть. Се те в мене, дорога пані, що я чую ся самотна. А що до „нещасливости“ то будьте спокійні. В моім життю так мало „подій“, що... що я не можу чути ся „нещасливою“. І при тих словах я розсміяла ся тихим сьміхом.

Она поглянула на мене і я відчула, що мій сьміх не вдоволяв єї.

„Чи хочете тим сказати, що ви не замужні?“ спитала.

„Так: але чи лиш подруже має ту силу ущасливити чоловіка? Мені здає ся, що се залежить цілком від его успособленя, від его склонностей, від поглядів на жите...“

„Чи ви говорили іронічно про події свого життя?“ спитала знов.

„Так, і ні. В моім життю мало подій, а однакж скілько відчула я, скілько передумала! Але все те не має жадної вартости супроти того, що я невіддана!“

„Тепер ви колючі, Наталко!“

„Може, пані Марко. Моя історія се не то, що я пережила, лише то, що я передумала головою і серцем. Але небавом вступлю у вік такий, в котрім дівчат називають уже „старими“. Тоді стану зовсім неінтересна для нікого; тоді скінчить ся моя історія.“

„Ви уявляєте собі щось непотрібне і гризете ся опісля.“

„Ні, я не грижу ся, я навіть сьмію ся з того; але я пересвідчена, що й тут сьмію ся лиш я сама. Впрочім я не можу собі уявити, як то можна бути старим.“ А по якійсь хвилині

сказала: „Пані Марко, я ніколи не стану старою панною...“

„Ви думаете вийти за муж?“ спитала мене майже з переляком...

„Чи думую над тим?“ повторила я згорда. „Ні, пані Марко, я не думую цілком над тим! Я не знаю, але нераз мені так чудно-чудно, так мов би я справді родила ся лиш на те, щоби терпіти, або щоби пробувати до послідного віддиху свою силу в борбі.“ Опісля говорила я мимоволі понуро: „Я навчена з дитинства не ожидати щастя, хоч маю то переконане, що як раз я здібна відчути те, що називає ся щастем. Силую ся зрікати ся краси життя, яєних барв мов та черниця. Учю ся привикати до того, що в моім житю не засияє сонце цілим богатством свого сьвітла. Від смерти бабуні була я полишена собі сама і остану ся нею і дальше. Впрочім се не болить мене; бо чи то соромно стояти о власних силах? А що-до слів, що не остану ся „старою панною“, то я хотіла ними те сказати, що хоч і остану ся незамужною, не остану ся проте сьмішною особою, т. є. не прилучу ся до тих, що любують ся в дивоглядних строях і котиках або псах.“

„Але-ж бо ви не можете знати, чи ви останетесь дійсно незамужною, Наталко“, забинула она якось нетерпеливо.

„Сего я дійсно не можу певно знати і мені се навіть байдуже, пані Марко“, додала я з якоюсь наглою, майже палкою гордовитостию, „я дуже горда в тій справі. Я могла би вмерти з жалю, коли-б мене той, котрого би я любила, покинув, але ніколи, ніколи в сьвітї не здержувала би его при собі, коли-б хотїв мене покинути.“

*

Лучше вмирати, ніж корити ся, ніж просити милостині!... Ах, ті милостині!“ Она поглянула на мене з переляком, а я говорила з горячими очима далше. „Так, ті ненавистні милостині. Они затроїли мені душу і я ненавиджу їх! Їх і все, що пригадує хоч здалека ту погань!“

Она усміхнула ся, як мені виділо ся, з примусом, і обізвала ся лагідно: „Я годжу ся з вами, Наталочко; се дійсно погань. Але о скільки я вас знаю, то мені здає ся, що вам не грозить подібна небезпечність. Ви належите до тих, що їх не покидає ся. Я навіть переконана, що ви вийдете замуж і навіть так, як заслугуєте.“

Я не відповіла нічого, і лиш здвинула плечима, а тимчасом по моїх устах пролетів гіркий, ледво замітний усміх. Перед моєю душею промайнув Марко а з ним — Орядин. Вже як і боліло мене поведене Марка, але все-ж не так як Орядина. Над ним думала, застановляла ся я так часто послідними часами (мабуть тому, що бачила его частійше), що Марко майже щезав з моєї пам'яті, а в сій хвилі прокинув ся у мене супроти Орядина якийсь аж шалений жаль.

„Так, Наталко, так!“ говорила далі стара дама; „ви не потребуєте присягати ся, що останете ся незамужною.“

„Я не бажаю нічого так, як того, щоб могла працювати після своєї влодоби — ви-ж знаєте, дорога пані, — щоб могла писати, і щоб оно здало ся на що. Тоді була би я також щасливою!“

„А подруже, моя дитино, чи оно у вас не має вартости?“ считала мов би невдоволена моїми словами.

„Я не маю нічого проти подружжя, хоч оно не є в основі нічим гарним, ані величним, особливо тоді, коли люди своїм характером до него не спосібні. Але правда і те“, додала я, мов по легкій задумі, „що оно й гарне, коли люди не споганюють его...“

„Правда, правда, Наталко!“ обізвала ся стара дама живо. „Між ніким не можуть бути такі красні відносини, як між чоловіком і жінкою. Се вам кажу з досвіду, бо я пережила неоднo. Дівчина любить матір і батька надо все; однак чому опускає їх rado, коли прийде ся їти хоч би й на конець світа за товаришем, що его серце вибрало? Бо она знає, що він заступить їй родичів і все те, з чим зросла ся душею. О Наталочко!“ додала з сумною сердечністю, „коли має ся за мужа доброго і ніжного чоловіка, а чоловік той zarazом товариш нашої душі, тоді не можна від долі жадати більшого скарбу. Ні, нехай говорять і філософують собі мужчини і жєнщини як хочуть, але так як чоловікови не заступить нічо любови жінки, так і жінці любови чоловіка, вірте мені! Була би велика шкода, коли-б ви не могли віддати ся або не хотіли!“

Я сиділа мовчки з очима зверненими кудись в далечину. Не звертаючи голови до неї, спитала я протяжно: „Може, але чому приходиться вам се на думку?“

„Вас яко людини було би шкода.“

„Так“, докінчила я майже з поспіхом. „Кожда людина повинна свою силу і красу схіснувати; не мати надармо серця в грудях—не так?“

Она потакнула мовчки головою: „Хто не живе в двійку, той не живе ніколи правдивим життям,“ сказала.

Я не відповіла зараз, аж пізнійше спитала:

„Коли жие ся правдивим житем, панї Марко?“ І не вижидаючи відповіді, говорила дальше: „Чи тоді, коли богато терпить ся? Чи коли богато відчуває ся? Чи може тоді, коли жиеся невгамовано після своїх лихих і добрих склонностей? Бо-ж серце годить ся так тяжко, ох, так тяжко з розумом, дорога панї!“

Она притакнула знов мовчки, як перше, головою і зітхнула. Я підняла голову до неї. Наші погляди стрінули ся. Она дивила ся на мене великими, вогкими, смутними очима, а разом так, мов би єї думки помимо всієї бесіди пробували десь далеко-далеко...

„Наталко, ви вірна натура, правда?“ спитала нараз.

Я видивила ся на неї здивовано: „Чому, панї Марко?“

„Відповідajte менї на моє питанє!“

„Вірна, однак...“

„Ах, нічо „однак“. Я не хочу нічого більше знати!“ І з тими словами вийшла. Зчудована, перенята дивним чутєм, осталась я на місци і заслонила лице руками.

І знов пересунув ся попри мою душу Марко а за ним Орядин...

*

(В рік по від'їзді Марка.)

Так, на тім мусить щось бути правдивого, на тім, що Орядин казав, що в мене нема зміслу для дійсности. Я тужу за богато. За чим? ба! хіба се можна розібрати? Се слабість чув-

ства, вроджена недуга, що відзиває ся і більшає з віком. „Туга за красою“ казав він і сьміяв ся. Ах, він ще й тепер сьміє ся, але він не знає, що відгомін его сьміху будить в моїй душі.

Я найщасливійша, коли пишу, коли потону цілою душею в иньшій сьвітї. Се богатий, барвний сьвіт, повний гармонїї, повний якоїсь неказаної ніжности, або здержаної радости, бутної благородної утіхи. Так жию я мов би двоюким житем. Там на час, а на час тут.

Нераз, звичайно по ріжнородній утомляючій праці, чую ся щасливою. Але се не триває довго. Одно тяжке зітхнене панї Марко, одно притиснене єї руки до серця, розвіє то почуте вдоволення чи там „щасливости“, і я немов прокину ся з солодкого сну. „Она слаба!“ прошибне мене блискавкою думка, мов острый ніж і я немов вяну. На мою душу мов спадає заслона з чорної крєпи і закриває. всю ясність, що в нїй пробиває ся.

Она хора і підупадає з дня на день на силах, але вмовляє в мене і в себе, що се перейде. Дай Боже, але чого-ж так змарніла і пожовкла? А мене чому просто гонить за якимись „розривками, на котрі має право лиш молодїж“? Перше сего не бувало в неї ніколи, а тепер немов хоче нагородити менї всі нею заподїяні і найдрібнїйші прикрости. Бідна! не знає, яке прикре почуте викликує тим у менї; але роблю єї волю, щоб їй справити приемність, а собі щоб не придбати на будучність грижї совісти. Єї воля, єї дорога воля нехай буде моя воля!...

З усіх знакомих наших відвідує нас найчастїйше Оксана. Єї намовляє панї Марко витя-

гати мене на „світ Божий“. Часом удає ся їй се, але частійше остає ся у нас. Она пробуває радо у нас, каже, що дух нашого дому впливає на ню успокоюючо і настрює її поважно-велично.

„Скоро лиш увійду до вас“, говорить мені, „у ваші високі тихі комнати, пристроєні в отсі старосвітські меблі, де високі фотелі стоять немов на сторожі пануючого тут давнього доброго тону, обнимає мене зараз почуте спокою і певности. А до того поважна стать панї Марко, одягнена в чорний шовк, котрого шелест дуже люблю, і ви з вашим безшелестним, ніби плавким ходом, меланхолійно похиленою головою і задуманими очима, те не знаю, чи я та сама, що перше, і майже сумніваю ся, чи на світі між людьми панує лож і неправда; противно думаю, що сама краса, любов і мир! Так тут у вас!“

А я усміхаю ся і стискаю їй щиро руку. І я її люблю. З всіма її дрібними хибамі, з її тонкою ненавистю до всего, що грубе, без чувства і що — немюзикальне.

Про мої колишні відносини до Орядина знає вже і займає ся нами обоїма з великим інтересом. Коли говорю про него, то просто не з моїх уст слова, а очима дивить ся так, мов би і ними слухала, щоб не опустити жадного мого слівця, або не втратити на хвилину виразу мого лица. Мені аж нераз чудно, що она тим так займає ся. Я-ж не роблю з-того, що інтересую ся ним, якоїсь дуже важної події, — ох, зовсім ні! Думаю про него тому, бо скучно, бо хочу жити якимсь теплим житєм, думаю, як би з пімсти, що Марко згордїв і в остатній хвилі пробив моє серце як ножем...

Коли бачимо ся з Орядином в театрі, на концертах або иньших публичних місцях, тоді зачаюємо ся на себе посподу. Зелектризовані, майже перелякані в хвилі стрічі, відчуваємо майже в тій самій хвилі потребу завдати одно другому біль. Я узброюю ся у всю гордість, яку маю до розпорядимости, щоб дати ему відчуті, що я о любов і співчуте не благаю; він же хоче мені доказати, що не робить собі з мене нічого, що потішив ся уже давно по моїй втраті.

Его невідмінний спокій виводить мене з рівноваги, а раз занепокоена трачу звичайний настрій. Силую ся не думати над ним і — думаю про него майже неустанно.

До чого у него сей уданий, аж в зарозуміість переходячий спокій? питаю себе. Чи він соромить ся любови, як якого лиха? Чи він мовчить з упрямости? Коли би між нами мало прийти до якого поеднання, то я не вчинила би ніколи першого кроку. Колись думала я инакше, але тепер переконую ся о неможливости такого вчинку. В мені щось уперте — аристократичне, що має надо мною неограничену власть, і я корю ся тій власти. В цілости мої почутя до него якісь дивні. В деяких хвилях пересьвідчена я, що могла би й не займатися ним, коли-б постановила собі то твердо. Але з якої причини постановляти собі таке?

Одного разу чула я щось з его приватного життя, що кидало дуже погане світло на его совість і звичай. Сего не надіяла ся я ніколи від него і оно дало мені нагоду заглянути в его душу і спосіб думаня. Тим всім гризла ся я аж до фізичної утоми, однак не могла его брати в оборону супроти голосів, що его танили. З другої

сторони я тішила ся его ростом і відчувала якесь вдоволене. Чи не була се по часті і моя заслуга, що він покинув свій плян загребувати ся десь на селі і жити „лиш для себе“? А так коли стане независимим, то повстане (як говорив мені ще перший раз) проти того, що ему видасть ся найтяжшим лихом нашого народа, і буде боронити прав его. Правда, зовсім безінтересно не поступала я собі тоді. Я не могла в ті часи стати его жінкою, але коли-б я була перемогла себе і дала слово? Так поступає собі неодна, особливо ті, що живуть в зависимих обставинах, але я не хотіла йти тою дорогою, она видала ся мені негідною мене і его. А тепер, коли він справді йде в гору, ворогує на мене, що я не хотіла ему подати руки до буденного щастя. Чи щаслива я може? І що-ж, коли-б ми були й побрали ся? Були би певно тяжко працювали, були би певно отупіли потрохи, збайдужніли, — а так нема в моім житю лиш жадного „закінчення“, і „історії“. Я й бою ся якого там „закінчення“: мені здає ся, що коли-б оно настало, зачинились би мені двері до всіх сфер думаня на завсїгди; ні, у мене неприхильна натура до того.

Тоді, коли я его любила цілим жаром першої любови, була би може й полагодила якось свої відносини, а тепер от що виросло з непорозуміння і фалшивої честилюбивости! Ні, де вже раз любов панує, нема місця для думок; а де думки беруть верх, блідне она нечаяно і завмирає.

Перший раз ми не думали багато над своїми істотами.

І я усміхнула ся згадавши ті часи. Ах, та любов! скільки то терпіло ся, скільки пролило ся гірких сліз, передумало ся мрій, а однак щастя і краси тих хвиль не відчувала я тоді, а тепер відчуваю лиш мелянхолію всякої скінченности...

ХІІ.

Отсе, що я нині з кровавою розпуккою нишу, правда.

Недуга пані Марко змогла ся так дуже, що передвиджую вже ясно єї убійчі наслідки. Для неї нема вже виходу. Ходжу мов строена, мов той туман і дивлю ся довгими-довгими хвилями бездушно вперед себе. А она бідна... ох, я не можу на неї дивити ся! — Боре ся всіми силами, щоби перемогти свого ворога, остати ся ще при житю; ще хоч так довго, щоб его побачити, бодай раз, поблагословити послідний раз! Він знає, що она хора і обіцяв, коли-б се єму вдало ся, прибути на кілька днів.

Она від чотирьох неділь не покидає постелі цілком, а страви ледви дотикає ся.

Я не розбираю ясно, що зо мною, і не думаю над своєю будучністю. Знаю лише то одно, що трачу свою останну підпору, заступницю матери моєї і що підо мною провалює ся ґрунт.

Мені судило ся тиняти ся від стріхи до стріхи, переживати різні унокореня, єї гидкі чув-

ства, негідні чоловіка, котрі ненавиділа я з дитинства, поборювала всіма силами надармо...

Се немов би справджував ся якийсь проклін, що всі, котрих я люблю, опускають мене.

Збудивши ся сеї ночі, кинула ся я до її постелі, а она виглядала так як ті, що вибирають ся вже на тамтой сьвіт. Лежала мов мертва, біла, ледви дихала. Мене проняв холод і я мимоволі подумала: „Тепер наступила ся хвиля“. Опісля схиливши ся над нею, доторкнула ся я ніжно її чола. По недовгим часі отворила она очи і дивила ся через хвилю майже бездушно вперед себе.

„Ви спали, пані Марко?“ питала я з уда-ним супокоем, хоч серце стискало ся в мені з неказаного жалю.

„Спала. Чому ти мене збудила?“

„Хотіла подати лікарство...“

„Я дуже ослабла, Наталко.“

„Тепер стане вам лекше; возьміть ще сих кронлів, то не буду вас більше будити.“

„Але чому я так дуже ослабла?“ спитала і звернула на мене свої великі, запавші очи.

„Недуга втомила вас, дорога пані, але вже завтра стане вам лекше.“

„Ой лекше!“ прошептала ледви чутно; а опісля, по малій хвилині, взяла з трудом мою руку і притиснула її до уст. „Ти добра“, сказала і замовкла. Здавало ся, що якась зворушене душить її...

„І мені жаль, що ніхто не знає, що ти така... Ой, сирото ти моя, сирото бідна!“

Она говорила з напругою тихим голосом, а я плакала тихо, закусивши зуби.

„Сьвітло еси ти, однак не фальшиве, вижичене — ні, правдиве! Наталко, приклич мені завтра сьвященника... я вірю в Бога. Ти чуєш?“

„Чую, дорога пані.“

„Я вірю в Бога...“

По малій хвилині мовчання зітхнула тяжко і прошептала. „А его нема; нема і нема... і вже его не побачу. Наталко?“

„Чую, дорога пані.“

„Він писав, що приїде?“

„Писав; і він приїде! Може завтра, може позавтра.“

Она зітхнула знов тяжко, і не випускаючи своєї руки із своєї, здавало ся, знов засипляла, однак не заснула. Говорила ще хвилями. Я слухала, не перебиваючи її. Раз сказала цілком шепотом: „Ти хотів, щоб я мовчала, і я мовчала. Она нічого не знає.“

Она говорила очевидно до сина о якійсь тайні... Я відчула, що не повинна була слухати тих слів, бо хто-ж то був та „она“?

Однак она не говорила більше. Раз немов прокинула ся, сказала по німецьки цитат з сьвятого письма, котрий любила дуже: „Und darum wenn ich nicht allmächtig bin im Fleische, allmächtig aber dem Geiste nach, kann ich das Fleisch überwinden, und darum bin ich der Sohn Gottes nicht dem Fleische, sondern dem Geiste nach.“ Опісля замовкла. Здавало ся, говорила его механічно.

Я спитала цілком ніжно, чи в неї що не болить:

„Gott ist keine Illusion“ відповіла мені на се і не говорила більше сеї ночі.

.

Я сиділа край постелі з заслоненим лицем у понурій задумі над хорою, над ним і над тим, що оно так склало ся. Що він скаже? Се буде для него страшний удар, він мав лиш єї, думав вернути ся з часом і жити з нею, а тимчасом ледви рік минув, а она відійде від него на завсїгди. Ох, коли-б лиш чим скорше прибув, щоб застав єї ще живу! Лікарі казали, що коли вода підійде до серця, она умре. Я писала єму, щоби приїзджав як найскорше (він приїхав на дуже короткий час до Полі), а він відновів телеграфічно, що прибуде. Она жде — коби лише діждала ся его!

Чому муєла умирати, чому як раз она і ще так вчасно! Чому муєла мене доля з нею злучити, щоб по недовгім часі розлучити так немилосерно, щоб я остала ся знов сиротою? Що пічну я? що? що? питалась я раз по раз себе і усьміхала ся майже в тій самій хвилі гірким усьміхом у відновідь. Іти назад туди між тих, що годували мене ненавистію, чи шукати другої пані, що хліб давала би; запродати волю свою за кілька нуждеїних золотих, бо такої другої не найду більше! А де жити до часу нової служби, під якою стріхою, під чиєю ошкою? А моя праця, мої ціли, мрії мої... що з ними? Я зітхнула важко і перед моєю душею появилася бабуня.

„Бог тебе не опустить, Він милосерний, добрий, а ти прецінь сирота!“ — пригадали ся мені єї, раз до мене висказані потішаючі слова. Справді я сирота і тому... мені прийшла охота розесьміяти ся шаленим сьміхом, однак я перемогла себе і змовчала. Хора обернула ся неспо-

кійно на другу сторону і застогнала жалісно. Опісля уснула.

„Gott ist keine Illusion!“ казала она і на якій підставі? Але правда, в неї були свої думки, і она вірила в Бога, хоч не ходила ніколи до церкви. Від часу, як поховала свого мужа, перестала бувати в Божих домах, але не говорила ніколи, чому.

„А коли-б Бог і був ілюзією“, плутало ся мені щось довго в голові, то она єсть, як сказав раз один славний чутливий мужчина „последною великою ілюзією людскости...“

Чи се не злочинство розбивати ту ілюзію? Чи людскість без сеї ілюзії буде ліпша?

Коли я в дві години пізнійше уснула, при-
снів ся мені Христос.

Стояв одягнений в довгу тогу, руки зложив на грудях і ждав.

Велично, жарко сходило сонце і его проміне сипало ся на него мов плавне золото. Его лице, лагідно смутне було звернене на захід. Звідси долітав, немов від зближаючих ся филь народу, ріжнородний гамір, зойки, сьміх — переражаючий сьміх. Він немов знав, що отсе все мусіло наступити, бо не дивував ся ані трохи і по нїм було видко терпеливість і готовість довго ждати.

Переходячи попри него, я склонила ся.

„Чому кланяєш ся мені?“ спитав спокійно.
„Чи не чуєш? Там на заході сьміх. Сьміють ся з Вігця мого і з мене. Але они мусять сьміяти ся, бо настав час сьміху і знесиля. Настав час, де їх жите мучить і викликує безнадійність. Я вижидаю відзиву сьвіжої і чистої сили, а ти чого шукаєш?“

Я хотіла щось відповісти, не знаю напевно що, але не могла найти відповідного слова, щоб виявити свою думку. Він немов відгадав ту думку, бо сказав: „Справедливості? любови? Пожди, нехай сьміх сей утихне і сонце у-друге зійде....“

*

Померла.

Чотири дні пізнійше і майже о тій самій порі, а в три години потім прибув він. Слабий, з втоми ледви держав ся на ногах — їхав майже без перерви, щоб застати її при житю — і спізнився. Не знаю, чи описувати німу, але глибоко потрясаючу сцену, коли прибув і довідав ся, що її вже нема. На мої слова — він стрітив мене першу в комнаті — що її муки вже скінчили ся, — глянув на мене не своїми очима і поблід як смерть. Опісля пішов до неї і просив не впускати до него нікого, хотів з нею остати ся сам, і остав ся аж до ясної днини, доки не прийшли прикликані жінки убирати і спорядити покійницю, і не появили ся знакомі та деякі далекі кривні, з котрими небіжка не жила. Тоді я увійшла до него і застала его, як лежав коло мертвої з головою на її грудях і як — не міг плакати. Кажуть, що се сьмішно, коли мужчина піддає ся розпуці і що слези до лица лише жінчині. Може і сьмішно оно у тих, у кого слези без жалю в очах. Але коли у мужчини жаль справдішній і глибокий, тоді плач его, хоч би без сліз і нечутний, — страшний.

Я просила его лагідно, щоби відійшов уже, щоби подумав і про себе, відпочав по тяжкій подорожи, котра позбавила его вже доволі сил, щоби вчинив се хоч з уваги на се, що на него

жде стільки орудок і задач і що дорогу покійницю треба відповідно похоронити, але він не слухав мене. „Оставьте мене, ще хвилю, ще одну однісенку“ благав. „Я не бачив її так довго, не бачив хоть би один момент живою, а незадовго заберуть її звідси і все скінчить ся.“ І промовивши се на силу, повалив ся обездислений як перше на її груди.

В виду сеї тихої розпуки я майже не знала, що робити. Усївши мовчки поруч него коло мертвої, ждала я з отупінєм. Я розуміла его жаль і мені видало ся дуже нерозумним, переривати праведний смуток его якимись потішаючими фразами; очевидно его страшно боліло, що не міг бути сам при нїй хотьби і годину підчас цілої її короткої але тяжкої недуги, і не був при нїй в її остатних хвилях...

Наконець удало ся мені наклонити его до того, щоби вийшов. Ішов непевним кроком за мною до своєї комнати, котру я ему сама відчинила, а коли я хотіла вже назад вертати ся, взяв обі руки між свої долоні і дивив ся мені довго мовчки в лице.

„Як ви страшно змарніли!“ сказав ледви чутно, і его доси сухі очи стали вогкі. „Ви держали слова!“

Я усміхнула ся сумно, здвигнувши мовчки плечима, і відвернула від него погляд, котрий затемнив ся слізми. Він се замітив.

„Одинокий товаришу мій!“ сказав і етиснув мою руку по мужески. „Відки брав ти силу, хто додавав тобі її і хто додасть на будуче?“

Сї неможливі слова, висказані з великою щиростію, слова, яких я не чула за цілий важкий час від нікого, зворушили мене так глибоко, що

я, ослаблена і зденерована до крайности, не могла оперти ся сильному жалю і відвернувши лице від него, сперла чоло о двері і заплакала тихим нечутним плачем. Я чула ся такою опущеною, такою осиротілою, що була би найрадше поклала ся з помершою разом в домовину, щоби заснути тим вічним тихим сном, котрий не має ні мрій ні обудження і не знає горя житя.

„Ідіть ви спочати!“ просив він здавленим голосом; „вам треба більше відпочинку як мені. З вас стала лише тінь і було би просто несовісно, коли-б я, а ще надто яко лікар, глядів спокійно, як ви напружаєте свої аж до крайности зужиті сили і дальше. Досить уже пожертвова-ня, ви дали нам більше, ніж ми мали право жа-дати від вас.“

Я хотіла ему перервати, але він не допу-стив мене до слова.

„Ні, ні, не кажіть ані слова!“ просив він. „Ваш вигляд сьвідчить мені аж надто добре, з яким пожертвованем і з якою щиростію та лю-бовю обходили ви мою матір до послідної хви-лі єї житя. Будьте переконані, що моім першим обовязком буде, віддячитись вам за все. А те-пер ідіть, добра дитино! Наберіть троха сили, а мені скажіть, до чого маю брати ся найсам-перед; я послухаю вас.“

„Я скажу аж пізнійше“ відповіла я. „Ви занадто втомлені, щоби могли брати ся в сій хвилі за яку небудь справу! Ляжте, в мене суть знакомі, є Оксана і єї добрий батько.“

Але він не слухав. Взяв мене за руку і від-вів на силу до моєї комнати, вговорюючи в ме-не, що не є такий втомлений, як я думаю, або

*

як може виглядає. Що ляже тоді, як я спічну доволі і зможу сама одна заступити его дома ; нехай ему повірю...

І я мусіла повірити ему — і він не лягав...

Блудила я мов мара по комнатах в довгій жалобній сукни, лякала ся сама свого блідого схудлого вигляду, а коли померша лежала хвилями сама, тягнуло мене на силу до неї і я кидала ся мовчки на її холодну грудь і загребавши обличчя тутже лежала нерухомо.

Таку вже Бог долю дав, що трачу всіх дорогих мені людей.

І я плакала тихим, гірким сьміхом...

Хвилями не хотіла я в то вірити, що она вже не жие! Се-ж було неможливе, що її вже не було і не буде ніколи, що уста її не заговорять до мене, рука її не погладить мого волося, і она не пригорне мене до себе ніколи, ніколи! — що від тепер не пожурить ся моєю долею ніхто на сьвітї...

Крок за кроком снувала ся за мною межі всіми чужими і „своєками“ її улюблена собака, з сумними очима і в низ спущеною головою.

Я бояла ся тих „своєків“. Їх погляди супроводжали мене неустанно і, здавало ся, в-одно говорили : „Тепер ти можеш собі вже йти. Тепер вже ми тут, она не потребує тепер жадної товаришки.“ Дивили ся за всім, що я брала до рук, куди що поставила, і куди ходила. Лиш він один добрий для мене. Говорить по щирому, мов з сестрою, радить ся у всім і як мені видить ся, зачинив би їм всім найрадше перед носом двері.

Коли закривали домовину, я не тямилу ся з шаленої розпукки, скричала мов божевільна і

зомліла. Се простили они (своєки) мені, „компаніонці“, (говорила мені Оксана). Однак що син помершої вхопив мене як раз тоді під руки і майже на руках виніс з кімнати, не простили мені. Так само не простили мені сего, що й Орядин, котрий був при тій сцені (прийшов на похорон!) хотів мені також допомогти і лише Марко не допустив его. Отже були нараз „два лицарі“, як глумили ся. А вже просто загнували ся, коли довідали ся про послідну волю помершої. Їм не записала она нічого. Все припало синові, а много річий веліла дати мені, між иньшим і срібла. Далі було єї бажанєм, щоб я мешкала доти в призначеній нею для мене кімнаті (в тій самій, що мала доси) єї дому, доки або не схочу сама випровадити ся або єї син не виступить із служби маринарської, не обійме сам заряду дому, або не продасть его. За те мала я удержувати порядок в домі, займати ся его винаємом і т. д. Они казили ся з лютої за таку „несправедливість“ і заявляли пізнійше свої мисли зовсім отверто перед Оксаною і другими мені і помершій прихильними знакомими, а особливо перед Оксаною, щоб она донесла те все мені і Маркови. Маркови певно листом, бо в два дні по похороні від'їхав.

Тут (говорили) не ходить нікому о тих кілька безвартістних річий; без них жили, славити Бога, стільки часу та будуть жити і далі. Але се все є лиш „дуже комічне“ і одним доказом більше, що з небіжкою годі було справді жити. Впрочім хто схоче присягати ся, що померша жадала в послідних хвилях свого життя паперу і олівця? Чи було кому вільно до неї входити? Впрочім в то ніхто вже не хоче входити,

бо як то каже якась німецька пословиця: „Nichts ist so fein gesponnen, das nicht käme an das Licht der Sonne“, але на голову також не вправ ніхто. Або тота „компаніонка“! Чого поводи́ла ся она так, як би померша була її мати або пара до неї! Адже мала якихсь свояків, і то, як знали з дуже певного жерела, навіть дуже поважних свояків (тітчині знакомі, як переконалась я вже опісля, були добре поінформовані!) і она не мусіла тут сидіти! Нехай собі говорить що хто хоче, але для порядної, роботящої, незіпсованої дівчини знайде ся завжди дома занятє, іде лише о охоту до праці. В неї мусить взагалі бути славне серце! Ледви тиждень минув, а она вже й картку виставила в вікно, що винаймає комнати. Боже змилуй ся, така невдячність і грубість чутя! Іхати зараз чужих в комнати сердечної небіжки, котрої дух ще там літає. А вже її комната то чисте варятство. Жіноча, себ то дівоча комната з чисто мужеским характером, Мати Божа! Над ліжком висить револьвер мов у якого поліція. Фотографії божевільних писателів і якихсь мужицких поетів, а Божого образа то хоть і до вечера шукай! Одно одніське, що пригадувало щось подібне, то був малий образець, як Ісус Христос молить ся на Оливній горі. Образ сей — то була видерта картка з якоїсь ілюстрованої часописи і (о ганьба!) пришпилений чотирьома шпильками до вилімка над її постелею. Але то не було ще нічо. В однім куті тої її комнати — саме коло якогось Макартівського букету, висів також „образ“. Він представляв цілком неодягнуену женщину, обвиту лишень в якийсь серпанок, як она ніби летить лісом, а в руках піднесених високо в гору держить якась

світло. Голову звернула поза себе, щоби бачити, чи за нею хто не слідить, а сама усміхала ся прихавуючим усміхом, мов би й на тім ніхто не розумів ся.

Коли по похороні треба було зійти ся з сином помершої задля обговорення якоїсь там справи, а умовлено, зійти ся в неї, то він, ходячи по комнаті, станув перед тим безсоромним образом. Она, компанйонка, помітивши се, сказала ніби рекомендуючи: „Блудне світло.“

А він ?

„Она подібна коло уст до вас“, сказав він.

„Се говорила пані Марко“, відповіла она (навіть не почервонівши), „і тому що она любила сей образ, я взяла собі его самовільно.“

„Не дарували-б ви мені его?“ спитав він.

„Я люблю ся в таких фантастичних творах...“

А она пристала на то, не вагаючись ані хвильки, мов би то випадало! При тім чинила ся така скромна! — Нехай він бере (говорила), она не має, розуміє ся, до образу ніякого виключного права, се було з єї сторони навіть нарушенем его прав і т. д., однак не відтягала від него руки, коли взяв єї та Бог знає за що поцілував. А що она й тоді не зарумянила ся, се мало також свое значіне. Се лучалось їй очевидно не перший раз, хоч як приходила она до такої довірливости? Він, звістно, мужчина як і кожний иньший, нині тут, а завтра там, але она ?

А коли всі розходили ся і він при прощанню дякував їй щирими словами, що она була для помершої мов донька, то она розплакала ся і не відповідала нічого. То мало ему виявити єї превелике чувство! Ха-ха-ха! хто би в те уві-

рив! Він балакав ще, що приїде на-рік і поставитиме помершій з її (компаньйонки) поміччю красний нагробний пам'ятник, що тепер не може се-го вчинити, бо мусить як найскорше вертати, але оставляє дорогий гріб її опіці. А відтак попращався, хитрий, не надто тепло і цішов. Ночував ніби в готелю, від коли помершу похоронено і она ніби сама мешкала, але в вечер таки того самого дня (другого дня мав від'їзджати) був у неї ще раз...

Чи по образ?

Стара кухарка казала, що пан забув свою подорожню торбу у панни, котру она схоронила на его просьбу в себе... Може! На кожний випадок визирала і з того якась тактика: впрочім кого має она обходити? Кого мають обходити такі самостійні незамужні жінки?...

Не знаю, чи сьміятися, коли нагадаю те все, так як Оксана, котра оповідала мені се на те, щоб розсьмішити мене, чи плакати, що стрічаю таке співчуте в жінках, котрі повинні мое смутне безвідрадне положене розуміти? Справді не знаю.

Що-до їх критичних оповідань, то в дечім сказали і правду, хоть її инакше треба розуміти. Н. пр. що-до образу, що-до подяки, а навіть і що-до вечірної візити. Справді, він відвідав мене. Прийшов забрати ще якісь потрібні папери, котрі находилися у мене, і щоб, як сказав, стпенути мені у-последне по товариски руку.

„Дайте мені слово“, просив при тім, „що даєте мені вскорі нагоду віддячитись вам хоть по частині за всю вашу щирість і пожертвоване і що в прикрих хвилях звернетеся до мене.“

А я вагала ся подати ему на се руку. Ні, я не хотіла за те подяки, що робила просто з вдячності і привязаня для бідної помершої, котра стала ся для мене в найкритичнійшій майже хвилі мого життя справдішною спасителькою. При ній пізнала я инше жите, як дотеперішне, напязтоване самолюбством і ненавистію; у неї найшла я пошановане і любов і для неї не була я одною з тих, над котрими добрі люди мусять і без любови мати милосерде.

Він спостеріг моє вагане і оно заболіло его.

„Ви вагаєте ся?“ спитав. „Правда, ви маєте вже товаришів, і то близьких — і заким ваші слова дістались би до мене, то они прийдуть до вас кожної хвилі. Я очевидно спізнив ся із своїм проектом, або мене вже за богато в кружку ваших вибраних. Жаль мені!“ І помимо всего горя, що тяжіло на нім і майже зломило его, усьміхнув ся по давньому на-пів гордо а на-пів насьмішливо. А той усьміх викликав в мені так само як і давно чувство ураженої гордості; однак я була смертю моєї онікунки так пририта, утрата єї для мене була таґим великим ударом, що все проче здавало ся мені супроти того дрібницею і я не могла боронити ся по давньому.

„Я маю товаришів, то правда“, відповіла я, усьміхаючись слабо. „Оксана, і ще одна дама, ви єї не знаєте, але...“

„Дама?“ спитав він.

„Дама. Одна молода малярка.“

„А більше ніхто?“

„Ніхто.“

„А той, що був тут на похороні?“ спитав майже роздражнено і вдивив ся в мене велики-

ми очікуючими, непевними очима, що на його блідім марнім лиці, здавалися ще більшими.

„Хто-ж тут був? Я справді не знаю.“ І в тій хвилі я справді не догадувалася, кого він мав на думці.

„Не знаєте? А Орадин що? Він ваш товариш!“

„Він?“ Я усміхнулася болісно, опісля глянула повним, поважним поглядом на него, а чоло зморщилося в мене мимоволі хмарно.

„Чи він того не гідний? Впрочім він не мій товариш, хіба в деякім змислі...“

„В деякім змислі!“ повторив іронічно, і не вижидавши дальшого пояснення від мене сказав: „І тому ви не можете дати мені слова на те, о що я вас просив!“

„Пане доктор!“ сказала я, благаючи словами і поглядом.

„Ах, я вас втомляю!“ відповів гірко. „Не вважаю на се, що ви надружили свої сили уже і так аж надто для нас, щоб могли ще боротися із своїм „довжником“, котрий покликуюєся на Бог знає які права, хоч не мав їх ніколи! Але простіть мені! І я — чоловік, і я маю нерви, і на мене наводять хвилі, в котрих почувую щось иньше, як спокійне людяне бажане, посвятиваючи свою працю і жите лиш для ближніх. Саме тепер, коли стратив свою дорогу матір, і душа моя прорита болем та чуєся страшенно самотною, хотів я взяти з собою таке пересвідчене, котре містило би для мене успокоєне і було завдатком на нагороду за всі прочі страти в моім життю, і на те, що належиться кожному чоловікови, на щасте. Однак я помилився. Простіть, що я вас зворушую“, говорив глухо далі

і з его голосу було чути, що силує ся з всіх сил запанувати над внутрішнім зворушенем. „Але ви, Наталко, не знаєте, як то є, коли гордий чоловік чує ся відкинутим, чує ся злишним там, де бажає цілою душею стати ся всім, покладає всю надію свою на одно судно, а бачить, що оно для него тоне. Та досить уже того. Я й так дав ся пірвати своїм чуттям аж надто далеко без огляду на те, що на подібні слова отся жалісна хвиля і невідповідна. Але бідна моя мати, котра обіцяла мені чувати над моїм щастем, померла, а я надто чоловік, щоби міг поєднати ся з тим, що з всіх надій моїх остануть ся мені хиба самі мрії!“

І не ожидаючи від мене якої небудь відповіді, ба навіть не бажаючи почути єї від мене, так, нсначе-б знав вперед, що те, що перейде через мої уста, завдасть ему лиш нескazanого горя, — пішов.

Опісля остала ся я сама, сама! Оголомшена, зболіла, майже отупіла, не думала я нічого ясного і повтаряла в думці лиш раз по раз: „Що зі мною? що з ним? що з всіми, всіми тими, що мають серце в грудях?“

*

(Знов пізнійше).

Аж тепер, т. є. по якімсь часі пересьвідчую ся, що все те страшне — не було сном а дійсностю. Що єї справді нема, і я справді осталась сама, мов та билина в поли. Страшно мені хвилями і пусто, особливо тоді, коли сиджу в себе над якою роботою, в хаті глибока тишина, а дзвони церковні гомонять з цілої сили і немов добивають ся того, щоб я в них вслухувала ся...

Тоді стає тота чорна хвиля перед мною живо і я переживаю ще раз сумну подію. Тоді розцибали ся теж дзвони і гомоніли понуро, немов говорили: „Вже ідем, вже ідем, вже ідем!“ а її виносили обережно з хати. Нарід пхав ся, тиснув ся, а він ішов за домовиною блідий як смерть, без сліз в очах. Хоругви повівали сумно, — в вітрі, а я плакала гіркими слезами. Та не лиш я одна. За нею плакало і багато иньших бідних, опущених дїтїй; над котрими милосердила ся она і не виправляла ніколи без помочи з свого дому. Тепер все скінчило ся...

Великі її комнати, „переповнені спокоем“, винаймлені вже і в них запаував цілком иньший дух. Голосний пустотливий сьміх жіночий або мужеский розлягає ся в них і сьвідчить аж надто ясно, що давний добрий тон заподїв ся десь, утік з тих комнат може на завсїгди, прогнаний характером запаувавиліої тепер там веселости. Марка комната, зачинена его власною рукою, ожидає его повороту дрімливо, а всі буйні цьвіти, плекані лише її рукою, украшуючі колїсь его комнату, схоронили ся в своїй осиротїлости в моїй тихій комнатї.

І так живу я сама; відокремлена від своїх комірників більше якимсь духом, як стїнами або муром, стережена великою собакою Дїяною, а обслугована одною з бідних панї Марко, що замешкала на подвірїю в офіцинах. Думаю так жити, доки — доки? Питанє се трохи сьмішне, бо сама не знаю доки. Майно мое, заслужене мною у доброї дами і цілком нетибане, задержав на мою просьбу Марко в себе, і має менї лиш тоді з того посылати, коли-б я або заслабла або не

могла без того обійти ся. Одна з знайомих дала мені кілька учениць, з котрих хочу жити, а крім того буду старати ся заробляти на хліб пером і голкою. Але до голки поки-що не думаю ще брати ся.

Окрім Оксани, молодої малярки і ще кількох старих гідних знайомих пані Марко, не відвідує мене ніхто.

Від моїх свояків, а то від тітки одержала я недовго по від'їзді Марка лист, в котрім писала, що могла би мені на два-три місяці прислати Катю.

„Се молоде, прегарне дівча — писала тітка — вносить з собою всюди жите і повинно тобі бути дуже пожадане в твоїм, як я собі уявляю, тепер не без причини дуже десператским настрою. Я би не пускала її від себе, але для таких молодих дівчат добре пробувати від часу до часу і з поважними натурами, і добре розглянути ся потроха в сьвітї. Неустанне пересиджуване дома викликує меланхолію, чинить дикою, а мужчини того не люблять: тому треба мати бачність на все. У Льорденів она не може пробувати, бо Льорден страх (не думай Наталонько, що він скуний, борони Боже!) заздрисний і не зносить, коли Лєночка пестить кого иншого окрім него або своїх двох донечок. (Маленький хробачок від першої жінки вже умер: ему й так не було до жита, бо то було таке делікатне, що над ним хиба сиди і хухай!). Тобі, дорога Наталонько, повірила-б я охотно Катю, бо ти бувала завсїгда поважною і умною, і навчила ся певно ще неодної красної річи у такої жінки, як мала нею бути небіжка Марко. Тамтого року був Орядин у Маєвских, відвіду-

вав і нас, і споминав, що ти жиєш лиш з вибраними „расовими“ людьми. Прощу тебе, що се за люди? Чи мають добрі становиска? Побирають велику платню? І — не встидай ся, Наталко! — чи тобі не трафляє ся нічо? Я щось чула про тебе, та не знаю, чи правда, а то що ти маєш аж двох адораторів, один пристойний, а другий бридкий, але той бридкий славно партия. Напиши нам о тім, щоб ми веселили ся з тобою. Коли-б ти тепер ясных суконь не носила, то пришли їх Катуні, она їх зносить, бо фарбувати не варто і лише материя псує ся.“ І т. д.

Я відписала на те зараз другого дня і, розуміє ся, не приняла тїтчиного проекту що-до відвідин молодого прегарного дівчатка. Замість того просила я єї прийняти від мене дві гарні, майже нові ясні сукні, котрих я тепер не потребує і прийнятем котрих зробить меніприємність. Що-до „расових“ людей, то їх подібую дуже рідко, они дуже лихо плачені, живють в досить прикрих обставинах і одружити ся їм не легка річ, бо мають досить оригінальні погляди на жите: Далі що мені „не трафляє ся“ нічо, бо не шукаю нічого. а що-до адораторів — то єї поінформовано-зле. Гарного адоратора нема в мене, а бридкий поплив десь аж до Єгипту і єму і не снить ся женитись з бідною компаніонкою, котра впрочім ані не ожидає того ані не вірить, щоб він щось подібне зробив. Він гордий, а для неї має упокорене лише в любови змисл і тому нехай не ожидає ніхто з того якогось романтичного закінчення і т. д.

І чи-ж я неправду писала?

Чи Марко любить мене дійсно? Тихими самотними хвилями обгортає мене невимовна ту-

га за ним і думка, що він мене любить, що тужить може так само за мною, наповняє мене якимсь упокоючим, неказано гарним чутем. Ох, я би так спочала на его груди, я така втомлена!... Але відтак схамену ся: Ні, ні, в мене иньша будучність, не соняшна, мене жде борба, я се немов перечуваю, я-ж лише на те родила ся, і тому проч з всіми мріями і спогадами! Радше взяти ся мені за суху тверду працю і бороти ся з життям. Все проче нехай зникає зперед моєї душі і не обезсилює її!

ХІІІ.

В якийсь час потім відвідав мене Орядин. Мене се зчудувало, і я змішала ся в першій хвилі так, що аж сьмішно було. Правда, він був і на похороні, і о скільки я тоді могла замітити, здавав ся мені навіть сильно зворушеним, що поєднало мене з ним чимало, однак по що прийшов він нині до мене? З простої цікавості знати, як я тепер жию?

Був у веселім настрою і я не бачила его вже давно такого.

Майже враз з ним прийшла і Оксана. Я була їй дуже вдячна, що вміла саме тоді заговорити, коли ані я ані він не мали що сказати, взагалі, що прибула. Без неї не була би вела ся між нами яка небудь розмова, між нас застрягло вже раз щось, мабуть на віки.

Розмова вела ся про паню Марко, про моїх кривних, про мое жите і про того, що оно плило так тихо і незамітно.

„Ви зле робите, що відтягаєте ся від сьвіта“, говорив він. „Жите таке барвне, має в со-

бі тільки інтересної всячини, що заняло би вас певно неодним до живого.“

Він помирился вже з людьми. А властиво (при тім усміхнувся зноважливо) стали они, люди, для него шаховими фігурами, котрі укладає він на своїй шахівниці після внодоби. Чого иньшого не шукає він і не надіє ся нічого особливого. Впрочім і не має причини вглубляти ся так дуже в життя, бо оно на нічо не здасть ся.

„Якої національності єсть ваша шахівниця?“ спитала я. „Чи може она інтернаціональна?“

Він усміхнувся. „Ні!“ відповів онієля, „она чисто руска, але мені видить ся, що ви хотіли ще перше щось иньше сказати.“

„Я хотіла сказати“, відповіла я, „що не відтягаю ся від людей, лише они самі відкидають мене від себе. Впрочім говорім отверто. Не забувайте, що в мені не цїнять людини, лише цїнять становишко. В мене нема маєтку, нема мужа, а до того я „компанїонка“, чи там „гувернантка“. Отже є три причини, котрі спонукують мене неустанно корити ся. Ви думаете, що се так легко? Н. пр. не забуду ніколи, як мати одной з моїх учениць, звичайна жінка ще звичайнішого урядника, підлихала мені руку до поцілунку і казала: „Ви можете колись до нас і на каву зайти.“ Бачите, щось таке обурює і огірчує мене до глубини, і мені дїє ся при таких нагодах так, як би мене хто бив. Ах, я не вмю гнути ся і повзати! Впрочім“, додала я, усміхаючи ся з гордим вдоволенем, „маю я і кількох щирих товаришів і працю: чого иньшого не бажаю.“

Він оглядав якісь книжки на моім столі. Про один дуже гарний, знаменитий, новий твір

і не знав нічого. На моє питанє, чи читає багато, відповів паленіючи, що „ні“. Він тепер такий перетяжений працею, має стілько „вчити ся“, що та его колишня страсть зовсім замирає.

„А я чомусь думала, що ви мусите дуже любити ся в літературі,“ обізвала ся Оксана.

Чому она се думала? Так їй здавало ся. Тому здавало ся, що він тоді мав той відчит.

О, той відчит то ще давна праця, ще з зовсім иньшого періоду его життя. Его присилували „виступити“ з відчитом і він рад-нерад мусів на те згодити ся. Тоді віднайшов одну з давно писаних праць, переробив єї і відчитав.

А она думала, що він робив все те з иньшої причини. Що (тут усміхнула ся жартовливо) займає ся женьським полом, їх критичним положенем і сучасними т. зв. палючими питаннями...

О ні! Він навіть тепер сторонить від женьського пола. (Мені підчас тих его слів кров немов полонінь вдарил в лице). Заходить лиш дуже рідко в жіноче товариство.

А в неї саме нині (побачивши его тут у панни Наталки) блиснула думка, запросити его до одной праці.

До якої? Він дуже зацікавлений.

Се немозольна праця і вимагає лише знавців. Она постановила собі видати спис книжок для жінок, в котрім подано би заголовки і зміст найліпших творів з усіх галузей наук, белетристики і т. п. — Зміст мав би подавати ся лише кількома словами, але так, щоби кождий бажаючий щось розумного прочитати, знав із спису відразу, що за річ бере в руки, з якого ча-

су, напряду і т. д. Се придумала она собі таке для жінок. Дуже, дуже багато з них читало би охотно, але біда в тім, що нераз не мають що читати, а що гірше: не знають навіть, до чого брати ся. Такий катальог був би дуже добрим підручником для них. Сю гадку подав їй раз якийсь авторитет. Спершу здавала ся она їй неможливою, безхосенною, і она закинула єї, але з часом переконала ся таки о єї важности і вважає єї дуже практичною. По що ждати жінкам з освітою аж на якісь висші заклади наукові? Впрочім чи зможуть з них всі користати? Чи схочуть всі набувати фахову освіту? Само фахове знанє не чинить ще впрочім з чоловіка чоловіка, ні! Етичний елемент треба брати також на розвагу; треба єго скріпляти і плекати єго. Скільки жінок проживає в таких закутках сьвіта, в котрих ані не зачуває нічого ані не навчає ся; саме для таких став би такий підручник справжнім добродійством, бо навчив би їх, що мають читати і т. д.

Чи се не було би добре? Нехай він лиш в отсю ідею вдумає ся, нехай скаже, чи на ній нема чогось умного? Їй обіцяло вже багато осіб взяти уділ в тій праці, як: педагоґи, історики, природознавці, писателі і т. и., одним словом, люди знаня. Она хоче то заложити en gros. Оно не може стати ся за 24 години; але она мусить сю ідею зреалізувати. Коли-б їй удало ся ввести сей плян в жите, то оно становило-б найкращий „passus“ єї житя.

Він був потрохи зчудований характером сеї справи, однак признав, що єї думка „значенита“. На жаль у него нема стілько часу, щоби міг прилучити ся до того гарного діла. Він за-

*

надто невільник свого заводу, а крім того рад би й позбути ся всего, що носить назву „іспит“. Доси переслідувала его недоля, а тепер хотів би все здогонити, в чім спізнав ся.

Але може в него суть які учені знакомі, може і жінки які? допитувала ся знов Оксана.

О, ні, нема! Нема ніяких!

А однак она бачила его майже все з жінщинами; на пр. в зимі з лижвами на плечах!

Він видивив ся на ню через хвилю мов не своїми очима, паленіючи аж під волосе.

О, що-до того, то се зовсім иньша річ, відповів. Дами, при котрих можна его так часто бачити, се жінка і донька его принціпала. Він там немов дома і тому нема в тім нічого дивного, що товаришить їм часто. При сих словах спинив ся его погляд тайком на мені. Я сиділа з спущеними віями, спаленівши ледви замітно.

І що-ж се за дами? питала з цікавостію Оксана. До якої категорії можна-б їх зачислити? Бо она ділить собі жіноцтво на категорії, а то на господині, на учені, на письменки, на артистки, на репрезентантки, і т. д. — Чи они дуже інтелігентні? Коли донька вдала ся в батька, котрого она знає особисто, то мусить певно бути дуже умна. Він чоловік незвичайно бистроумний, а его бридке обличчя пригадує їй все бюст Сократа. Впрочім, жартувала, можна би в нім ще й тепер залюбити ся.

Ті дами, відповів він, суть лиш газдині і репрезентантки; донька дуже музикальна і танцює дуже гарно.

Она гарна, щбетала свобідно молода жінка, але дуже зарозуміла.

Він удав, що не чує її.

Она має бути богата, говорила далі Оксана, і має мати дуже багато поклонників!

Він здвигнув плечима. Що се его обходить? Опісля відповів ляконічно, що „так“ і вдивився уважно у кружки диму із свого цигара. „Се і чинить її деколи інтересною“, докинув ще.

О скільки?

Ну, коли она відпекує ся женихів. Они не мутять цілком її душевного настрою. Она така певна в своїм поведсню, думки її такі вироблені, і она так розуміє кермувати ними, мовби они лиш на те були, щоби їй піддавали ся...

Отже она царівна! кликнула Оксана (а я так і прокинулась при тім слові), а опісля додала зниженим тоном, мов в задумі: „Она Полька“,

Він відповів, що Полька.

Она не прилучилась би до її проекту; правда, що ні?

О ні! она не займає ся такими справами. При ній не приходить чоловікови навіть на думку щось подібне. Она не розуміє таких ідей. Але она про те все сьвідомий, скінчений характер. Она належить до тих істот, котрі беруть жите так, як оно є, не дивить ся на него, як на який тяжкий обовязок або на яке марне діло. Одним словом, она вірить в істнованє щастя. Се подобає ся ему в неї. Впрочім она его нічо не обходить.

Мій погляд спинив ся на нїм повно, довго. Чому накидувало ся мені знов якесь прикре немов почуте, немов пересьвідчене, що ми віддалили ся ще дальше від себе?

„Ми всі хотіли би вірити в істноване щастя або може і віримо всі!“ обізвалась я усміхаючись. „Хто знає!“

„Ну, так, вірити! Але не кождий має дар бути щасливим, а в неї є до того дар“, відповів він. „Суть ріжнородні натураи...“

Саме в тій хвилі почав старий стінний годинник вигравати якусь мелюдію. Сей годинник остав ся мені по бабуні, і я взяла его з собою сюди до пані Марко. Одного разу — ще дома — коли Орядин прийшов був в якійсь справі Маєвского до нас, т. є. до вуйка, чув, як сей годинник грав. Запевняв мене тоді при відході, що прожив дуже милий вечер...

Тепер замовк мов на розказ разом з нами і прислухуючись грі, потонув в якусь задуму.

Отся ніжна безпретенсійна музика дзвеніла мов прегарна казка з давних, минулих часів. Она оповідала гармонійно і мило якусь простеньку, поетичну подію. Надала нам ніби иньпий взір і слух і наповнила серця якимсь тужливим сумом...

Чи се була отся мелюдія, котру він тоді чув? Тоді, коли жите лежало ще перед ним, повне надій і блеску, а я, спрятавши ся в незамітний кут комнати, слїдила за ним мовчки неустанно горячими, ожидаючими очима, слїдила кождий его рух?

Его очи шукали тепер мого погляду, а коли стрітили ся, налякали ся ми обоє.

Опісля сказала я трохи нервово: „Отся музика пригадує мені завжди мою дорогу бабуню, а коли нагадаю єї, обгортає мене глубока тута за спокоем. Що се таке може бути?“ А троха згодом і немов по хвилевій задумі додала я:

„Мені такі цілком старенькі дами симпатичні. В своїй тихій простоті і поборности були такі коректні і великі! н. пр. так як моя бабуня. Ви її не знали, пане Орядин, але в неї був дуже сильний дух і она була дуже справедлива.“

„Єї чоловік був війсковий, споминали ви раз, Наталочко, правда?“ закинула Оксана.

„Мій дідо був капітаном. Бабуня оповідала, що жила з ним так прегарно! Твій дід (оновідала мені раз, не пригадую собі вже, при якій нагоді) був ніжний і привітний супроти мене; взагалі не бував ніколи таким, як теперішні мужчини, що по просту не мають лиця, що перед ними мусять дівчата упокорювати ся! О, она не любила, як казала, модних мужчин!“

„Се правда“, обізвала ся задумчиво Оксана, „теперішні подружя иньші; навіть і щасливі подружя.“

„Вірність виходить з моди“, говорила за всігди бабуня журливо.

„Сего я би не сказала“, закинула молода жінка, „але тепер всі такі „всезнавці“, такі зівялі! Я не знаю, але мене обгортає сум, коли чую нераз, як наша молодіж кепкує собі з старих. Отся безлізуйність наших часів змогла ся вже аж до крайности і робить людскість нераз брутальною, а молодіжи она зовсім не до лица. Може бути, що саме тепер панує лиш дух тверезости і ума, але чи і добра?“ Опісля додала з відтінком гіркости в голосі: „Те, що я кажу, дише також старосвітчиною, правда, пане Орядин?“

„О, що-до того, то я згоджую ся зовсім з вами!“ відповів він. „Для мене нема нічо прикрийшого над недозрілу філософію!“

„Що звете ви недозрілою філософією?“ хотіла я в него спитати, однак змовчала. Саме в тій хвилі почувся був сварливий голос жіночий, лоскіт отвираних і запираних дверей, і незадовго по тім відімкнулися двері моєї комнати та увійшла моя комірниця.

Се була Румунка, молода, маюча, бездітна жінка, що спровадила ся з своїм мужем, інженером при залізниці, на якийсь час до Буковини. Виглядала в сій хвилі дуже розлючена, однак побачивши у мене мужчину погамувала ся. З Оксаною познайомила ся вже давнійше в мене.

„Я подивляю ваш смак, панно Верковичівно!“ говорила лихою німеччиною галасливо, коли познайомила ся з Орядином. „По що тримаєте таке страховище, як отся ваша Діяна? Чи знаєте? О один волосочок, а була би роздерла мою дороженьку маскюцю Фітіцу! (так звала ся її сучка). Роздерла цілком! Она так налякала ся, що й передо мною ховає ся. Мене то так розлютило!“ Сказавши се, кинула ся на софу і шпурнула шнурок якихсь коралів, котрих не пукала після звичаю свого краю майже ніколи з рук, на стіл вперед себе, мов би була на смерть утомлена.

„Страх!“

Я почала її жалувати, так само Оксана і Орядин. Орядин придивлявся їй з великою цікавостію. Румунка не слухала нас.

Она була і чим иньшим утомлена, не лиш тим. Се дурниця, з сего не робить собі она нічого, і оно хиба лише пригадало їй все проче, що єї тут нищить! Я, Наталія, знала се вже. Мені говорила она о тім справді вже сотню разів, говорила при кожній стрічі.

Нехай собі лиш хто небудь уявить, як їй тут дїє ся. Тут мусить она сама ходити за глупими орудками для кухні і дому, а там у них ходив єї муж. (Там все ходять по такі орудки мужчини). То несе їй за кожний раз гумор на цілу днину, а на остатку виходить таке, що все, що купла, купила зле. Нинї лучилось їй знов таке. До лиха! вже що правда, а тут і пудру не можна дістати доброго!

Ми розсміяли ся, а она нїби все ще гївна, говорила дальше:

Дійсно тут чує ся она дуже нещасливою, і плаче вже від тепер, що буде мусїла може ще з пів року тут мучити ся. Она властиво не знає, що собі єї муж думає! Ох, що за глупота, бути інжинером!

Орядин замїтив, що єї муж пробуває певно дуже часто в дорозї.

„Розуміє ся, що в дорозї. В дома він майже гїсть. Кажу вам, я гину з нудьги!“

„Чим займаєте ся звичайно?“ спитав єї.

„Чим?“ спитала зчудована і видивила ся на него своїми гарними, блискучими чорними очима. „Чим же маю займатися?“ А по короткій задумі, підчас котрої гризла свої червоні викочені уста, відповіла: „Часом гафтую, деколи печу сама тїсточка (тепер не варю дома, бо до тих слуг не стає менї сили), пю чорну каву, виходжу на прохід, переглядаю журнали, бавлю ся з Фітіпою, курю... що-ж маю робити?“

„Дійсно, що-ж маєте робити!“ сказав Орядин. „Так самїй жити!“

„Неправда?“ звернула ся она до него живо, мов би почула з его слів відгомін свого душевного голосу. „Нема до кого й слова промо-

вити. Дома, в Ясах, то хоч і остаю ся сама, та вже маю своїх знакомих, маю хоть з ким піти до театру, а тут!“ Она усміхнула сл глумливо. „Тут нарobili би мої знакомі жінки такого крику, коли-б я пішла з яким мужчиною сама до театру, що аж мій муж налякав би ся! Чисто міщанські погляди! Як же мені тут жити?!“

„На вашім місци я не робив би собі нічого з того!“ сказав Орядин. „Жив би собі після вподоби. Що мене чийсь погляди обходять?“

„Я собі навіть так думаю“ відповіла она згорда. „Я не привикла жити мов на шнурку. В нас уживають жінки иньшої свободи, роблять, що хотять. В нас і не дивує то нікого, коли чоловік з жінкою розводить ся, а тут...“

Последні слова сказала з лютостю, неначе-б хотіла розвести ся з своїм чоловіком, а люди „дивують ся“ і те здержує її від розводу.

„Так, так,“ звернула ся до мене і до Оксани. „Ви иньшого житя не знаєте. Ви не знаєте, що то значить свобода. Нераз як зайду ту, до одной з моїх кількох знакомих, то мені аж волос на голові дубом стає. Жінки і варуть самі і прятають в хаті і шиють і бавлять дітий і вчуть ся — все нараз! А коли який мужчина вступить в хату, то втікають, як би на них налетів самий нечистий. А вже забавляти ся з мужчинами, то — вай ді міні ші ді міні!*) І похитуючи жалісно головою, розсміяла ся. „Ні, я дякую за таке жите!“

Нараз звернула ся до Орядина.

*) По волоски: „Ой, лишенько мое!“ або: „Горе мені!“

„Чого дивите ся так на мене?“ І при тих словах вдивила ся на него сама ожидаючим поглядом.

„Чи я дивив ся?“

„Розуміє ся!“ Она говорила в симпатичнім, а zarazом роздражнюючім тоні. „Лучше скрутїть мені цигаретку і оповіджте що небудь інтересне. На те я й прийшла сюди. Чи ви не Румун?“ спитала его, хоч добре знала, що він Русин.

„Нї.“

„Ну, я думала, що ви Румун, бо ви такі смагляві.“

Він усміхнув ся і сказав, що „Русин“.

Ах так! Москалів она знає, але Русинів нї, хоть знає, що Русини мають прекрасні піснї. До них до Молдави заходять Русини з Буковини на роботу, а она, пробуваючи нераз в літї на селі, мада нагоду чути, як співають, звичайно гуртом, при роботі. Від одної молодиці, що вмїла дуже добре по румуньски, навчила ся щось трохи пісень. Она зараз заспїває деякі, нехай він послухає; і не надумуючись довго почала півголосом:

„Задзвенїло, загудїло на паньській долині,

Пїшов голос по-під колос, по всїй Буковинї...“

А відтак перервала і сказала: „Нї, сеї не знаю добре, але одну веселу знаю добре, бо она дуже мене розсмішує.“ І схиливши кокетливо голову в бік, почала:

„Ти до мене не ходи, нехороший враже,

Я за тебе не піду, бо мати не каже.

Ти до мене не ходи, не пеуй собі ночи,

Я за тебе не піду, бо ми ся не хоче.

Ти до мене не ходи, не пуй собі гроший,
 Я за тебе не піду, бо ти не хороший.
 Ти до мене не ходи, я тобі не рівна,
 Ти простого хлопа син, а я деканівна!“

Так співала она, перериваючи пісеньку веселим сьміхом, а оісля забалакала знов про щось иньше, а балакаючи задавала питання, на котрі не ждала відповіди. При тім грала ся своїми кораллями, мов дитина, а курила тютюн як Турок.

Я заняла ся самоваром. Она була так напудрована, а уста були в неї такі незвичайно червоні, що я встидала ся за ню.

„Чому варите заедно самі чай?“ спитала в мене нараз. „Чому не заставляєте до того своєї старої Домки? Гу, який се страхопуд!“ додала ніби жахаючись. „Дивить ся на мене так дивно, що мені насуває ся іноді думка, що вибила би мене, коли-б мала яке право до мене!“

„Я люблю то сама робити“ — відповіла я їй спокійно, не звертаючи увагу на єї послідні слова. „Се не трудна робота. Крім того не хочу старої жінки за надто трудити, она й без того обслуґує мене більше, ніж повинна за свою платню. Привязала ся до мене Бог знає чому і венгає ся задля мене і так досить!“

„О ви!“ кликнула Румунка з якимось усьміхом, про котрий не можна було знати, чи він добрий чи злий. „Ви не знаєте, що з такими людьми не варто бути добрим? Мужик все мужиком!“

„Ну, се річ погляду.“

„Ах, що там річ погляду! — Коли хто вже раз слугою, то нехай обслуґує, а коли хто вже раз паном, то най панує. Се також щось

„боже“ у вас, чого я не терплю. У нас инакше; бодай я не журила би ся много такою старою квіткою. Аргорос,“ додала пустотливо, „чи не вміє она припадко́м ворожити?“

„Не знаю. Не питала в неї ніколи про те.“

„Бо, бачите, в неї уста все затяті і аж викривлені, чоло зморщене, погляд мрачний. О, панно Верковичівно, она мусить займатись вороженем!“

„Я би сего не сказала!“ відповіла я, „але знаю, що она змінила ся, як сама оповідала, від часу, коли стратила своїх двох синів в страшний спосіб. Старшого, котрий був чемний і добрий, гордия своїх родичів, застрілив молодший, вже змалку лихий. Сидів довго, довго в арешті, а она, щоби собі хоть того уратувати — не вірила, бідна, що се справді рідний брат зробив — крутила в суді, куди її також поклигували, говорила неправду, і за то також покутувала. По мені мороз проходив, коли розповідала мені се. Тепер чоловік її лежить у шпитали, а она ходить на роботу і з того удержує ся. Тому в неї погляд мрачний, і тому може пригадує вам відьму?“

„Се ще і трагічне“, замітила Румунка, а по якійсь хвилині задуми сказала: „В нас то хоть ворожка розважить чоловіка, коли ему нудно, а тут!“

Она звернула ся до Орядина і попросила его зацінути їй бранзолетку на правій руці, котра в тій хвилі розімкнула ся. Притім сперла свою гарну, білу, перстеньми украшену руку на его коліно, і незважаючи на те, що він, заціпивши бранзолетку, взяв її руку в свою долоню,

і ніби дивився на якийсь перстень, говорила далі: „В нас майже кожда селянка вміє ворожити. Нераз ідеш і подиблеш кусник якої шматти, або що небудь иньше, то сам не знаєш, яким чином спинилось оно тобі під ногами. і чому? О, в нас розуміють ся на ворожбі — comme il faut!“

Я усьміхнула ся.

„Не сьмійте ся, ні!“ говорила она зовсім поважно. „Вирочім ви переконаєте ся о тім самі: ми поїдемо конче на село!“ Тут звернула ся живо до Орядина і Оксани, і заявила їм, що з поворотом до Румунії забере мене з собою. „Се добра думка в мене, неправда-ж?“

„О, певно!“ відповів з посміхом Орядин. „Панна Верковичівна забавила би ся там, повеселїшала, і прийшла би до сили по послїдних напруженнях.“

„Ще й як би прийшла до сили!“ І з тими словами Румунка розсьміяла ся. „Она віддасть ся там, пане Орядин! Я вищукаю їй там якусь партію, якого гарного боярина і той вибе їй всі книжки з голови. Хто-ж бо бачив щось подібне, щоби дївчина сидїла як писар при столї? Фе!“

Она сказала се так комічно, що ми мимоволї розсьміяли ся. Орядин присунув ся ближше з своїм кріслом до неї і грав ся єї коралями. Она се замітила.

„Що варта таке жите, а то ще для дївчини? То вже мужчина на те, щоби ломив собі голову над книжками; жінка на те, щоби лиш любила. Представте собі лиш, пане Орядин, як ученій заявити любов? Як можна з нею взагалї про любов говорити? Чи ви говорили би?“

Він спаленів і розсміяв ся вимушеним, голосним сьміхом.

„Бачите?“ кликнула она тріюмфуючи.

„Бачу“, відповів він все ще зі сьміхом, а онісля додав : „Якийсь поет каже десь : „жите то нужденна комедия, повна глупоти і сліз“, а я, Орядин, додаю, що було би ще нужденнійше, коли-б не було тої крихітки любови, що сама одна осолоджує і прикрашує жите та надає ему вартости.“

„Чуєте, панно Верковичівно, чуєте, що пан Орядин каже?“ зашищала она до мене, а я звернула ся в тій хвилі до вікна, щоби укрити легкий румянець, що виступив мені Бог зна з якої причини на лице. „Чую“, відповіла я.

„І що-ж скажете тепер?“

„Скажу тепер так, як казала і перше, що найкрасшим часом в житю є справді часе любови. Зазнавати любови дуже гарно, розуміє ся, кому судило ся!“

„О, любови можна все зазнавати, коли тільки хто хоче!“

„Тақ ви думаете? я гадала троха инакше!“

„Ви! ви такі „божі“, що думаете все инакше, як звичайні люди!“ закинула з легким глумом.

„Любов то поважна річ, хоть би і в жарті“, остерігала Оксана на-пів поважно, на-пів жартом.

„Ну, так“, обізвала ся Румунка, не надумуючись, а по хвилі додала : „Я не можу казати, що не люблю мужчин, коли люблю їх. Не можу говорити, що не люблю товариства, коли люблю его. Не можу казати, що монаше жите то мій

ідеал, коли таким не є. Не можу казати, що писане, хоть би і одного листу, ущасливляє мене, коли противно, нудить мене на смерть.“

Всі ми сьміяли ся.

„Ви справдішна жінка, наскрізь „жінка“!“ замітив з тонкою іронією Орядин.

„Се правда!“ відповіла Румунка. „Така правда, як н. пр. те, що гину з нудьги, що тужу за своєю батьківщиною, за своїм товариством і знакомими!“

„Шукайте розривки, робіть знакомства!“ радив Орядин.

„О знакомства!“ закликала она насьмішливо. „Тутешні жінки не мають ніколи часу, і не побачиш їх ніколи, і не діждеш ся їх ніколи!“

„Се правда“ вмішала ся Оксана. „Наші жінки працюють дуже тяжко.“

„Ах, они кухарки!“

„На жаль, і то правда!“ відповіла Оксана.

„Але они самі тому винні.“

„Ті, що не хотять вірити в постуц, у то, що їх положене може подіпшити ся, ті винні!“

„Я не знаю, як ви то розумієте, пані Оксано“, закинула живо Румунка, котра не зрозуміла ясно слів молодой жінки, „але я вам кажу, що я думаю. Ваші жінки то як фіялки, але на фіялки не дивить ся жаден мужчина. Про красу і запах їх говорить ся лиш, але ніякий мужчина не любить їх справді.“

Орядин усьміхнув ся двозначним усьміхом.

„Не сьмійте ся, мій пане!“ кликнула майже люто. „Чи те, що я говорю, може не правда? Може ожените ся ви з фіялкою?“

Він спаленів, перестав усьміхати ся і спитав: „Звідки я се можу знати?“

„О, се знаєте ви вже тепер дуже добре!“
відповіла она.

„А звідки знаєте ви се?“ спитав знов.

„Такі річи знаємо ми дуже добре! Ми знаємо н. пр. дуже добре, що мужчини приписують нам жінкам прикмети, яких ми зовсім не маємо в тій самій мірі, що й они. Приписують їх нам тому, щоб оженивши ся з нами, мали з нас вигоду. Чого-ж запевняють нас неустанно, що покора, скромність, податливість, лагідність, м'якість, боязнь — жінці до лиця, коли переконають нас трохи не що години, що їм подобає ся як раз протилежне, а то — дух, дотеп, кокетерия, живість, гордість і т. д.“

Орядин не відзивав ся, хоч не зводив з неї очий.

„Так, так, дивіть ся лиш на мене, (і усміхнула ся) пане Орядин; ми се знаємо дуже добре, і лиш панна Верковичівна мабуть сего не знає. Але коли прийде до мене, то я її навчу жити житєм жіночим, привчу жити любовю. З своїх книжок не навчить ся того ніколи; з книжками она й не зайде далеко. Мужчини, боять ся учених жінок, бо думають, що они не давали-б їм ні їсти ні пити; а глупі фіялки взяли собі то до серця і думають, що здобудуть собі дійсно щасте, коли стануть кухарками; тай і варять бідні, тай печуть самі так, що поварили вже всю свою красу і ум, свої найкрасні літа і будучність своїх доньок...“

Она урвала, розсміявшись якимсь пустим, зловіщим сьміхом і встала.

„Іду далі“, сказала, „треба ще піти в місто та купити дечого, а відтак хочу ще нині піти до театру, бо далі-далі перестануть і грати.“

Орядин підніс ся живо. „Маєте вже білет?“

„Білет? Ні, ми маємо ложку.“

„Шкода, я хотів вам чим небудь прислужити ся.“ І Орядин ніби посумнів.

Она усміхнула ся і вдарила его свавільно коралями по плечах.

„З вас великий фарисей!“ сказала. „Впрочім коли хочете мені прислужити ся, то ходіть зо мною до міста, і допоможіть нести коронки, бонбони і вахляр. Взагалі дозволяю вам, коли будете чемно поводити ся, відвідувати мене; розуміє ся“, додала іронічно, побачивши на моім лици здивоване, „що аж тоді, коли мій муж поверне. Приведіть і кількох дотенних товаришів з собою, мій муж грає дуже радо в шахи, а й я не нудилає би так.“

Він склонив ся перед нею глибоко і заявив з сияючим очима, що буде старати ся, вчинити єї волю, і що і він грає дуже радо в шахи.

Так? То може він навчить єї сеї гри, бо в єї мужа нема терпеливості і він любить лиш з готовими грачами грати...

Він склонив ся у-друге а она, звинувши ся мов та гладоньга гадина, та зібравши одною рукою елегантско довженний шлеп, подала другу руку Оксані на прощане, а мені надставила з несказано граціозним рухом голови уста до поцілунку.

Я чогось змішала ся, спаленіла, а відтак приступивши до неї, поцілувала єї.

Відтак пішла.

Попращавши ся з нами з поспіхом, пішов і він, заявивши, що має в місті також якусь справу до полагодженя.

.....

Я стояла ще на тій самій місці, на котрім цілувала ся з Румункою і холодила долонями лице, що палало в мене мов від огню. Оксана квапила ся докінчити якусь квітку і зігнувши ся над гафтом майже в двоє, не бачила гіркого усміху, що грав біля моїх уст...

„І що-ж Наталонько?“ питала спокійним голосом, не відводячи очий від роботи.

„Нічо“.

„Она не дурна“.

„Ні, але й не розумна!“

„Ну, так.“

„Але за те яка-ж гарна і принадна.“

„Так, але й другі суть гарні і принальні, а она яка-ж неінтелігентна!“

Я мовчала.

„Хоть те, що говорила про фіялки, правда.“

„Правда, Оксано, але й она не ступає тою дорогою, що веде до щастя.“

Молода жінка підвела очи і поглянула спокійно на мене.

„Котра дорога веде до щастя?“ спитала.

Я здвигнула плечима: „Того не знаю! Але прецінь мусить якась дорога вести до щастя; дорога любови“ додала я насмішливо.

„Думаєте? може...“

Трохи згодом і понурившись знов у гафт, додала: „Они підуть також дорогою „любови“. Ви завважали, як они відразу порозуміли ся?“

„Ах так!“ відповіла я; „але він прецінь не може єї поважати!“

„О, мужчини люблять і без поважання; впрочім она й не жадає чого иньшого як „любови“. По що цілувала ся она з вами? Я була би єї трутила від себе. Ходіть сюди, нехай зберу по-

*

цілуем назад те трійло, що она зложила своїм фарисейским поцілуем на ваші чисті уста, і не давайте ся їй ніколи цілувати!“

Я схилила ся у-друге і наші уста злучили ся довгим щирим поцілуем. „Тепер був би... була би пані Марко з мене задоволена,“ прошептала більше до себе, а відтак сказала в голос: „Ви не замітили, як она стріляла за вами очима і за ним, чи він споглядає зчаста на вас? Але і він, Наталко, і він не подобає ся мені.“

„Чому?“ спитала я зтиха.

„Я вже знаю, чому.“

„Що він був повинен остати ся?“ говорила я несміливо.

„О, ні, не з тої одної причини, але так взагалі. По перше: Чого прийшов до вас тепер, коли ніби погорджував вами, а що найменше старав ся вас перекопати, що ви ему байдужі? Чому не відвідував вас, коли жила ще Марко? Те, що був на похороні, иньша річ, хоть був би ліпше зробив, коли би був не прийшов. Мені видить ся, що явив ся тоді з цікавості; з якої? То вже моя тайна, чи властиво комбінація. О, він стратив вже той змисл чистоти, котрий лучив вас давно. Ах, Наталочко!“ додала журливо „я журю ся тим, що ви его любите!“

„Я не люблю его, Оксано!“ відповіла я певним голосом.

„Не любите?“ повторила она і дивила ся питаючим поглядом на мене. „Я вам не вірю, бо ви дивна натура. Вживши ся цілою душею в его істоту, любите его хоть не так, як давно, але любите фантазією; плачете фантазією то чувство“.

„Ні, Оксано!“

„Ні? Се було би гарно, тим гарнійше, що він вашої любови не гідний, і оно було би лише для вас, однак признайте ся, що він впливає на вас своєю істотою!“

Я здвигнула згорда плечима.

„Ну, так, до сего я признаю ся. Він впливає на мене, так як якась музична штука, котрою чоловік раз упивав ся, а відтак по якимсь часі чує її знов. Другий раз не робить она на него то само вражінє, але зворушує таки в нїм деякі струни; она-ж ему така знакома! Ах, Оксано, він дитина тої самої нації, що й я!“

Она усміхнула ся смутно і сказала півголосом: „А я би хотїла, Наталочко, щоби ви любили кого иньшого.“

Кого? — я не питала. Спаленївши сильно при її словах, я відвернула ся від неї і мовчала. В менї забило ся серце, неначе-б мене зловив хто на лихїм учинку. Я знала, що она мала на думцї Марка, але я не могла о нїм з нею говорити. Менї здавало ся все, що коли говорить зо мною про него, старає ся зазирнути в мою душу, щоби відтак донести о станї її ему. А того я не хотїла. Ні, ні защо в сьвітї нехай не дізнасть ся він, що любити любила я властиво єго, що з довірем звертала ся душа моя лиш до него, але що я берегла ту тайну в глибинї серця і о нїй не сьмїв ніхто дізнати ся. Ах, я була дитина, коли думала, що єго розгнївало мое знакомство з Орядином! Що се могло єго обходити? Непоборима сила тягнула мене до него, до спокійного, до вірного, до „аристократа духа“ і я відчувала, що в пожитю з таким чоловіком можна відискати душевний супокій і пізнати те,

що зве ся щастем, а він відопхнув мене і тепер осталась я мов без весла в човні...

Орядин ?

В мене зморщили ся мимоволі грізно брови і я зітхнула. Він—то пісня мого люду і я все буду оживляти ся при її звуках, буду або радувати ся або тонути в слезах, а Марко... ні, над ним спиняти ся думками не слід. Ах, яке-ж щасте, що між нами лежить море !...

Я не помиляла ся ; Оксана писала до него, она зрадила ся раз сама з тим передо мною, але се не поможе ему нічо. Нехай пише ему, що я люблю Орядина, серце его нехай кровавить ся як мове, щось таке бодай пригадує людині, що она жие...

„Так, так, Наталко!“ говорила Оксана далі, коли я не відзивала ся до неї, потонувши в думках, „я би хотіла, щоб ви любили кого иньшого, а Орядина викинули з серця. З ним не були би ви щасливі. А прогос“, додала нараз живійше, „панї Марко знала про ваші колишні відносини до него ?...“

„Знала, Оксано, або що ?“

Она усміхнула ся.

„Чи вам не приходило ніколи на думку, як она ті відносини розуміла ?“

„Розуміла їх так, як я,“ відповіла я, зчудована тим питанем, „а то, що ми розійшли ся ворожо і що перед кожним з нас лежить иньший шлях, кінці котрих не зійдуть ся мабуть ніколи !“

Она розсміяла ся тихо.

„Ви помиляєте ся, любко“, відказала хитро. „Она була майже переконана, що з вас і

Орядина вийде пара, і она не мовчала об тім, Наталко !“

„Кому говорила о тім?“ спитала я з нетаєним страхом і в мені наче дух заперло... Ах, я вже відгадувала все...

„Свому синові говорила о тім...“

„А він повірив?“

„Спершу не вірив, але тепер вірить.“

„І що-ж, Оксано?“ спитала я, силуючись надармо усміхнути ся.

„Що-ж! чи вам залежить на тім, щоб Марко знав правду?“

Я не відповідала. Здвигнувши гордо плечима, я мовчала з спущеними в діл очима і упрямо стуленими устами.

„Се не добре, що ви такі горді; він також такий, і він не накинє ся вам ніколи!“

„Чи маю я тому корити ся?“

Єї лице прибрало нараз вигляд холодний і она сказала спокійним рішучим голосом : „Отже ви любите Орядина?“

Я все ще мовчала. Я немов завзяла ся не відповідати на єї питання, не виявляти їй своєї душі і оставити єї будь що будь в несвідомости. Чувство упрямої, котре заволоділо в сій хвили мною, було таке сильне, що я чула, що переможе в мені і голос серця. Чи се добре було, я не думала, мені було се навіть байдуже.

„Любите все ще в нім те, що мав давно, а чого вже тепер не має. Ах!“ сказала нараз з нетаєним жалем. „Ви належите також до тих, що живуть більше чувством як умом, і котрих треба провадити мов малих дїтій.. Тепер здало-б ся вам десь виїхати, розірвати ся, відсвіжити

ум, пізнати інших людей, а ви загребані, спрятані мов в улию, бачите лише его!“

„Чому ви мені отсе говорите, Оксано?“ спитала я в неї не без докору.

„Бо мені вас жаль і я вас люблю як свою рідну сестру. Я не повинна се говорити, але скажу. Ви ніколи не могли жити цілковито. Ви виростали як та квітка, прикрита склянкою, що не розвиває ся безпосередно під впливом сонця, — і се мстить ся на вас. Справді, ваша сила вичерпає ся або перетворить ся в щось хоробливе. Ні, она перетворила ся уже. Любов ваша до Орядина се вже якийсь нездоровий об'яв і я бою ся, що она поконеє колись і ваше горде серце і ви піддаєте ся їй!“

Я стояла перед вікном, горда, холодна і з побліднілим лицем.

„Не бійте ся, Оксано“ відповіла я, а серце мое сьміяло ся: „З любови до Орядина, з любови до него... ха-ха-ха! і она вірила в то справді?“

„Я не боялась би, коли би не знала вашої чудної, неспокійної, незадоволеної натури!“ закинула.

„Ви забуваєте, що мені остає ся окрім любови ще одно, а то література“, сказала я.

„Ну так, я се знаю. Однак...“ і усьміхнувшись сумно она урвала. Мабуть не хотіла заявити своїх думок, котрі були часом і моїми думками. А то, що мое одностайне безсоняшне жите відібе ся колись на моїх письмах, ба, що се їй не може бути инакше і не принесе мені також щастя. Що сили улягнуть справді впливам обставин і дійде зі всего щось недозріле, може їй хоробливе...

Трохи згодом розсталися ми і я лишила ся знов сама. З болісно зморщеним чолом і зятими устами дивилась я довго ще за нею, але думки мої пробували деінде. Спершу далеко у того, котрий „не накинє ся і мені“, а відтак у Орядина. Се було смішно, коли она думала, що я люблю его, але говорила правду, що я любила его „фантазиєю“. Н. пр. тепер! Я вдумала ся в его істоту, в его минувшість, в свою минувшість, і чула, що він не був мені справді цілком байдужим. Він зворушив мене болісно і мої мисли літали кругом него. По що приходив він? Що стало ся ему, що звернув ся знов до мене так, як би між нами не було ніякого непорозуміння? Може він іронізує, кепкує собі з мене? Се було правдоподібне, бо его поведене з тою легкодошною жінкою, через котру забув, що прийшов до мене, після всего, що між нами стало ся, свідчило ясно за тим.

Мене обгорнуло огірчене. Я обставала за ним перед Оксаною, вступала ся за ним перед Марком, зносила підозріне, що він мій „бог“, а він має собі кпнати з мене? Чи се можливо? Взагалі, що я собі думаю? Чи з того, що він син мого народу, виходить, що я мушу думати про него і терпіти за него? Радше зверну ся до тамтого, котрий, коли що любить, любить вже на віки. Але тамтой гордий і радше зрече ся свого щастя, ніж „накинє ся“ мені або розірве звязи між Орядином і мною! Він буде мовчати, а я не отворю також уст. Тепер мені ясне его чудне поведене, але ясне і се, як лихо розуміла мене пані Марко, котра чувала над его і над моім щастем! Хитаю ся між обома, а не належу жадному. Чому було все так безсоняшно, не-

викінчено? Або отсе чувство самоти — ух, як оно мене придавлювало!

Я почала терти нервово руки і ходити по хаті. Се чинила я майже несвідомо все тоді, коли мене взяла розпука або неспокій.

Чи все те було наслідком способу мого думання, чи тому, що я жила сама і була незамужна? Марко говорила стілько разів, що чоловік і жінка повинні іти разом, що одно доповняє друге — чи се дійсно так? Мені пригадує ся філософоване молодой малярки, котра заєдно каже, що чоловік з незвичайними способностями ума не повинен вязати ся за ніяку ціну в світі з другою істотою; що він повинен розвивати ся сам без впливу тої другої істоти, щоб не піддати ся з часом, не стати ся рабом того впливу, і жити самому, щоб не стратити свого властивого характеру.

Не знаю, по чий стороні правда, але відчуваю ясно, що одно стане мені спасенем, а то праця! Слава тобі, Боже, що она остає ся мені і що я можу в ній шукати щастя. Коли потапаю в ній цілою душею, тоді всі, що заколочують мій спокій, відходять від мене далеко-далеко і я не чую ся ані самотною, ані непотрібною, але противно, чую ся міцною, самосвідомою, спокійною...

Тут кінчить ся Наталчин дневник.

В три неділі пізнійше появила ся Румунка з Орядином в театрі в льожі. Побачивши десь поміж видцями Оксану і Наталку, она нахилила ся до Орядина і проіпентала :

„Отже она тут; таки послухала і прийшла. Знаєте, она властиво дуже гарна і могла би мужчинам дуже подобати ся.“

По его лици пробігла поломінь.

„Ну так“, відповів змішаний, мов приловлений на забороненім учинку.

„Ви знаєте, про кого я говорю?“ спитала она.

„Про Верковичівну.“

„То ви слідили за нею?“ скликнула майже в голос.

„Але-ж ми очевидно в одній і тій самій хвилі замітили єї — по волосою!“ відповів з притиском і холодно. „Прецінь єї волосе мусить впасти в очи!“

Її причуло ся, що в его голосі при послідних словах крила ся злоба і то успокоїло єї.

„Але она не відасть ся, Вассілі!“

„Ні“, відповів сухо.

„А знаєте, чому?“

„Чому?“

„По перше тому, що поводить ся так гордо, мов би походила прямісенько з князівського роду, а по друге она зовсім убога, а до того ще якась компаньонка.“

„О, то не завадило-б їй, що она компаньонка“, замітив він.

„Не завадило би, коли-б не була, як кажу, така горда; впрочім, ні, подумайте лиш, компаньонка!...“

„Але-ж она тепер не компаньонка, она й не є нею з заводу, і давно не була нею. Єї не можна навіть трактувати як таку, і я переконаний, що у покійної Марко она не була простою, буденною товаришкою.“

„То тепер она гувернантка і учить чужі діти за гроші...“

„Бо не хоче сидіти на ласці у своїх кривних.“

„Гадаєте? ха-ха! бо бавить ся в горду. Я єї вже пізнала.“

„Справді?“

„Справді, і тому не віддасть ся. Представте собі: у нас пробував недовгий час брат мого мужа, молодий, живий, прегарний мужчина. Раз нудили ся ми страшенно і він считав, чи в мене нема під рукою яких знайомих дам, з котрими можна би забавити ся для розривки. Я оповіла ему про неї, а він і напер ся іти до неї. І що ви думаєте? Ви думаєте, що она була мені за те влячна, що я дала їй можливість познакомити ся з нежонатим і маючим чоловіком? Борони Боже! В першій хвилі мов налякала ся нас; а

Відтак вдивила ся в него своїми великими, миготячими очима, немов хотіла зглубити всі думки его, а опісля закутала ся в таку гордовитість, що від неї аж морозом віяло. Бачите, так мов би чинила нам ласку, що приняла нас, а не ми їй, що відвідали її в її келії. Я лютила ся тоді так, що тиждень не могла дивити ся на неї; він сьміяв ся. „Се она тому була така, що і ти була зі мною,“ говорив він; „але ми знаємо, що тихі води береги рвуть. Коли зложу їй візиту сам, змякне зараз.“ Щось в два дні потім убрав ся як найстараннійше, вистояв свою годину перед зеркалом і пішов знов до неї, ніби по якусь книжку. Казав, що була така сама. Відтак відніс книжку, а она не просила его навіть сїсти! Тоді лютив ся так, що я не бачила его ще такого, а я сьміяла ся так, що страх! „Що собі та компаніонка думає властиво? (вигукував він). Що може по ню прийде хтось? Що з нею оженить ся хтось? З такою, що жила доси з примх великих дам?“ Він забув, що она не була вже й компаніонкою, а хиба лише швачкою! Ви знаєте, Вассілі“, додала шепотом, „що она шие від якогось часу також за гроші? Я перехонила недавно її стару protégé, як несла спідницю для якоїсь міщанки. Мені впала барвна матерія в очи і я кажу: „О, се гарне, чие се?“ А она каже: „Одної міщанки.“ „Хто шив?“ питаю. А она—ляп! що панна. „Як?“ кажу і чиню ся ніби дурна „она уміє кравецтво?“ „Она не шие паням,“ каже, „бо немає стілько часу, а міщанські спідниці і кафтаники то так лиш летять з її рук. От,“ каже, „все добре, як і звідси капне щось. Відна сирота бере ся з житем, як може, тай тому і Бог її не опускає!“ — Отже она аж така

убога, Вассілі! А хто би́ того всего не знав, думав би, що она Бог знає хто. Она глядить вперед себе так, як ті справдешні аристократи: не знаю, у кого вивчила ся она так того. Ви знаєте, Вассілі, як високі аристократи носять голови? Носять їх високо, а дивлять ся в низ. Не обертають голови то в одну то в другу сторону, ні, они лиш очима водять. Того вивчила ся она мабуть уже змажку, бо чинить се зовсім невимушено. Коли підведе свої очи в гору, то я лякаю ся єї чогось. В неї такі дивні очи, Вассілі! такі великі, мов нерухомі, і миготять аж лячно! Брат мого мужа казав, що она пригадує якусь реньську русалку, чи щось таке. Що то за мара, Вассілі? "

Він оповів їй легенду про Льореляй.

"Ах, то она певно думає, що й она така гарна!" зашепотіла она злобно. "Певно тому така зарозуміла. В неї лиш уста дуже гарні, виразно зарисовані, з глибокими кутиками, а впрочім що-ж на ній? Те все не pomoже їй. Не заступить їй маєтку. Не правда, Орядин?"

"О певно", відповів він і зігнув ся саме в тій хвилі по єї вахляр, котрий держав в руці і впустив на землю.

"Через то й не вийде она замуж. Подумайте собі, яка би там у неї була виправа. Не так?"

"Так."

"А ви як думали, Орядин?" шептала взято далі. "Що чому не вийде она замуж?"

"Я думав щось иньше!"

"Що?"

"В неї за багато крови будучности в жилах."

„Що? що?“

„Она за модна.“

„Модна? Ха-ха-ха!“ розсміяла ся Румунка.

„Якже она модна, коли в неї не побачиш і модної фризурі? Яка-ж тоді я, Орядин, я, що в мене бачиш завсїгди лиш саме те, що наймоднїйше, що даю свої сукні шити до першої моднярки в Яссах?“

Він глянув на неї і по его лици промайнуло щось, мов жаль. Опісля взяв єї руку, стиснув єї і сказав нїжним тихим голосом: „*Sie sind eine Rose ohne Dornen!*“

Она усміхнула ся вдячно і присунула ся ближше до него.

„Не йдїть до неї нїколи, Вассілі!“ благала гещеним голосом. „Я єї не люблю...“

„Або-ж я до неї ходжу?“

„Нї, однак я вас у неї пізнала.“

„Ну так! се було щось иньше... Мені прийшло щось на думку... я хотїв щось довідати ся.“

„Що? що?“ домагала ся она цікаво.

„Чи се правда, що син єї помершої панї женить ся з нею... Я так чув.“

„І що-ж?“

„О, нічо. Мабуть в тїм нема правди ані крихітки. Мене не обходить она нічого; а ви думали (він усміхнувся на силу і поглянув за кимсь в противну сторону салї), що я хочу з нею женити ся?“

„Я не думала так“, відповіла она; „лише думала, що ви любите єї!“

„Що за вигад!“ кликнув півголосом ще завсїгди сьміючись. „А впрочім хоть би і так, то — як она раз сама казала — любити а женити ся — се щось зовсїм, зовсїм иньше...“

Она хотіла щось скоро відповісти, однак він схилив ся бистро до неї, стиснув кріпко її руку, і впиливши свій, в тій хвили майже горячий погляд в її очи, шепнув з притиском; „Не правда-ж?“

Она змішала ся, усміхнула ся і замовкла...

*

Більше як пів року минуло з того часу.

Орядин не був більше у Наталки. Бував часто у Румунки, але з нею не стрічав ся і там. Она не заходила до молодой жінки, хоч знала майже, коли відвідував її.

Стара Домна, що обслуговувала і Румунку, оповідала все, коли бачила там кого чужого, хоть та не питала її ніколи ані одним словом.

„Вже що она з тими паничами за верески виправляє, що аж страх!“ оповідала раз, коли вернула звідти майже люта, бо мусіла бігати кілька разів на годину у місто. „Я вже постаріла ся, а чогось такого не виділа. Грає в карти, в якісь „фанти“, а курить, а не чорну каву, що аж гидко. Мабуть і від неї стала чорна мов нечистий. А вже з тим що заводить, то нехай і не кажу!“

„З ким?“ спитала дівчина з тиха і в її грудях забило ся серце скорійше.

„Та з тим, що подібний до неї мов рідний брат, і що на скрипці грає! Він „за ніц“ не має її. Регочуть ся обое, борють ся мов хлопці на толоці, з того не вийде певно нічо добре...“

Наталка відгадала все і не питала більше. Раз просила навіть стару не згадувати їй, що в її комірниці діє ся.

Одного поранку, вже по тім, влетіла Румунка до неї заплакана, розгнівана і виповіла мешкане.

„Чому?“ спитала Наталка зчудована.

„Та якого лиха сидіти мені тут довше!“ відповіла і заплативши належні гроші, котрими орудував батько Оксани, вилетіла мов фурия, тріснувши дверми за собою. За кілька днів прийшла до неї попрощати ся. Між иньшим сказала:

„Орядину скажіть, що най женить ся з ким хоче, мене того нічо не обходить. Він доброго не заслужив нічо.“

„Скажіть ему то самі, пані“, відповіла Наталка.

„О, він тепер до мене не прийде!“ сказала і усміхнула ся гірко. „Ви не знаєте, який він. Нині запалить ся, обіцяє сьвіт, а завтра вже холодний мов лід і мудрий як той Соломон. О, я его ненавижду! Скажіть ему отсе, він до вас прийде.“

„Нехай не приходить,“ сказала дівчина гордо:

„Ег, ви все такі чудні!“ загомоніла. „Я знаю, що він таки прийде колись до вас. Зацікавить ся знов чим небудь і зайде; тоді скажіть!“

Наталка не обзивала ся. Він не зацікавить ся більше нею, бо она остала ся та сама, впрочім що обходили єї зносини сих двох людей? Для сеї жінки не мала она ані крихти поважання, а его не могла она цілком ганити.

„Знаєте, що я завважала?“ говорила Румунка таємничо. „Я замітила, що він вас боїть ся. Перед вами хоче якимсь иньшим бути. Се як раз добре. Раз, ще давно, сказав, що ви „модні“, а раз, що побідить вашу гордість і що се

буде найкрасша хвиля в его житю. А раз був у мене і дивив ся за чимсь у вікно. Саме тоді вертали ви з проходу і переходили городець перед верандою, а ваша Діана витала вас веселими скоками. Ви зігнулись до неї і поплескали її по голові.“

„Чи панна Верковичівна не приходить ніколи до вас тепер?“ спитав, не зводячи з вас погляду.

„Ні,“ відповіла я.

„Розуміє ся,“ відповів глумливо, „она скорше загине ніж піде проти свого переконання. Она все ще така сама.“ По его устах пробіг дивний усміх і він додав по хвилі: „Колись переконає ся, що її погляди не відповідають житю і що такою, якою власне єсть, не вдержить ся в нинішніх часах.“

„Опісля випитував ся, хто до вас найбільше заходить, чи у вас широка кореспонденция, і з ким ви найбільше сходите ся. О, він супроти вас, дивно, дивно настроений, і мені все здає ся, що ви могли би ему неоднo сказати.“

Відтак, каже Румунка: їй видить ся, що він оженить ся дуже багато, бо раз сказав їй, що та, що схоче его імя носити, мусить мати трицять тисяч; він крутить ся коло якоїсь богачки, Польки, але рівночасно обсьміває її; він не вірна натура, не вірна, мов та собака, она его ненавидить! І обнявши дівчину притиснула її щиро до себе, мов би проживала з нею цілий час в найбільшій приязни, і пішла. Наталка була ся довго з думками, розбираючи ті її слова, а замітка, що він настроений супроти неї дивно, зворушила її чимало.

Ні, ні, говорив якійсь голос в ній, він її не любив уже. Все те було лиш відгомонам якоїсь гордості і пімсти. То лиш она не могла відвернути ся від него цілком, чувала над ним з далека, в затишку, чувала думками і серцем, не тратила віри в него і в те, що їй здавало ся в нїм сильне і непохитне. Деколи звиняла ся перед собою за ті думки. Жите таке одностаїне (вмовляла в себе), а він пригадує їй, що она молода: крім того все те не вадило їй ані в праці, ані в чім иньшій. А в то, що він хоче багато женити ся і без любови, значить лиш задля грошей, в то она не вірила. Він був пристрастний, несправедливий, палкий, непостійний, але до того він нездатний. Він остав ся про те все в ґрунті той сам Орядин, за котрим нераз так тужила гірко і котрого она лучше знала, хоть і як віддалив ся від неї.

А Марко?

Про него чула дуже з рідка. Оксана не споминала его перед нею майже ніколи, а коли спімнула, то хіба те, що він знаходить ся там, або деінде, і що не має надії вернути ся скоро до дому. Раз спімнула їй, що він писав між иньшим і те, що в вільних хвилях описує подорожі по всіх доси звиджуваних краях і що се мале діло посвячене комусь. Але кому оно посвячене, Оксана не казала, а она й не питала. Образ его бліднів чим раз більше в її души і знакомство з ним здавало ся їй тепер лиш якоюсь прегарною мрією...

*

Она скінчила писати свою повість, о котрій казала своїм товаришкам, що в ню вложила ці-

*

ду свою душу і писала її кровю свого серця. На ту працю поклала, як казала, всю свою будучність.

Обставини, в яких жила, не були найліпші і она проживала не раз гіркі хвилі упокореня. Се була правда, що она заробляла гроші і голкою, однак що-ж було робити? Мешкане мала даром, мала також деякий заробок із своїх учениць, але те все не вистарчало на вимоги життя, а хоть она і жила і одягала ся скромно, то за те потребувала гроший і на такі річи, без котрих ніяк не можна обійти ся інтелігентному чоловікови.

Одного вечера зібрали ся в неї її товаришки і она читала їм свою повість в голос. Нараз помітила, що малярка плаче. Се вразило її так сильно, що аж поблідла і на хвильку в читаню задержала ся. Все те вразило й Оксану.

„Чого ти плачеш, Софіє?“ спитала Наталка малярку і видивила ся на неї своїми сияючими, зворушеними очима.

Молода артистка не відповідала.

„Не можеш нам сего сказати? Чи оно тикає ся праці, чи мене, чи нас обоїх? Скажи, прошу!“

Дівча похитало головою, стиснуло їй щиро руку і присилувало себе до спокою.

„Се нічо, Наталочко, нічо“, казала, „се лиш нерви!“

Наталка дивила ся на товаришку через хвилю допитливим поглядом і її обгорнули невимовно сумні чутя; однак лиш на хвильку; трохи згодом успокоїла ся цілком і читала далі. Чим довше читала, тим більше зміняв ся вигляд

жінок, що нерухомо їй прислухували ся. Они дивили ся на неї так, мов би перед їх очима заходила з нею зміна, мов она перед їх очима перетворювала ся в щось нове, нетикальне...

Вкінці сказали, що она може з певністю надіяти ся успіху з сеї праці, пораяли, куди вислати її, додали відваги, збудили надії, додали тільки охоти до життя, що она того вчера немов віджила, і стала такою веселою, якою не була вже давно.

Відославши рукопись, она числила дні, коли дістане відомість про неї.

Коли на ню налягав сум або різні недостачі, і клопоти її обставин пригнітали мов тягар її душу, — пригадувала собі відослану працю і мов відчувала, що від неї ллє ся якесь сьвітло; що она „душа“ єї істнованя, і що все проче тепер в єї житю річ побічна. Так, в тій праці спочивала єї будучність, крило ся єї щасте, звідси походило для неї „жите“ і она віддала ся якимсь прегарним, пишним надіям, а душа єї роз'яснилась мов від сонця...

Було се пізною осенню, в рік по смерті Марко, коло десятої години перед полуднем. В старім парку міским устелило ся по стежках і алеях сухе, з дерев упавше листе грубою верствою. Дерев з ясно-жовтим золотаво-блискучим або червоним листем, освіченим соняшним сьвітлом, з-помежи ще зелених дерев впадало вже здалека в очі. А поміж величезними, рядом стоячими яворами і густо засадженими иньшими деревами головної алеї звисала рання мрака великими нефоремними шматами.

Сьвіжий, потрохи землистий запах наповняв воздух.

В парку панувала тишина і лиш кілька помічників огородника і кілька малих дівчат снувало ся по алеях, змітали листе з доріг і вивозили кудись.

Крім них не було нікого видко.

Мовчазний парк з своїми алеями, з своїми дорогами до їзди і нерухожими, мармуровими статуями, лежав в своїй осінній красі поважно, мов якийсь замкнений аристократичний сьвіт,

котрий випрашає собі всякого голоснійшого і живійшого руху, з винятком звуків пливучої води або пташиного щебетаня. Обемисті групи старих бородатих смерек здавали ся темно-сині, а між ними миготіло кроваво-червоне листе білих берез, облите ранішнім промінем сонця мов полум'ям.

По-над всім тим сияло сине, безхмарне склепінє.

Наталка йшла до огородника, що мешкав десь тут в парку, увійшла в парк і звільнила хід. Ідучи містом скорим ходом огріла ся надто і тіннестий холод та тишина, що царювали тут, вразили єї мило.

При ставі, що широко розлив ся, а обгороджений ажуровими штахетами лиснів з трави мов якесь величезне зеркало, станула мимоволі.

Вода мала для неї незрозумілу притягаючу силу. Она сперла ся о штахети і споглядала з задумчивою цікавостію на гладку, нерухому, зеркальну площу...

В ній відбивало ся так виразно погідне осіннє небо з поодинокими білими хмарочками, і верхки дерев, жовті, зелені, темно-сині, червоні... Все бачило ся тут, лиш здавало ся все нерухоме, мов закляте і мов на глибокім недостижимім дні...

Їй стало горячо і она розіпняла пальто. Опісля зігнула ся глибше над водою і в такій поставі якийсь час дивила ся в глибінь...

Єї обгорнуло чувство подібне до туги, забажало ся їй почути на своїм тілі холодну воду, але не отсю, лиш иньшу, рвучу. Спершу мусіла би надпливати на неї звільна, мов граючись, мов несміливо, приманюючо, а відтак чим раз скор-

ше і скорше, чим раз живійше. Муєсла би напирати на неї, поривати єї. Она боролась би з філями, поринала би в них, сьміялась би в них, сьміялась би голосним бутним сьміхом і аж відтак розкошувала би в них...

Ціле прегарне, барвне окружене здавало ся їй в водї красшим, нїж казка.

Нараз помітила себе. Чи так виглядала она?

Чорний жалібний стрій і довга крепа, спадаюча з капелюха аж до землі, робили єї ще вищою. Однак єї обличчє видавало ся їй иньшим як звичайно. Великі блискучі очи дивили ся з лиця так спокійно, однак zarazом так вижидаючо! Чого они ожидали, чого? Чого-ж би? Она усьміянула ся. Їй пригадала ся єї повість.

Нагадавши се, здало ся їй, мов би жите лежало перед нею як один прегарний, празничний день, як якийсь сьвіт ясности, препишної, незнаної доси краси...

„Полудне“, задзвенїло щось в нїй, „полудне...“

Так, єї полудне зближало ся, се відчувала она вєйми нервами, в нїй сьпівало щось тисячами голосів про него, а й єї окружене заповідадо єго.

І чому-ж би ні? Она не бажала ніколи чогось неможливого, не жадала чогось такого ані від людей ані від обставин. Она й не спускала ся ніколи на силу других, не була і трусом, маля відвагу! Она й не хотїла милостинї від долї — всего того не було для неї. Она чула ся такою сильною і здатною до життя, що здавало ся, для неї не існувало нічого, чого не могла би побороти!

В сій хвилі здавало ся їй, що єї душу освічує сонце, що оно миготить крізь єї нерви, пронизує єї, що в єї жилах гонить кров скорше і що чує голосне жите в собі і кругом себе.

На час прижмурила очи, мов би бояла ся, щоби то раюване єї душі не згубило ся через якесь иньше вражине. Її було так мило і гарно тепер... саме, саме тепер... Коли отворила по хвилі очи і побачила свій власний образ у воді, впали їй в очи єї незвичайно червоні уста.

„Я гарна!“ заговорив в ній якийсь голос.

Так, і она почала приглядати ся собі. Она була дійсно гарна. Сніжно-біла, а до того великі, як сталь сияючі очи. Стать єї була гнучка і струнка, отже була цілком гарна, в тій хвилі навіть дуже гарна... „Царівна“, навинулось їй на думку. Однак тут не було нікого, лиш она сама... В ній заворушила ся туга, така ніжна і непорочна мов то безхмарне склепінє, синіюче у воді глибоко-глибоко. Она уявила собі Орядина, а біля него себе...

Він був гарний... так, отже він і она. Се було би гарно, „цілковито“, як сказала би Марко і як повинно бути.

На єї лици появила ся ледво замінна краса. Она усміхнула ся тужливо, однак майже в тій самій хвилі спаленїла ще сильнїйше, мов би хто заглянув проти єї волі нечаяно в єї душу. Відтак відвернула ся на силу від свого образу і покинула то місце, зворушена, з горячим, спущеним поглядом, та відійшла скорим крогом в одну з тїнистих доріг. Але єї думки погнались мов ті барвні мотильки далї. — Так, він був гарний мужчина і в нїм була „раса“, а що справді любила у него, то его руки. Они мали в собі

щось з інтелігенції і були гнучкі і майже жіночі. Н. пр. коли звисали нерухомо з поруча крісла... Ті его руки була би так радо держала в тій хвилі у своїх руках...

По довгім часі отсе знов думала она над якимись певними відносинами між ним а собою, в котрих він і она занимали-б якесь становиско, грали для себе посполу якусь ролю. Звичайно відсувала від себе все, що мало характер якого „закінчення.“ „Так як оно є“, думала звичайно, „є добре і не потребує зміняти ся.“ Богато з иньших подій не могло инакше зложити ся — думала она собі — і тому було би нерозумно викликувати щось на-силу, або надто вже потягати до якої вини. Правда, его поведене боліло єї, особливо те, що він немов встидав ся своєї колишньої любови до неї. Але тому й прозвала его в своїм серцю „нерозумним“ і була би лучше умерла, чим виявила перед ним, що занимала ся ним. В тій хвилі була єї душа так переповнена ним, що она забула все, чим провинив ся супротив неї, та була би з ним „поеднала ся.“ Їй здавало ся, що она могла би побороти всі его хиби і вплинути на него так, щоб его химерна натура випростала ся, чула в собі силу за двох, і то сю певну, спокійну силу, що не обманює ніколи. Коли-б він находив ся тепер десь тут в парку, вийшов з якоїсь алеї проти неї, н. пр. з он-тої широкої, обсадженої так густо линами, що їх віти сплітали ся разом?... Показав ся наперед здалека, а відтак надходив чим раз ближше і ближше...

Ах, они би стілько говорили! Она мала би ему стілько сказати! Адже єї вязало з ним

стільки спільного! Перше — колишня любов, а відтак їх колишні зависимі обставини, їх терпіння в молодих, найкрасших літах і інтереси їх народу — багато річній вязало їх; она й не хоче розбирати всего. Між иньшим сказала би ему і те, що він занедбав ся „духово“, став поверховний, плиткий, що над ним взяла верх буденьщина вже наскрізь і він не зреалізує ніколи ані одної з тих ідей, котрими одушевляв ся давно, коли не опре ся тим впливам буденьщини. Так, отсе розповіла би она ему. А він би розлютив ся за се, і придумав би в миті якусь „філософію“, що єї ніби збивала би. Она сміялась би сердечно! Ціла їх бесіда велась би так живо, весело: она-ж була нині так соняшно успособлена, як вже давно ні.

Ах, як він єї раз любив!

Однак тоді она не була такою як тепер, була ще дитиною. Коли-б се тодішне прожите можна тепер знов прожити, яке-ж сильне і самосвідоме було би оно, в тім не було би страху ані перед тіткою ані перед якимсь иньшим світом! Она мала би відповідати лиш перед собою самою, перед своїм „я“, котре не щадило себе, а було для неї тепер першою і послідною інстанцією, над котрою працювала, і котра коштувала єї стільки труду і майже кривавих сліз.

Так, тоді „любилн ся“ они дуже, але не цілувались ніколи. Она не цілувала в своїм житю нікого...

Она відчула якесь вдоволене, що остала ся аж така чиста. Тоді був би він цілував єї уста, а опісля помазані уста Румунки, а може ще й других подібних до неї.

Она задумала ся нараз над своїм колишнім „я“ і оно здало ся їй якоюсь ніжною, безпомічною, освітленою істотою, котра не мала нічого спільного з тою, котрої очи споглядали ще перед хвилиною так дожидаючо. Відчула, що коли би то єї колишнє „я“ було обиджене, то обиду ту могла би відчути повно лиш тепер. Сонце почало припикати і она сховала ся в тїнь алеї.

Опавше листе стелило ся грубо по дорозі і єї нога аж брила в нїм; однак она грала ся ним і ходити в нїм було їй приємно. На гарних корчах, що росли між деревами і пригравували алею, висїла велика павутина, а зрошена ранішню мракою, лисїла проти сонця мов срібна сїть. По гиллю дерев і між листем шолопали ся тайком великі боязливі птахи; інші сьміливіші гойдали ся бутно по галузю, а знов деякі голосно щebetали. Все те, здавало ся, пануючу тишину ще збільшало. Чим глибоше она заходила, тим більша тишина окружала єї. Парк лежав ще в півснї і їй здавало ся, що находила ся в лісі. Вдихуючи повними грудьми пахучий воздух; силувала ся майже несвідомо затерти чувство самотности.

Якийсь туркіт повозу збудив єї з задуми.

Она чула, як він над'їзджав чим раз ближше і що мине єї небавом.

Не звертаючи голови в ту сторону, уступила ся на бік з дороги. Аж коли повіз минав по-при неї, підняла очи. Они подибали ся з двоїма великими чорними, майже нерухомими очима якоїсь молодой дами, а опісля з очима Орядина...

Чи она відклонила ся? Сего не знала напевно.

Єї щокни горіли мов по яким удари і она лиш бачила, як довга спина сеї дами зігнула ся ніби з питанем до него. Між обома дамами (і якась старша сиділа там) зазріла она мимоволі ще раз его лице. Йй здавало ся, що оно мало вигляд таких лиць, що готові все до послуги...

Механічно звернула ся в иньшу алею і так само без думки уєїла на першу лавку, що подибала.

Чи не покрито ся все румянцем сорому? Все, що було з нею доси однодушне?

Она була би припала до землі, була би зарила лице в листе зі вєтиду, що єї душа роздїгла ся до наготи, а на те дучило ся йй отсе!

Она відчула, як на ню впливало щось таке, що була би найрадше землю розривала. Така ганьба!

Так сиділа она на лавці з заслоненим обличем, похилена глибоко до землі...

Оскаржувати когось? Н. пр. его? Ах, то не випадало! Єї чувство справедливости було надто вироблене, щоб змогла то вчинити. Між ним і нею не було прецінь ніяких певних відносин і тому він не був виноватий, а она з тими довгими плечима не була також винна... отже що?

Она затяла зуби і була би в голос ридала, однак погамувала ся і била тільки мовчки нястукком о поруче лавки... „Марко! Марко!“ простогнали раз єї уста. Чому не було его тут, щоби вступив ся за неї; ні, коли-б він тут був, то йй таке було би не дучило ся...

По якимсь часї успокоїла ся трохи.

Що обходило єї те все? Нехай він женить ся з тою з довгими „плечима“, що була ему та-

ка інтересна і що знала другим так славно керувати; она була богата, а Наталка (она ступала так гордо, коли переїзджали поуз неї) боролася з обставинами до втоми. Она певно не знала нічого про Наталку і про її знакомство з Орядином, не чувала нічого про его минувшість, его приватне жите, про Румунку. Она росла у своїх родичів в теплі і на сонци, мов та пальма в оранжерії, доки не з'явився він. Для того було би несправедливо ненавидіти її.

Однак він...

Єї ціла душа переняла ся нараз сильною жадобою закинути ему якийсь брудний учинок. Він мусів в єї очах упасти, щоб їй полекшало. Она пірнула думками в его минувшість і їй пригадався один випадок. Раз попала ся ему якась невинна істота в руки і він використав єї темноту і незнане в свою користь. О, се був дуже підлий вчинок і гриз єї мов червак, але на тім не скінчило ся. Она хотіла ще винайти; щось иньше. Спрятала лице тіснійше в долоні і підчас коли єї уста тремтіли злобно, она блукала думками далі. Ріжнородні думки плутали ся і вганяли по єї голові, однак жадна не вдоволяла єї. Аж по якимсь часі підняла бистро голову і єї очи заіскрили ся зимним, ледоватим блиском.

Вже щось має!

Она була Полька, Полька! Він ненавидів Поляків, а єї висьмівав навіть, але що мала маєток...

Так, она належала до сего народу, що угнітав і переслідував Русинів цілими віками, корив, батожив его, розбивав его сплу і висисав его кров; понижав его і глумив ся над ним при кож-

дій нагоді, нагідував насильно своє пановане, а до сьвітла і висоти не допускав; орудуючи брудом і підлостію сам зростає, а тимчасом єї нарід... О Боже, Боже, де правда?

Перед єї зворушеною душею стала нараз ціла сумна історія єї народу. Виринула горда козаччина, станула і теперішність: той визисканий, на нічо зведений, оббріхуваний нарід, раб той поневіряний, що не зазнавав ні добра ні спочинку, що єго доля — годувати кривавою працею сильнішого фарисея!

Она розсьміяла ся гірким сьміхом.

А він, що знав об тім всім, ростив давно сам ненависть в єї груди до них, він, висунувшись працею одного такого раба на верх, ліз тепер ворогам тим під ноги, повзав ся і запродав ся!

Запродав ся! Так, бо він єї не любить.

Ох, чому-ж не охороняв єго талісман любови! чому не йшов за голосом серця, перед котрим борить ся все, котрий єднає і найлютіїших ворогів, і перед котрого потугою щезають всі ріжницї; о, чому не любив сеї Польки?

Чи він збожеволів, чи унав дійсно так низько?

Она підвела голову, слухаючи гомону з тої сторони, в котру покотив ся еквиаж. Чи він не вертає ще, щоб она прозвала єго тим прїзвищем, яке заслужив собі?...

Опісля підняла ся в цілім своїм гордім зрості, піднесла руку і погрозила нею в сторону парку, а уста єї прошептали з неописаною погордою якесь одніське слово...

Тепер була вже спокійна, не мала з ним нічого спільного і не мала жадної страти. Ліпше

вмерти, ніж стати з таким пятном перед своїм народом, сто раз ліпше вмерти!

Она силувала ся відвернути думки від него і від цілої тої справи, хотіла отрясти ся з них, мов від чогось улазливого, пригноблюючого, однак его лице з огидно услужним виглядом і великі чорні, вибалушені очи тої дівчини пхали ся їй раз враз перед душу... Она була майже гарна і виглядала по паньски; те признавала она їй охотно...

Нараз пригадала ся їй еї праця і мов камінь упав їй з серця. Она підняла ся з свого місця, обтріпала сукню, повідчіпляла поодинокі листки, що попричіпляли ся були до неї, і відітхнула лекше. Нагадавши се, немов віджила.

Що она могла забути свою працю!

Адже в ній спочивав еї сьвіт, ожидало еї якесь щастє! І вперше відчула те цілковите вдоволенє, яке подає праця тому, котрому здає ся, що жите не зберігає для него вже нічого більше. Так, праця не обманила ще нікого, бо-дай того ні, хто шукав в ній відряди і шукав більше, чим буденного щастя...

Було се з кінцем грудня і між четвертою а пятою годиною по обіді.

Небо заслонило ся одною величезною понурою хмарою. Скажений вітер гнав улицями, вив диким зойком, а густі платки снігу, що сипали ся мов без тямки з небес, метали ся шаленим летом у воздуху. Они клубили ся, розлітали ся і покривали хутко землю білим покривалом, а по дахах, деревах і віконних примурках устеляли ся білим пухом...

Наталка придивляла ся заверюсі з задумою.

З її вікна було видко в далечині одну часть міського парку. Він тягнув ся далеко і становив великанську картину, котра пишала ся кожної пори року иншою красою барв. Зимою лежав хмарно, неприступно, сповитий в білявих мраках мов у заклятім сні.

А нині! Хто би відважив ся нині заглянути в его глубінь, підслухати, як перешіптують ся старі великани-дерева, як стогнуть, коли вихор влетить між їх галузе і стане вгинати їх корони! Він божеволіе довгими, пустими алеями, глузує собі з них і свище...

Она пішла би.

Для неї має кожда борба якусь притягаючу силу. Ще дитиною не могла раз якось оперти ся примані такого вихру, і висунула ся тайком на двір, щоби „летіти“. Вітер грав єї волосем, розвіявши єго буйно, і бив ним в лице і плечі. А она, дрібна мов пташина, розпростерла руки широко і, розмахуючи ними мов крилами, сьміяла ся голосним сьміхом, викликуючи раз по раз: „Бабуню! я лечу, лечу, лечу!...“

„Дурненька“, ніби даяла опісля бабуня, розцісуючи довге, неподатливе єї волосе. „Ти певно хотіла, щоби тебе кудись вітер поніс і щоб собі головку розбила!“

„Я би не дала розбити ся, бабуню. Я би вхопила ся чого небудь і держала-б ся сильно, сильно. Я би хотіла літати, бабуню...“

„Лиш пташки літають, а ти не пташка!“

„Я не пташка, але-ж я твоя голубка; не правда? Ти казала!“

„Я казала, синку, казала!“

„Тому й я би літала, бабуню.“ І прикривши нагло лице долонями, станула нерухомо.

„Куди-б я залетіла, бабуню?“

„Куди би хотіла.“

„Де-ж н. пр.? Де птахи залітають?“

„В полудневі, теплі краї, дитинко.“

„В які теплі краї?“

„В такі краї, де сонце дуже гріє, а ночі ясні як дні, де тепла далеко більше як у нас і де немов вічне полудне. Там н. пр. ростуть дерева а й цілі ліси дуже великі і красні, вічно зелені, буйні, горді, сягаючі аж під небеса. Там ростуть великолисті пальми, кокосові дерева, мірти, олеандри, прегарні цвіти; там літають

великі барвні птахи, яких у нас нема, і такі самі мотилі; там літають золоті мушки, прозорі, барвні комахи. Там живуть пишні олені, красні дикі звірі, льви, тигри; там ніколи не скошувані трави хвилюють як море.“

„Йой, бабуню!“ кликнула она і розсьміялася з якоїсь нервової розкоші, а тілом її пробігала дрож, „йой, йой!“

„Що, душенько?“

„Я хочу в теплі краї!“

Єї широко отворені оченята зоріли з лелієво-білого личка дивним блеском, мов бачили те все перед собою.

„Кажі ще, бабуню!“ натискала нетерпеливо, не зводячи очий з уст бабуні.

„Там гарно жити! Там такі тихі, глибокі, цілком сині води, що перед ними аж страх збирає, і величезні ріки, що біжуть із скал, а спадуючи з них, прискають шумом мов перлами і наповняють тим далеко кругом себе воздух, а гук того спаду чути милями і милями. Перед красою і силою того всего чоловік німіє!“

„А на все те сьвітить сонце?“ перебила она нараз без віддиху.

„Сьвітить. Все миготить, блестить, гарне мов у казці. Знаєш?“

„Знаю. А потім?“

„А потім суть там такі ліси, котрих віку ніхто не знає; они стоять вічно у воді мов у зеркалі. На тій воді плавають водні цвіти, і ріжнородні дикі птахи. От-таке там; а є й таке, чого люди не знають, бо в глибинь таких лісів негоден жаден чоловік зайти. Так, там гарно жити; диятого і птахи летуть туди, однак туди летить ся через море!“

*

„І я би летіла через море.“

„А як би утомила ся?“

„Ні, ні, я би не втомила ся.“

„Звідки-ж ти то можеш знати?“

„Але-ж я би не хотіла утомити ся! Я би летіла, летіла, з цілої сили летіла би, щоби не втомити ся. Ти чуєш, бабуню?“

„Чую, рибчино!...“

І так стоїть она й тепер мов в ожиданю безнадійнім. Єї лице бліде, утомлене. Уста ступлені скорбно, лише очи в неї промінні і повні думок.

Кругом неї тишина. Єї артистично уряджена комната нині єї пригноблює. Цвіти в коши, якісь пової і випещені пальми немов дримають, і в тій тишині она неначе чує жите власної душі.

Єї уста кривлять ся від легкого глуму і она думає: „Чому я жду? Чому вірю я?“ Она думає про свою працю. Їй відослали рукопись повісти і то без всякого поясненя. Від часу до часу мучить ся она думками, з якої причини вчинили се і чому не прийняли єї? Чи она була без вартости? Чи може не відповідала „великій публиці“? Пишучи єї, думала она про публику, хоч — що правда — мало. Єї товаришки упевняли єї, що се неможливо, щоб ся повість не придала ся, а однак... однак відкинули єї! Она гризла ся дуже, була трохи не в розпуці, і чула, що коли повість не придалась би справді, то се був би найтяжший удар в єї житю. Опісля порадила їй Оксана одного видавця, про котрого знала на певно, що приймає подібні праці як Наталчина. Она й послухала єї і відослала рукопись туди.

Тепер вижидала відповіді.

Сама не знала, чому вірила, що там приймуть працю. Правда, поміж то чути мішало ся і почути сумніву. Она ніколи не мала щастя, однак чому би не мала его сим разом мати? А знов... чому-б мала его мати?

Она відвертає ся від вікна і проходить ся повагом кілька разів по комнаті.

І не знати, чому все таке мертво і бездушне? Таке тупе! Н. пр. ціле єї окружене, меблі, образи, а навіть цвіти! Она спинила ся біля свого ліжка, над котрим находив ся образок: Христос на Оливній горі. Недалеко него висить револьвер. Він набитий. Пані Марко казала его як раз перед своєю недугою очистити і знов набити. Він висів завсїгди у неї над ліжком; до того привикла она ще з дому свого батька на Угорщині, котрий казав, що жінці збруя потрібніша як мужчині. Тепер висить над єї ліжком.

Она усміхнула ся іронічно.

Їй не треба збруї. До неї не прийде ніхто рабувати; впрочім она не боїть ся нічого. Але отся збруя то одна річ, не така тупа і мертва як всі прочі. Се була така річ, що вимагала на кожний випадок борби і сили...

Опісля спинає ся єї погляд знов на образі Христа. Она любила сю картину дуже. Се також щось таке промінне, освітлене саме собою! Ніякий ум не сотворить людянійшої науки від Его. І Наталка нагадала собі се речене Христа, що покійна Марко повтаряла у своїй недужі.

Приступивши до вікна, виялила знов кудись свій погляд. Она думала про смерть сеї женщины, про се, що потім стало ся, і про

Марка. І тут кепкувала собі доля з неї. Звела їх разом, щоб пізнали ся, а відтак розвела — чи не на віки? Він не пише до неї, мабуть забув її, і она не знає про него нічого. В глибині її серця спочивав его образ мов сьвята пам'ятка, котру бере ся лиш раз в рік у руки. Так, він остав ся для неї чимсь, що піддержувало довіре до людей, якоюсь оживляючою споминкою. Її жите таке одностаїне і безбарвне, що лиш ті у его матери прожиті роки суть в її житю красні, особливо ті з ним прожиті шість неділь. Бо яке-ж оно взагалі? Коли-б она хотіла писати історію свого житя, то яка-ж була би то сумна і одностаїна повість! Її жите то лише то, що она перечула! Чи се може бути інтересне? Або то, що она тільки тужила, або тільки передумала! Ба! то не належить до офіційальної історії жінки і не мало би жадної вартости. Під „історією жінки“ для „широкої публіки“ розуміє ся щось зовсім иньше...

Однак она була собі сама винна, що в неї не було такої історії. Она ворохобила ся, не хотіла в ожиданю буденного щастя отупіти, бажала осягати щось більше, як звичайні ціли, і попала в якісь конфлікти. Чи видобуде ся з них і побідить те, що старає ся неустанно мутити спокій її душі і гамувати її в її намірах? За все те, т. е. що не ступає дорогою буденщини, покутує она. Она покутує радо з якимсь вдоволенем, з гордостію. Нестерпиме було лиш те, що она чула ся з всім тим самотна, і що то почуте самотности гризло її, куди-б і не повернула ся. Що правда, тому було винно по часті і її становище в суспільноєти, оно параліжувало її вартість.

Нераз уявляла собі, що розмовляє з людьми, котрих знала лише з опису і про котрих чувала, що відзначалися або поважною умовою працею або якими небудь пнньшими спосібностями. Іншим разом знов переживала в уяві сцени, в котрих відогравала якусь ролю, що в ній терпіла несказано. Думала так живо, відчувала так сильно, що аж плакала. Чому чула ся она такою самотною? Чому бояла ся зрадити щось з своїх думок і почувань?

Але ні! Она не боїть ся. Она вискаже все пером і аж тоді стане їй легше, але чи єї нарід дасть їй право промовляти до него, чи она спосібна до того?...

На дворі лютила ся заверюха так, що заслонювала всякий вид.

Вітер бив снігом о шиби, розносив его цілими масами, вив за углом хати і в комині.

Ах, коли-б она уміла музику, н. пр. вміла грати на фортепяні, або коли-б хоч мала фортепян у себе. Она викликувала би поодинокі тони і вслухувала би ся в них. Она прислухувала би ся їм ще й тоді, коли-б они, розплинувшись уже в завмираючий звук, істнували-б лиш в памяти. Тоді не була би єї душа така самотна...

За нічим їй не жаль, лиш за тим, що єї не вчили музики. О, яка сила чутя пішла би в неї в тони! Ні, вся єї сила виляла-б ся в них і она чула-б ся щасливою. Єї гру назвали-б може пориваючою, а тимчасом єї думки пригноблювали мов недугу!

Як би тепер Орядин прийшов, саме тепер в ту заверюху, як би она радувалась!

Вирочім се не була правда, що він женить ся з тою „з плечима“. Она не бачила їх більше

разом, а одна з її знайомих оповідала їй, що він кепкує собі „з тої“ і що она ему цілком байдужа. Перед кимсь там мав навіть сказати, що старий мусить розум своєї доньки добре маєтком наштукувати, бо она своїми „приватними чеснотами“ не привяже нікого, і що в неї виплекані лиш панські примхи. Може бути, розповідала, що то она залюбила ся в нім. але він в ній ледви. Впрочім що ему шкодить бувати в таким елегантскім домі? Она не вірить, щоб він з нею женив ся; він займе нині-завтра незалежне становище і поведе до шлюбу яку доньку своєї нації...

Отже її комбінації були фальшиві і она засуджувала его несправедливо; она може з ним знов говорити. Она й не бажає від него чого иньшого, він їй байдужий. Нехай любить кого хоче, нехай ним другі кермують, але прийти до неї і побалакати з нею може він. Чому она має проводити жите так безкровно?

Її обгорнула майже нетерпелива туга за ним.

„Коби прийшов, коби прийшов!“ — така думка вчїпила ся їй і дзвенїла неустанно в її душі.

Читати або писати она нині не може. Все те не вдоволяло би її нині; таке занятє за спокійне, за слабе; она відчуває нараз всю мертвоту такого занятя, его безпомічність і неміч супроти такого настрою, в яким находила ся саме нині. Она надто занепокоєна; її душа перенята якимсь передчутєм і она просто мучить ся...

Немов утомлена опускає ся вкінци на фотель, опирає голову недбало о его поруче і слухає. Раз як лютує метіль, раз як тикає годинник, а знов як недалеко її ніг віддихає спля-

ча Діана. Приглядає ся на-пів замкненими очима цвітам і їх листю; силує ся підхопити, як ростуть. То знов думає над Бог зна чим...

В сїнях отворили ся голосно двері і почули ся скорі кроки.

Она прокидає ся немов зелектризована, єї серце зворушує ся болїсним передчутєм і стукає несамовито. З затаєним віддихом розбирає она той хід; нї, тепер вже пізнає его з певністю. Піднявшись блискавицею йде до дверей і отвирає їх.

„Орядин!“

„Се я!“

„Ах, я знала, що се ви!“

Она цілком зворушена. Она хотїла би, щоб він відразу скинув бурнус, отряє его з снігу, щоби усїв і говорив. Утихомирює Діану, що збудила ся і гаркотить, стрїнує ему з шапки сніг і вдихує радо сьвіжий воздух, що він его вніє з собою в комнату. Она говорить і сьміє ся. Говорить раз по раз, що она знала, що він прибуде. Опісля просить усїсти.

Тут! Або нї, тут може; тут вигіднійше, лїпше. Або там на кріслі, в котрім саме тепер она сидїла. Там паде на ноги сьвітло полумя з коминка, в котрім горить огонь.

Вїнци сидять уже обое. Она обняла білицми руками колїна і дивить ся на него своїми великими, блискучими очима дожидаючо. Єї незвичайне оживлене впливає на него стїсняючо і він відгортає раз по раз нервово з чола волосє. Опісля усьміхає ся.

І що-ж она поробляла?

Она сьміє ся. Она аж мучила ся в тій самоті. Думала вже кинути ся в метіль і йти куди небудь. Відтак числила віддихи сплячої Діяни; потім думала про Бога, чи властиво про Ісуса Христа, і що се на її думку зовсім не мудро вважати себе великим, тому що не вірить ся. Що Флямаріон викликав раз давно в ній чудні ідеї, котрі її вдоволяють в kwestії релігійній і що він мусить бути благородний чоловік. По тім сьміяла ся знов. Се все не інтересне; нехай він щось оповідає. Се він дуже гарно зробив, що відвідав її саме нині; се просто добрий учинок; она нині так чудно настроєна, особливо з полудня прикрі чутя просто давили її.

Єї нервовість, повна ожидания, виводить его з рівноваги і він, придивляючись їй, як говорить, мішає ся сам, здає ся, ему не достає відваги говорити.

Вкінці оповідає, що був в її батьківщині, що відвідав і її кривких, привіз їй листи і поздоровлення від панни Марії і від тїтки. Катя вже цілком доросла панна, котра мабуть скоро віддасть ся. Все остало ся там по старому, гори, котрі она так любила, місто, люди... лиш вуйко постарів ся замітно. Впрочім він казав її, „одиноке дитя одинокої его сестри,“ поздоровити і переказати, що її фотографія висить над его ліжком, та що він її так завсїгди любив, у тім високім ковніри Штуарт і з спущеними косами; він її не забуває і навіть вибирає ся відвідати. Зоня за кілька неділь вінчає ся з своїм давнім поклонником, з колишнім правником ...чи Наталка собі пригадає? Він сьпівав заєдно з нею дуети прегарним барітоном... О, она пригадає собі.

Він оповідав, а она перебивала ему питаннями двома-трьома раз.

Спогади з рідних сторін відсвіжили ся в ній так сильно, що она мов бачила все перед собою. Дім, в котрім виросла, комнату, в котрій мешкала разом з бабунею. Дім Маєвського з височенними старинними смереками перед ганком, его „панський“ плеканий город з білими штахетами. А відтак їх город, де по алеях она нераз бігала мов стріла, а діти ловили її, одного разу навіть і він. Тоді зачіпило ся її довге волосе за якийсь корч і він спіймав її. Ах, она сьміяла ся тоді так сердечно, а всі діти разом з нею; а в него аж очи горіли з якоїсь шаленої утіхи...

У всіх тих спогадах, що минали попри її душу образами, виринали прегарні гори буковинські, улюблені її поодинокі скали і яри...

Все те було таки дуже гарне. А тепер? Тепер ділив її від того лиш час.

„Все те було таки дуже гарне!“ відозвала ся она нараз в голос, і споглянула на него.

„Що таке?“

„Все те, що було: минушість. Чи не так?“

„Для мене она мертва.“

„А для мене ні!“

„Се звичайно так у жінок.“

„Що?“

„Ну, жінки кохають ся звичайно в минушість.“

„А мужчини ні?“

„Взагалі ні. В мужчин переважно будучність на оці.“

„Отже й у вас так?“

„Чому би і в мене не мало так бути?“

„Давнійше були в вас иньші думки.“

• Він сьміяв ся.

„Давнійше!“

„Ви переконували мене, що не вірите в ніяку будучність.“

„Я був огірчений; я був хлопцем. Хто би впрочім розбирав такі слова!“

Она дивила ся зчудовавана на него.

„А я думала“...

„Ви думали! Я сам думав тоді“, казав він усьміхаючись, „значить: в тій хвилі думав, коли говорив се. Однак, Боже мій, час із своїми проявами не минає попри чоловіка безслідно. Єго пориває могуча струя жита з собою, і кожний рік, ба, кожда днина відобе на нїм своє пятно і він зміняє ся несвідомо. На властиву квінтенсенцію жита приходить чоловік аж з часом. Впрочім я мав тоді по части і слухність. Будучність то як блудне сьвітло. Она спиняє уживати краси жита, она то — старість. В погони за нею роздроблюємо сили і ледви добачуємо то, що нам подає теперішність.“

„Се правда“, відповіла она задумчиво. „Де головно о те, як властиво чоловік захове ся супроти жита.“

„Так. Від того залежить чимало. Я пересвідчив ся, що ще наймудрійше заховувати ся пасивно, і дбати передовсім о себе.“

Єї очи замиготіли.

„Значить, не бажати нічого, не давати нічого, бути недвижним мов та багниста вода?“ промовила з перелетним усьміхом.

Він спаленів.

„Чому не бажати і не давати нічого? Я не думав так. Я думав, що все має свій час і настає само собою. Прискорювати які небудь

події або обяви, то нерозумно і нема нічого поганійшого і шкідливішого над передчасні твори. Вони пригадують каліцтва. Моя філософія лише мужицтвом“, додав опісля глумливо, „неправда?“

„Мужицтвом? О, ні — але малодушністю!“ відповіла сумно. „Ждати! Боже мій, все, все лиш ждати!“ Сі слова вимовила з якоюсь гіркою розпучкою.

„Але-ж ви чудні!“

„Ждати!“ перебила она ему нетерпеливо і мов слідила чим раз далі за якось думкою. „І чому? Ах, ми така низько-думаюча маса, що не вміє одушевляти ся! Чи я не казала вже раз сего? Створити щось таке, що поривало би! Та маса з самого очікування і невільничої податливості запала в нидіне. Чому в нас так мало гордості і відпорної сили, так мало нахилу до величчя, так мало поривів до могутості? Чому, чому оно так?“

„Не судіть за скоро“, відповів він живо, „тих, що в них не відзиває ся ще кров будучности. То не є ще ніяка сила і ніякий поступ!“

„Я засуджую тих, що можуть більше зроби́ти, як дбати про буденні цілі, або що служать лиш партіям. Чому не служити в спосіб гарний своїй вітчизні або хоч свому талантові? Але ми — ні!“ повторила ще раз гірко, „ми не горді, ми наймити з природи і вміємо лиш жаліти ся! Ненавиджу тих, що лиш проливають слези, як і тих, що не мають в собі тепла!“

„Я також; але я маю в собі тепло.“

Она усміхнула ся, а відтак задивила ся на свої білі, тонкі руки.

„І тому, що я тут у вас, треба і вам дізнати ся про се тепло.“

Се мало дзвеніти жартовливо, однак его лице змінило нараз свій вигляд і він усміхнувся ся нервово-вимушеним усміхом.

Она дивила ся на него допитливо, майже неспокоїно, але не обзивала ся.

„Се бачите — в тім річ, що я заручив ся...“
Мовчанка.

Її лице побіліло і мов задеревіло, а уста стратили мягку рухливість.

„Так?“

І знов мовчанка, а опісля знов: „Так!“

Він вимовляє се зміненним нараз, майже поганим голосом, а погляд у него несмілий, здичілий. „З донькою мого шефа, адвоката Мілера. Знаєте, она зве ся Ванда.“

„Ванда?“

„Так. Адже ви її знаєте!“

„Я не знаю... так... з виду!“

І она не має більше що казати. Не має зовсім нічого і не знає нічого.

Він блідий мов крейда, глядить на неї, як она пересовує сборо перстені на пальцях, глядить на її довгі вії і як она мовчить.

І ніби що-ж там такого стало ся, що не обзиває ся: нехай би лиш одним слівцем!... Але куди вже їй до бесіди! просто заніміла.

Що за страшенно дурна, упокоряюча хвиля! І она мовчить якось дивно. В ній тремтить якось дивно. В ній тремтить наглядно жите, сказав бись, і в найменшій пальчику нерви напружені до крайности, і з цілої її істоти рве ся щось на волю, але уста мов поражені...

В яке огидне положене заліз він — ух! Перед ним лежала книжка, поезії Гайного. Ухопивши книжку отворив її без думки і его очи опинили ся на першій стишкы :

„Theurer Freund! Was soll es nützen,
Stets das alte Lied zu leiern?
Willst du ewig brütend sitzen
Auf den alten Liebeseiern?

Ach, das ist ein ewig Gattern,
Aus den Schallen kriechen Küchlein
Und sie piepsen und sie flattern
Und du sperrst sie in ein Büchlein.“

Він верг книжку від себе і мов ожив в тій хвилі.

На него находить щось, щось давне, добре знакове, щось, чого він не розбирав ніколи. Не яка думка, спомин, се щось зовсім иньше. Се щось сильне, зухвале, горде, упряме, що перемогало его нераз при стрічі з нею, і чому піддавав ся завсїгди.

І на его устах з'явив ся нараз глумливий усьміх. Він звертає голову в ту сторону комнати, де Діана розтягла ся знов до снана і говорить голосом, мов би нічого не стало ся.

„Діано, ти гарна звірюко, ходи сюда!“

Саме в тій хвилі підвела і Наталка голову. Її погляд — величний, палаючий і острій заразом. „Ви її любите?“ спитала.

„Ах, атже она прегарна собака!“

„Ні, я думаю про вашу суджену“...

Він звертає ся блискавицею до неї і по его лици розливає ся горячий румянець. Опісля викривляє з погордою уста і мовить з притиском :

„Розуміє ся, що люблю її.“

І він ненавидить її вже, і за то одно питане. Що за шалена, безлична відвага, питати его о се!

Він відчув, що між него а неї вступило щось, щось важке, погане. Він спотикає ся на тім і оно корить его і обурює проти неї, обурює страшенно. Оно суне ся на него, обхоплює его; він обтряс би ся з того, задоптав би се! Оно гидке, нестерпиме і в его умі приймає вид пересвідчення, що она має право ставити ему таке питане і що се питане доторкає ся сотень струн в его душі і всі они відзивають ся негармонійними, прошибаючими звуками.

Він ненавидить її. Ненавидить все, що ему здавало ся на ній лїпше і тонше; ненавидить, бо відчуває, що в неї є „раса“ і що їх ділить степені чистоти.

„За чотири неділи відбуде ся наше вінчане“ говорив далі з огидною пихою. „Я й їздив тому в рідні сторони, щоби полагодити там деякі справи.“

„А панна Марія?“

„Що-ж?“

„Она переселить ся до вас?“

Він зачудував ся: „Чому до мене?“

„Отже ні?“

„Я не бачу найменшої причини до того...“

„Я думала, бо ви обіцували їй те так часто.“

Він засміяв ся на силу.

„Се була романтика. Слава Богу, я її вже позбув ся.“

„Ви вже стілько позбули ся!“... Она каже се якось мимоходом, байдуже, а все-ж таки з якимось незамітним, роздражнюючим усміхом.

Він скинів.

Она корить его і бе в самі найвражливійші місяця. Она его знає, его, котрого деінде пїнять так високо... Однак хто она така, тога зарозуміла креатура? Чим она висша від него, що так кидає ему погордою в очи?

„Я вже не одного позбув ся,“ промовив він, „але ви помиляєте ся, думаючи, що в мене не остало ся ще доволї сили.“

„Ви справді спосібні“...

І з якою інтонацією вимовляла знов ті слова, чи не іронічно? В нїм збурило ся все нуτρο. Він підніс ся з свого місця. Обое гляділи на себе палаючими очима.

„Чого ви властиво від мене хочете?“ спитав він.

„Чого-ж би я могла від вас хотїти?“

„Чому зневажаєте мене?“

„Хиба я зневажаю?“

Він трохи не газить ся від сих слів.

„Я відчуваю, що я в ваших очах унав, або ні, гірше ще. Я в ваших очах безчестний і зрадник. Я в ваших очах чоловік, що запродує і других; на вашу думку, я певно і негідний носити імя „муж“! Що ви собі властиво думаете?“

Она мовчала і не рушала ся з місця. Стояла оперта спиною до стїни, змінсена, і підвела лише трохи висше голову, щоб єї також опісля сперти до стїни.

„Що ви собі думаете? питаю ся ще раз!“

„Тепер я думаю, що найкрасшою іллюзією в моїм житю були ви для мене.“

Він витріщив очи на неї. „Що? Іллюзією? Дякую!“

„Ілюзією, котру я впрочім боготворила. Тепер мені жаль.“

Він усміхнувся цинічно.

„Страшно жаль.“ Она говорила, усміхаючись слабо, а її великі очі блукали безцільно понад его голову.

„Не думайте, що я жалую за любовю, котрою я вас колись любила. Я навіть переконана, що вас не любив ніхто так як я і може й не буде так любити.“ (І підчас тих слів покрила смертельна блідість її лице). „Мені лиш жаль, що ви мене не розуміли! З хвилі, в котрій ми перший раз розсталися, почали ви мене не розуміти. Другий раз ви мене вже не розуміли.“

„Другий раз я благав вас іти зо мною!“ боронився він. „А ви відопхнули мене від себе. Я був вам за маловажний. Ваша шалена гордість і хороблива уява бажала собі Бог знає чого; тимчасом я був лиш звичайний чоловік і хотів ділити з вами свою долю, чи як ви то там назвали: буденне щасте.“

„Правда“, відповіла она, „я не хотіла подати вам руки до такого щастя, бо я вірила в вас, т. є. я уявляла собі, що ви мусите розвинути ся в красшу, сильнійшу істоту; в таку, до котрої і я і другі могли би молити ся. Я чула вже тоді, що без того не змогла би бути для вас тим, чим я хотіла в глибині душі своєї стати ся вам. Чи я бажала чогось справді неприродного? В моїх очах чоловік щось дійсно божеске, хоч — як ви раз казали — він має своє коріне в землі. Він може розвинути ся в прегарний цвѣт, але до того треба волі, треба борби і відреченя! Відмовивши вам, я не хотіла, щоб ви пішли і стали вперед „великим паном.““

О ні! Я бажала лиш, щоб ви стали морально-свобідним мужчиною, а не наймитом своїх страстих. Я хотіла перед вами корити ся без краски на лиці. Того хотіла я. Та тут я мабуть помилила ся. Ми не порозуміли ся. Ви казали мені, що в мене нема змислу для дійсного життя; впрочім (она усміхнула ся гірко) може й нема!“

„Навіть посада компаньонки була вам миліша, ніж замужнє житє зі мною!“ говорив він тремтячим, зворушеним голосом.

„Я бажала закоштувати хліба, заробленого власними руками!“ відповіла она. „Я хотіла пізнати, що то таке свобідна воля. Я не жалую того, хоть я не була би пішла, як би жила моя мати або отець; але я й не пішла з бути, ви се знаєте. Мені показали двері, тому що я не хотіла віддавати ся за Льюордена, — чи може було мені піддати ся? Ах, Орядин, я не бою ся голоду і холоду, бо я не бою ся і смерти. Впрочім я чула в собі силу і тому пішла; чи то було неправо?“

„Ви вимагаєте від чоловіка за богато!“ сказав він. „Не звергаєте уваги на вплив его обставин; в тім ви помиляєте ся... і тому...“

„Я, Орядин, я?“ перебила она ему і розсміяла ся. „О, я вірю у вплив обставин, в те, що они формують наші думки і сили, але я вірю і в те, що в чоловіці суть і відмінні черти, котрі опирають ся обставинам і опановують їх. Вас мала я за такого чоловіка, що не підпадає буденним прикметам, що бере ся з убійчими, пригнетаючими обставинами доти, доки не стануть підвладними ему!“

*

„І в тім я помилила ся!“ А коли він мовчав, говорила она далі. „Скажіть, як мені жити в теперішніх обставинах, щоб мое жите стало подібне до життя вдоволених, або ні?“ закинула живійше, „скажіть мені радше, яку ролю надали ви Русинкам або й мені, н. пр. нині, заявляючи мені свої заручини з Полькою?“

„Ролю вам?“ промовив він зчудований.

„Так; на вашій рускій шахівниці“...

Хвилю дивив ся він безмовно на Наталку. Опісля загравав якийсь лихий усміх на его устах, і шукаючи очима за шапкою обізвав ся: „А так! Тепер розумію; та що мені багато говорити? Сим разом, т. е. тут я невинний. Ви вибрали собі самі ролю на тій шахівниці. Мені остає ся хиба пригадати вам високе значіне сеї ролі; а то — ваше змагане до „полудня людскости, до висшого чоловіка“...

Она дивила ся на него своїми великими очима, що на єї блідім лиці тепер аж горіли, — і неначе линула думками дальше, як він бажав...

„Отже се моя провина!“ промовила гірко. „Се тота недуга, задля котрої прийшло ся мені тільки терпіти, проклін, що споганив мені вже жите дома і пігнав між чужі люди! Гаразд!“ додала з якоюсь веселою гордостью, „я буду єї наслідки зносити. Бувши дитиною, я бажала летіти через море в полудневі краї, котрих красу уявляла собі моя фантазія в тисячних барвах. А виріши, я бажала, щоб ми стали інтелігентним народом, свободним, непоборимим в своїй моральній силі, щоб дійшли також до „полудня“. Розуміє ся, кожда а кожда одиниця (думала я собі) мусіла би сталити свої сили, перемагати і

себе, щоби розуміти жите пануюче, і бридила ся прикметами невільничими. Об тім марила я часто. Се була і є ще моя хиба. Коли моя уява сягала поза границі можливости, то в тім може не єї вина, то судіть мене, Орядин, судіть і ви! Ви знаєте ціле мое жигте!“ Сказавши се, затила зуби, бо єї давило щось в горлі мов корч.

Але він не міг єї судити.

Він не міг оперти ся цілком впливови єї пориваючої істоти і впливови єї слів, що она его так дуже любила. Такого зізнаня не надіав ся він ніколи. Він думав, що она закутає ся в уражену гордість і що ціла сцена відбуде ся холодно кілько а словами, гратуляцією, і він зірве всі тоті неясні відносини, що накладали на него якісь обовязки і тяжіли на нім нераз так дуже. Чому? Він сам не знав. Тимчасом він зворушив ся сам, переконуючись, що она ему не байдужа, що не була ему такою, хоть як вмовляв в себе часто, що не обходить его нічо і що не любить єї. Але що-ж! він мусить з нею зірвати. Се було би нерозумно, дати запанувати одному чутю над цілою своєю будучностию і то саме тепер, коли все склало ся для него так легким способом і так гарно. Тамта любила его, ма-ла прегарний маєток і була така сама добра людина як отся, хоть отся приковувала его якоюсь чудною силою до себе. Та ба! він не хоче більше бавити ся чутями, оно ему ще недавно завдало доволі горя і прикростий з тою шаленою Румункою, а тепер починати знов наново? Він буде щасливий і з тамтою, хоть і не любить єї; він переконав ся, що щасте становить щось инше як сама любов, тому — вперед!

Він станув перед нею, гарний, високий, на вид спокійний і простяг до неї руку: „Я зворушив вас“, сказав непевним голосом, „хоть і не бажав того ніколи, я не є ваш ворог, я перекоаний, що в таких людей, як ви, є доволі сили, щоб знести кожду страту в житю і кождий удар, хоть би і найтяжший.“

Она кинула на него гордим, недовірчивим поглядом і єї чоло захмарило ся.

„Найтяжші страти в житю переболіла я вже; а то страту родичів і бабуні. Те, що наступило по тім, або що може ще наступити, не в силі завдати мені більше горя, як завдало се. Впрочім... дякую вам за ващу гостину і за всі новинки і — іратуюлю вам!“

Він склонив ся низько, аж надто низько — і пішов.

.....

Така сама тишина, як перше.

Она оперла ся одним коліном до софи, а руками заслонене лице втиснула у подушки.

Так, се правда, що потонув і пропав!

Она не думає над нічим ясно; їй здає ся так, мов би хто прийшов і ударив єї по голові довбнею, а она, хоть заголомшена, відчуває сеї удар. Але ні, їй властиво не так здає ся. В ній збудило ся прецінь тільки голосів, зовсім так, мов би в єї серцю ожив рій пчід, шукав виходу і не міг его найти, а она або удавить ся або оглухне...

Она вмовляє в себе, що все те перемине, силує ся згїрдливо усьміхнути ся і від часу до часу шептають єї уста майже несвідомо: „Марко! Марко!“ — Єї мучить жадова вигонати щось

подібне до того, як сісти на дикого коня і пустити йому свobodно поводи, щоби помчав ся скаженим летом і задонтав всі ті підлі, самолюбні, брехливі креатури, собак тих! або кинути ся в човен в бурливі филі... і реготати ся!

Або може що иньше? Може.

Може потонути душею в тони і виграти то, що єї так страшно давить? Так, виграти, однак не лиш для себе! для всіх, що мають серце і слух... Та ба! грати!...

Так оперта лежить она довго...

Відтак проходить ся по комнаті. Принесені ним листи впадають їй аж по довгім часі в очи. Она сягає вперед за листом від тїтки. Майже не розуміє, що читає і лише при кінци писані слова вражають єї. „Ти думаєш над Бог знає чим, Наталко, а не застановиш ся над тим, що твої роки не стоять. Леночка майже цілий рік молодша від тебе, а має вже дві донечки, а третє в дорозі...“ Она кинула від себе лист, немов в єї руках спинило ся щось гидке, і вхопила за другим письмом від панни Марії. „Я така вдоволенна“, писала она між иньшим, „що з Василем склало ся все так щасливо. Бог добрий і допоміг єму до доброї долі. Я бояла ся за него, тенер сповідаю ся перед вами отверто. Він пристрастний і змінчивий характер, хоть у него серце золоте і чувство глибоке, а розум острій. І Маевский з него вдоволений. Кажє, що перший мудрий учинок Василя то сей, що женить ся так пишно, і тому простить єму всі єго прочі „дурниці“. Зоня гомовить на него, як звичайно, і кажє, що она була би волїла, щоб він женив ся з ким иньшим і не шукав передовсім маєтку. Але она все така, як була давнїше.

Я лиш не розумію, чому Ваша тітка і вуйко прийняли так дивно звістку про его заручини. З тітки мені не дивно; она має претенсії до кожного молодого чоловіка і засуджує кожного безоглядно, що не звертає уваги на її доньку, але ваш вуйко, Наталко, той спокійний, добрий чоловік, він засьміяв ся так злобно на вістку про заручини Василя, що я того сьміху і до смерти не забуду. А відтак вийшов з комнати, мов би не хотів про него й чути. Я розповіла те все Василеві, більше жартом, а він просто казив ся з лютости. „Се міщанська вузкоглядність!“ казав. „Але слава Богу, що в мене сумління сильне і що я не трус. З часом поклонять ся мені всі, побіда буде по моїй стороні. Я вже не той сфатизований дурак, який був давнійше! Я Европеець!...“ І т. д.

Комната осьвічена слабо.

Она лежить зморена і її гарні білі руки звисають сплетені безсильно понад край отомани і відбивають ся блідо від темного її тла. В її душі запанувала якась пітьма, здавало ся, що одна з її найзвучнійших струн урвала ся.

„Хто винен, хто винен?“ шевелять її уста і она передумує все наново ту думку, що в ній любила свій нарід, рідну пісню свою, котрої частина потонула з ним в якусь бездонну глибину безповоротно, і одного голосу стало знов менше... Хто винен?

ХУІІ.

Чотири неділі пізнійше вийшла она з дому, щоби побачити его вінчане.

„Де люди люблять ся, там мусить той корити ся, що найбільше любить“, писав десь раз Данець Якобзен. А що она любила більше, то черга корити ся принадала на неї.

На судженій Василя мусить щось бути, коли він женить ся з нею; она має прегарно Лішта грати.

На дворі погідно, тепло. В неї е охота погуляти на сьвіжім воздуху, і аж потім піти в костел. Она звертає ся в місто і йде головною, ясно освітленою улицею. Перед нею, за нею тиснуть ся люди. Она йде скоро, майже без пляну. В еї душі хмарно і она потребує тепла і простору...

По проходї зайшла в латинський костел. Тут мало відбувати ся его вінчане.

Вступивши сюди она змінила ся до глибини душі. Єї напало страшне зворушене і якась пропасниця. Костел був багато освітлений, набитий видцями і повний голосного шепоту. Якась дивна, а, як їй здавало ся, гнетуча атмосфера

наповняла его. Головний престіл, а радше великий образ рознятого Христа на престолі здавав ся немов сьвітлом облитий: а міска інтелігенція і велика маса знайомих молодой обступила его зовсім. Всі бажали молодим людям глядіти прямо в обличчя.

Она всунула ся також близько престола і сховала ся за якусь старшу даму, що, вичублена мов молоде дівча, перешінтувала ся без перви з своєю сусідкою.

Чувство горячого сорому обгорнуло її, що й она находила ся тут, і она ховала ся за цікаві дами, щоб її ніхто не замітив. Їй здавало ся, що всі мусіли відчутти, що й она тут, і відгадати причину її приходу. Бо що-ж пригнало її сюди? Ах, просто сьміх бере!...

В посліднім часі она майже числила години до сьогоднішнього вечера, ну — і діждала ся вкінци его! Ах, она була би сама з себе реготала ся, що всі кругом неї обглядали би ся за нею. І чи не варто було заглянути їй в лице? Чи такий кінець не був інтересний?

Она схилила голову боязко за спину дами, що перед нею стояла, і майже не важила ся дивити ся на зібраних. Они ждали в цікавій нетерпеливості, заглядаючи раз по раз до входових дверей. Скільки то їх було, жінок і мужчин! завжди суть се лиш жінки і мужчини! А як блідо і втомлено і скорбно виглядали лица декотрих жінок! Майже всі они — думала она — стояли також раз тут, складали присяги „вірности“ і здобули собі тим „історію“. Тепер стоять і ждуть.

Чого ждуть? Що-ж хочять они бачити? Чи се якась новина для них? Коли-б їх всіх історію злучив до купи, то вийшло би одно і то само.

Она уложила би жите кождої в музику. Н. пр. в сонати, в етюди без закінчень, в прелюдії... а єї історія? Ба! з нею мала ся річ инакше. В неї не було історій, бо в неї не було фактів, і тому виїшла би хіба якась химерна фантазія, котрої не вмів би навіть кождий грач відограти, хіба яка вибаглива або розстроена душа...

І їй дїе ся так, мовби над єї жіночою гідністю глузували і знущали ся, мов би доля кпила собі з неї, бо хто-ж така она? Або то, що пригнало єї нині сюди...

„Де люди люблять ся, там мусить той корити ся, котрий найбільше любить“, відозвало ся в єї душі мов у відповідь, і она усьміхнула ся гордим, гірким усьміхом.

Се була хоч розрада, якої не стрічає ся що дня...

В нутрі костела настав рух і „они йдуть! они йдуть!“ пронесло ся з уст до уст.

Зимні дрозці пробігають єї тілом і она чує, як їй відступає вся кров з лица, але нараз почувує в собі і чудну силу і з супокоем, їй самій незрозумілим, вступає в перший ряд видців коло престола.

Они дійсно надходили.

Довга шовкова сукня молодої шелестить остро по камінних плитах,—знати, що они зближають ся. Все здержує віддих, щоби приглянути ся всему докладно і не втратити з очий і найнезначнійшої дрібниці. Вкінці они вже тут і станули перед престолом. Боже, що за поважна хвиля!

Довкола тихо. Сьвященик прилагоджує ся до вінчання, звертає ся по щось до престола.

Гарне лице молодого якесь сумне і неспо-
кійне, а она виглядає щасливо.

Она велика. Спи́на в неї довга, заокругле-
на. В цілости робить вражінє темно-понсової ро-
жі, буйної краски, котра в горячих, соняшних
хвилях здає ся просто жаркою... Єї великі чорні
очи немов пожирають усе, на що впадуть і си-
яють якимсь дивним холодним блеском. Але она
гарна.

А він? Єму чогось прикро, чує ся не своїм,
майже пригнетеним. Чи тут нема нікого з его
людей, когось такого, хто би хоч через отсю
хвилину був з ним як одна душа і одна думка,
між всіми тими гостями і єї кривними? Він та-
кий чужий! а отся, з котрою має проживати
цілий свій вік і котру він властиво так мало
знає, здає ся єму також такою чужою! Він про-
сив своїх товаришів і деякі прирекли явити ся
до „церемонії“, але мабуть жаден з них не до-
держав слова і не явив ся. Ну, він їм сего не
забуде, се за погано і він обглядає ся з болісно
зморщеним чолом, чи не побачить кого, і нараз
— затремтів.

Она! Она тут, прийшла!

Ніколи в житю не зляк ся він так дуже,
як в єїй хвили, але й ніколи не відчув у-друге
такого жалю як тепер. Єго серце прошиб біль.
„Она, она, она!“ сьпівало в нїм і він дивив ся
на ню мов без тямки, і мабуть не забуде єї ви-
гляду і до смерти. Широко отворені, немов не-
рухомі очи горіли з прозоро-білого обличя, коли
дивили ся на него! О Боже! так дивила ся она
за ним того вечера, коли розставали ся перший
раз, коли він їй говорив, що она єго царівна і
що він по неї прийде... І він нараз усе забув.

Все, що між ними зайшло, що їх розвело, і знав лиш те одно, що любив її, її одну на світі і що втратив її на віки... і чи лиш її саму?

Его лице покрито ся смертельною блідостию.

Чи він такий підлий?

Ні, він добрий, він чує, що добрий і що ним заволоділа лиш якась могутна погана сила, котрій не хотів опирати ся і тепер тоне...

А її очи, здавало ся, що говорили: „Я тут, свідок твоїх здобутків. Нехай жие мужеска честь і мужеске діло!“ А відтак чи не усміхнула ся она? — Ні, се не був усміх, се був плач роздертої душі, що виступав у неї так, сей усміх розуміє він в тій хвилі так добре! О, він розумів її завсігди!

Она виступила з ряду видців і вийшла з костела...

Ему діє ся так, як би на его душу залягла тїнь, і затемнила все, що зложило ся для него так „гарно і соняшно“! Через хвилю він немов обезсилений, немов западає ся в себе і майже не може вдержати ся спокійно, щоб не звернути на себе глибокої уваги; але за хвилюк звертає ся до него священик і він мусить над собою запанувати.

Сьвіжий, холодний воздух вдарив її в лице, коли вийшла з костела. Она немов відродила ся наново, віддихує глибоко.

Так! Тепер она свободна. Позбула ся того, що пригнетало її і заморочувало її душу. Она то зсунула з себе і оставила ему, а він буде то носити до кінця свого життя...

Як же видивив ся там на неї, мов би побачив єї вперше в житю! Правда, она стала єму цілком чужа, так само як і він не був для неї вже тим колишнім Василем з бунтівничою душею і ідеально-гарними думками, за котрим з жалю раз мало що не збожеволіла! Тепер — за два, три роки перестануть себе й знати. Так буває звичайно. Тепер стане єму Полька тим „морем“, в котрого золотих филих буде купати свою душу, спрагнену „любови“.

Гай, гай, як все гарно склало ся!

Она була би то говорила цілому світови, щоби чули всі і добре все затимили. Нею запанувала якась дика веселість і она чула ся сильною мов львиця. Відтак задержала ся на хвилю і задумала ся: Куди тепер?

Усміхнула ся.

Однаково куди; куди небудь.

Єї не ожидав ніхто. Могла йти і йти, доки би з утоми не повалила ся; то не викликало би в нічийм серцю жалю.

Она йде скоро, мов би хотіла утечи перед тим, що перед хвилею пережила, мов би оно йшло крок в крок з нею, гуляло кругом неї. О н а з своїм гладким, шелестячим, довгим шлемом, з великими пожираючими очима, а він з ложею на устах і на чолі... Гай, гай! як все гарно склало ся!

„Я не нещаслива“, силує ся втихомирити себе що крок і підносить гордо бліде лице. „Я лиш сама.“ І що-ж на тім? Слово „нещасте“ придумав якийсь безсильний чоловік, оно приняло ся і находить відгомін. Чи ослабати їй длятого?

Всюди кругом неї клекотить жите, роздягає ся безладний гамір людської товпи, розмови, сміх і дзвінки. Елегантні сані мчать ся блискавкою

дорогою поуз неї, багато пар, побравшись по-під руки, горне ся тісно одно до другого і йде весело балакаючи...

Куди йде она? Адже она не хотіла до нікого йти, майже не мала нікого, бо саме тепер не було жадної з її товаришок в місті. Малярка від'їхала до В., а Оксана, помирившись з чоловіком, виїхала з ним. Одного дня прийшла до неї зворушена з чудним блиском в очах і оповіла їй, що він приїхав по неї і що обое помирили ся. „І так я йду, Наталко“, говорила з якимсь на-пів насмішливим, на-пів розпучливим усміхом. „Він каже, що я йому потрібна до життя мов воздух, і я рішила ся стати ему тим воздухом. Чи вже не розстанемось більше? Бог знає, може ні. Він казав, що не пустить мене ніколи від себе і нехай уже раз зрозумію, що він любить мене на свій спосіб! Буду старати ся привикати до того „способу“, хочу, щоби щасте усміхнуло ся до мене ще раз так, як в перших днях нашого подружя. Ах, Наталко, люблю его шалено“... І виїхала. А тепер она не має тут майже нікого.

Она придивляе ся тепер людям, як ходять у світлі, там далеко долом улицею перед нею і тут близько біля неї. Там, куди она звертає свої кроки. Яка їх всюди сила! якже їх багато, справдішне море люду. А й там далі, де она не була і де її може ніколи й не буде, і там їх така маса!

Їй впадають в очи нужденні постаті жіночі і чоловічі з змарнілими лицами. То її пострі і братя, говорять її мовою і належать до тої самої матери, що она. Їх багато. Однак — куди гонять они, за чим? Де їх дома і як живуть они? Ні, радше вже, яка їх доля?

„Доля!...“ І усміхаючись пішла далі.

Не дивила ся ні в право ні в ліво, лише перейшла скоренько попри ясно-освітлену елегантську кавярню, з вікон котрої діялось світло струями, освічуючи всіх, що переходили тротоаром, і вступила в другу улицу так нагло, що спіткнула ся сильно з якимсь панком. З переляком відскочила, вняливши в него свої очі, але майже в тій самій хвилі помчала ся вперед. Він завернув ся і пішов за нею. Її великі, промінні очі, що блиснули зпід чорної шапочки на него в переляку, зацікавили его: а її висока гнучка постань манила его... Хто она? Їму здавало ся, що її уста усміхнули ся при слівці pardon! киненім скоро і швидко. Она спішить ся, але він здогонить її.

Ідучи за нею приглядає ся він її одежі. Він тонкий знаток в таких речах. Пальто лежить на ній складно, зрієт у неї прегарний, але пальто не послідної моди, а рука, що держить мабуть несвідомо сукню, без рукавички? Чи отсе не якась кокетерия, щоби подивляли її білу руку? О, жінки, ті жінки!... Далі зарукавок також не послідної моди!

І він іде вже сміло за нею. Що-ж, спробувати можна... Крім того она звертає ся в одну улицу, не замешкувану великою аристокрацією, а се також децю значить...

Він прилучає ся до неї, оглядає бистрим оком її профіль, а відтак каже привітним голосом і з таким же поклоном, що він замічає, що она йде в отсю „погану“ улицу сама, і тому осміляє ся відпровадити її...

Она станула мов укопана і глянувши на него усміхнула ся.

„Я дійсно сама,“ промовила якимсь здавленим голосом. В мене нема ні вітця ні матери, ні брата ні мужа, котрі би мене проводжали, тому маєте право обиджати мене!“

Она тремтіла на цілім тілі від обиди, а ему здавало ся, що, промовивши тих кілька слів, виросла ему понад голову. Она глянула на него з неказаним маловаженем, а відтак відвернувшись пішла далі.

Затягла зуби і зморщила чоло, а очи шукали зористого неба...

„Видиш, бабуню, видиш?“ прошептала, і серце єї заболіло від неказаного жалю. „Чому оно так? Чи тому, що я сама і що мене не береже нічия любов?...“

Повернувши до дому, застала від Марка лист. Здивувала ся ним чимало, бо від'їзджаючи не обіцяв їй написати ані одного слова, а она не просила его о се. Писав сумно. Писав, що коли она одержить сей лист, він буде вже в дорозі до Індії. Що ся подорож ему тепер дуже непожадана, бо хотів уже на завсїгди вернути до Буковини, а ся дорога, хоть як і бажав нераз побачити землі над Ганґесом, віддавить его знов на час від его наймильйших сторін. Она — каже—здивує ся, що він до неї пише, однак він не може позбути ся немилого чутя, будь то би їй лучило ся щось дуже прикре. Від часу до часу доносила ему Оксана листовно, як его „одинокий товариш“ проживає, але тепер замовкла, а він не зносить непевности, тим більше, що не має надії вернути надто скоро до дому і переконати ся о всім самий.

Він звертає ся прямо до неї і просить її о звістку про себе. Се заслужив він собі хоть би і тим, що серцем і думками пробував так часто дома. Она може не повірить ему, она така недовірлива, але коли він поверне, тоді переконає її о щирости его слів. Далі просить її не забувати на него, так само як не забуває гробу его матери, а натомісць він обіцяє їй подивляти тамошну красу природи „з спомином“ на неї. Ему саме тепер на душі так важко, мов би йшов на смерть, хоть смерти не бояв ся він ніколи. Чи она его розуміє? Він пише до неї з таким довірем, як пише ся лиш до найщирішого друга. І знов дальше, що він має для неї узбирані прегарні мушлі, справдішні чудеса природи і багато иньших річий, котрими прикрасить комнату „свого одинокого товариша“, коли поверне. Що буде числити дні до прибуття її листу, кількох успокоюючих щирих слів, бо на тепер буде й з того рад і т. д.

Прочитавши сей лист она немов з поганого сну збудила ся.

Він писав так приязно, а она? Що діяло ся з нею останнім часом, чи не божеволіла она? Боже, Боже! в яку погань заплутала ся она і при кім спиняли ся її думки, коли тимчасом тамтой на мори був її одним одніським приятелем на світі!... Ні, то она з самоти божеволіла і її палка душа, що шукала неустанно занятя, спиняла ся і там, де була непотрібною. Їй встидно, она була за мало горда, а на его вінчане не повинна була йти!

Глузуючи з себе, усміхнула ся згїрдливо і склонила втомлену голову на руки, згорнені на охрест на столі. Думала над Марком.

Написав, написав! саме тепер, коли була мов громом побита, втомлена до крайности і коли чула ся нужденною мов та собака. Написав! Її обгорнуло почуте вдячності і она притиснула его лист майже пристрасно до уст.

Коли-б він тут був, або коли би був цілком не від'їздив, то она була би щаслива і не томилась би якимись хоробливими чувствами. Вже сам спосіб его бесідуваня мав у собі для неї щось успокоюючого; ох, перед ним она би й похилила голову покірно і то не боліло би її!

Але що з ним? Чому з его слів видко такий сум, і чому его переслідує погане передчуте? Коли такий чоловік, як він, заговорить тужливо, то на тім мусить щось бути. Она вірить в передчутя.

Він стоїть перед її душею живо, мов би гляділа на него. Майже негарний, а зноза окуляра шукають її его ясні донитливі очи. Він замкнений, вражливий, на дрібниці байдужий, але супроти себе строгий аж до жорстокости, а задуманий так часто!

Такий він.

Він журить ся о неї. О Боже, отже о неї боїть ся хтось на світі! Она була-б і розсміяла ся і заплакала відразу, так усі струни були в ній розстроєні...

Она ему напише все, як він собі бажає, і успокоїть его...

Попросить також, щоби дійсно згадував її, коли побачить красу тамошної природи, коли над ним засияє зористе небо Індії і він може буде глядіти на срібні філі Гангеса. Він не знає, як її душа бажала краси і зміни, як она бажала роз-

*

махнути хоть одніський раз свої крила цілком свобідно!

Розкаже ему все, нехай він знає. Нехай знає і те, кілька німих сліз пролила її душа, кілька німих боїв перебула она, чорних мов ніч, від часу, як померла его дорога мати а її одніська опікунка. Що їй додає охоти до життя надія, що буде працювати для свого народу пером, (він се знає) і не утоне безслідно як тисячі інших подібних долею до неї. Відтак питає, чому не веселий; що впрочім она ему вірить, коли се пише, (адже она ему все вірила!), але що і їй не веселіше. Она тут сама, прикована тим невидимими кайданами, що звать ся обставинами, до одностайности і побиває ся і числить дні, котрі минають без повороту, не лишивши по собі і сліду. Він певно вже пійме принаду такого життя. Але она не хоче жаліти ся, нехай же і він не жалує її...

За мушлі дякує ему, але чим віддячить ся она ему за его память?

Роздумуючи так, засіяли різні спогади в її души з часу, як жила его мати і як пробував тоді дома.

І не знати, чого мучили ся обое (він і она) часом так погано! Він був гордий і глумливий, а она холодна супротив него, хоч нераз серце з жалю їй мліло! Та вже все минуло. В неї кінчило ся все скоро і в один спосіб, але з всіх її знайомих товаришів і товаришок остав ся він їй найвірнійшим. Пробуваючи там в далеких сторонах, не забув її, розвідував ся через других, як живе і чи щаслива, а тимчасом ті, що пробували тут з нею... але ні! радше вже не думати і не

згадувати всего того, що ранило її душу; то погребала она вже і не хоче об тім вже ніколи більше думати.

„Що я люблю, люблю вже на віки“ заговорив в ній нараз якийсь голос, і з тим затремтіло в її душі горяче почуте щастя.

Він її любить! се мусить бути правдою, було вже тоді правдою, коли і не снила о тім, коли говорив, прощаючись з нею, що для него „сонце заходить“, а руку стиснув їй мов кліщами; було вже тоді, коли мучили себе так страшно. Те все була любов...

В її душі спалахнуло опять почуте вдячності і навіть якоїсь гіркої роскоші, але майже в тій самій хвилі стягнула болісно брови. Она бачить в уяві, як корабель несе ся по філях, поре їх, а они товплять ся довкола него, б'ють ся о него і мов дуріють з утіхи, що уносять его. Так! він віддалює ся від неї чим раз дальше і дальше, кудись страшенно далеко... А она тепер уже зовсім сама — тут! Єї взяв нараз шалений біль і глухий зойк вирвав ся з єї груди... она тут!

Опустила знов голову на руки і заплакала тепер гірким, пристрастним плачем, хоч довгі часи не плакала ані раз...

Весна. Але не та весна, що пишає ся вже явно цілим богатством своєї розцвилої краси, і свіжою новою зеленю, що в її воздуху мішають ся пахощі бозу і жасміну і иньших незлічимих цвітів, гомонить дзвінкий бренькіт пчіл і лунає веселий спів птахів, гамір життя в якимсь відновленім блиску; — се ще та перша несмілива, на-пів розбуджена весна, ще замкнена в собі, котра свою красу що лиш заповідає лагідним теплим воздухом, а красу її відгадує ся більше чутом... Дерева ожидають строю. Земля покриває ся ніжною зеленю, воробці цвірінькають так галасливо, мов би сварили ся, а воздух помимо теплоти перенятий ще і холодом. Десь не десь лисніє против сонця латочка снігу.

Ранок.

Наталка в городі. Порає ся там як що року і за життя Марко, около зільника. Її звичайно прозоро біле обличчє зарумяніло ся, а хустку, яку була закинула на себе, ідучи сюди, відкинула вже давно. Сонце обсіпало її ярким світлом і її волосє здає ся чистим золотом.

Вкінці втомила ся і кинула рискаль від себе; змучила ся добре. Але она любить таку втомляючу фізичну працю, в котрій буває ціле тіло в напруженю; се приводить і зворушений ум до рівноваги. Впрочім она здорова і дужа і і таке занятє їй приємне. З руками, сплетеними над головою, приглядала ся деревам, чи не розвинуть ся вже далі? Там недалеко неї находила ся арфа еольска, але саме тепер мовчала. Воздух був цілком спокійний. Своім сумним зітханням пригадувала їй все той вечер, коли Марко від'їзджав і она прислухувала ся кождому з его рухів. Ну, раз поверне він уже на завсїгди до свого дому, і заживе тут, се знає она.

А що стане ся тоді з нею?

На єї устах появил ся прегарний усьміх і горяча полумінь розлила ся по єї лицю. Она не знає, що. Впрочім чого їй журити ся вже від тепер? Она чує ся такою свобідною і сьвіжою на силах, бодай тепер, що не хоче ніякими плянами заморочувати отсю прегарну хвилину. Слава Богу, що вже настала весна, і сніги зникли, а то єї переслїдувало нераз чує, що не дочекає ся єї. Правда, зимові дні тягнули ся безконечно довго і були переповнені одностайністю і скорботою, вичерпували часто всі єї сили, всю єї тривкість, а погана якась туга так і пожирала єї. Але тепер їй мило і серце єї повне надії.

Якої?

Ах, она єї не розбирає! Може тому, що она остатними часами жила лиш у своїй улюбленій праці т. е. в писаню, і була майже переконана, що та звісна повість, відослана перед кількома місяцями, тепер принята, бо коли

би була не придала ся, то були би їй вже давно назад відослали! Взагалі, она цілком спокійна в справі повісти, а переконане, що праця придала ся, скріпило єї так в намірах, віддати ся зовсім праці на тім поли, що се стало вже для неї душею життя.

Здалека долітають до неї звуки дзвонів.

Они порушують єї нині так чудно, мов якесь поздоровлене, мов примана з давно забутих, на-пів казочних часів, в котрих жило ся щасливо і в спокійній пишноті. В єї серцю заворушила ся туга за житем любви. Перед єї душу тиснули ся картини з рідних сторін, бабуня, мати, як зривала їй тоді цвіти, і якісь иньші погідні хвилі. О, як бурливо кидала ся она на все, щоби здобути собі якесь щасте. Як відважно пробивала собі путь, гонена незаспокоєною жадобою за чимсь доскональшим, що раз вперед і без тривоги перед терпінем!

Так стояла она вже раз з тужливим серцем і гляділа кудись в далечину. Тоді, як опускала пишні гори буковинські і свою рідню, щоби стати „собі цілею“! Тоді думала она про „полудне“ і єї душа, окрилена тугою, несла ся до него. Але тепер? Від тепер?

Так як она тут стояла, гарна, сонцем облита постать, була сама собою пишною скінченою картиною „полудня“.

Усміхнула ся нараз в своїх думках.

Се було неможливо. Було неможливо, щоби для неї і для єї народу не вибила також година полудня. Щоби вся їх сила не вистарчила на те, щоби в їх житю не засіяли такі хвилі, котрі свідчили би твердо о їх здібностях до самостійного істнованя і якісь своєрідній красі, що не

дає ся нічим притьмити. Се неможливо, у них мусить настати полудне!

Тоді зможуть жити повно. Без утиску і хитростей, без ложі і малодушности і без ненависти.

Жите, яким она жила доси, було якесь незріле. Було напаятноване клеймом якоїсь недостатчі і рабства і було впливом брудних обставин. Але она знає, що можна і инакше жити; і она має почуте, що не впаде ніколи більше духом від тепер. Той вихор, що потрясав нею так, що аж хитала ся, здає ся їй якоюсь красою і не знищив права на якусь иньшу будучність. А ту иньшу будучність хоче она собі виробити працею. Її остала ся лиш праця і она припала до неї цілою душею...

Так, полудне наспіє ще, помимо всіх лихих і ворожих обставин, що переслідували єї і єї нарід. На сьвітї є ще сила, не зломана ще цілком. На сьвітї є ще і любов все обнимаюча, несамолюбна, в котру она вірить і до послідної хвилі життя вірити буде...

Она чує, як у ній ожило одушевлене і чинить єї двічі сильною. Раз для неї, — а другий раз для того єї народу; чує, як хоче жити і пила би то жите всіми нервами...

*

(О 6-тій годині вечером того самого дня).

Се не була видумка, не був сон, се була правда.

Она знівечена.

Ступала через комнату так обезцплена, мов би опустила вперше постіль по довгій недузї. Кутики єї уст знизили ся, а повіки лежали тяж-

ко на очах. Її руки тремтіли. Она сховала скоро руконись, ніхто не сьмів о тім дізнати ся. Її улюблена праця, душа її, її сила, перша, а zarazом уже й послїдна, лежала там відкинена без всякого пояснення...

І що-ж тепер?

Її руки ослабли, а лице задеревіло. Она проходжувала ся все наново, опираючись часами о стїну. Чула ся фізично підтятою і відчувала, як ніби старіла ся. Для неї не було вже нічого, нічого! Видерли їй і то послїдне. Упавши безсильно на крісло закрила лице руками...

Ще був день, як листonos принїс їй письма. Безхмарне небо жевріло на заходї, а сонячні промінї обливали кровавим сьловом дахи, банї церкви і вікна. Се затимила она собі. Она вихиляла ся з відчиненого вікна, щоби вдихнути ще раз сьвіжого воздуху, заким запре вікна на вечер, і заслухала ся в далеко лунаючу війскову музику, що сьмілими звуками долїтала до неї і проймала її... Та музика все поривала її. Саме тоді стояла з затаєним віддыхом, щоби не втратити ані одного звука, зворушена і з горячими очима, думаючи в такт музики: „Тепер я згинула-б, тепер ішла-б до бою!“

Аж ту згорблена стать старого чоловіка мов виросла з землі під її вікном і всунула їй туди пакет.

Она відгадала зараз все в першій хвили. В ній зойкнули всі нерви, а она поблїдла мов смерть. Вікном долїтали ще здалека уривані тони музики, а її уста вимовляли майже несвідомо: „Тепер, тепер я згинула-б, тепер ішла-б до бою!“ І немов не своїми руками зачинила вікно...

В житю лучають ся хвилі, в котрих нічо не думає ся. Вся діяльність мозку немов устає. Так було тепер і з нею. Она лише чула, як у грубі огонь горів, як мокро дерево шипіло, одно-стайно, тихесенько. Опісля здавило єї щось в горлі мов корч сьміху, лівий кутик уст здрігнув ся нервово, а відтак то все перейшло. Она витягнула ся в кріслі, а голову сперла глибоко в зад на спину крісла. Очи прижмурила.

Се не був сон, се не була видумка, се була правда.

Єї праця була неспридатна, єї годі було друкувати, а се значило то само, що она була неспридатна і з неї не було хісна. По якійсь хвилині засьміяла ся здавленим сьміхом. Она була горда і бутна і єї гнало мов орла вивинути ся у висоту і за те лежить тепер з розтрісканими крилами і ледви дише!

Що за сором і що за упокорене! Чи не глумив ся цілий сьвіт над нею тайком, тихо з усіх закутків? Бо она відчувала на собі тепер наслідки такого глуму. А далі, чи на ній не було нічо правдиве, і се ні, що грало в єї житю головну ролю? Чи се було фальшивим золотом, а она, пристроюючи ся ним, хотіла так перебрехати ся через жите? Чи она ошукувала всіх на кождім кроці, лицемірила неустанно і вмавляла в себе все, навіть і всяку красу?

Ах, їй не доставало змислу для дійсности і она грала лише якусь комедию! Он там на столі лежала каліка, лежала та єї „праця“, що єї „дух“ витворив, а з неї хісна нема. Она змалювала там свою душу до наготи, всі чутя свої, так мов би з непорочного тіла скинула одіж, а

проте повість по прочитанню відкинули! — Ні, вже таке упокорене!...

Она була рада як найглубше в землю за-
пасти ся.

Чи може те все було сьмішне?

Може. Але она не могла сьміяти ся. Она
була така обезсилена і не завдавала собі труда,
аби се знесиле скинути. Понурі, однозвучні тони,
однобарвність, се єї душа...

Поломись освічувала се місце, де она сиді-
ла. Она встала і похилила ся над сплячою Діа-
ною: трохи згодом закликала єї з напругою.

Она спала.

„Діано!“

Звір підняв лїниво голову і дивив ся че-
рез хвилину на Наталку. Відтак простягнув ся
на всю свою довжину, позіхнув так, що аж язик
склубив ся ему в роті, і притяг ся покірно до
єї ніг.

„Діано!“

Діана поклала голову звичайним способом
на колїна своєї пані і дивила ся на неї з сум-
ною щиростію.

„Так“, сказала і дивила ся на звіра майже
тупо. „Що-ж тепер? Правда, що нічо?“

Звір зітхнув і дивив ся їй далі слухняно
в очи.

„Все, що доси було, було дрібне, але се
велике. Н. пр. розчароване мое перше в порівна-
ню з сим! Чи-ж не так? Тамте мало барви, мало
явесь жите і могло викликати і сьміх, але се?...
О, тепер наступає втихомирене! Чи може спов-
няти дальше безкровні вчинки, льокайські послуги
і брати в нагороду зношену одежу? Дошкулю-
вати другим німим благанем, не давши нікоди

щось від себе? Гей, якже се погано і негідно чоловіка, але до того ми все такі за великодушні, Діяно! Чи ждати на того з Індії і „взяти“ его? Але-ж бо тоді, коли він пізнав її, не були ще в її душі повривані струни, котрих гра сама настроїла его так супроти неї. Тепер они повривали ся в неї і она обманила би его собою. О, се буває так завсїди. Одна неміч тягне за собою і другу, так як одна лож тягне й другу за собою. Виходити замуж тому, що жінчині не остає ся нічо крім того, значить те саме, що зневажати мужчину і понижати его в вартости. А того она не хоче вчинити. Єму ні. Она его надто поважала, а за много любила. Єї серце переповнене для него несказаною любовю і красою, а в деяких хвилях здавалось їй, будьто би він пересилав їй свої мрії, прегарні, переткані якоюсь ніжною, ледви зрозумілою, тонкою любовю і красою его незалежною, замкненою душі. І она відповідала ему також мріями. Н. пр. коли сиділа сама в сумраці своєї тихої вязниці, уявляючи собі его своєю буйною уявою десь далеко на полудни. Відповідала також так. Мріяла, що коли він поверне, то привитає его не тим, що „ждала“ на него, а тим, що працювала і що єї сила розвинула ся вже і пливе бистрим потоком також до „полудня“. І він зрозумів би її і був би з неї гордий і все сплелось би в якусь пишну картину і в якесь невимовне щасте...

А так?

В ній задавили то, що єї могло повести до „полудня“, що грало вже з дитинства тисячними тонами в її душі. Вбили то, що живило єї духа і могло заступити всю розкіш сьвіта, в чім

она кохала ся; а саме тупе тіло ему зберегти—
она соромила ся...

І чи була она коди дужа?

Того вже не знала. Знала лише те одно,
що не підкладе ніколи голови під колеса бруд-
ної буденної потуги, котра своєю милостинею
зневажає жінчину і понижає. Що не піддасть
ся тому, чому опирала ся через ціле своє жите
і перед чим утікала, мов перед чимсь поганим.

І тому муєть наступити втихомирене.

„Ми не труси, Діяно“, прошептала, змор-
щуючи гордо чоло. „Не правда-ж?“ І єї погляд
глипнув несамовито на ту стіну, на котрій ви-
сів, тепер в сумраці невидимий револьвер...

Відтак зігнула ся низько над звірем, так
що аж єї лице диткнуло ся голови Діяни. Звір
ползав єї чутно по чолі і руках. Опісля Натал-
ка подала ся знов в зад і єї голова упала як
перше майже безсильно на поруче.

„Ах, матінко моя, що се муєла бути за
безсоняшна днина, в котрій ти мене на сьвіт
привела! Чи тому муєло мене сонце уфיקати і
я, мов его сьвітла негідна, тиняти ся лише в
тіни і не зазнавати его тепла? А ти, бабуню;
ах, ти любила мене!“ По єї устах заграв на
хвильку слабий усміх. „Ти наказувала гамувати
ся, наказувала оставати ся чистою, гордою, не
піддавати ся немочи і ложи... І чи я не слухала
тебе, бабусенько? О, я-ж памятала твої прика-
зи... Але я може бувала за мало горда, а підда-
вала ся надто чутям. Може, може!... Може отсе
моя провина!... Ох, прости, бабусенько! Тебе не
було... ні, нікого не було в мене і оно само ве-
ло мене житем. Думала я, що запровадить до
раю...“

Пізнійше мала почути, мов би в її грудях накиншла кров. Двинула ся неустанно на-пів відомкненими очима на револьвер. Ні, ні, она відійде. Що могла ще виконати тепер, що дало би їй ще якесь послідне вдоволене, як не се, що відійде в пору? Бо що-ж оставало ся їй тут? Упокорене? Вперед не могла йти, бо заперли їй дорогу, а вертати ся не хотіла, тому...

(По малій хвилі, з великим, майже несамо-витим поглядом): — Чи може, о Боже великий, напружити силу і йти далі тою самою дорогою? Може сьміяти ся сьміхом погорди і розбивати на силу темінь недолі, щоби добитись до сонця? Ах, хто би мені тепер сказав велике, рішуче слово, щоб я знала, що починати! Тепер, в отсій найтяжшій хвилі мого життя, коли я полишена долею мов на сьміх, щоб або згинути або встати. Але в мене нема нікого, крім власної роздертої душі, а она — що-ж каже она!... І Наталка заскреготала зубами, викрививши уста з неописаним маловаженем, а відтак звернула знов погляд на зброю. Она не була натурою, що дробить ся хоч на малі прикмети. Она ладувала все на одно судно і тому мусить для неї наступити втихомирене.

Лише забутою нехай би не була! Се щось страшне, нестерпиме. Она уявила собі все без себе. Всі ті місця, куди ходила, всі ті улиці, алеї в парку, котрий так любила, отсей город, поодинокі дерева, кущі. Все облите сонцем. барвне, все повне житевого гамору, завсїгди мов нове — і без неї! — О, лише забутою нехай би не була!

Она з натугою протирала собі чоло і зітхала глибоко мов з утоми.

Тому було так тяжко умирати!...

Але тепер і не могла би вже дальше жити. Она була мов розбита. Чому, чому не остала ся їй праця так, як она нераз мріла, праця, а до того широка, свободна воля мов думка...

Чи она завдала кому болю?

Ні! Може Орядинові? Ні, то з ним було лише непорозуміне і она бажає ему щастя, але тому другому за морем, що просив її так дуже не забувати его, чи она тому не завдала коли болю?...

Думає, що ні.

Пішла ему свій дневник і попращає ся з ним. Напише ему, що коли одержить сей лист, її вже не буде. Нехай він її не забуває! Нехай ніколи не забуває — о се одно просить она его. Напише ему, що в найглубшій глубині своєї душі берегла его образ, не думала, що заговорить о тім коли сама до него; він вражав її нераз своїм чудним поведенем (котре розуміє аж тепер!) і викликував тим всю її гордість, але під її ногами урвала ся дорога життя і тому приходить она перша до него і складає ему свою любов до ніг...

Єї серце рвало ся до чутя. До тонкого, сердечного чутя, як до гармонійних звуків. Мріла об тім, щоб її любили, не якоюсь неспокоїною, пристрастною любовю від сьогодні до завтра, але тою незгасимою любовю, якою люблять лиш дуже лагідні, тонкі, або дуже вірні натурі. Він любив її так, не правда? Ах, она ему дякує за те, а він нехай простить їй, що завдала ему своїм „втихомиренем“ рану і нехай не забуде її ніколи, ніколи! Она лише забутя боїть ся. Тому так тяжко умирати! Але все ще легше

умирати, ніж жити на те, щоби звільна конати, щоби викликувати увагу і милосерде других і аж в такий спосіб зазнавати краси життя.

Такий єї кінець!

Дотужила ся вже до него.

.....

(І знов по якійсь хвилі з зав'язанем в очах):

Хто та доля, що єї не можна побороти? І що се таке, в що она попала, се чорне важке, безсердечне лихо, що проводжало єї вже від колиськи і переслідувало мов єї тінь? Раз потайно, а раз прилюдно, лишаючи єї жите без подій і без полудня. І хто були ті, що придбали їй се „нині“, котре примушувало єї відходити? Она склала руки мов до молитви і не ворухала ся більше.

Свѣтло полум'я, що бе з коминка, обливає єї повно. Буйне, золотисте волосе розсинало ся по плечах, руках і поручу крісла. У нїм щось свѣтить мов фосфор. Єї сніжно білий, клясичний профіль відрисовує ся від темного тла фотеля і здає ся в своїй болісно-задумчивій красі майже сияючим.

А єї „полудне“?

Було може тоді, коли понсові і жовті рожі були такі гарні, а она в соняшнім сяєві мріла про красу і велич і про „висших“ людей; коли єї серце було переповнене свѣтлом і надією на якусь будучність, як та окружаюча єї тоді, мигот'яча зелень города і вічна зелень буковинських гір?

Ах, чому не була єї праця такою, якої она собі бажала з цілої душі!

І так спіла, доспівала в ній думка „відійти“. Она думає, передумає. Заглядає в будучність і в минувшість. Боре ся з любовю до „него“ і до життя, а заразом і з тим, що підшептє їй від часу до часу, напружити ще раз свої сили і йти далі тою самою дорогою, якою йшла доси. А відтак, мов давлена якоюсь сильною згадкою, вертає назад до одного і того самого висновку. Найбільше спасаюче, найбільше вдоволяюче і те, що додає та піддержує єї послідну силу і вдоволене, єсть се, що она відійде в пору.

Тепер чи пізнійше ?

Она усміхає ся перелетним усміхом.

Іде лиш о години. Она хотіла би відійти сама перед сходом сонця. Була би бажала потонути лицем в цвіті, коли-б тепер які були. В безчисленні ріжно-барвні, солодко-пахучі, майже упоюючі цвіти, як рожі, лелі, боз, астри і багато-багато иньших. До єї слуху міг би долітати бренькіт пчіл. Але не тонесенький, журливий, що якликує на-силу тугу в серце, лиш той голосний, повнозвучний бренькіт роя пчіл, бренькіт, що нагадує ясні весняні дні і теплий, цвітами садовини переповнений воздух. А відтак — вже по всім нехай би зійшло сонце, велично, пророчо і нехай би цілою своєю пишнотою і всім богатством свого блиску — поцілувало єї...

Рано зійшло сонце велично, пророчо і цілою пишнотою, цілим богатством свого блиску цілувало єї. Але не мертво. Она стояла, як вчєра рано, закинувши сплетені руки поза голову, обгорнена чудовим волосем своїм, що сягало аж до землі і дивила ся широко отвореними очима кудись в далечину.

Її бліде, перемучене лице свідчило о важкій перебутій борбі внутрішній, але блиск її очий говорив о побіді. Стягнувши гордо брови думала вже з спокійним пересвідченням.

„Буду жити“ думала вже согний раз — „і йти тою самою дорогою, що доси. Се неможливо, щоб я не побідила або щоб надо мною панувало що инше, як сама краса життя.“ — І усьміхнувши ся перший раз по тім важкім, німім бою якимсь роскішним усьміхом, прошептала: „я-ж царівна!...“

Три роки пізнійше.

Вуйко Наталки, професор Іванович вернув саме перед двома годинами з Ч., де пробував цілий місяць у своєї сестриниці і єї мужа, лікаря Марко, і оповідає своїй жінці, що в них бачив.

„І чого ти так кричиш, Мілечку, розповідаючи мені те все, мов би я була глуха?“ перебила она ему оповідане. „За той місяць, що не був ти дома, ти просто забув, що в мене нерви ослаблені до крайности. Будь ласкав, говори тихше, або не повтаряй мені одного і того самого по кілька разів!“

Він видивив ся на неї заклопотаний. Доси она ніколи не жаліла ся на нерви, ба навіть казала, що нервових слабостей зовсім нема, що се лише вигадки лїнливих женщин.

„Чи я говорив так голосно, Павлинко?“

„А вже-ж! Просто кричиш, що они „живють собі прегарно!“ Мені досить чути се раз!“

„Так, гм, так! Але-ж бо они справді живють гарно!“

„Ну, і що з того?“

„Та нічо; мене се тїшить. Я ніколи не надїяв ся, щоб єї доля мала в собі тільки щастя і

краси ; що який небудь мужчина буде її так любити і шанувати, як її любить і боготворить Марко.“

„Ага, ти хочеш сказати, що она була все така примхувата і зарозуміла? Ну, се й не таке велике диво, що она ему подобала ся. Жінки знають ріжні способи, як придбати собі мужа ; хто її там знає, як она собі поступила? Они побрали ся зараз по его повороті з Індії і не були заручені з собою хоть би і три неділі. Чи се годило ся так?“

Він змішав ся сильно.

„Павлинко, даруй, але мені здає ся, що в тім пса нічого нечемного.“

„Так? Она повинна була приїхати до нас, заким він ще вернув до дому, і заручини і вінчанє повинні були відбутися під моїми очима!“

„Коли-ж бо він не хотів, щоби розлучали ся знозу і тому побрали ся так скоро. А що в них не було весіля такого, як ти собі думаєш, то річ иньша. Обое не хотіли того. Але проте люди поважають їх. А відтак коли-б ти бачила, Павлинко, як у них по паньски, як він прибрав н. пр. її комнату, яка в неї бібліотека, як они“...

„Жиють прегарно!... Ха-ха-ха-ха!“ перебила она ему глумливо, а відтак додала: „Не знати, чи була би така щаслива з тим своїм першим любовником. Мені здає ся, що ні, бо він не такий, щоби дав собі по голові танцювати. Єї ніби любив, а у другої грошики взяв. Вирочім я его і знати не хочу. Ти знаєш, Мілечку, що він на мене казав? Я дізнала ся о тім аж недавно. Він казав, що в мене такий язик, що коли-б я вмерла, то его треба би з-осібна убити! Чи ти чув щось подібне? Ну, вже як я его ненавиджу і як погорджую ним, то ему більше не

треба. Чи ти не чув, як він живе? Вони не сходять ся з ним?“

„Не знаю, Павлинко. Знаю лише тільки, що він має вже сінка, котрий зве ся Kazimierz. Марко не любить навіть, щоб Орядина при нім згадувати, а з его жінкою не сходять ся Наталка ніколи.“

„Ну, та се певно, що она не піде до своєї суперниці, хоть би то була сама княгиня. Впрочім де-ж їй тепер приставати з звичайними жінками? Прецінь она займає ся пером! Ні, Мілечку, всего я сподівала ся по ній, знаючи єї примховату вдачу, але сего не сподівала ся, що вийшовши замуж не покине своїх химер!“

„Се не химери. Она пише радо і люди читають то, що она пише.“

„Так она тобі казала?“

„Павлинко, вже се сьвята правда.“

„А він що на се? Надію ся, що хоть тим не одушевляє ся?“

„Противно, він гордий на се і старає ся дати їй до тої праці як найбільше спроможности. Одну з єї перших праць, з котрою їй не щастило ся, післав він потайно, щоб о тім не знала, до одного дуже значного літерата за границю з питанем, чи по его думці знати з сеї праці справді писательський талант і чи авторці займатися дальше працею літературною, чи залишити єї. А той прочитав рукопись і відписав, щоби працювала доконче далі і не покидала пера ніколи, що в неї єсть талант. Тоді виявив їй все і з того часу она працює з подвійним запалом, та каже, що та праця довершає єї щасте. Так має ся та річ, Павлинко, і ти повинна тим тішити ся.“

„Тішити ся, Мілечку? Тіш ся ти, коли можеш, я не можу тішити ся. В сьвіті немаправди!“

„Ет, Павлінко, ти мені чогось надто огірчена. Я би власне сказав, що в світі є ще правда!“

„Є? ха-ха-ха! І ти справді сказав би се в виду сумної долі твоїх доньок? Глянь на Лену! Віддала ся за пристарілого дивака, і стративши з дітьми здоровле, дожила того, що він рахує кусні хліба, котрі она бере в рот. А Катя здорова, добре вихована, гарна мов та квітка, працювата мов мурашка, діждала ся в своїм найкраснім віку, що о неї не питає і один мужчина. І се в тебе „правда“? Чим заслужила собі Наталка на таке шалене щасте? Випросила єго у Бога хоть би одним зітхненем? Чи може послухом на твої і мої моральні науки і унімлення? Чи може працею? Такою працею, яка пристойть жінці, якою занимала ся я в своїх дівочих літах у родичів, а відтак вийшовши замуж і в себе, щоби свому домови надати значіне і характер, а дітій щоб випровадити на чесних і правих людей? Скажи! Ти, як мені здає ся, заголомшений превеликим щастем своєї сестріниці, забув уже задивляти ся на річи тверезими очима! Та слава Богу, що в мене не ослаб ум і що я, станувши непохитно на раз вибраним становищи, не поступлю ся з него ніколи анї на один крок, — слава Богу!“

Він не відповідав і лиш випускав з люльки раз по раз густі клуби диму. На єї згадку про Лену стиснув єму жаль серце мов кліщами. Се була правда; она не була щаслива в своїм подружю, і в єї теперішнім житю приходила рідко така днина, що не була би споганена криком і сваркою; а тимчасом Наталка — о Боже, як гарно проживала з своїм чоловіком! І перед єго душу, перешовнену ще вражіннями з побуту у молодят, явив ся один образ і він потонув в него всіми думками.

Одного дня перед вечером сидів він з Наталкою на веранді, прибраній цвітами, і розмовляв. Марка не було дома. Виїхав був день перед тим в якихсь справах у другу місцевість і мав вернути аж третього дня.

Говорили між иньшим про людську вдачу, про виховане і про те, як складає ся людська доля. Відтак она замовкла. Полинула кудись думками. Її очі зоріли з білого її лица мов у зворушенню, і она видала ся ему в торжественнім настрою.

„Вуечку,“ обізвала ся по якійсь хвилині, „в мене настало „полудне“. Оно настане і для нашого народу, неправда-ж? Я вірю в се, як вірю в силу волі, і я неказано горда на тих, що ступили на дорогу, котра веде до сего полудня, а удари ворогів чи недолі зносять з усміхом на устах. В їх руках спочиває будучність народу, а їх самих жде безсмертність. Се гарна і горда нагорода.“

А відтак напружила зір і дивила ся нерухомо в одну частину саду, звідки давало ся чути від часу до часу зігхане арфи еольскої. Відти йшов хтось хутко до них; якийсь мужчина. Вуйко не пізнавав его, але за те були в неї лїпші очі.

„Марко!“ кликнула она півголосом і кинула ся як стріла по сходах до него — ні, не як стріла, але як рожа, кинена кимсь ему на зустріч.

Обое обняли ся.

„Се я тому так устроїв, щоб ти радувала ся,“ сказав він.

„Умієш любити!“ прошептала.

„Як годить ся мужеві царівни,“ відповів усміхаючись, і поцілував нахилені до него уста.

КОНЕЦЬ.

